

İÇ REKONSTRÜKSİYON BAĞLAMINDA

ANA-OĞUZCA DURUM MORFEMLERİ

KENAN AZILI

(Doktora Tezi)

Eskişehir, 2020

**İÇ REKONSTRÜKSİYON BAĞLAMINDA
ANA-OĞUZCA DURUM MORFEMLERİ**

Kenan AZILI

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

DOKTORA TEZİ

Eskişehir, 2020

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Kenan AZILI tarafından hazırlanan “**İç Rekonstrüksiyon Bağlamında Ana-Oğuzca Durum Morfemleri**” başlıklı bu çalışma, 29/06/2020 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında **Doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan
Prof. Dr. Bülent GÜL

Üye
Prof. Dr. Ferruh AĞCA (Danışman)

Üye
Prof. Dr. Can ÖZGÜR

Üye
Doç. Dr. Sema ASLAN DEMİR

Üye
Doç. Dr. Faruk GÖKÇE

ONAY

(İmza)

Enstitü Müdürü

29/06/2020

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin/projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

KENAN AZILI

ÖZET

İÇ REKONSTRÜKSİYON BAĞLAMINDA ANA-OĞUZCA DURUM MORFEMLERİ

AZILI, Kenan

Doktora-2020

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ferruh AĞCA

Oğuzlar ile ilgili ilk somut veriler, Orhon Yazıtları'nda yapılan atıflarla başlar. Yazıtların metninden, Köktürk devletinde Oğuzların önemli bir Türk boyu olmakla beraber yönetici sınıftan ayrı bir boy oldukları, hatta zaman zaman onlarla çatıştıkları anlaşılmaktadır. Tarihî bakımdan önemli yere sahip olan Oğuzların dil ve diyalektlerinin ilk dönemlerine ilişkin bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Çünkü -eğer Oğuzcanın yazı dili hâline gelmesi XIII. yüzyıl olarak kabul edilirse- elimizde VIII.-XIII. yüzyıllar arasını aydınlatacak Oğuz Türkçesi ile yazılmış eserler yoktur. Ama bu durum, Oğuzcanın Türk dili tarihindeki yerini asla önemsizleştirmemiş; aksine, eldeki kaynakların verdiği olanaklar ölçüsünde aydınlığa kavuşturulmasını gerekli kılmıştır. Ne yazık ki Oğuzların Türk tarihindeki ilk yazılı kaynaklarda dahi ismi geçmekte iken, konuştukları Oğuzcanın (Batı Türkçesi) dil evriminin XIII. yüzyıldan sonra yazılı veriler ışığında görülmesi söz konusu yazı dilinin geniş bir dönemdeki bulanıklığını gün yüzüne çıkarmaktadır.

Bu çalışmada, Oğuzcanın genel Türk dilinden ilk defa ayrılarak müstakil bir diyalekt olarak önemli bir kolu oluşturduğu Ana-Oğuzcanın tasarımı yapılacaktır. Yazılı kaynaklar açısından karanlık bir döneme sahip olan Oğuzcanın, modern Oğuz yazı dillerinden hareketle proto-formları tasarlanacaktır. Bu çerçevede tarihsel dilbilim metotları değerlendirilerek, dil içi gelişimin inceleneceği “iç rekonstrüksiyon metodu” ve bu metoda ait ilkeler uygulanarak Ana-Oğuzcanın muhtemel durum morfemleri ele alınacaktır. Çalışma teorik bir zemin üzerinden ve Türk dilinin prototiplerinin tasarlanması açısından bir metot geliştirme kaygısı taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarihsel Dilbilim, Karşılaştırmalı Dilbilim, İç Rekonstrüksiyon, Ana-Oğuzca, Durum Morfemleri.

ABSTRACT

CASE MORPHEMES IN PROTO-OGHUZ IN THE CONTEXT OF INTERNAL RECONSTRUCTION

AZILI, Kenan

PhD Dissertation-2020

Department of Turkish Language and Literature

Adviser: Prof. Dr. Ferruh AĞCA

The first concrete data about the Oghuzs begin with references in the Orkhon Inscriptions. It is understood from the text of the inscriptions that the Oghuz Turks were an important Turkic tribe in the Köktürk state, but they were a separate tribe from the Turks and sometimes even conflict with them. Our knowledge about the earliest periods of the languages and dialects of the Oghuzs, which has an important historical place, is quite limited. Because - if it is accepted that Oghuz had become a written language in XIII. century- we do not have works written in Oghuz Turkish which will clarify between VIII-XIII centuries. But this situation has never underestimated the place of Oguz in the history of Turkic language, on the contrary, this made it necessary to clarify the resources available. Unfortunately, the Oghuz people, even in the first written sources in Turkic history, The determination of Oghuz (Western Turkic) in the light of written data after XIII century reveals the blur of the written language in a wide period.

In this study, the reconstruction of Proto-Oghuz, where Oguz language is separated from general Turkic for the first time, forms an important branch of language as a freestanding dialect, will be made. Proto-forms of Oghuz, which has a dark period in terms of written sources, will be reconstructed with the help of modern Oguz writing languages. In this framework, historical linguistics methods will be evaluated and the “internal reconstruction method” in which linguistic development will be examined and the principles of this method and the probable case morphemes of Proto-Oghuz language will be discussed. The study is concerned with developing a method in terms of reconstructing proto-types of Turkic language on a theoretical basis.

Key Words: Historical Linguistic, Comparative Linguistic, Internal Reconstruction, Proto-Oghuz, Case Morphemes

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
KISALTMALAR.....	ix
ÖNSÖZ.....	xii

I. BÖLÜM

1. GİRİŞ.....	1
1.1. Tarihsel Dilbilim.....	1
1.1.1. Tarihsel Dilbilim Modelleri.....	8
1.1.1.1. Ağaç Modeli (Stammbaum).....	8
1.1.1.2. Dalga Modeli.....	10
1.1.1.3. Ağırlık Modeli veya Hiyerarşik Model.....	12
1.2. Karşılaştırmalı Dilbilim ve Karşılaştırmalı Metot.....	14
1.2.1. Karşılaştırmalı Metodun Uygulanması.....	16
1.3. Dilbilimsel Rekonstrüksiyon ve Tipoloji.....	21
1.3.1. Dilbilimsel Rekonstrüksiyon.....	21
1.3.1.1. Dilbilimsel Rekonstrüksiyonun Uygulanması.....	23
1.3.2. Tipoloji.....	34
1.4. İç Rekonstrüksiyon.....	38
1.4.1. İç Rekonstrüksiyonun Uygulanması.....	41
1.5. Morfolojik İç Rekonstrüksiyon.....	48
2. Oğuzlar ve Oğuzca.....	55
2.1. Oğuz Adı.....	55
2.2. Ana Hatlarıyla Oğuzların Tarihi.....	57
2.2.1. Köktürkler Döneminde Oğuzlar.....	57
2.2.2. Uygurlar Döneminde Oğuzlar.....	61

2.2.3.	Oğuz (Yabgu) Devleti	62
2.2.4.	Selçuklular ve Sonrası	64
3.	Ana-Oğuzca Hipotezi ve Ana-Oğuzca İçin Gerekli Metot ve Varsayımlar	66
3.1.	Ana-Oğuzca Hipotezi ve Hipotezin Gerekliliği	66
3.2.	Ana-Oğuzca İçin Gerekli Metot ve Varsayımlar	72
3.2.1.	Rekonstrüksiyon I. Adımda Uygulanan Metotlar	76
3.2.2.	Rekonstrüksiyon II. Adımda Uygulanan Metotlar	81
3.3.	Durum Hiyerarşisi ve Ana-Oğuzcadaki Muhtemel Durum Kategorisi ...	93

II. BÖLÜM

ANA-OĞUZCA DURUM MORFEMLERİ

1.	MORFO-SEMANTİK DURUMLAR	102
1.1.	Lokal Durumlar	102
1.1.1.	Statik Durumlar	102
1.1.1.1.	Lokatif	102
1.1.1.1.1.	Rekonstrüksiyon: I. Adım	104
1.1.1.1.2.	Rekonstrüksiyon: II. Adım	114
1.1.2.	Dinamik Durumlar	124
1.1.2.1.	Datif	124
1.1.2.1.1.	Rekonstrüksiyon: I. Adım	127
1.1.2.1.2.	Rekonstrüksiyon: II. Adım	137
1.1.2.2.	Direktif (Allatif)	149
1.1.2.2.1.	Rekonstrüksiyon: I. Adım	152
1.1.2.2.2.	Rekonstrüksiyon: II. Adım	155
1.1.2.3.	Direktif/Partitif-Lokatif	169
1.1.2.3.1.	Rekonstrüksiyon: I. Adım	171
1.1.2.3.2.	Rekonstrüksiyon: II. Adım	174
1.1.2.4.	Ablatif	187

1.1.2.4.1. Rekonstrüksiyon: I. Adım.....	189
1.1.2.4.2. Rekonstrüksiyon: II. Adım	201
1.1.2.5. Ekvatif, Limitatif ve Prolatif.....	212
1.1.2.5.1. Rekonstrüksiyon: I. Adım.....	215
1.1.2.5.2. Rekonstrüksiyon: II. Adım	224
1.2. Ortaklık Durumları	234
1.2.1. İ nstrumental ve Komütatif	234
1.2.1.1. Rekonstrüksiyon: I. Adım.....	236
1.2.1.2. Rekonstrüksiyon: II. Adım	247
1.3. Belirlilik Durumları	262
1.3.1. Belirlilik İşaretleyen Durumlar	262
1.3.1.1. Akuzatif	262
1.3.1.1.1. Rekonstrüksiyon: I. Adım.....	262
1.3.1.1.2. Rekonstrüksiyon: II. Adım	273
1.3.1.2. Genitif	287
1.3.1.2.1. Rekonstrüksiyon: I. Adım.....	290
1.3.1.2.2. Rekonstrüksiyon: II. Adım	302
1.3.2. Belirlilik İşaretlemeyen Durumlar	318
1.3.2.1. Nominatif	318

III. BÖLÜM

SONUÇ	322
1. Proto-morfemlerin Alamorfik Düzeni	323
2. Proto-morfemlere Göre Ana-Oğuzcanın Tarihi.....	324
KAYNAKLAR	330

KISALTMALAR

AH.	: Atabetü'l-Hakâyık
Ağ.	: Ağız
AnAğ.	: Anadolu Ağızları
AzT.	: Azerbaycan Türkçesi
BH.	: Behcetü'l-hadâik fi mev'izeti'l-halâik
CC.	: Kodeks Kumanikus
ÇN.	: Çarhname
ÇuvT.	: Çuvaş Türkçesi
DK.	: Dede Korkut Hikâyeleri
DLT.	: Dîvânu Lügâti't-Türk
EAT.	: Eski Anadolu Türkçesi
ErmT.	: Ermenistan Türkçesi Ağızları
EUT.	: Eski Uygur Türkçesi
FK.	: Ferâiz Kitabı
GN.	: Garipname
GT.	: Gagavuz Türkçesi
GÜT.	: Gülistan Tercümesi
HŞ.	: Hüsrev ü Şirin
HT.	: Horasan Türkçesi
ITT.	: Irak Türkmen Türkçesi

İAT.	: İnan Azerbaycan Türkçesi
İM.	: İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtîn
İN.	: İskendername
KarAzT.	: Azerbaycan Türkçesi Karabağ Ağzı
KarT.	: Karahanlı Türkçesi
KB.	: Kutadgu Bilig
KBD.	: Kadı Burhaneddin Divanı
KE.	: Kıyasü'l-Enbiyâ
KıpT.	: Kıpçak Türkçesi
Kökt.	: Köktürk Türkçesi
Kuç.	: Kuçan Ağzı
KT.	: Kudurî Tercümesi
KY.	: Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u
ME.	: Mukaddimetü'l-Edeb
MM.	: Mu'înü'l-Mürîd
MN.	: Marzubânname
NF.	: Nehcü'l-Ferâdis
SN.	: Süheyl ü Nevbahâr
SŞ.	: Sultan Veled'in Türkçe Şiirleri
ST.	: Salar Türkçesi
TkmT.	: Türkmenistan Türkçesi

- TT.** : Türkiye Türkçesi
VBT. : Volga Bulgar Türkçesi
YE. : Yunus Emre'nin Şiirleri
YZ. : Yûsuf u Züleyha

ÖNSÖZ

Oğuzlar ile ilgili ilk bilgiler, Orhon yazıtlarında yapılan atıflarla başlar. Yazıtların metninden, Köktürk devletinde Oğuzların önemli bir Türk boyu olmakla beraber Türklerden ayrı bir boy oldukları, hatta zaman zaman onlarla çatıştıkları anlaşılmaktadır. MS VI-VIII. yüzyıllarda Köktürk Kağanlığı içerisinde bir yandan yönetime sık sık başkaldırırken aynı zamanda devletin yönetiminde önemli roller oynayan Oğuzlar, sadece Köktürk Yazıtları'nın bulunduğu kağanlığın doğu kanadında değil, Költigin Yazıtı'nda Türkişlerin elçisi olarak anılan "Oğuz Bilge Tamgaçı" ifadesinden de anlaşılacağı üzere kağanlığın batı kanadında da yaşamaktaydılar. 744-840 yılları arasında hüküm süren Uygur Kağanlığı döneminde de bu konuları değişmez. Kaynaklar Tokuz Oğuzlardan, Üç Oğuzlardan, Sekiz Oğuzlardan ve Otuz Oğuzlardan bahseder. Bu ifadeler bir boy adını değil daha çok bir teşkilat yapısını bildirmektedir. Bu çeşit teşkilat yapılarına katılan boyların tümüyle merkezî boy mensuplarından ibaret olmadığı da düşünüldüğünde Oğuzların varlığı kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

741 yılında Oğuzları da kapsayan Köktürk İmparatorluğu, Karluklar, Basmıllar ve Uygurlar tarafından ortadan kaldırılınca, Oğuzlar batıya doğru göç eder. VIII. yüzyılın ikinci yarısında bugünkü Kazakistan'da, Aral gölünün kuzey doğusunda hükümdarları "Yabgu" olan bir devlet kurarlar. XI. yüzyılda Oğuzların bir kısmı Karadeniz'in kuzeyine göç edip sonra Tuna nehri kıyılarına ve Balkanlara iner. Bunların isimleri Bizans kaynaklarında "Uz" olarak geçmektedir. X. yüzyılda Oğuzların Müslümanlığı kabul eden bir grubu Selçuk Bey'le birlikte vatanlarından ayrılır ve güneye geçerek yeni askerî ve politik bir güç kurar. Teñrici Karaçuk Oğuzlarıyla Müslüman Selçuklular arasındaki ilişkiler iyi olmadığı için Oğuz yabgusu Şahmelik 1035'te Selçük'ün torunları Tuğrul ve Çağrı'yı yenilgiye uğratıp Horasan'da Gaznelilere sığınmalarına sebep olur, onlar ise 1040'ta Gaznelileri yendikten sonra 1042'de Şahmelik'ten ve Karaçuk Oğuzlarından da kurtulurlar. İran'ı fethedip 1055'te Bağdat'ı da ellerine geçirdikten sonra Büyük Selçuklu Sultanlığını kurarlar. Hemen ardından 1071 yılında Malazgirt zaferiyle Anadolu'nun kapıları Oğuzlara açılır.

Ancak, tarihî bakımdan bu denli önemli yere sahip olan Oğuzların dil ve lehçeleri konusundaki ilk dönemlerine ilişkin bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Çünkü - eğer Oğuzcanın yazı dili hâline gelmesi XIII. yüzyıl olarak kabul edilirse- elimizde VIII.-XIII. yüzyıllar arasını aydınlatacak Oğuz Türkçesi ile yazılmış eserler yoktur. Bunun başlıca nedeni Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletlerinin kuruluşuna kadar uzanan dönemlerde, Oğuzların kendi başlarına siyasi bir varlık gösterememeleri ve başlı başına bağımsız bir Oğuz devletinin tarih sahnesine çıkamamış olmasıdır. Ama bu oluşum, Oğuzcanın Türk dili tarihindeki yerini asla önemsizleştirmemiş, aksine, eldeki kaynakların verdiği olanaklar ölçüsünde aydınlığa kavuşturulmasını gerekli kılmıştır. Ancak ne yazık ki Oğuzların Türk tarihindeki ilk yazılı kaynaklarda dahi ismi geçmekte iken, konuştukları Oğuzcanın (Batı Türkçesi) dil evriminin XIII. yüzyıldan sonra yazılı veriler ışığında görülmesi söz konusu diyalektin geniş bir dönemdeki bulanıklığını göstermektedir. Oğuzcanın yazı dili olmasına kadar geçen süre zarfında Anadolu sahasında birden yepyeni bir Oğuz yazı dilinin ortaya çıkması bu konu üzerine çalışanlar için de problemin kaynağını teşkil etmektedir. Kaldı ki söz konusu bu yazı diline “karışık dilli” veya “olga-bolga dilli” eserler olarak adlandırılan tam Oğuzca’yı yansıtmayan eserler kaynaklık etmektedir. Bütün bu sonuçlar yüzünden, XIII. yüzyıl öncesinde Oğuzların bir yazı dili olmaması Oğuzcanın gelişiminin tespitini zorlaştırmaktadır.

Bu tezin amacı, dilbilimsel rekonstrüksiyon ve daha özelde iç rekonstrüksiyon metot ve kuramları ışığında Oğuzcanın modern ve tarihî yazılı kaynaklarından (ve diğer tarihî Türk lehçelerindeki unsurlardan) hareketle yazılı olmayan dönemlerine ışık tutarak çok daha eski Oğuzca formların tasarlanmasıdır. Tasarlanan bu şeklin daha eski şekilleri ile birlikte Ana-Oğuzcanın tayini ve Ana Türkçe ile birlikte bazı kritik hatlarına erişebilmek mümkündür. Bu çerçevede genel Türkçeden ayrılan özellikleriyle Ana-Oğuzcanın morfolojik özelliklerinden hareketle bir durum kategorisini ortaya koymak hedeflenmiştir. Böylelikle Türk dilinin Batı kolunun gün yüzüne çıkmamış özellikleri belirlenerek Oğuzcanın Türk dili içindeki değişim ve gelişimi gösterilmeye çalışılacaktır. Çalışma bu anlamda bir metot denemesi ve teorik çalışma olarak görülebilir. Türk diline ait proto-dillerin tespit edilmesinde izlenecek metot ve yollar için farklı teklifleri içermektedir.

Çalışma süresi boyunca değerli fikir ve tekliflerini benden esirgemeyen, varlığını her an hissettiğim danışman hocam Prof. Dr. Ferruh Ağca’ya minnettarım.

Ayrıca çalışmanın teori zemini için yardımlarını ve fikirlerini sonuna kadar paylaşan ve beni bu alan için cesaretlendiren kıymetli hocam Doç. Dr. Faruk GÖKÇE'ye, bilhassa modern Oğuz yazı dilleri hakkında değerli fikirlerini esirgemeyen sayın hocam Doç. Dr. Sema ASLAN DEMİR'e teşekkürlerimi sunarım. Son olarak, bu çalışma nedeniyle kendisine göstermem gereken ilgiyi gösteremediğim kızım Umay Tuna AZILI'ya bu küçük yaşta sabrı ve anlayışı için şimdiden teşekkür ederim.

I. BÖLÜM

1. GİRİŞ

1.1. Tarihsel Dilbilim

Tarihsel dilbilimin temeli, dilin doğasını ve evrimini anlama çabasının bir ürünüdür. Dillerin kökenini ve diğer diller ile olan ilişkilerini anlamak üzerine kurulan bu disiplin oldukça eski faaliyetlere dayanmaktadır. Daha 16. yüzyıldaki kolonileşme, ticaret, fetihler ve seyahatler Avrupa'yı çok geniş çapta çeşitli dillerle tanıştırmıştır. Bu dillerle ilgili bilgiler, kelime listeleri, gramerler, sözlükler ve dinî metinler (özellikle Tevrat) incelenme ve yaratılma fırsatı bulmuştur. Bu faaliyetlerin sonucunda dilin doğası ve proto-dünya dillerini bulma çabaları hızla artmış ve bu doğrultuda dillerin kökenlerini tespit etmek için daha sonra dil sınıflandırma teşebbüsleri ortaya çıkmıştır.

Avrupalı bilim adamları Roma döneminden beri Latince grameri üzerine çalışıyorlardı. Rönesans ile birlikte Antik Yunancaya da ilgi artmış, böylece İbranice ve Arapça da fark edilmişti. Yunan gelenekleri ışığında tarihsel dilbilim çalışmalarının ilk katmanları görünmeye başlamıştır. Tevrat'ın yorumlanması ile birlikte orijinal dil (Lingua Adamica, Lingua Paradisica) ve Babil dili üzerine araştırmalar yoğunlaşmıştır (Fox, 1995: 13).

İlk adımda Sanskritçenin keşfi ve incelenmesi Avrupa'da çok büyük bir etki yapmıştır. Sanskritçeye önem verilerek diğer diller görmezden gelinmiştir. Çünkü Sanskritçe en eski belgelere sahip bir dil idi. Ancak tabii olarak bu, en eski dil olduğu anlamına gelmiyordu. Sanskritçe metinlerin incelenmesi ve üzerine yapılan çalışmalar ile birlikte artık karşılaştırmalı dil çalışmaları ve bunun doğurduğu dil sınıflandırma teşebbüsleri bilimsel bir zemine oturmuş oldu. Sanskritçe ve diğer dillerin birlikte ele alınarak karşılaştırılmasından hemen sonra 18. yüzyılda Sir William Jones çok önemli bir keşif ile Hint-Avrupa dil ailesini ve akrabalığını dünyaya duyurdu. Böylece Sanskritçenin diğer Batı dillerine benzerliğinin görülmesi ile ilk genetik ve tarihsel dilbilim çalışmaları ortaya çıkmıştır (Nurse, 2010: 215).

Jones'in Hint-Avrupa dil ailesini keşfiyle birlikte tarihsel dilbilime olan ilgi oldukça artmış ve bu dil ailesi üzerine yeni yeni geliştirilen metot ve kuramlar diğer dil aileleri üzerinde uygulanma fırsatı bulmuştur. Öyle ki 19. yüzyılın başlarında bu ilginin artışı karşılaştırmalı metodun (Comparative Method) kullanımını gerekli kılmıştır. Böylece söz konusu metot, bilimsel bir zemine oturtularak yaygınlık kazanabilmiştir. Öte yandan biyoloji alanındaki gelişmeler -özellikle Darwin'in evrim teorisi- bu alandaki genetik ve tarihsel dilbilim disiplinlerine hız ve farklı açılar kazandırmıştır (Gökçe, 2015: 9). Ayrıca Hint-Avrupa dil ailesine çok önemli katkılar yapan Grimm ve Bopp tarihsel dilbilime kültürel ve felsefik açıdan baktıkları için her zaman bilim dışı ve romantik olarak algılanmışlardır. Ancak August Schleicher bu alana doğa bilimleri ve bilimsel metot nazarıyla bakarak tarihsel dilbilim metotlarının tarihsel disiplinlerden tamamen farklı olduğunu ve aslında temelde doğa bilimi sayılması gerektiğini dile getirmiştir. Darwin'in evrim teorisini içeren biyolojik kanunlara inanmıştır. Ona göre canlı çeşitliliğinin oluşumu ile dillerin çeşitlenmesi arasında hiçbir fark yoktur (Fox, 1995: 24).

Tarihsel dilbilim herhangi bir dilin tarihî sürecindeki *dil değişimlerini* inceler. Bu inceleme esnasında dilin iç dinamiklerinden (diyalektler ve alt gruplar gibi) faydalanırken aynı zamanda dış faktörleri (akraba diller ve coğrafya gibi) de kullanır. Dilbilimcilerin bu alanda çalışmalarının en önemli sebebi heyecan verici olmasıdır. Çünkü tarihsel dilbilim, dilbilimin diğer alt-alanlarına ve dilbilim teorilerine de önemli katkı sağlar. Mesela bilişim ve dil öğrenimindeki insan kapasitesi dilbilimin merkezindeki araştırmalardır ve tarihsel dilbilim bu amaca önemli katkılar sağlar. Tarihsel dilbilim, dilbilimin gelişmesinde önemli rol oynamış olsa bile dilbilimin tarihi değildir. Ve aslında tarihsel dilbilim bilgisi, dilbilimin çok ötesinde sosyal bilimler üzerinde anıtsal bir etkiye sahiptir. Özellikle, dilin salt “doğru” formlarını koruma ve belirleme işlevinde veya değişiklikleri önleme işlevinde değildir (Campbell, 1999: 1-4).

Tarihsel dilbilim 1970'lere kadar dil değişimleri için “nasıl” sorusunu kullanmıştır. Ancak zaman içerisinde “niçin” sorusunun önemi de anlaşılmıştır. Ve dillerin doğası gereği niçin bir değişime uğradıkları konusunda teoriler ortaya atılmıştır. Bunlardan en önemlilerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- İklimsel ve coğrafi determinizm:

Örneğin, Alp Dağlarında yaşayanlar, dağlık arazinin şartlarından dolayı ötümsüz sesleri sürtünmeli seslere çevirir.

2- Irkî ve anatomik determinizm:

Örneğin, Germen kabilelerinde büyük kulak kirleri olduğu için daha farklı konsonant değişimleri olmuştur.

3- Görgü kuralları, gelenek ve kültürel özellik:

Örneğin, İrokuaların (Amerika yerlileri) dilinde dudak ünsüzleri yoktur. Çünkü görgü kurallarına göre konuşurken dudakların yakın olması çirkin bir davranıştır.

4- Tembellik:

Örneğin, İnsan fizyolojisinde tembellik sebebiyle bazı ses organlarının işlev kaybı bilinmektedir.

5- Kolaylık ve basitleştirme:

Örneğin, Dilde kolaylık yasası olarak bilinen yasaya göre her dilin söyleyiş bakımından kolay olana doğru bir meyli vardır.

6- Yabancı etki-ödüncleme:

Örneğin, Dillerdeki değişimlerin önemli bir bölümü de başka bir dilin tesiri ile oluşan değişimlerdir.

7- Farklı olma isteği ve sosyal konum:

Örneğin, Toplumların bazı kesimleri diğer kesimlerine göre konumsal fark yaratabilmek için dile müdahalede bulunabilirler.

8- Dış tarihsel olaylar:

Örneğin, Roma İmparatorluğu istilasında sosyal grupların dağılmasıyla birlikte çok hızlı ve keskin dil değişimleri olmuştur. Campbell, aslında dil değişimlerinin temelde iç ve dış etkenler olmak üzere iki sebebi olduğunu ve bunlardan iç sebeplerin izahının daha zor ve şüphe gerektirdiğini söyler (Campbell, 1999: 282).

Tarihsel dilbilimin karşılıklı diller için en önemli vazifesi genetik ilişkilerini açıklayarak bir sınıflandırmaya gidebilmektir. Ancak her zaman yazılı kaynaklarla gerçekleşemeyen bu durumu bazen yazılı olmayan dönemlerde de yapmak zorunluluğu doğmaktadır. Bu yüzden dillerin zaman üstü değişimleri ile ilgili olduğu için “art zamanlı dilbilim” diye anılan tarihsel dilbilimin art zamanlı çalışmak için çeşitli yolları vardır. Örneğin; tarihsel dilbilimci tek bir dilin tarihindeki değişimleri inceleyerek sonuçlara ulaşabilir. Bu durumda tek bir dilin işlenmesine “filoloji” de denilebilir. Ayrıca tarihsel dilbilimciler, birbiriyle akrabalık ilişkisi olduğu düşünülen

dillerin (bundan sonra ilişkili diller) karşılaştırılmasından elde edilen verilerle uğraşır. Ve sonuç olarak daha eski bir proto-dilden, ata dilden türeyen birbiriyle ilişkili diller tespit edebilir (Campbell, 1999: 4-5).

Filoloji, dillerin erken dönemlerindeki yazılı kaynakları kullanır. Böylelikle dil tarihinin yansımalarına karar verebilir. Yazılı kaynakların keşfi bu açıdan tarihsel dilbilim için oldukça önemlidir. Bu açıdan filolojinin iki temel amacı vardır: İlki eldeki dokümanlardan tarih ve kültürü öğrenmek için bilgi edinmek, bir diğeri ise dillerin tarihi hakkında bilgi edinmek amacıyla yazılı kaynakları incelemek ve yorumlamak. İkincisi bugün tarihsel dilbilimin en yaygın hedefini oluşturur. Bu çalışmaların nihaî sonucunda da alt grup sınıflandırmaları, değişimlerin sebeplerinin tespiti, proto-dilin rekonstrüksiyonu, ödünçleme ve sebepleri, ölü dillerin tanımlanması ve dillerdeki her türlü değişimin yorumlanması elde edilir (Campbell, 1999: 327).

Filolojinin varlığı, yazılı dillerin varlığından Hint-Avrupa dilleri hakkındaki bilgilerin gelişimine kadar çok büyük stratejik önem arz etmesinden dolayı bazı bilim adamları tarihsel dilbilim çalışmalarının aynı veya ilişkili dillerin erken dönemlerinin yani yazılı olmayan dönemleri için yapılmasının imkânsız olacağını iddia etmiştir (Haas, 1969: 20). Bu inanış yazılı olmayan karşılaştırmalı çalışmalar gerçeğine rağmen inatla sürmüştür. Yazılı olmayan diller üzerine yapılan çalışmaların uzun ve başarılı bir tarihi olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Tabii olarak yine de birçok durumda, dikkatli uygulamalarla yazılı kaynakların dayanaklarından dillerin tarihsel yorumunu yapabilmek için birçok bilgi edinebiliriz. Bu sonuç ise tarihsel dilbilim bilgisi için önemli bir kaynaktır. Ancak tarihsel dilbilimin önünde tecrübe sonucu ortaya çıkan dört önemli engel bulunmaktadır:

- 1- Hiçbir dilin başlangıcından günümüze değin tam bir metin sırası yoktur.
- 2- Hiçbir dilin en erken dönemi kaydedilememiştir.
- 3- Dünya dillerinin çoğunun ihmal edilebilir boyutta metin geçmişleri vardır veya hiç yoktur.
- 4- Neredeyse bütün metinlerin ciddi boşlukları vardır ya da en azından yazım geleneklerinin muhafazakârlığı önemli geçişleri kaydetmede başarısız olur (Lass, 1993: 159).

Yazılı olan dönemlerde dahi bu gibi engeller varken tarihsel dilbilim alanını yazılı olmayan dönemler için daha farklı zorluklar ve problemler beklemektedir. Ancak iki dil arasındaki benzerliklerin sebebini çoğu zaman bir tarihsel metin açıklamayabilir. Fakat yazılı olmayan tarih öncesi bir delil bunu açıklamaya kâfi gelecektir. Dil veya dillerin yazılı olmayan dönemlerinin (ön-tarihsel) keşfi dilbilimsel rekonstrüksiyonu önem merkezine taşır. İlerleyen kısımlarda bu konu ayrıca irdelenecektir. Bir taraftan ön-tarihsel, bir taraftan tarihsel (yazılı) çalışmalar; dil çalışmalarının arasındaki farkı belirlemeye yardım eder. Tarihsel metinler görüldüğü kadarıyla dildeki değişimleri gösterirken, ön-tarihsel çalışmalar ise bu şekilde deliller olmadan daha önceki mevcut değişimleri gösterebilir. Fakat bu aralarındaki fark çok fazla abartılmamalıdır. Çünkü amaç bir dildeki değişimleri anlamaktır. Yeni bir delilin keşfi veya var olan bir delilin yeni yorumu yazılı olmayan daha eski bir ön-tarihten tarihsel bir değişiklik için veri sağlayabilir. Bu yüzden, bu iki perspektif ayrı tutulamaz (Fox, 1995: 2). Bu iki perspektif tam anlamıyla tarihsel dilbilimin araçları iken aynı zamanda onun amaçlarına hizmet etmektedir. Dolayısıyla sonuç olarak söylenebilir ki tarihsel dilbilim herhangi bir dilin veya dillerin değişimi için sadece yazılı kaynaklara değil aynı zamanda yazılı olmayan dönemlere de başvurmak zorundadır. Burada bazen hedefi yazılı olmayan dönemlere ışık tutmak veya dilin kendi dinamiklerini ortaya koymak için daha eski bir formuna ulaşmak olabilir.

Tarihsel dilbilimin diğer önemli bir amacı ise dilleri genetik tabanlı aileler şeklinde sınıflandırmaktır. Diller arasındaki genetik ilişkiler tek kriterden oluşamaz ve farklı kriterlerden farklı sonuçlar elde edilebilir:

- 1- Bölgesel (Areal) Sınıflandırma: Coğrafik temelli sınıflandırmadır. Genetik ilişkilere bakılmaksızın yapılır. Örneğin; Balkan dilleri.
- 2- Tipolojik (Typological) Sınıflandırma: Ortak ve yaygın karakteristik özelliklere uygun yapılan sınıflandırmadır.

Daha önceki çalışmalarda gösterildiği gibi “Farklı dillerin farklı karakterleri vardır.” görüşü kesinlikle doğrudur ve diller bir ya da daha fazla kategoride tanımlanabilirler. Bunu da çeşitli yapısal özellikleri gerçekleştirir. Genetik ilişkili

dillerin elbette çok ortak yapısal özellikleri olması beklenir ve bu yüzden tipolojik sınıflandırma genetik gruplamaya mecbur kalır (Fox, 1995: 247).

Genetik gruplandırma gibi birçok gruplandırma, aslında dil sınıflandırmalarının bir alt yoludur. İşte bu yüzden son zamanlarda dil ailelerine *genetik birlik* (genetik unit) denilmektedir. Sınıflandırmanın daha ayrıntılı olması gereken kısımlarında bu yollar kullanılır ve bunlara *alt gruplandırma* (subgrouping) denir. Alt gruplandırma, dil ailelerindeki dillerin iç sınıflandırmasıyla ilgilidir. Bir dil ailesi için alt gruplandırma yapmak zaruridir. Tarihsel dilbilim tam bu noktada ana dil (mother language) ve kız kardeş diller (sister language) tayin eder. Bunun için kız kardeş dillerin paylaştığı özellikler göz önünde bulundurularak kabul edilen en önemli kriter *paylaşılan yenilik* (shared innovation)tir. Bu yenilikler kız kardeş dillerce paylaşılır ve buradan ana-dilin tavrı belirlenmeye çalışılır (Campbell, 1999: 165). Bu bazen yazılı bazen yazılı olmayan kaynaklar tarafından yönetilir. Böylece genetik ilişkilerin izahı için diller arası benzerliklerin sebeplerini görebilmek gerekir. Dillerin birbirleriyle benzerlikleri çoğu kez şu sebeplerden kaynaklanır: Şans/tesadüf, ödünçleme, onomatopya ve bebek sözcükleri, birleşme (convergence) ve ayrılma (divergence) (Gökçe, 2015: 40). Bunlar arasında sadece son iki sebep bize genetik ilişkili dillerin tespitinde yaramaktadır. Diğer sebepler dillerin akrabalıkları için hiçbir şekilde kanıt oluşturamaz.

Genetik gruplandırma ile dillerin sınıflandırılarak bir dil ailesi oluşturulması, tarihsel dilbilimin bazı kazanımlar da elde etmesine sebep olmuştur. Böylelikle tarihsel dilbilim bize dilin doğası hakkında da evrensel çıkarımları gösterir. Bu çıkarımlar genetik ilişkilerin hipotez temelini oluşturur: “Diller zamanla gelişir.” Böyle olunca, onlar sık sık diğer dillere dönüşür. Bu yüzden bazı diller genetik olarak diğer dillerle ilişkilidir. Uygun yöntem ve yardımcı varsayımlarla birlikte bu ilişki iki çeşit kanıtlanmamış nesneyi rekonstrükte edebilir: (a) Yazılı metinlerdeki boşluk nedeniyle kaybedilen aşamalar ve (b) yazılı metinden önceki aşamalar. Aksine yöntemler ve yardımcı varsayımlar n sayıda dilbilimsel parçayı ya da dillerin herhangi bir kısmının doğru olup olmadığını test edebilir. Bu yöntem ve varsayımlar bazı yollarla haklı çıkarılabilir (Lass, 1993: 158).

Mezkûr hipotez ışığında tarihsel dilbilim tekrar başa dönerek genetik ilişkilerin tayininde bazı nicel metotlar geliştirmek zorunda kalmıştır. Bu metotların kapsamı ve

amacı şöyle olmalıdır: Diller arasındaki genetik ilişkiyi belirlemek, bu ilişkinin yakınlık derecesini saptamak, zaman ölçeği (time scale) ve dil tipolojisini ortaya koymak (Fox, 1995: 275). Dolayısıyla tarihsel dilbilimin diller arası ilişkileri belirlemesi için birçok nicel metot kullanılmaktadır. Mesela yazılı olmayan Afrika dillerinin misyonerler tarafından toplanan dil malzemeleri ile dil ilişkilerini belirlemek oldukça güçtür. Bu yüzden burada istatistiksel metot yani leksiko-istatistik metodu ile benzer sözcüklerin karşılaştırılması yapılabilir. Böylelikle dillerin söz varlığıyla nicel çalışma tabanında dilbilimsel ilişkiler kurar. Yine zaman ölçeğinin tespitinde -bugün artık kullanılmasa bile- dil tarihlendirmesi (glottochronology) metodu kullanılabilir. Tarihsel dilbilimin bugüne kadar kullandığı en yaygın ve geçerli metotlar ise karşılaştırmalı metot, buna bağlı olarak dilbilimsel rekonstrüksiyon ve tipolojidir. Tüm bu nicel metotlar tarihsel dilbilim alanlarına uygun olabilir ve temelde her birinin ilişkili dillerin tespiti ve incelenmesinde farklı görevleri vardır. Ancak yukarıda bahsi geçen amaçlarda ortaklaşmaktadırlar.

1.1.1. Tarihsel Dilbilim Modelleri

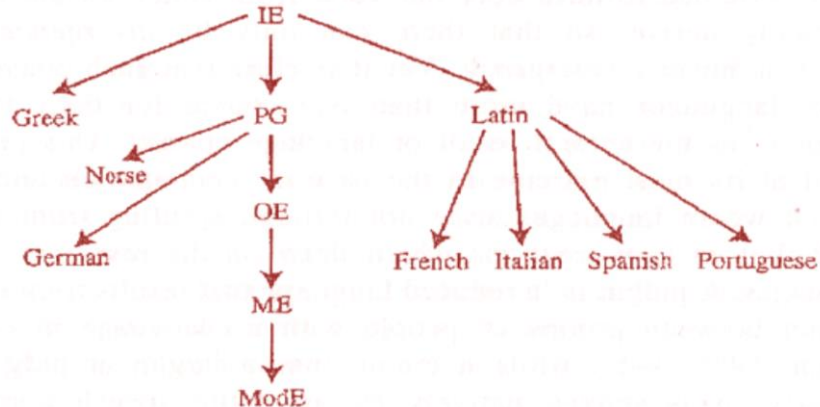
Genetik olarak aynı dil ailesine mensup oldukları karşılaştırmalı metot ve rekonstrüksiyon çalışmaları ile ortaya konulan diller için bir sonraki adım, genetik alt sınıflandırma ile dillerin şematik olarak sınıflandırılmasıdır. Tabii olarak bu sınıflandırmanın temel amacı dil akrabalığını -zaman derinliği olsun ya da olmasın- gösterebilmektir. Fox, bu işlemi eski yazma nüshalarından hareketle orijinal nüshayı bulma çabasına benzetir. Ona göre A ve B kökteş diller için üç ihtimal vardır:

0. A, B'nin annesidir.
1. B, A'nın annesidir.
2. A ve B kız kardeş diller olup *X ana dilinden gelmişlerdir (Fox, 1995: 218).

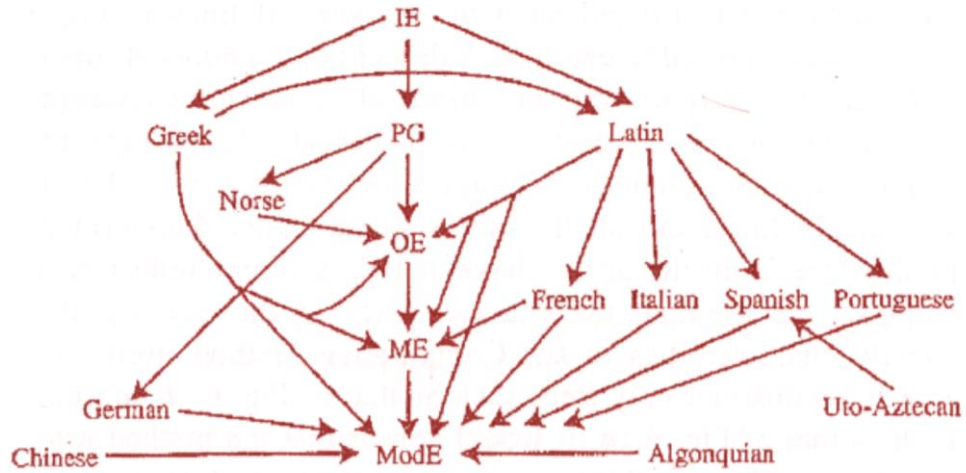
Genetik sınıflandırmanın son ürünü olarak dil modelleri ortaya konulmaktadır. Bu modeller farklı zamanlarda farklı şekillerde ele alınarak eksik yanları görülmüş ve eleştirilmiştir. Böylece yeni modellerin doğmasına sebep olmuştur. Aşağıda ortaya çıkış sırasıyla bu modeller ele alınacaktır:

1.1.1.1. Ağaç Modeli (Stammbaum)

Bu model başarılı rekonstrüksiyonlar sonucu ortaya konan proto-dil ile birlikte dillerin gruplandırılarak dallanmasını gösterir. Ters ağaç görünümündedir. En altta modern diller varken üste çıkıldıkça dallar azalır ve zirveye proto dil konulur. Neogramercilerin hocası sayılan August Schleicher tarafından bulunmuştur.

Ağaç modeli diğer ilişki ihtimalleri ayıklandıktan sonra genetik olarak akraba olduğu düşünülen dillerin sınıflandırılmasında geçerli bir modeldir. Bu model aynı alt grupta birbiriyle daha yakın ilişki durumu sergileyen ve aynı zamanda farklı gruplarda uzak dil ilişki durumunu gösteren diller arasındaki tarihsel ilişkileri yansıtmada son derece kullanışlı bir model olsa da dil ilişki derecelerini ve doğalarını yansıtmaz (Gökçe, 2015: 9). Modelin kurucusu Schleicher'in gözünden kaçırıldığı en mühim durum da budur. Ona göre ağacın dallara ayrılması diğer dillerle kesin ayrılıkları gösterir. Hâlbuki bu ayrım sonucu ortaya çıkan diller diğer dallardaki dillerden çok kez etkilenmiştir ve bu dallar arasındaki etkileşimler gösterilmelidir. Mesela İngilizce için verdiği örnek dikkate değerdir (Fox, 1995: 122):

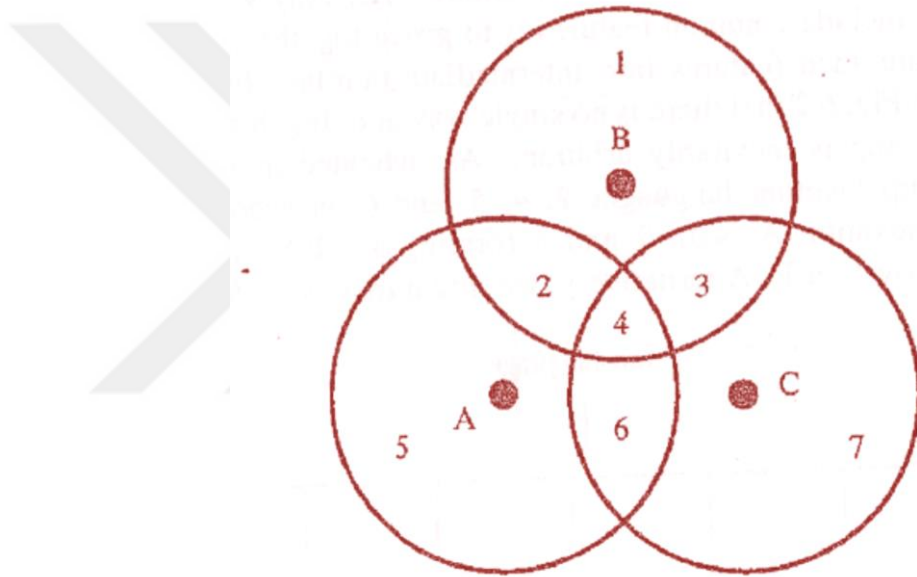
Stammbaum, hiçbir birleşme olmadan sadece dalların ayrışmasından dolayı tek ana dile götürülür. Oysaki dil ilişkilerinin doğal sonucu olarak birden fazla kaynaktan gelen diller de mevcuttur. Melezleşme (creolization) ve karmalaşma (pidginization) bakımından bu süreç mümkündür. Mesela Jamaica dili iki ana formdan kaynaklıdır. Dolayısıyla bunlara karışık (mixed) diller denilebilir. Bu anlamda Anadolu sahasındaki “olga-bolga” sorunu da bu konuya örnek gösterilebilir. Bu yüzden dil ağacı her zaman tek çizgide ve tek kökenden oluşmayabilir (Fox, 1995: 125).

Ağaç modelinin amacı bir dilin bütün kaynaklarını ortaya koymak değildir. Sadece genetik devamlılığı içeren ilişkileri göstermektir. Onun için sistematik olarak katılımı ve etkileşimi birbirinden ayırır. Sadece katılımı gösterebilir (Fox, 1995: 138). Model, tarihsel dil ilişkileri için tatmin edici değildir. Yalnız tarihsel gelişimi

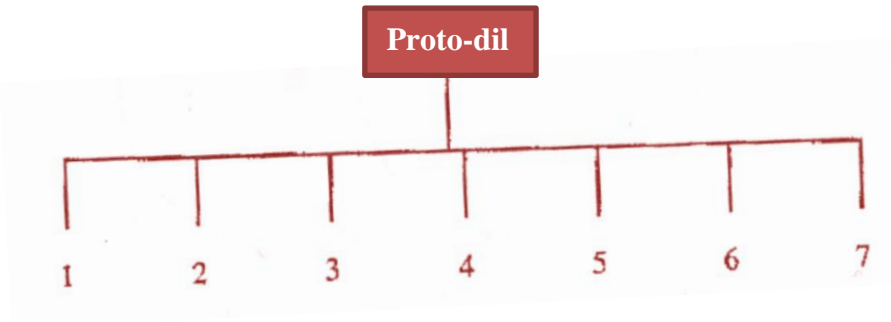
yorumlamak için kullanılabilir. Değişimin mekanizmasını belirleyemez. Ancak bunu “Dalga Modeli” gerçekleştirebilir. Fakat o model, ağaç modeline alternatif olamaz.

1.1.1.2. Dalga Modeli

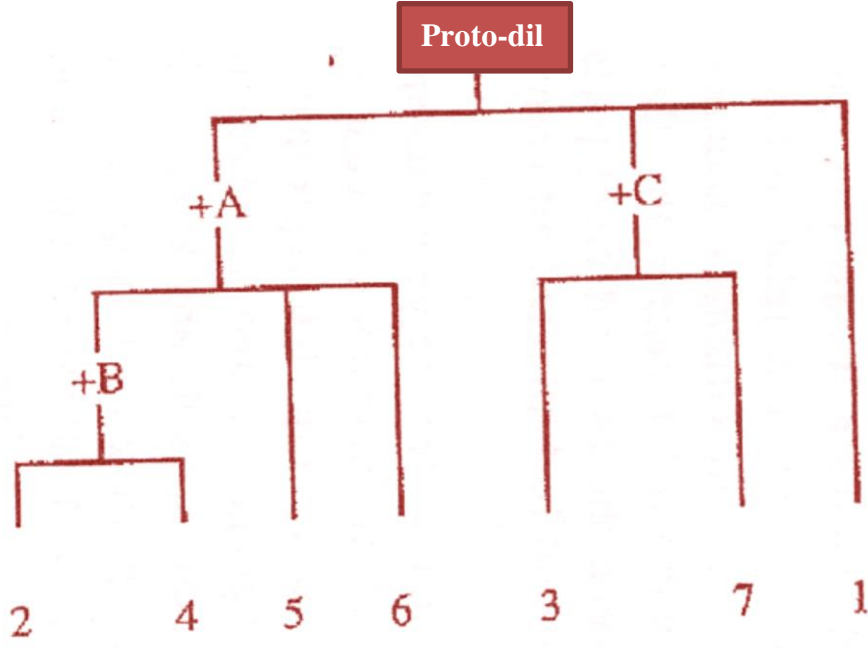
Schleicher’in Stammbaum modeline karşı -aslında tam çözüm olmamakla birlikte- Johannes Schmidt tarafından bir model geliştirilmiştir. Buna göre diller arasındaki etkileşim dalga şeklinde iç içe olmaktadır. İsoğloslarla temsil edilirler. Birbirini etkileyen diyalektlerin sınırları belirlenir. Ağaç modeli ayrışmanın sonucunu verirken bu model ayrışmanın kendisini verebilir. Aşağıdaki model oldukça basit bir dalga modeli örneğidir:

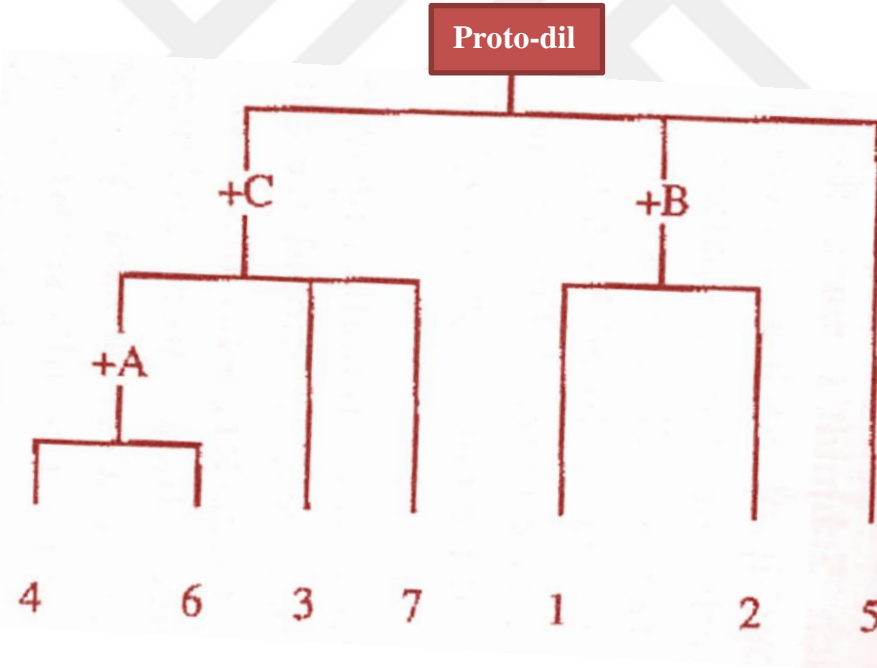
Burada A, B, C kaynak diller; 1-7 arası ise farklı dil ve lehçeler olarak düşünülebilir. Fox’un (1995: 128-129) verdiği bu şemadan hareketle gruplandırmalar da şu şekilde yapılabilir:

veya

veya

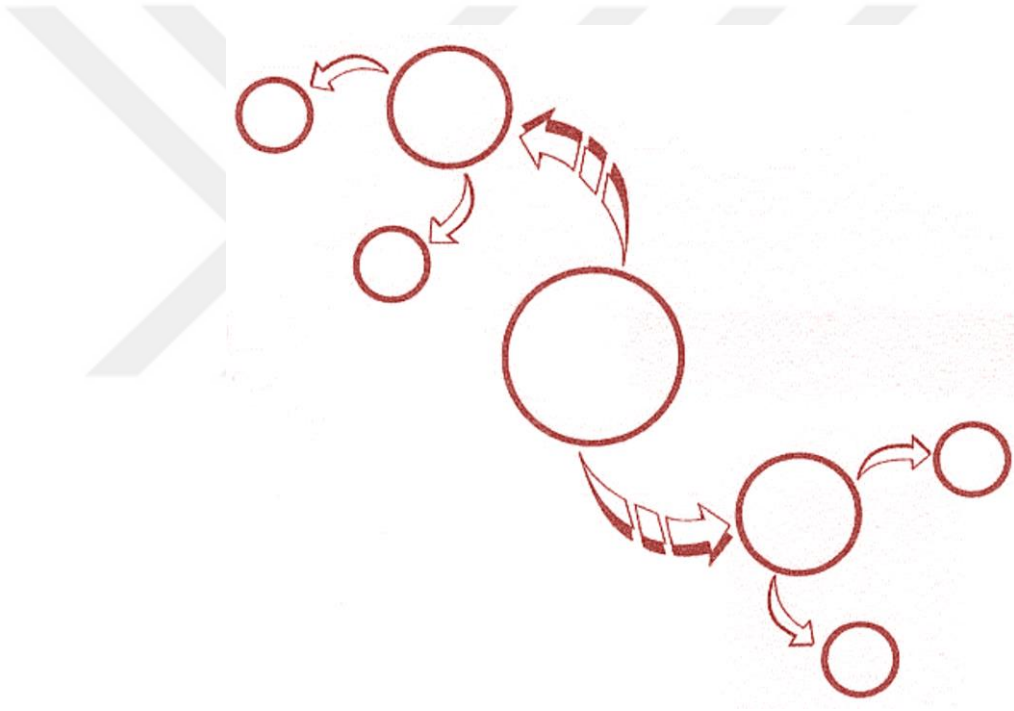
şeklinde gruplandırılabilir.

Dalga modeline göre tek bir proto-dil düşünmek doğru değildir. Proto-diller farklı diyalektlerden oluşmaktadır. Son sosyo-linguistik araştırmalar da bu fikri destekler mahiyettedir. Fakat bu durum ağaç modeli için uygun değildir. Mevcut diyalektler olsa bile rekonstrükte edilen dillerden bir biricik (uniform) proto-dil ortaya çıkmalıdır. İlerleyen kısımlarda bu konu üzerinde daha detaylı durulacaktır.

Proto-dil ile beraber diyalektler prensipte hariç tutulmalıdır (Fox, 1995: 133). Bu anlamda dalga modeli de genetik sınıflandırmada yetersiz kalmaktadır.

1.1.1.3. Ağırlık Modeli veya Hiyerarşik Model

Ağaç ve dalga modellerinin genetik alt gruplandırma konusundaki eksiklerini gören Trudgill, 1974 yılında “Ağırlık (gravity) Modeli”ni veya “Hiyerarşik (hierarchical) Modeli” öne sürmüştür. Fizik biliminden alınan bu modele göre değişimlerin yayılımı sadece -dalga modelinde olduğu gibi- bir noktadan diğerine olan mesafe değil, aynı zamanda yakın değişimlerden etkilenmek üzere olan alanların nüfus yoğunluğudur. Modeldeki birimlerin büyüklüğü ve küçüklüğü nüfus yoğunluklarını göstermektedir.

Bloomfield (1933) bu modeli “yerel yoğunluk prensibi” adıyla formüllemişdir. Buna göre daha yoğun ve kalabalık alanlarda dil değişimleri küçüklere nazaran daha az olmaktadır. Fakat iki alan arasındaki büyük etkileşim doğrudan bu alanların nüfus yoğunluğuna bağlı olsa bile, bu iki yerelin arasındaki uzaklıkla çeşitlenebilir. Yani iki nüfus merkezi arasındaki uzaklık artarken etkileşim azalabilir (Wolfram ve Schilling, 2003: 723-724).

Sonuç olarak tarihsel dilbilim çalışmalarının son ürünü olarak yapılan genetik sınıflandırma için ortaya konulan bu modellerin birbirine üstünlükleri veya

birbirlerine karşı eksiklikleri vardır. Ancak modellerin birbirlerinin alternatifleri olamayacakları bugün için kabul edilen bir gerçektir. Oldukça olgun ve eksiksiz bir modelin geliştirilememiş olması genetik sınıflandırma modellerini şu an için geçerli kılmaktadır. Belki birden fazla modelin bir sınıflandırma için kullanılması çalışmanın sıhhati açısından daha uygun olabilir. Ancak bu modeller daha çok yüzeysel bilgilerin verilmesini amaçlar. Karşılaştırmalı metot ve rekonstrüksiyonun elde ettiği veriler modelleri belirleyecektir.

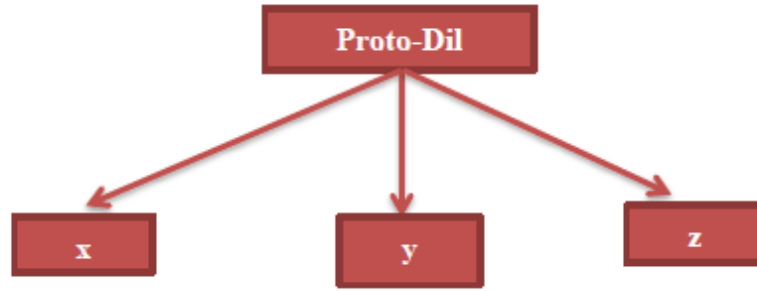
1.2. Karşılaştırmalı Dilbilim ve Karşılaştırmalı Metot

Karşılaştırmalı dilbilim (comparative linguistics) veya onun merkezinde yer alan karşılaştırmalı metot (comparative method), tam olarak disiplinleşmemiş hâlde daha 18. yüzyılda tarihsel dilbilimin bir alt dalı olarak ortaya çıkmıştır. Sonraki yüzyılda sistemleşerek bilimsel bir zemine oturdu ve farklı araç ve metotlarda gelişmeye başladı. Bu gelişmelerle birlikte dillerin karakteristik özellikleri çözümlenip anlaşıldı. Bunun en büyük uygulama alanı ise -yine tarihsel dilbilimde olduğu gibi- Hint-Avrupa dilleri oldu. Bu yöntem daha sonraları Semitik ve Fin-Ugor dillerine de başarı ile uygulandı. Karşılaştırmalı metodun kurucusu olarak genellikle Franz Bopp görülmektedir. O, Sanskritçenin diğer dillerle olan ilişkisini morfolojik açıdan çözmeye çalışmıştır. Ancak tam anlamıyla bir metodunun olmayışı bulduğu denklikleri resmileştiremedi. Ancak dillere karşı olan yoğun ilgi I. Dünya Savaşı'ndan sonra arttığı için karşılaştırmalı metot gerçek ivmesini bu sürede kazanmıştır (Fox, 1995: 4-5).

Karşılaştırmalı metot, yaklaşık 150 yıldır geliştirilen teknikler bütünüdür. Dil ailelerindeki katmanları ve daha erken dilbilimsel yapıların elde edilmesine katkı sağlar. Bir bakıma iki ya da daha fazla ilişkili dillerin akrabalık karşılaştırmasını içerir. Kaufmann'a göre tarihsel-karşılaştırmalı dilbilimin merkezî görevi genetik olarak ilişkili dil gruplarının tanımlanmasıdır (Rankin, 2003: 183-84). Bu anlamda karşılaştırmalı metot, tarihsel dilbilimin çekirdeğidir. Dil sınıflandırmalarında, tarih öncesi dilbilim çalışmalarında, uzak-yakın genetik ilişkilerin incelenmesinde ve diğer alanlarda oldukça önemlidir.

Karşılaştırmalı dilbilim ve metodu, birden fazla dilin kullanım boyutunu neticelendirir. O yüzden en az iki dile dolayısıyla da gramatikal çevrede değişen en az iki forma ihtiyacı vardır. Bu formlar ses, biçim, anlam ve dizilim düzeylerinde olabilir. Yani karşılaştırmalı metot dillere ait formların çözümlenmesine yarayan denklik setlerini yönetir (Anttila, 2009: 229). O hâlde karşılaştırmalı metot için genel olarak şöyle bir tanımlama yapılabilir: İlişkili olduğu düşünülen en az iki dilin farklı gramer yönlerinin karşılaştırılması ile daha eski formun elde edilme çabasıdır. Bu çaba esnasında daha eski bir form elde edilirken aynı zamanda mevcut dillerin değişim ve

gelişim doğaları da görülebilir. Tarihsel dilbilim ile karşılaştırmalı dilbilim/metodun arasında oldukça ince bir fark vardır. Tarihsel dilbilim dil veya dillerin gelişim ve değişimleri üzerine bir çalışma alanı iken, karşılaştırmalı metot ise geçmişten günümüze veya ilişkili dillerin erken dönemleri üzerine çalışma alanı olarak görülür (Nurse, 2010: 215). Fakat yine de Harrison'a göre (2003: 213); tarihsel dilbilimin olmazsa olmazı karşılaştırmalı metottur. Yazılı kayıtların yokluğunda diller arasındaki ilişkileri belirlemek için tek araçtır. Bu araç en az iki dilin karşılaştırılması ile daha eski bir formun elde edilmesine dayanır. Bu formun yapısı ve kapsamı çalışmanın nasıl yapıldığı ile ilgilidir. Karşılaştırmalı metot, fonolojik, morfolojik, sentaktik ve semantik düzeyde uygulanabilirken bunlardan birkaçı bir arada kullanılabilir. Ancak esas olan dilbilimsel değişimlerdir. Değişimlerin tespiti daha eski formları yorumlamayı mümkün kılar. Özetle karşılaştırmalı metot için tek ölçüt değişimin kendisidir. Metodun anlaşılabilmesi için aşağıdaki tablo ve açıklamaların bilinmesi gerekmektedir:

Proto-dil (proto-language): Ata dil, kız kardeş dillerin soyundan geldiği dil, rekonstrükte edilen dil.

Kız kardeş diller (sister languages): Eş, benzer atadan gelen birbiriyle genetik anlamda ilişkili diller yani aynı aileye ait diller. Yukarıdaki x, y ve z dilleri kız kardeş dillerdir.

Akrabalık (cognate): Kız kardeş dillerdeki aynı sebepten dolayı ilişkili kelime (ya da) morphem bulundurma durumudur.

Akrabalık setleri (cognate sets): Kız kardeş dillerdeki aynı sebepten dolayı birbiriyle ilişkili kelime veya morfemlerin yer aldığı takım ve setler. Proto-dilin elde edilebilmesi için yukarıda yer alan x, y ve z dillerinin ortak ve farklı özellikleri

üzerinden bir dil değişimi belirlenerek daha eski formlara gidilebilir. Bu formların bütünü de proto-dilin kendisini verecektir.

1.2.1. Karşılaştırmalı Metodun Uygulanması

Herhangi bir dil veya diller üzerine karşılaştırmalı metod ile çalışılması ve yukarıda yer alan bilgilerin bir dil ailesine tatbik edilebilmesi için bazı adımlar gerekmektedir. Metodun uygulanması için bu adımların bazen sırayla bazen düzensiz bir şekilde yapılması gerekmektedir:

1. Adım: Akraba dilleri tespit etme.

Potansiyel akrabaların görülerek toplanıp, sırayla (satır ve sütun hâlinde) listelenmesi gerekir. Bunun için öncelikle *temel söz varlığı* (basic vocabulary) ile başlanır. Bunlar organ, akrabalık ve sayı isimleri gibi söz varlığıdır. Bu adımın başarılı olması için ilişkili olduğu düşünülen dillerdeki ödünç kelimelerin çıkarılması gerekir. Oldukça yanıltıcı ve hata payı çok yüksek olan kısım burasıdır. Eğer başarılı olarak gerçekleşirse adımın sonunda sistematik denklikler yakalanacaktır.

2. Adım: Ses denklikleri kurma.

Bu adımda mevcut söz varlığı üzerinden ortak ses denkliklerine karar verilmelidir. Ancak önemli olan seslerin yazılışları değil telaffuzların esas alınmasıdır.

3. Adım: Proto-sesleri rekonstrükte etme.

Daha önce kurulan ses denklikleri denklik setleri hâline getirilerek bu setlerden elde edilen eşit sonuçlar kontrol edilmelidir. Buradan elde edilen sonuçlarla daha eski formlara yani proto-seslere karar verilebilir. Bu sonuçlar farklı çıksa da belirli yasalarla çözümlenebilir. Bu yasalar ve sonuçlar hakkındaki açıklamalar “dilbilimsel rekonstrüksiyon” bölümünde ayrıntılı bir şekilde ortaya konacaktır.

4. Adım: Benzer (kısmî örtüşen) denklik setlerinin durumuna karar verme.

Bazı durumlarda değişimler -ki Hoenigswald’a göre (1950: 357) bu setler üç farklı kademede olabilir; ilki tam uyum, ikincisi kısmî uyum ve üçüncüsü koşullu

uyum. Her bir kademe ayrı ayrı yorumlanmak zorundadır.- için birden fazla set kurmak gerekebilir. Daha sonra gerçekleştirilen rekonstrüksiyon faaliyetlerinin sağlamlasının yapılması için elzemdir. Aşağıdaki tablodan hareketle çıkarılacak sonuçlar değişimlerin hangi kademelerde olacağını anlama noktasında iyi bir örnek olabilir:

	Fransızca	İspanyolca	İtalyanca	Portekizce	Anlamı
Denklik seti 1	couleur	color	colore	côr	<i>renk</i>
Denklik seti 1	chêvre	cabra	capra	cabra	<i>keçi</i>

Tablodan hareketle ilk denklik setinin sonucu şu şekilde çıkmaktadır: Fransızca: /k/, İspanyolca: /k/, İtalyanca: /k/ ve Portekizce /k/. Bu denklikten *tam uyumun* olduğunu ve proto sesin şüphesiz tespit edileceği anlaşılmaktadır. İkinci denklik setindeki ses denkliği ise şöyle olmaktadır: Fransızca: /ʃ/, İspanyolca: /k/, İtalyanca: /k/ ve Portekizce: /k/. Kısmî uyumun olduğu bu sette yine proto-ses bulunabilir ancak bazı dil üyelerinde uyumun olmadığı görülmektedir. Setlerdeki bu farklılığa *kısmî uyum* denilir. Son olarak bazen denklik setlerindeki ses uyumları buldukları kelimelerin veya morfemlerin diğer seslerine bağlıdır. Böyle uyumların olduğu denklik setleri için *koşullu uyum* terimi kullanılır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus proto-sesler belirlenirken tam ve kısmî uyumlu denklikler için az bir set sayısı ile yeterli olacakken koşullu uyum için bu setlerin sayısı inandırıcı ve tatmin edici düzeyde fazla olmalıdır.

5. Adım: Proto-dilin genel fonolojik envanteri açısından rekonstrükte edilmiş seslerin makullüğünü kontrol etme.

Başarılı bir rekonstrüksiyonun önemli aşamalarından biri de rekonstrükte edilen proto-seslerin, proto-dilin envanteri ile uyumlu olmasıdır. Dolayısıyla rekonstrüksiyonlar proto-ses sistemlerinde dengesizlik değil boşluk dolduracak mahiyette olmalıdır.

6. Adım: Tipolojik beklenti ve dil evrenselliği açısından rekonstrükte edilmiş seslerin makullüğünü kontrol etme.

Yeniden rekonstrükte edilmiş proto-dile ait veriler, proto-dilin tipolojisine ve genel dil yasalarına uygun olmalıdır. Dil evrenselliği için vazgeçilmez bir araçtır. Jakobson (1958: 17-25), dil evrensellerinin/ dilbilimsel tipolojinin ihmal edilmemesi gereken bir alan olduğunu ve rekonstrükte edilmiş biçimler ile tipolojik kanunların uyumsuzluğunun herhangi bir proto-formu şüpheli hâle getireceğini belirtir. Bu anlamda rekonstrükte edilmiş biçimlerin insan dilinde bulunmayan veya çok nadir bulunan sesleri içermesi uygun olmaz. Mesela vokalsiz bir dil bulunmadığı gibi vokalsiz bir proto-dilden de bahsedilemez (Gökçe, 2015: 24).

7. Adım: Münferit morfemler rekonstrükte etme.

Proto-sesler ortaya çıktıktan sonra gramatikal morfemler rekonstrükte edilebilir (Campbell, 1999: 112-122).

Tarihsel dilbilim çalışmalarında bir dilin sahip olduğu tarihsel malzeme yani yazılı kaynaklar, o dilin en eski yapıları olarak değerlendirilemez. Bu yüzden tarih öncesi kaynakların değerlendirilmesi gerekir. Aynı dil ailesindeki farklı farklı dillerden elde edilen denklikler tarihsel metinlerden fazlasını sunabilir. Bu doğrultuda karşılaştırmalı metot en önemli araç olarak görülmektedir. Bu tanımlanamayan dönemlerden veri elde etmenin en önemli aracıdır (Gökçe, 2015: 9).

Bütün bunlar göz önüne alındığında karşılaştırmalı metot temelde şu üç amaca hizmet eder:

- 1- Diller arasındaki genetik akrabalığın örneklerini belirleme,
- 2- Özel olarak dillerin tarihini keşfetme,
- 3- Bir dil değişim teorisi geliştirme. Bu amaçlardan her biri diğeriyle ilişkilidir ve pratikte bağımsız düşünülemez. Sonuç olarak karşılaştırmalı metot ile uğraşan bir kişi (a) bütün dilleri eş zamanlı (sincronic) veya art zamanlı (diacronic) olarak karşılaştırabilir. Art zamanlı çalışma tarihsel sürece odaklanır. Bu tarihsel süreç dilin yapı ve doğasındaki düzenlerin sistematik yansıması olarak görülebilir. Eş zamanlı çalışmada ise fayda merkezi dilin doğasının anlaşılmasıdır. Yine kişi (b) her dili birbiriyle karşılaştırabilmek için çift setler oluşturarak karşılaştırma yapabilir. (c) Alt

gruplardaki dilleri ayarlayabilir: Her alt grup için proto-dil tasarlayabilir. Doğal olarak bu işlerin hepsi dilbilimsel olmayan (mes. coğrafya) veya dilbilimsel (mes. leksikostatistik) sonuçlarla kesişecektir (Priestly, 1973: 300).

Karşılaştırmalı metodun uygulanmasındaki amaç ve sonuçlar yukarıda sıralanmışken aynı zamanda bunları engelleyebilecek bazı sınırlılıklar da mevcuttur.

1- *“Göreceli geçici sınırlılıklar: Diller ne kadar çok değişiklik geçirirlerse, ilişki tespiti için o kadar az metot kullanılabilir.*

2- *Sosyo-tarihsel sınırlılıklar: Tarihsel durumların karşılaştırmalı metot ile elde edilen sonuçları yanlışlayabilecek sonuçları olabilir.*

3- *Dilbilimsel alan sınırlılıkları: Herhangi bir metot kullanılarak sadece bazı dilbilimsel formlar karşılaştırılabilir.*

4- *Zayıflığın sınırlılıkları: Sadece genetik ilişkilere uygun dereceler metodun kullanımını karşılayabilir” (Harrison, 2003: 213).*

O hâlde karşılaştırmalı metodun güvenilirliği yine kendi içerisinde uyguladığı tekniklerin durumu ile sağlanabilir. Böylece bu teknikler kendi kendilerinin sağlamasını yapmış olacaktır.

Tarihsel dilbilim hakkında olduğu gibi karşılaştırmalı metot hakkında da uygulanması bakımından bazı şüpheler vardır. Yukarıdaki sınırlılıklardan öte uygulama safhasında tipik yazılı dillere göre yazılı olmayan dillerdeki karşılaştırmalar daha farklı olabilirdi. Karşılaştırmalı metot bu anlamda hem yazılı hem de yazılı olmayan dillere -burada belirtmek gerekir ki yazılı olmayan diller çoğu kez “ilkel” veya “egzotik” olarak adlandırılmaktadır- uygulanabilir. Yazılı olmayan dillerdeki değişimler yazılı dillerdeki değişimlerin doğasından farklı değildir. Değişimler her ikisi için de aynı ve eşit olarak düzenlidir. Yazılı diller bazen karşılaştırmalı metoda hiçbir fayda sağlamaz. Örneğin; birçok Avusturalya dili yazılı malzemeye sahiptir; Eski Malay Yazıtları, Eski Javanez metinleri gibi... Fakat eski Javanez dili zaten modern Avusturalya dillerinden daha fazla değişmişti ve eski Javanez metinlerinin çalışmaları yüksek seviyeli karşılaştırmalı dilbilime çok az katkı sağlıyordu. Bu durum gösteriyor ki yazılı olmayan diller karşılaştırmalı dilbilim için bir engel değildir ve eski metinlerin varlığı her zaman bir avantaj olamaz (Campbell, 1994: 7-8). Bu anlamda karşılaştırmalı metot için yazılı ve yazılı olmayan diller eşit derecede kıymetlidir. Yazılı diller kadar yazılı olmayan diller üzerine yapılan çalışmalar metoda katkı sağlamaktadır ve genel dilbilimsel değişmelerin anlaşılması için eş değerdir. Öyle ki Campbell karşılaştırmalı metodun

kapsamındaki yazılı ve yazılı olmayan diller için iki önemli sonuca varmaktadır: (a) Karşılaştırmalı metodun başarılı şekilde uygulanabilmesi için yazılı dillerin önemi fazla abartılmıştır. (b) “Yazılı olmayan dillerdeki dilbilimsel değişiklikler, yazım geleneği olan dillerdekine göre farklı davranır.” varsayımı terk edilmelidir (1999: 6).

Yazılı veya yazılı olmayan dillerin daha eski bir formunun (proto-dil veya pre-dil) elde edilmesi için kullanılan karşılaştırmalı metod genel olarak elde ettiği sonucu *tekbiçimcilik* (uniformitarianism) kavramına bağlar. Yani elde edilen veriler daha eski bir dilin, proto-dilin eşsiz ve biricik olduğunu, hiçbir diyalekti olmayan idealize edilmiş bir dili ifade eder. Böylece bu yolla geçmişteki temel dilsel değişim mekanizmasının bugün gözlemlenenlerden çok da farklı olmadığını kabul eder (Rankin, 2003: 186). Hall, bu yaklaşımın kati suretle doğru olmadığını, rekonstrükte edilmiş bir dilin kesinlikle tek tip olamayacağını ve karşılaştırmalı metodun başlangıcından beri, her proto-dilin tek tip olmadan yani diyalektik çeşitlenmeleri göstererek rekonstrükte edilmesinin zorunlu olduğunu iddia eder (1960: 203). Bu açıdan Ana-Oğuzcanın tasarımı için Ana-Altayca ve Altay dillerinin önemi ortaya çıkmaktadır. Benzer doğrultuda Dyen’e göre proto dilin tekliği tamamen mittir. Fakat bu teklik tahmini ise metodolojik gereklilik ortaya çıkar. Gramatik ilişkilerin doğasını anlamak ve daha eski formları kurmak için sanki tamamen homojen tek bir proto-dil varmış gibi davranmak gerekir. Ve sanki ses değişmelerini istisnasız tamammış gibi görmek gerekir. İşte bu durum da bize *zorunlu idealleştirmeyi* (necessary idealization) getirir. Yani istisnaları görmeden yapılan rekonstrüksiyon ile kurulan proto-dili tek ve homojen olarak görmek mecburiyeti doğar. Fakat metod uygulanarak edinilen idealleştirmeyi tarihsel durumun gerçeklerinden ayırmalıyız. Tarihsel gerçekliğin karşılığı olarak zorunlu idealleştirmeyi görmemeliyiz (Fox, 1995: 140-142). Bu idealleştirme akıllara başka bir soruyu getirebilir. Rekonstrükte edilen bir dil ne derece gerçek ve doğal insan dili olarak görülebilir? Dillerin doğallık kanununa göre bu metodun uygulanması proto-dili yapay olarak adlandırmamıza da yol açar. Doğal olarak bu durum da karşılaştırmalı metodun sınırlılıklarından dolayıdır (Niepokuj, 2006: 7). O hâlde karşılaştırılan iki dilin daha eski bir formuna ulaşmak isteyen araştırmacı karşılaştırmalı dilbilimin aslında günümüzdeki değişim davranışlarından hareketle proto-yapının bu değişimleri gösterdiğini varsayarak yola çıkabilir. Tabii ki incelemeye konu olan bütün dillerin istisnalarını görmeksizin ortak değişim gösterdikleri davranışlardan hareketle bir sonuca varmalıdır.

1.3. Dilbilimsel Rekonstrüksiyon ve Tipoloji

1.3.1. Dilbilimsel Rekonstrüksiyon

Rekonstrüksiyon (reconstruction), kelime anlamı itibarıyla yeniden kurma, yeniden yapılandırma anlamlarına gelmekte olup birçok bilim disiplininde kullanılan bir araçtır. Daha eski şeklin ortaya çıkarılması için kullanılan bu araç özellikle tıp ve arkeoloji gibi bilim dallarında sıkça başvurulan bir metottur. Örneğin; sağlık bilimlerinde bir insanın kayıp veya tahribata uğramış bir organını eski hâline getirmeye çalışma işi bu alandaki rekonstrüksiyonun temelini oluşturur. Benzer bir şekilde arkeolojik çalışmalarla elde edilen herhangi bir tarihî objenin ilk şekline dönüştürülme çabası yine rekonstrüksiyonun kendisidir.

Dilbilimsel rekonstrüksiyon (linguistic reconstruction) ise varsayımsal ve soyut biçimler yardımı ile bir dilin ya da dillerin orijinal ses, biçim, söz dizimi ve anlam tarihini inceleme süreci olarak tanımlanabilir. Veya karşılaştırılan dillerden elde edilen sonuçların ürünleri olarak da görülebilir (Gökçe, 2015: 12). Yani yazılı olmayan tarih öncesi -veya tarihî- dillerin daha sonraki akraba diller yardımı ile tasvir edilmesidir. Osthoff ve Brugmann gibi yeni-gramercilerin manifestoları “Ses değişiminin istisnası olmaz.” sayesinde sesler büyük ölçüde tahmin edilebilir oldular. Ve karşılaştırmalı metottaki birikimle birlikte modern rekonstrüksiyon başlamış oldu. II. Dünya Savaşı sırasında Hint-Avrupa dil ailesinin rekonstrüksiyon faaliyetlerinin neredeyse tamamı gerçekleşti ve bunu diğer dil ailelerinin çalışmaları takip etti (Nurse, 2010: 215).

Dilbilimsel rekonstrüksiyon, paleontolojik (fosilbilimsel) bir operasyondur. Bu operasyonda fosil olarak proto veya pre-diller düşünülürken bunların yansımaları olan alt grup dillerden yola çıkılır. Yansıma rekonstrüksiyonun ilk adımıdır. Yansıma ile kastedilen (sebebi her ne olursa olsun) bazı dil birimi setlerinin en üst düğümü (proto-dil) kayıp köklü genetik ağaçların (bkz. Ağaç modeli) son düğümlerini yansıtmasıdır. Hedef; metot, araç ya da önsezi ile (ya da hepsi ile) bu kayıp düğümü

tespit edebilmektir. Yani denklik setleri vererek setler için etiketler geliştirip kayıp düğümün sınırlarını çizebilmektir (Lass, 1993: 160).

Dilbilimsel rekonstrüksiyonun temel varsayımlarından biri, sadece daha mükemmel ve karmaşık yapılardan basit yapılara doğru hareketi -modern dillerden proto-dile doğru- değil, ayrıca dilin bütün seviyelerindeki art zamanlı geçişlere ve değişimlere uğramış olan dilin art zamanlı çeşitliliği ile ilgili dil değişim tezidir. İlişkili dillerin kayıtlı olmayan tarihi, ancak tarihsel olarak ispatlanmış dil yapılarının çeşitliliğinin ortak ilk modellere (proto-yapılara) indirgenebildiği kanıtlanabilirse rekonstrükte edilebilir. Bu suretle başlangıç durumundan tarihsel olarak teyit edilmiş dil aşamalarına kadar başlangıç ve gelişme yolları rekonstrükte edilebilir. Bu şartlar altında bir dil ailesinin rekonstrüksiyonu ilişkili dillerin tarihsel olarak sıralanmasıyla ve bir dilin geçmişe yönelik hâlden daha eski bir dil katmanına hareketle başarılı (Gamkrelidze, 1997: 26). O hâlde karşılaştırmalı metot kendi içerisinde rekonstrüksiyonu diller üzerinde tatbik ederken bir döngü içerisinde olmalıdır. Şöyle ki uygulama sürecinin başında bazı varsayımlarla birlikte rekonstrüksiyona dair bilgilerle genetik ilişkiler kabul edilirken sürecin diğer bütün kısımlarında rekonstrüksiyon kullanılarak süreç sonuçlandırılır. Böylece en başında yer alan varsayım aslında çalışmanın nihayetindeki sonuçla örtüşmesi gerektiğinden bir döngü içerisinde bulunmaktadır. Bu sonuç tarihsel dilbilimde, daha özel olarak karşılaştırmalı dilbilim/metotta rekonstrüksiyonu tartışmasız bir şekilde çok önemli kılar.

Bu açıdan da dilbilimsel rekonstrüksiyonu ikiye bölmek mümkündür: (a) çıkarımsal (inferential) rekonstrüksiyon ve (b) rekonstrüktif analiz veya karşılaştırmalı analiz (Dyen, 1969: 509). Çıkarımsal rekonstrüksiyon karşılaştırmalı metodun nihaî ürünüken karşılaştırmalı analiz daha çok araştırma sürecinin ve karşılaştırmalı gramer yaklaşımının kullandığı bir araçtır. Ve bu iki kısım kendi içerisinde bir döngüye sahiptir.

1.3.1.1. Dilbilimsel Rekonstrüksiyonun Uygulanması

Uygulama düzleminde, rekonstrüksiyonun iki önemli rolü vardır. Bunlardan birincisi, varsayımsal veya çıkarımsal form rekonstrükte edildikten sonra tarihsel dilbilimsel veri araştırma sürecinin bir parçası olarak düşünülebilir. Bu formların diller arasındaki tarihsel ilişkiler hakkındaki hipotezleri bakımından metodolojik değerleri vardır: Formlar dilbilimsel tarihsel araştırma sürecinin bir parçasıdır. İkincisi, özel dillerden dikkatli veri kıyası sonucu üretilen bu formlar ayrıca araştırmanın bir ürünü ve araştırma sonucunun bir özetidir. Bundan dolayı rekonstrüksiyon sadece bir araç değil aynı zamanda bu çalışma sürecinin bir amacıdır (Fox, 1995: 3). Yine bu doğrultuda düşünüldüğünde tarihsel dilbilim temel olarak rekonstrüksiyon ile ilişkili farklı amaçlar gütmektedir. Öncelikle bir dilin gerçek veya muhtemel tarih öncesi katmanları hakkındaki bilgiyi artırmayı amaçlar. Diğer dil değişim mekanizmasının yani dilin doğasının keşfini sağlamayı amaçlar. Son olarak ise eş zamanlı yapıların mümkün gelişme yollarını açıklamayı ve aydınlatmayı amaç edinir. Bu noktada Yapısalcılara göre, diller arasındaki genetik ilişki kurulduğu zaman karşılaştırmalı metoda dayanan rekonstrüksiyon, keyfi ve rastlantısal form-işlev eşleşmesini varsayarak ilerler (Barddal, 2013: 458).

Öyleyse bu şartlar altında bir dilin daha eski katmanları nasıl rekonstrükte edilebilir? Bunun için farklı yollar vardır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: a) tonlamaları inceleyerek: mesela eski bir İngilizce şiirde geçen “great” ve “eat” kelimeleri kafiye olarak kullanılıyorsa bunların söyleyişleri aynı demektir. Ve buradan hareketle bir morfem tespit edilebilir, b) orijinal ve ödünç formlar karşılaştırılarak, c) günümüz dilindeki daha eski biçimler gözlemlenerek: Bu metoda zaten ayrıca iç rekonstrüksiyon denilmektedir, d) diğer dil veya diyalektlerdeki formlar incelenerek: zaten karşılaştırmalı dilbilimin esas merkezini oluşturan metot budur, e) ses değişimlerini takip ederek, f) çağdaş dil kullanımında kuralcı yorumları dikkate alarak ve g) tarihsel dilbilim ve dil değişimi üzerine eldeki bilgileri uygulayarak (Lass, 1993). Görüldüğü gibi rekonstrüksiyon uygulamasında çok farklı metotlar bulunmaktadır. Bunlardan bir veya birkaçı aynı anda uygulanabilir.

Rekonstrüksiyonun temel aşamaları daha önce Hint-Avrupa dilleri üzerine yapılan çalışmalardan elde edilmiş deneyimlere göre belirlenmiştir. Mesela birçok

ses kanununun gelişmesine ön ayak olmuş “Grimm Yasası” bu konudaki ilk örnektir. Hint-Avrupa dil ailesindeki Germanik dillerle diğer diller arasındaki fonolojik ilişkilerin tespit edildiği bu yasa ilk sistematik yasa olarak kabul edilir. Esasen bu çalışmanın teori babası Rasmus Rask olmuştur. Yasa genel hatlarıyla şöyle özetlenebilir:

Yunan dili	Gotik dili	Eski Yüksek Alman dili
P	F	B
B	P	F
PH	B	P
Yunan dili	Gotik dili	Eski Yüksek Alman dili
T	TH	D
D	T	Z
TH	D	T
Yunan dili	Gotik dili	Eski Yüksek Alman dili
K	H	G
G	K	CH
CH	G	K

Bu tabloya göre B, D, G ⇒ ötümlü patlamalı (mediae) M,

P, T, K ⇒ süreksiz ünsüz (tenuis) T,

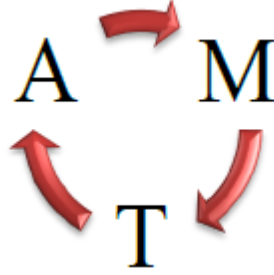
PH/F, TH, CH/H ⇒ soluklu ünsüz (aspiratae) A

olarak işaretlendiğinde şu şekilde bir denklem sonucu çıkarılmıştır:

Yunancada ötümlü patlamalı → Gotikçede süreksiz ünsüz

Yunancada süreksiz ünsüz → Gotikçede soluklu ünsüz

Yunancada soluklu ünsüz → Gotikçede ötümlü patlamalı

Bu ilişki eski yüksek Alman dili için de kurulmuştur. Fakat yukarıdaki denklikte sonraları devamlı şekilde itiraz edilecek bir problem yer almaktadır. Grimm bu denklikleri oluştururken ortaya koyduğu sesler -daha doğrusu harfler- üç dil için de aynı değildir. Bu çalışmanın temeli yazılı metinler olduğu için denklikler harflere bağlı kalınarak yapılmış ve bu durum oldukça fazla eleştiriye yol açmıştır (Fox, 1995: 21).

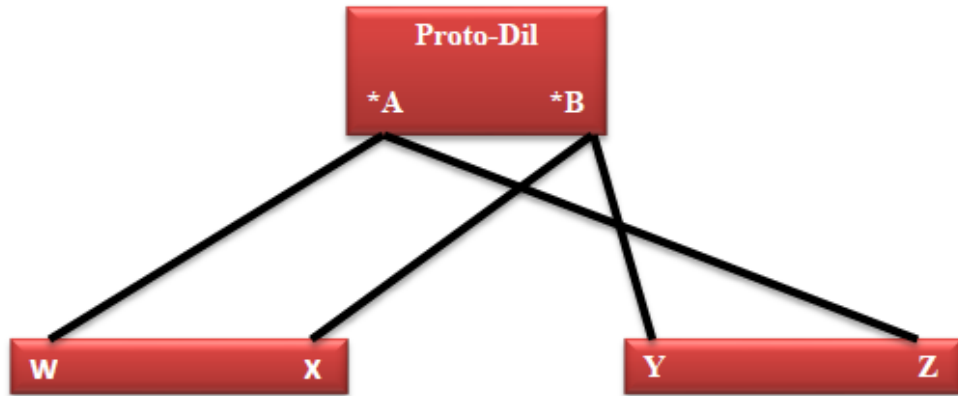
Bu yasadın hareketle yola çıkan Saussure ve Hoenigswald gibi yapısalcılara göre fonolojik çalışmalarda önemli olan ses değil fonemlerdir. Fonemler temsil edilebilir veya fark edilebilirler. Ses ve ses tipleri (alafon) gerçek görünümüdür. Mesela [k] bir fonemdir. [k^h] ve [k_j] gibi sesler alafondur. Ve işte karşılaştırmalı metot içerisinde rekonstrüksiyon bu fonemlerle yapılır. [k] orijinal bir fonemken özel bir metinde [k^h]'nin gerçek bir dilbilimsel değeri -özellikle de rekonstrüksiyon için- yoktur. O sadece yeni bir alafondur. Ancak [k] mevcut dildeki var olan [g]ye dönüşürse işte bu değişim o zaman kabul edilebilir. Bu yüzden ses ve ses değişimi belirsizdir. Bu anlamda Hoenigswald'a göre karşılaştırmalı metot, anadilden alınan alafonların ilişkili dillerdeki fonem denkliklerini kurma prensibine dayanır. Diğer bir deyişle ilişkili dillerdeki fonemlerin dağılımı, onların kaynağı olan proto-dildeki alafon dağılımını gösterir (Fox, 1995: 38-39). Pratikte biz, proto-dildeki farklı alafonları bir diğerinden ayıracak pozisyonda değiliz. Çünkü karşılaştırmalı metodun bu ikinci aşaması -yani fonetik değerlerin tespiti- çelişen takımlar kurmaktır, aksine alafonik çeşitliliği tanımlamak değildir.

Neo-gramercilere göre “Ses kanunlarının istisnası olmaz.”. İstisna olarak görülen bazı durumlar sadece kurulmamış ses yasalarıdır. Bu fikir Grimm’in kurduğu ilk ses yasasından hareketle ortaya atılmıştır. Bu açıdan ses değişimleri istisnasız ve tamamen düzenlidir. Daha önce belirtildiği gibi bu fikir, karşılaştırmalı metot ve rekonstrüksiyonun bize fizik ve kimya kanunları gibi istisnasız bir doğa bilimi olduğunu göstermektedir (Fox, 1995: 31-32). Ayrıca Neo-gramercilerin bu sloganına karşı İsveçli diyalektolog Gillieron’un “Her kelimenin kendi tarihi vardır.” ilkesi alınabilir. Bu prensip ile birlikte gerçekte iki düşünce birbirini tamamlayıp karşılaştırmalı metot için bilginin homojenliği ve değişimin düzenliliği daha da sağlamlaşmış olur.

Böylelikle istisnası olmayan ve kesinlikle düzenli görülen seslerin proto-dilden nasıl ayrıldığını görebilmek için pratikte dört farklı fonetik sistem değişimleri ortaya çıkmaktadır:

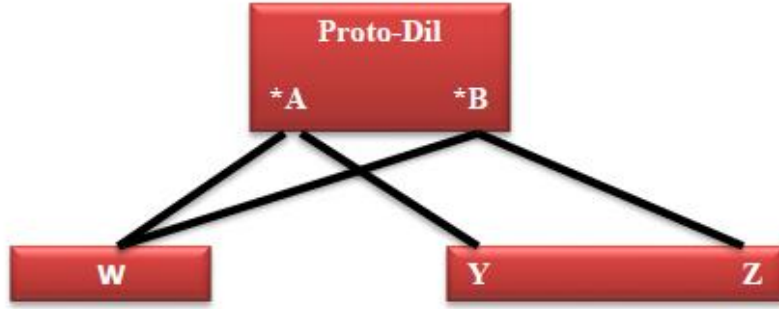
1. Değişiklik olmaması durumu (no change/default case): Aynı seslerin proto-dilde kullanılması

Proto-fonemlerin kurulmasında ilk durum değişimin olmaması durumudur. Yani herhangi en az iki dilin proto-formunda aynı seslerin mevcut olma durumudur.

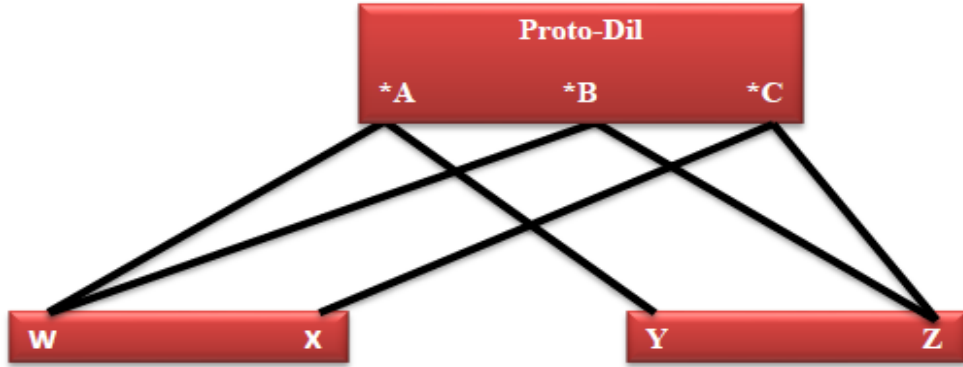

O hâlde proto-dilde *A: w ve y (w/y), *B: x ve z (x/z) olup bir değişim olmamıştır.

2. Kaynaşma (merger): İki ya da daha fazla fonemin tek ses hâline gelmesi.

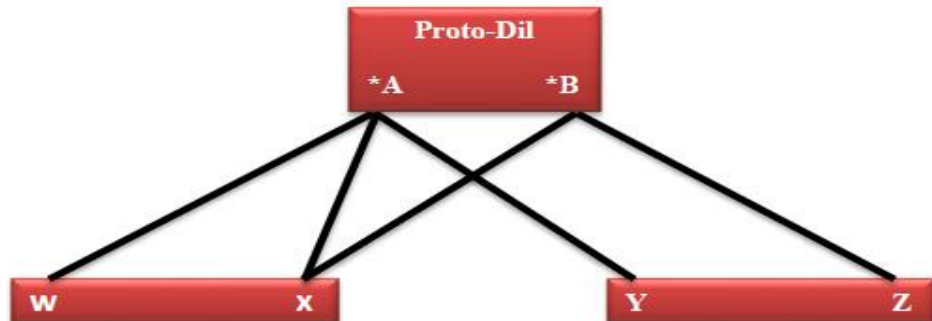
Bu kısımda iki denklik vardır: w/y ve w/z. Birinci dildeki w bazı durumlarda y'ye bazı durumlarda ise z'ye denk geliyor. O hâlde kaynaşma sebebiyle yine iki proto-fonem kurulması gerekir. Ancak bazen bu durum daha karmaşık bir hâl alabilir:

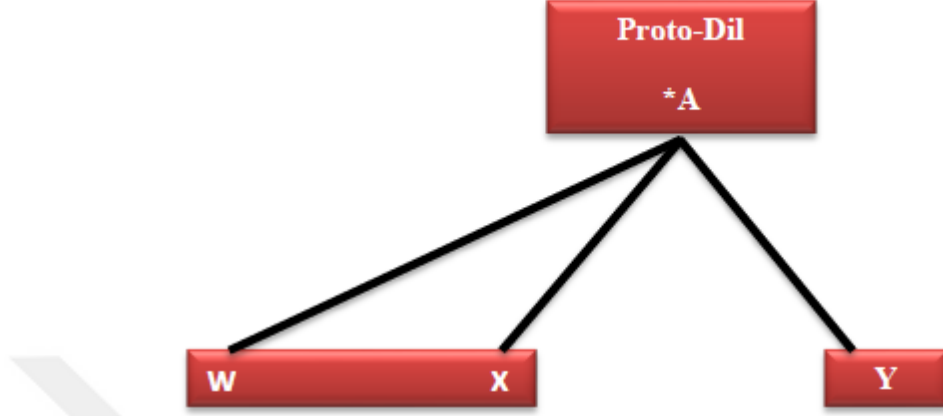
Bu durumda ise üç ayrı proto-fonem kurulması gerekir: *A: w/y, *B: w/z, *C: x/z.

3. Bölünme (split): Bir fonemin iki ya da daha fazla foneme dönüşmesi.

Bölünme genellikle karşımıza iki farklı şekilde çıkmaktadır. İlki birincil bölünme (primary split) ve diğeri ise ikincil bölünmedir (secondary split). İlki için şu şekilde bir şema çizilebilir:

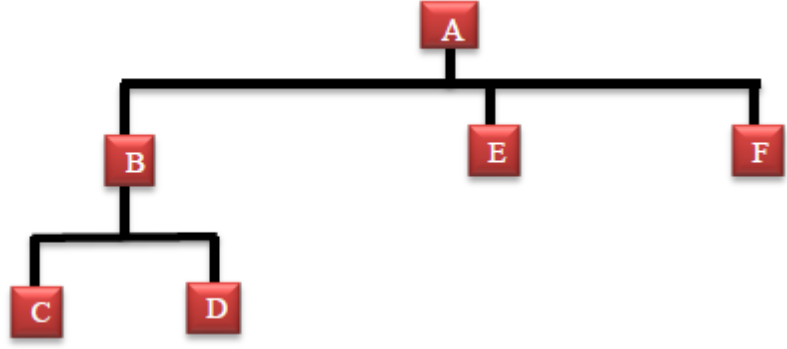

*A fonemi aynı dil üzerinde iki farklı ses (w/x) hâlini alır. Yani diğer dildeki y için karşıda iki ayrı ses vardır. Bir diğer bölünme ise şu şekildedir:

4. Yer değiştirme (shift): Fonem alafonlarının fonetik özelliklerinin değişmesi. Ancak fonolojik etkileri kati suretle değişmez (Fox, 1995: 68-76). İşte bu ses değişimleri karşılaştırmalı metot çalışmalarının ve rekonstrüksiyonun temelini oluşturmaktadır. Karşılaştırmalı metodun önemli araçlarından rekonstrüksiyonun uygulanma adımları içerisinde bu ses değişim yolları belirleyici olmaktadır.

İlişkili diller arasında gerçekleştirilecek bir rekonstrüksiyon için gereken adımlar karşılaştırmalı metot için kullanılan yukarıda yer verdiğimiz adımlarla paraleldir. Ancak Fox'a göre rekonstrüksiyonun 3 ana adımı vardır: (a) denklik (benzeşme) kurma, (b) proto-fonemleri belirleme ve (c) proto-fonemlere fonetik değer atama. Burada ilk adım zaten teorinin adapte edilmesidir. 19. yy. dilbilimcilerinin yapmadığı 2. adım ve doğrudan onun bir süreci olan 3. adımdır. Oysa sistematik bir düzenlilik gösterebilmek için bu iki aşama kaçınılmaz bir zorunluluktur. İlk adımda öncelikle ilişkili olduğu düşünülen dillere ait ögeleri takımlar hâlinde kurmak gerekmektedir. Bu geler için kullanılan terim *denklik* (correspond). Bu denkliklerin yer aldığı takımlara ise *denklik takımları* (correspondence sets) denilmektedir. Denklik takımlarındaki uyumun gerçekleşebilmesi için *genetik eşdeğerlilik* (genetically equivalent) gerekmektedir. Sadece *genetik ilişki* (genetic related) yeterli değildir. Aşağıda verilen A, B, C, D, E ve F dilleri ile ilgili genetik ilişkileri gösteren tabloya göre C ve D dilleri genetik eşdeğerdir. B, E ve F dilleri de genetik eşdeğerdir.

Yani bu durumda

A ile C-D dilleri arasında büyük baba/büyükanne (grandparents)-torun (grandchild),

C ile D dilleri arasında erkek kardeş (brother)-kızkardeş (sister),

B, E, F dilleri arasında erkek kardeş (brother)-kızkardeş (sister) ilişkisi vardır ve bunlardan genetik eşdeğerliliği olmayan -C ile F dili gibi- diller arasında bir denklik kurulamaz.

Kurulan ilk denklik takımında aşağıdaki birkaç örnekte görülen durumlardan biriyle karşılaşmak kaçınılmazdır:

Latince	Yunanca	Sanskritçe	Eski Almanca	Anlamı
ma: ter	ma: tɛɪr	ma: ta:	muater	anne

1. denklik takımı

Bu denklik takımında söz başı /m/nin proto-form tayin edilmesi oldukça kolaydır. Çünkü bütün dillerde aynı şekilde m/m/m/m olarak görülmektedir. Ancak

2. denklik setinde durum biraz daha karışıktır:

Latince	Yunanca	Sanskritçe	Eski Almanca	Anlamı
formus	t ^h ermos	g ^h armas	warm	sıcak

2. denklik takımı

Bu denklik takımında söz başı proto-fonem tayininde karşımıza f/t^h/g^h/w denkliği çıkar. Ancak böyle bir durumun sonuca götürmesi biraz karmaşıktır. Fonemlerden hareketle buradaki söz başı proto-fonemi /g^{wh}/ olmalıdır. Ancak böyle durumlarda, bir sonuca varmadan önce hemen söylenmelidir ki denklik takımlarını artırarak daha sağlıklı ve net sonuçlar alınabilir.

Latince	Yunanca	Sanskritçe	Eski Almanca	Anlamı
okto:	okta:	aṣṭau	axto	sekiz
ager	agros	ajras	akar	alan

3. denklik takımı

İki takımın bir arada verildiği yukarıdaki tabloda iki farklı sonuç ortaya çıkmaktadır. İkinci denklik takımına göre verilen dillerdeki /a/ fonemi tam uyum içerisindedir. Ancak 1. takımdaki Latince ve Sanskritçenin sahip olduğu /o/ çok açık bir şekilde diğer iki dildeki /a/ya tekabül etmektedir. O hâlde burada kaynaşma veya bölünme meselelerinden biri ile karşı karşıya kalınır. Yani iki orijinal (proto) vokalin zaman içerisinde kaynaştığını veya tek orijinal vokalin iki ayrı vokale bölündüğünü varsaymak gerekmektedir.

İtalyanca	Fransızca	İspanyolca	Anlamı
cane [ka: ne]	chien [ʃjɛ]	perro [pɛro]	köpek

4. denklik takımı

4. takımda yer alan İspanyolca örnek hiçbir şekilde uyum göstermemektedir. O hâlde bu denklik takımına nasıl yaklaşmak gerekir? Bu örnekte yer alan kelime aslında o dile ait olmayan ödünç bir kelimedir (Fox, 1995: 58). Dilbilimsel rekonstrüksiyon sürecinde tehlikeli bir problem olan ödünç kelimeler denklik takımlarına dâhil edilmemelidir.

Bütün bu denklik takımı örneklerinden hareketle söylenebilir ki takımları kurmak için en geçerli ölçüt anlam benzerliğidir. Ancak son örnekte olduğu gibi ödünç kelimelere oldukça dikkat etmek gerekir. Bu açıdan fonetik benzerlik ama anlamsal benzememe durumu da dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla mümkün olduğunca fonetik ve semantik benzerliği eşit ölçüde değerlendirmek gerekir. Doğal olarak fonetik benzerlik de oldukça dikkatli olmayı gerektirir. Mesela daha önce kurulan aşağıdaki denklik takımı incelenebilir:

Yunanca	Sanskritçe	Ermenice	Anlamı
duo	dva	erku	iki

Bu denklikte ilk etapta öğeler fonetik olarak benzer görünmese de makul bir ses değişimi gösterilebilir: *dw->*tg->*tk->*rk->erk. Her adım kabul edilebilir bir ses değişiminden oluşursa denklik takımları daha sağlıklı oluşturulabilir (Fox,1995: 58).

Denklik takımları oluşturulduktan sonra hangi formun proto-form olması gerektiği yönünde karar alabilmek için daha önce bazı rekonstrüksiyon ilkeleri geliştirilmiştir. Bu ilkeler yine daha önceki denklik takımları üzerinde yeniden denenerek sağlanması da yapılmıştır. İlkelerin tamamı evrensel dilbilim kuralları ışığında oluşturulmuştur. İlk ilke *yönlülük* (directionality) ilkesidir. Bazı ses değişimleri belirli bir yöne doğru olur. A birimi B birimine doğru (A>B) değişiyorsa ancak B birimi A birimine doğru (B>A) değişmiyorsa bu rekonstrüksiyon için oldukça kıymetli bir ilkedir. Bu ilkeye “doğallık ilkesi” de denilir. Mesela birçok dilde /s/>/h/ var iken /h/>/s/ değişimi yoktur. Bu yüzden böyle iki sesin rekonstrüksiyonu mutlak surette *s olmalıdır. Tabii olarak bu ilke fonetik aşamada gereklidir. İkinci ilke *çoğunluk kazanır* (majority wins) ilkesidir. Bu ilke, kız kardeş dillerden kurulan denklik takımlarındaki çoğunluğa ait benzerliğin proto-dile ait olduğunu varsayar. Son ilke ise *ekonomi* (economy) ilkesidir. Bu ilkede tasarlanan formun kız kardeş dillerde en az değişen şeklinin proto-form olduğu kabul edilir. Tek

bir değişim bu ilkede onaylanmaktadır. Mesela dört dil formundan birini proto-form kabul etmek diğer üç dilde değişim olduğunu söylemek bu ilkeye ters düşmektedir (Campbell, 1999: 115). Rekonstrüksiyonda dikkate alınması gereken bu ilkeler için ayrıca iki önemli unsur vardır: Fonolojik ve tipolojik uygunluk. Yani bu ilkelerden herhangi biriyle hareket eden kişi, kabul ettiği proto-formun fonolojik ve tipolojik olarak uygunluğunu da ölçmek zorundadır. Aksi hâlde yukarıdaki ilkeler rekonstrüksiyonun güvenilirliğini zedeleyebilir.

Rekonstrüksiyon için her zaman düzenli ses denkliklerini kullanmak daha uygun olacaktır. Ana prensip, denklik takımlarının geçerliliği için bir garantör olmak ve denkliklerin tekrar eden bir daire gibi kesin hâlini -yani Grimm yasalarına benzer bir şekilde- ortaya çıkarmaktır. Meillet'e göre leksik karşılaştırmanın amacı için en azından minimum üç tanık yani denklik gerekir (Meillet, 1937: 340). Rekonstrüksiyonun güvenilirliğini artırmak için bu denklikleri artırarak düzenli ses değişimlerini bulmak gerekir. Öyle ki rekonstrüksiyon ile veri arasında nihaî bir dairesellik olmalıdır. Veri hem metoda orijinal girişi hem de sonuçların kanıtını sağlayabilmelidir. Böylece rekonstrüksiyondaki hipotezler yeni bilgilerle test edilebilir. Ancak bu sadece daireyi genişletir, onu parçalamaz. Bütün bunların tek yolu da düzenli ses değişimlerine bağlıdır.

Bilimsel bir çalışmanın değeri üç kriter ile belirlenir: “nesnellik”, “güvenilirlik” ve “geçerlilik”. İlki olan nesnellik güvenilirliği, güvenilirlik ise geçerliliği getirir. Ancak rekonstrüksiyon ile ilgili durum biraz daha karışıktır. Dilbilimsel rekonstrüksiyonda “gerçeklik” ve “teori” proto-dil ve rekonstrüksiyon sistemi/metodu ile temsil edilir. Rekonstrüksiyon metodu ise daha önce olduğuna inanılan bir dil hakkındaki teoridir. Bu yüzden rekonstrüksiyonun geçerliliği proto-dil ve rekonstrüksiyon sistemi arasındaki ilişki olarak tanımlanabilir. Bu ilişkide proto-dil sadece rekonstrüksiyon metodu ile kurulduğundan dolayı proto-dili yansıtan rekonstrüksiyon sisteminin gücü onu tekrar kontrol edemez. Böyle bir çıkmaz birçok araştırmacının rekonstrüksiyon hakkında çeşitli tartışmalara girmesine sebep olmuştur. Lass'a göre rekonstrüksiyon yorumlanmamış “cebir”den faydalanır. Özel bir ontoloji olmadığını farz eder. Sadece ifadenin maksimum uygunluğunu kabul eder. O sadece yansımalar sınıfını kapsayan formülleri üretmeyi amaçlar. Ne yazık ki bu pozisyon tarihsel hatta dilbilimsel değildir. Eğer rekonstrüksiyoncu

girişim, herhangi bir amacı gerçekleştirmek istiyorsa proto-dildeki yazılı metin ve düzenlenmemiş cebir arasında bir anlaşma yapmalıdır (Lass, 1993: 165). Ancak bu fikrin tam zıttı olarak Meillet ise rekonstrüksiyonun dilin eskiliğini asla vermediğini söyleyerek onun devamlı içeriği olmayan yorumlanmamış bir “cebir” de olmadığını vurgular (Meillet, 1967: 42). Yine Pulgram, rekonstrüksiyonda geçerliliğin mümkün olmadığını ve bu yüzden yıldızlı formların telaffuz edilebilirliğinin rekonstrüksiyona karşı meşru argüman olmadığını söyleyerek durumu biraz abartır. Hâlbuki bugün hâlâ geçerli bir görüş olan Hall’in fikri dikkate alınmalıdır: Rekonstrüksiyon yapan kişinin teşebbüsü zaman ölçekli çeşitler için gerçekçidir. Bu yüzden rekonstrüksiyon tekniklerinden daha emin bir şekilde çalışılmalıdır (Hall, 1960: 203). Çünkü rekonstrüksiyonu asıl önemli yapan metodik olmasıdır.

Buraya kadar bazı araştırmacıların görüşlerine yer verilmişken bu düşüncelerden hareketle iki farklı bakış açısı ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki olan *formülist bakış açısına* göre daha önce konuşulan gerçek bir dil değil sadece formüllerden ibaret bir denklemdir. Proto-dilin gerçekliği söz konusu dahi değildir. Ancak proto-formları değerli kılan şey yaratımda kullanılan metottur. Yani rekonstrüksiyon sonucu elde edilen üretimin hiçbir değeri yokken rekonstrüksiyon metodu asıl değere sahiptir. Elde edilen formlar kelime değil tamamen formüldür. *formülist bakış açısına* göre rekonstrüksiyonun tarihsel geçerliliği yoktur. Bu bakış açısının aksine *realist bakış açısı* ise ortaya çıkarılan proto-dilin hiç olmazsa küçük bir diyalekte ait olabileceğini ve konuşucusunun mümkün olduğunu kabul eder. Her iki bakış açısı da aslında metottan ürüne iki aşamayı da değerli kılar. Önemli olan bu iki bakış açısından birini seçmek değil nicel ve nitel metotlarla en makul proto-dile ulaşmak olmalıdır.

1.3.2. Tipoloji

Genetik çalışmalarla birlikte dillerin tipolojik sınıflandırmaları üzerine oldukça fazla bir ilgi vardı. 17. yüzyılda farklı dillerin örnek ve tasvirleri toplandı ve 18. yüzyılın başlarında sınıflandırma şemaları başladı. Bu aşamada dilbilimcilerin iki farklı görüşü vardı: (1) Bütün diller biriciktir ve (2) bütün diller ayrıdır. Aslında farkında olmadan her iki bakış açısı da tipolojiyi inkâr etmekteydi (Anttila, 2009: 310). Tipolojiler tanısız ölçütlere, özel özelliklerin varlık ve yokluğuna dayanır ve tipolojinin kullanışlılığı ve değeri kullanılan ölçütlerin uygunluğuna bağlıdır. Bu ölçütler fonolojik, morfolojik ve sentaktik olabilir. Farklı dönemlerde farklı kriterler kullanılmıştır. Geleneksel olarak en yaygın kullanım morfolojik ölçüttür. *Yalınlayan, sondan eklemeli, bükümlü* diller gibi... Bunlar aslında daha 19. yüzyılın ilk yarısında kurulmuştur. Fakat bu tipolojik ölçütler 20. yüzyılda oldukça az kullanılmıştır. Prag ekolü -yani neo-gramerciler- “phonological system” adını verdikleri yeni bir ölçüt geliştirdiler. Buna göre sistemdeki diller arasındaki ilişkiler -özellikle zıtlıklar- öncelikli öneme sahipti. Jakobson (1958); “Tipoloji dil envanterinden çok sistemlere dayanmalıdır” derken, Trubetzkoy böyle bir sistemi fonolojik düzeyde daha ayrıntılı bir ölçüt olarak kullanmıştır. Prag ekolünün çalışmalarıyla *fonolojik evrensellik* (phonological universal) kuruldu ve Greenberg’in farklı dillerdeki karakteristik özelliklerin istatistiksel çalışması yapıldı. Bu çalışmadaki en önemli nokta *çıkarımsal evrensellik*dir. Basit bir ifadeyle şu şekilde formüle edilebilir: “Bütün diller X özelliğine sahip olduğuna göre bir dil X özelliğine sahipse ayrıca Y özelliğine de sahip olacaktır.”. Fakat prensipte evrensellik, tipolojik ölçüt görevini göremeyecektir çünkü o bütün dillerin ortak özelliğini gösterir. Sadece tipolojinin bir parçası olarak kullanılabilir (Fox, 1995: 248).

Tipolojik ölçütlerin kullanılması 20. yüzyılın en önemli rekonstrüksiyon metodu olmuştur. Dil tipolojisinin keşfi başlangıçta eş zamanlı bakış açısı ile gerçekleştiriliyordu. Ancak açıkça art zamanlı etkiler gösteriyordu. Bu sebeple daha sonraları art zamanlı çalışmalar hızlanmaya başladı. Böylece rekonstrüksiyonun da gereklilikleri sağlanarak iki ayrı metot aynı zeminde kullanılmaya başlandı.

Tipoloji ve rekonstrüksiyon aynı karmaşık disipline yani karşılaştırmalı dilbilimine aittir. Tipoloji herhangi bir sınırlama olmaksızın “en geniş” çeşitlenmeyi

temsil ederken, rekonstrüksiyon ve tarihsel dilbilim genelde ilişkili diller üzerinde çalışma ile sınırlıdır. Başka bir deyişle tipoloji dünya dillerinin tamamını kapsayabiliyorken rekonstrüksiyon ise belirli ve sınırlı diller üzerinde çalışabilir. Eş ve art zamanlı tipolojik çalışmalarla birlikte daha eski bir proto-dilin tipolojisi elde edilebilir (Dezsö, 1979: 24). Böylece proto-dil açısından daha önce gerçekleştirilen rekonstrüksiyon da doğrulanacağı için bir bakıma tipoloji ve rekonstrüksiyon iç içe geçmiş ve birbirini doğrulayan/sağlama yapan iki ayrı metottur.

Tipoloji ve rekonstrüksiyonun doğal olarak farklı hedefleri vardır ve birbirlerini geçersiz kılmalarına asla izin verilmemelidir. Aralarında bir çakışma olduğunda, tipoloji kaybeder. Ya da diğer bir ifadeyle en yüksek insan olgusu tarihtir. Karşılaştırmalı metot zaman ile ilişkilidir. Yani rekonstrüksiyon zamansal görünüme sahipken tipoloji tasvirsel olarak hepsine sahiptir (Anttila, 2009: 259). Bu çatışma için bir diğer görüş de Jakobson'a aittir. Onun

“Dilin rekonstrükte edilmiş ifadeleri ve tipolojinin keşfettiği genel kanunları arasındaki çatışma, rekonstrüksiyonu sorgulanabilir yapar.”

ifadesi, tipolojiyi açıkça dilbilimsel rekonstrüksiyon için önemli bir araç yapar (Mattis, 2007: 1). Dolayısıyla rekonstrüksiyon çalışmalarında tipolojiyi bir sağlama aracı hatta ilişkili diller arasında bir delil olarak kullanma olanağı doğar. Böylece yine tekrar edildiği gibi rekonstrüksiyon ve tipoloji birbirini izleyen bir daire içerisinde olursa sonuçlar daha sağlıklı olacaktır. Ayrıca proto dil sistemlerinin rekonstrükte edilmiş dilsel modelleri genel olarak dilin tipolojik olarak belirlenmiş dil düzenliliklerine tekabül etmelidir (Gamkrelidze, 1997: 26).

Rekonstrüksiyonun nihaî üretimi “geçmişte konuşulduğu” teziyle ileri sürülen bir dilin tanımlanmasıdır. Bu rekonstrükte edilen dil aynı tipolojik genellemelerle test edilebilir. Bu yüzden rekonstrükte edilmiş özel dilin insan diline uygun olup olmadığı -yani evrenselliğini- sorgulanabilir. Bu süreçte alınan cevap olumsuzsa rekonstrüksiyonu yeniden ciddiyetle düşünmek gerekir. Ayrıca söz konusu dilin makul olup olmadığı da değerlendirilmelidir. Ancak burada dikkat edilmelidir ki makul olmayan, imkânsız anlamına gelmez. Tipolojinin uygulanmasında ve rekonstrüksiyonun değerlendirilmesinde başka bir sınırlılık daha mevcuttur: Her rekonstrüksiyon kısmîdir. Yani ilişkili dillerden elde edilen veriler bir önceki proto-dilin bir parça resmini inşa edebilir. Ancak bütünü rekonstrükte edemez. Çünkü

genetik eşdeğer dillerde bu özellikler kaybolmuştur. Bu yüzden tipolojik çalışmalar da sınırlı ve kısmî olmak zorundadır (Comrie, 1993: 76). Burada karar verilmesi gereken asıl nokta; proto-dil oluşturulurken tipolojik ölçütlere mi yoksa karşılaştırmalı metoda ve rekonstrüksiyona mı ağırlık verilmesi gerektiğidir.

Bir diğer yaklaşım ise şu şekildedir: Rekonstrükte edilen dillerin konuşulduğunun kabul edildiği zaman ve bugünden beri insan dillerinde potansiyel tipolojik çeşitlenmelerin dağılımında tesadüf yoktur. Gerçekte bugüne kadar uğraşılan rekonstrüksiyon faaliyetlerindeki zaman derinliği için bu durum, makul bir varsayımdır. Bu yüzden bugünkü dilleri niteleyen tipolojik genellemeler varsa, onlar muhtemelen 10.000 yıl önce konuşulan dillerin doğruluğudur (Comrie, 1993: 77).

Karşılaştırmalı dilbilimin son ürünü olarak proto-dillerin de belirli bazı özelliklere sahip olması beklenmektedir. Bu özelliklerin mevcudiyeti yapılan çalışmanın ve uygulanan metodun doğruluğunu da gösterdiği için geçerlilik açısından oldukça önemlidir.

1. Kesin kısıtlama: Bir proto-dil, doğal bir dil için mümkün ve makul olmayan özellikler göstermemelidir.

2. Yerel kısıtlama: Bir proto-dil, garip (oddy) durumdaki özelliklere sahip olmamalıdır. Gariplik durumu, ne kadar nadir birim olursa onu rekonstrükte etmek için de o kadar çok kanıtı ihtiyaç duyulduğunu gösterir. Mesela proto-dilde olduğu düşünülen tipolojik çeşitliliğin sınırları dünya dillerinde bulunan sistemlerden (mes. ses değişimi) olmalıdır. Yepyeni daha önce hiç görülmemiş bir fonolojik sistem yaratılmamalıdır.

3. Yargısal kısıtlama: Bir proto-dilin özellikleri en uygun sağlama ile kontrol edilebilmelidir. Bunun için tipoloji ve rekonstrüksiyon metotları kullanılabilir. İşte bu kısıtlamalar ışığında özel formlar rekonstrükte edilerek eğer mümkünde faydacı düzleme genişletilebilir. Buradan dizilimsel düzleme atlanılabilir. Yeterli proto-morfem elde edildiğinde ortaya bir fono-taktik çıkmış olur. Karmaşık formlar morfolojik olarak rekonstrükte edildiğinde morfoloji ve morfo-taktik elde edilir. Ve buradan biraz da şansla birlikte en azından proto-sentaks sınırına geçilebilir. Bu şekilde kısmî rekonstrüksiyondan bütüne yani proto-dilin bütün parçalarına erişmek için yön tayin edilebilir (Lass, 1993: 182).

Elde edilen proto-dil iki farklı şekilde görülebilir: Orta (intermediate) ve son (ultimate) proto-dil. Yapılacak gruplandırmalarda orta proto-dilin ardından en son proto-dil sırasıyla yerleştirilmelidir. Örneğin Altayistğin bugünkü kabulleri çerçevesinde Ana-Türkçe (Proto-Turkic) bir orta proto-dil iken Ana-Altayca (Proto-Altaic) ise son proto-dildir. İlişkili veya çağdaş dillerden yansıyabilen orta proto-diller daha yakın bir zamana ait olurlar ve onların gerçekliğinden daha emin olunabilir. Son proto-diller daha eski bir katmanı gösterirler. Onların gerçekliği için daha tutucu olunması gerekir. Çünkü idealleştirilen dillerin çoğu ölüdür ve kalıplarından çıkarmak çok zor veya imkânsızdır (Nurse, 2010: 219). Bu konuya paralel olarak bir diğer görüş ise proto-dillerin oluşturulacak modellerinin neye göre olacağıdır. Bir proto-dil modeli için gereken varsayımlardan hareketle şu proto-dilleri bugün için yaratmak mümkündür: (a) Genetik bir proto-dil, (b) gerçekte iddia ettiğimiz gibi bölgesel bir proto-dil ve bunun için iki ayrı proto dil kabul edilebilir: melezleştirilmiş proto-dil ve ölçünleştirilmiş proto-dil (Stachowski, 2014: 416). Tarihsel dilbilim ve karşılaştırmalı dilbilimin dikkate aldığı ilişkili dillerin ilişkileri genellikle genetik düzlemedir. Bu doğrultuda genetik ilişkili olan dillerin incelendiği bir rekonstrüksiyon kabul edilebilir bir çalışma olacaktır. Ancak bazı proto-dillerin oluşturulabilmesi için bölgesellikten (areal) faydalanma gerekliliği de kaçınılmazdır. Yine de sadece bölgesel merkezli bir proto-dil yaratımı oldukça problemlili bir rekonstrüksiyon olacaktır. Bu çerçevede, Türk dilleri ve yayıldığı coğrafya hesaba katılırsa, bölgesel proto-dillerin zorluğu ve hatta gereksizliği anlaşılabilir.

1.4. İç Rekonstrüksiyon

Kökünü 19. yüzyılın sonlarına dayanan iç rekonstrüksiyon (internal reconstruction), 20. yüzyılın ilk yarısında standart bir araç olarak geliştirilmiştir. Dilbilimsel formların tarihsel yorumlanmasına dayanmaktadır. Ancak karşılaştırmalı metodun aksine iç rekonstrüksiyon, varsayımsal olarak herhangi bir form kurmak için ilişkili dillerin karşılaştırması değil tek bir dildeki iç delillerin kullanılması şeklinde uygulanır (Fox, 1995: 6). İç rekonstrüksiyon tek bir dile uygulanan karşılaştırmalı metod gibi algılanabilir. Bu, sadece bir dilde görülen özelliklerden dil tarihinin sonuçlarını çıkarma tekniğidir.

İç rekonstrüksiyon bir dilde var olan delilleri kullanırken asıl hedefi, o dilin daha eski bir formuna ulaşabilmektir. İlişkili dilleri ayırtmak için, proto-dillerin daha eski formlarına ulaşabilmek için rekonstrükte etmek amacıyla ve münferit dillerin daha erken dönemlerini tespit edebilmek için uygulanabilir (Campbell, 1999: 201). Çünkü dilin herhangi bir akrabası olmadığı durumlarda başka bir seçenek yoktur. Karşılaştırmalı metod bu durumda yetersiz kalmaktadır. Ayrıca bir dil ana-dilden ayrıldıktan sonra çok fazla değişime uğradığında, karşılaştırmalı metod yani dilbilimsel rekonstrüksiyon yapmadan önce iç rekonstrüksiyonu uygulamak belki dili diğer akrabalarına yakın hâle getirebilir. Bununla birlikte sadece proto-dil üzerinde bile iç rekonstrüksiyon uygulanabilir. Böylece daha eski bir pre-proto-dil elde edilebilir. Temel fikir, bir dilde gördüğümüz karmaşıklık ve tutarsızlıklar tarihsel değişimin sonucudur. Öyleyse iç rekonstrüksiyon bir dildeki değişimi “geri alma”ya çalışır ve dilin daha erken ve daha düzenli bir hâlini varsayar (Smith, 2012: 2-4). Prosedür olarak üç aşamada önem kazanmaktadır. Öncelikle hiçbir ilişki veya yazılı tarihi olmayan bir dil ile karşılaşıldığında, mevcut proto-dilden türemek suretiyle erişilemeyen yakın geçmiş tarihli bir dil tarihinin ayrıntılarının rekonstrükte etmek istenildiğinde ve mevcut proto-dilin ön tarihini rekonstrükte etmek istediğimizde (Chafe, 1959: 478) iç rekonstrüksiyon kullanılabilir bir araç olmaktadır.

Yukarıdaki iç rekonstrüksiyonun uygulanabilecek alanları dışında Hermann’ın örnekleri onun iki farklı yönünü daha ortaya çıkarmıştır:

1. Tarihi iyi bilinen Hint-Avrupa dil ailesi gibi dil gruplarındaki karşılaştırmalı metot faaliyetlerini de kontrol imkânı verebilir.

2. Bilinmeyen veya çok küçük dil aileleri ya da diller için proto-dil rekonstrükte etme imkânını karşılaştırmalı metoda oranla daha fazla sağlayabilir. İç rekonstrüksiyon özellikle bunlardan ilkinde uygulanabildi. Bugüne kadar yapılan bütün çalışmalarda bu yüzden çok iyi bilinen örnekler kullanıldı. Bu Hint-Avrupa dilbilimcileri için yeterli olabilir ancak iç rekonstrüksiyonun Amerika yerlilerinin dillerine uygulanması gerekirse oldukça göz kamaştırıcı bir metot hâline getirilmelidir (Marchand, 1956: 245). Bu fikir üzerinde geçen zaman içerisinde gerçekten de kullanılan örnekler ve teknikler daha da olgunlaşarak metodun kendi sınırları ve sınırlılıkları belirlenmiştir. Böylece oldukça kullanışlı bir araç hâline getirilmiştir. Çünkü bir rekonstrüksiyonun bunlar gibi birden fazla olguyu birleştirmesi veya diğer dillerle olan sistematik ilişkileri daha açık hâle getirebilecek formlara ulaşabilmesi iç rekonstrüksiyonun tam anlamıyla doğru bir metot olduğunun en iyi kanıtıdır.

İç rekonstrüksiyon, hipotez üretici bir metot olarak düşünülebilir ve mümkün senaryoları (tarihsel hipotezler vs.) üretmek ve sunmak için bir ruhsattır. Sadece iç rekonstrüksiyonun sunduğu ona ait yollar da vardır. Özellikle kanıt ve verilerin olmadığı durumlarda tek mevcut metottur. Dikkat edilirse diyalekt çeşitlenmesi için prensipte dilbilimsel rekonstrüksiyon ve karşılaştırmalı metot teklif edilir ancak teknik anlamda bütün bu çeşitlenmeler ve veriler tek bir dilden gelmektedir. Bu yüzden yapılacak rekonstrüksiyon “iç rekonstrüksiyon” olmalıdır. Dolayısıyla tarihsel dilbilimcinin araç çantasındaki önemli ve değerli bir parça olarak öne çıkmaktadır (Joseph, 2013: 57).

İç rekonstrüksiyon, “düzenli” değişimlere odaklanırken “Laryngeal Teorisi”¹ adı altında veya tarihsel materyal elde etmek için günümüz verilerine uygulanır. Bu yüzden sonuçlar hem eş zamanlı hem art zamanlı yani tarihseldir. Louis Hjelmslev’e göre iç rekonstrüksiyon asla tarihsel değildir çünkü bir dilde temel alınan herhangi

¹ Saussure tarafından önerilmiş karşılaştırmalı metottan daha fazla düzenlilik elde etmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu amacın da iç rekonstrüksiyon ile sağlanacağı düşünülmüştür. Bu yüzden Hint-Avrupa dil ailesi üzerine çalışanlar iç rekonstrüksiyonu bu şekilde de adlandırmaktadırlar. Önceleri savunulan bir düşünce olsa da Hitit dilinin keşfi ile teorinin güvenilirliği zedelenmiş ve kullanılmaktan vazgeçilmiştir.

bir şey, yalnızca o dilde eş zamanlı olarak mevcut olmaktadır yani o dilin bugününe aittir (Anttila, 2009: 264). Eğer bir dilin daha eski formlarını bulma amacına hizmet ediyorsa, burada önemli olan nokta başlangıç verilerini eş zamanlı analiz ile elde etmektir. Bu durum çağdaş özelliklerin kronolojik olarak karşılaştırılması anlamına gelir. Fox, Hjelmslev'in fikrine katılmakla birlikte iç rekonstrüksiyonun tarihsel sonuçlar vermesi gerektiğine inanır. Bu yönüyle karşılaştırmalı metottan ayrılırken tarihsel bir sonuç da elde edebileceği ihtimaliyle onun art zamanlı da olabileceğini gösterir. Söz konusu metot tasvirî sıralamayı (descriptive order) tarihsel süreç ile yorumlar. Bu yüzden sadece eski formları kurma metodu değil aynı zamanda değişimlerin akrabalık kronolojisini (relative chronology) ortaya koyma metodudur. Bütün bunların dışında “Üretici Fonoloji” yaklaşımına göre karşılaştırmalı rekonstrüksiyonun sonuçları psikolojik yorumlama ile yapılır fakat iç rekonstrüksiyonun sonuçları sadece tarihsel olarak yorumlanabilir. Bu yüzden Lass, her iki metot için “soyut morfo-fonemik analiz” adı altında ortak bir terim geliştirir (Fox, 1995: 207-208).

İç rekonstrüksiyon, temelinde her şeyden önce morfolojik çalışmaları barındırır. Yani iç rekonstrüksiyon bir anlamda morfolojik rekonstrüksiyon olarak görülebilir. Ama anlaşılacağı üzere morfolojik çalışmalarda olduğu gibi semantik ve fonolojik zeminde ilerlemesi gerekir. Bu yüzden iç rekonstrüksiyonu bir dile uygulamak bazı varsayımları kabul etmek anlamına da gelmektedir. Örneğin, “bütün fonemlerin bir alafonu vardır” veya “bütün morfemlerin birebir ses/anlam ilişkisi vardır” gibi...

1.4.1. İç Rekonstrüksiyonun Uygulanması

Bu metodun klasik uygulanışı esasen morfo-fonemik değişimlerin tarihsel kaynakları hakkında çıkarımlar yapmaktan ibarettir. Dolayısıyla dil içi genellemeler de bu çıkarımlardan hareketle yapılabilir (Joseph, 2013: 53). Bu yönde iki temel kaynağı kullanmaktadır: (a) değişim ve (b) dağılım özelliği. İç rekonstrüksiyonun bu açıdan belki de en önemli rolü karşılaştırmalı kanıtların eksikliğinde morfemlerin tarihsel şekillerini kurmasıdır. Morfemlerin değişimi ve dağılımı da başvuracağı iki önemli kaynaktır (Sihler, 200: 150). Ancak önerilen değişim ve dağılımlar bugün bilinen art zamanlı değişim evrenselliklerine de uymalıdır. Özellikle morfemler üzerinden “semantik kabul edilebilirlik”, “fonolojik kabul edilebilirlik” ve “tipolojik kabul edilebilirlik” gibi doğallık yasalarına uygunluğu değerlendirilmelidir (Givón, 2000: 102). Aynı zamanda tuhaf ve biçimsiz eş zamanlı ifadelerin tamamen doğal art zamanlı değişimlerin ürünleri oldukları düşüncesi de asla gözden kaçırılmamalıdır. Art zamanlı veya eş zamanlı olsun iç rekonstrüksiyon için mevcut dil malzemesi işlenirken basit formların üretilmesi esastır. Ve bu basitlik veya karmaşıklık metodun kendi üretimidir, metodun uygulandığı malzemeyle ilgili değildir.

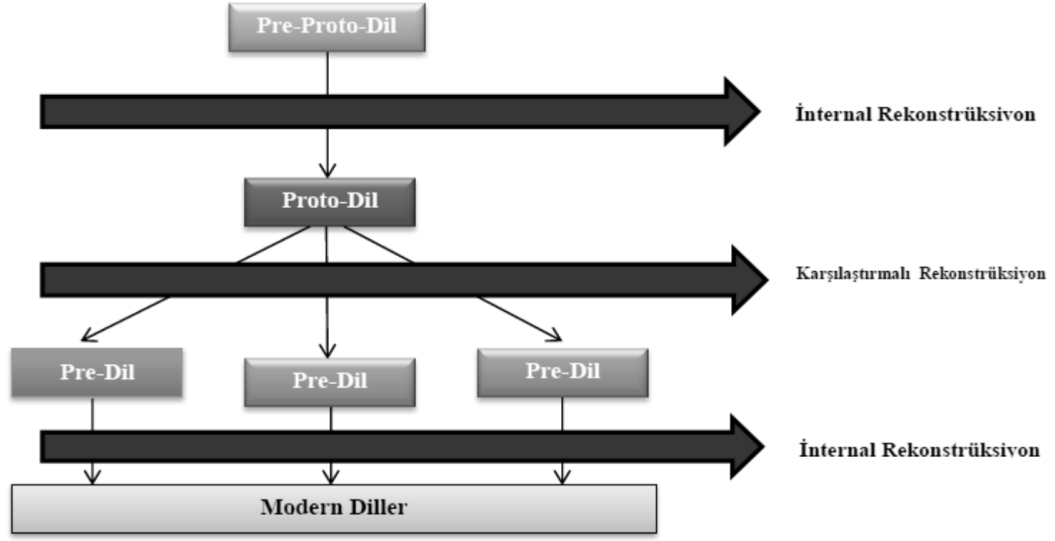
Sadece ferdi değişimlerin ve dağılımların değil aynı zamanda aynı dilbilgisel fonksiyonları sergileyen değişim kalıplarını da iç rekonstrüksiyon temelinde kullanmak mümkündür. Aşağıdaki Almanca örneği bu özelliği açıklayacak niteliktedir:

Mastar	Anlamı	3. Teklik Şahıs	3. Çokluk Şahıs
bitanā	<i>ısırmak</i>	bait	bitun
beudanā	<i>emretmek</i>	baud	budun
bindanā	<i>bağlamak</i>	band	bundun
werpanā	<i>atmak</i>	warp	wurpun

Burada 3. teklik şahıs için şu şekilde bir formül geliştirilebilir: KaRK (R: resonant yani tınlayıcı ünsüz) ve sonuçlar şöyle olabilir:

ei~ai=eu~au=en~an=er~ar ise o hâlde *e~*a ve *e~*a~Ø yani *ei~*ai~*i=*eu~*au~*u olacaktır (Ringe, 2003: 257). Bu sonuçtan hareketle 3. çokluk şahıs için düzenli bir ses değişimi bulunabilir: *R> *uR. Böylelikle fonolojik tespit ışığında bir morfemi ve onun tarihsel değişimini tespit edebilirken aynı zamanda dilbilgisi yönünden fonksiyonu da aydınlanmış olmaktadır. Tüm bu işlemler iç rekonstrüksiyonun uygulanması ile mümkün olacaktır. Bu açıdan iç rekonstrüksiyonun en önemli özelliklerinden birisi günümüz düzensizliklerini yani nedensiz eşzamanlı değişimleri açıklamaktır. Bunu yaparken de karşılaştırmalı metodun kullandığı tekniklere benzer teknikler kullanır (Hickey, 2010: 190).

Karşılaştırmalı metot ile elde edilen formlar proto-fonem, proto-morfem ve proto-dil gibi isimlerle anılırken iç rekonstrüksiyonun ürünleri pre-fonem, pre-morfem ve pre-dil gibi adlarla anılırlar. Aslında bu durum iki farklı metodun apayrı sonuçlara ulaşması ile ilgili olmalıdır. Çünkü hedefleri ve elde ettikleri ürünler farklıdır. Karşılaştırmalı metot, farklı dillerdeki formların denklik setleri temelinde daha erken/eski bir form takımı rekonstrükte ederken iç rekonstrüksiyon ise tek bir dildeki “nöbetleşme takımları” temelinde bu formları rekonstrükte eder. Bu yüzden iç rekonstrüksiyonun sonucunda pre-diller veya pre-proto-diller ortaya çıkar (Fox, 1995: 150). Karşılaştırmalı metoda göre birincil kanıtlar kullanılarak üretilen bir proto-dil olması gerekirken, genellikle iç rekonstrüksiyon daha önce rekonstrükte edilmiş bir proto-dile veya dil gelişimine uygulanmalıdır. Dolayısıyla şu önerme öne sürülebilir: Her iki metot dil gelişiminin farklı aşamalarında uygulanmaktadır. Ayrıca herhangi bir karşılaştırmalı metot çalışmasına destek veya sağlama işlemi için öncesinde ve sonrasında iç rekonstrüksiyon aracı kullanılabilir. Aşağıdaki tabloda yer aldığı gibi iç rekonstrüksiyonun ve karşılaştırmalı rekonstrüksiyonun müdahâle edebileceği alanlar belirlenmiştir:

Bazen “iç rekonstrüksiyonun ilk aşamayı üstlenmesi ve karşılaştırmalı metodun sonradan uygulanması” önerilmektedir. Bu bakış açısı, kız kardeş dillerin birbiriyle karşılaştırılması için dilin erken dönemlerine girişte bize iç rekonstrüksiyonun yardımcı olacağını gösterir. Hem iç rekonstrüksiyon hem de karşılaştırmalı metod aynı yöne gider. Fakat gerçekte sabit bir (hangisinin önce kullanılacağı hakkında) metod yoktur. Belki burada münferit dilde iç rekonstrüksiyon, ilişkili diller konusunda karşılaştırmalı metod uygulanabilir (Campbell, 1999: 218).

Öte yandan yaygın kanaate göre iç rekonstrüksiyon, karşılaştırmalı metod uygulamasından önce üstlenilmelidir. Çünkü bu, en son değişimlerin gizlediği daha eski katmanların etkisini yok eder. Dolayısıyla uygulamanın sıralaması böyle olmalıdır. Ancak karşılaştırmalı metodun amacı doğrultusunda, iç rekonstrüksiyon ile ayrıldığı yerde, iç rekonstrüksiyon daha önce gelir (Anttila, 2009: 274). Bu fikir, aslında iç rekonstrüksiyonun güvenilirliğini ve karşılaştırmalı metoda karşı kabul edilen etkinliğini gözler önüne serebilir. Bunun yanında iç rekonstrüksiyonun gücü, dilin bütün gramerini kullanmasından ileri gelir. Fakat diğer yandan karşılaştırmalı metodu güçlü kılan ise onun sadece morfo-fonemik değişimlere dayanmıyor oluşudur.

Bazı dilbilimcilerce bu fikir oldukça yanlış ve hatalıdır. Çünkü dilde doğal olarak gerçekleşen birçok değişiklik zamanla geri döndürülemez bir şekilde dil formlarını ortadan kaldırır. O durumda iç rekonstrüksiyon, tek bir dil veya diyalektin tarih öncesi bilgilerine erişmek için onun eş zamanlı gramerinin özelliklerinden

faydalanmaktadır. Bu rekonstrüksiyonun metotları bazı sebeplerden dolayı karşılaştırmalı rekonstrüksiyona göre daha az güvenilirdir. İç rekonstrüksiyon; karşılaştırmalı kanıtların yokluğunda gözlemlenen eş zamanlılık kalıplarına yol açma olasılığı yüksek olan değişikliklerle ilgili çeşitli varsayımlardan yararlanmalıdır. Bu varsayımlar şüpheli/problemlidir, sadece tamamen güvenilir olan karşılaştırmalı metoda dayanan temel gözlemlerdir (örn. ‘ses değişimleri düzenlidir.’ gibi). Bu yüzden iç rekonstrüksiyonun tarihsel dilbilimde sınırlı kullanımı vardır (Ringe, 2003: 244).

Morfemler kullanılırken orijinal fonemlerden birinin bölünmesiyle (split) birlikte sık sık koşullu fonem birleşmesinin doğurduğu değişimlerden faydalanılır. Ancak burada metodun bir çıkmazı ile karşı karşıya gelinmektedir. İç rekonstrüksiyonun en zorlu meselesi “ikincil bölünme” ve “birleşme”dir. Aşağıda verilen tabloda iç rekonstrüksiyon ile karşılaştırmalı rekonstrüksiyonun kapasiteleri verilmiştir (Sihler, 2000: 156):

	İç rekonstrüksiyon	Karşılaştırmalı rekonstrüksiyon
Birleşme	-	+
Koşullu birleşme	+	+
Birincil bölünme	+	+
İkincil bölünme	-	+

İlişkili diller üzerine yapılan çalışmalarda tabloda görüldüğü gibi karşılaştırmalı rekonstrüksiyon tam anlamıyla başarılı olmuşken iç rekonstrüksiyon yetersiz kalmıştır. Ancak dilin iç delilleri ile hareket etme zorunluluğu karşısında da daha önce ifade edildiği gibi iç rekonstrüksiyon tek seçenek olarak görülmektedir.

Bütün bunlara karşın, iç rekonstrüksiyon teknikleri sadece, geleneksel Hint-Avrupa dilbilimcileri tarafından uygulanan rekonstrüksiyon tekniklerinin geliştirilmiş ve genişletilmiş hâlidir. Bu yüzden bazı problemleri karşılaştırmalı metotta olduğu gibi bünyesinde barındırmaktadır. Dilbilimsel rekonstrüksiyon ile aynı hatalarla karşılaşp aynı sıkıntı yaşanabilir. Aynı katılığın nesnesi yani aynı kuralcılığın ürünüdür. Aynı şekilde akraba morfemlerin keşfine bağlıdır. Sonuçları aynı şekilde fonetik kanunlar ve semantik benzerlik açısından test edilebilir (Marchand, 1956: 245).

İç rekonstrüksiyonun karşılaştırmalı metot ile birbirlerine olan üstünlüklerine rağmen, iç rekonstrüksiyonu doğrulayabilecek tek şey karşılaştırmalı metottur. Diğer dil ve lehçelerdeki dış kanıtlar, öne sürülen hipotezi doğrulamak için kullanılabilir. Mesela eski Yunanca “bal” anlamına gelen kelime *mèli* iken bunun genitif şekli *mèlitos*dur. Aynı şekilde “çoban” anlamına gelen *poimēn* kelimesinin genitif şekli *poimēnos*dur. O hâlde genitif formu +os olmalıdır. Ancak *mèli* ve *mèlitos*da fazladan bir /t/ sesi vardır. Bu ses kelimenin kendisine ait yani daha eski bir orijinal şekli olduğunu göstermektedir. Bunu diğer ilişkili dillere bakarak bulabiliriz: Hititçe *milit* ve Gotikçe *miliþ* gibi (Joseph, 2013: 55).

İç rekonstrüksiyonun uygulanmasında prensip şu olmalıdır: Bir dildeki düzenli değişiklikler, formlar arasında sistematik değişimlerle sonuçlanmalıdır. Bu değişimlerin incelenmesi de ilişkilerin orijinal durumlarını belirlemeyi sağlayacaktır. Amerikalı yapısalcılara göre, farklı durumlardaki birbiriyle ilişkili birimlerin dağılımının incelenmesi tam olarak bu prensibi göstermektedir (Fox, 1995: 13). İç rekonstrüksiyon ile karşılaştırmalı metot ne şekilde olursa olsun nicel (quantitative) ölçütleri esas almalıdır. Dolayısıyla dilbilimsel ilişkilerin ölçümü, benzerlikler arasından temel formların nicel karşılaştırması ile yapılmalıdır. Bu uygulamanın kendi içerisinde belirli adımlarla yapılması gerekmektedir. Öyle ki bu adımlar rekonstrüksiyonun doğruluğunu sağlamak adına önemli bir yoldur:

Adım 1: Değişimler (farklı alamorflar, türetimler vs.) tanımlanır.

Adım 2: Tek, değişmez ve orijinal formlar tasarlanır.

Adım 3: Değişimler -ki genellikle koşullu ses değişimleri- varsayılır.

Adım 4: Sonuçların varsayılan değişimlere karşılık gelip gelmediği kontrol edilir (Campbell, 1999: 1-4). Böylece metot ve araç kendi içerisinde yine kendini kontrol ederek doğrulamış olacaktır. Bir nevi işlem gerçekleşirken sağlamasını da kendi yapmış olur. Pratikte bu adımlar, çoğu zaman, karışık olarak uygulanır ve birini diğerinden ufak farklarla ayırmak mümkündür. Aslında iç rekonstrüksiyondaki temel problem formların keşfi ve bu bulguların test edilmesidir. Akriba formların keşfi, yine o formların eş zamanlı tasviri ile mümkün olabilir. Bu düşünce ile herhangi bir rekonstrüksiyonun geçerliliğine ve doğruluğuna karar vermek için uygulanacak iki test bulunmaktadır: birincisi metodolojik olarak gösterilen özen ve doğruluk, diğeri iç rekonstrüksiyon ile açıklanan formların değer ve sayıları yani kullanılan örneklerin nitelik ve nicelikleri (Marchand, 1956: 246). Diğeri bir deyişle rekonstrüksiyonun doğruluğunu anlayabilmek için öncelikle yukarıdaki iç rekonstrüksiyon adımlarının ne şekilde uygulandığı dikkate alınarak bu adımlar üzerinde kullanılan örneklerin durumu değerlendirilmelidir.

İç rekonstrüksiyon ile daha önceden uygulanmış çalışmalar göz önüne alındığında bu sonuçlardan çıkmış bazı öneriler, bu konuda çalışanlara ışık tutabilmektedir. İç rekonstrüksiyon metodu ile yapılacak bir çalışmada bu önerilerden hareketle yine güvenilirlik denetlenebilir. Örneğin, iç rekonstrüksiyonun daha önce zikredilen en önemli görevlerinden birisi olan akrabalık kronolojisini ortaya koyması, daha önce yapılan bütün rekonstrüksiyon uygulamalarıyla bazı sonuçlara ulaşılmış ve bu sonuçlar aynı zamanda iç rekonstrüksiyonun ilkeleri olmuştur:

1. Bir morfemin bütün alamorfları akrabadır ya da değişik biçimlerde yer almıştır.
2. Eğer aynı morfemdeki diğeri bir ya da daha fazla fonemle birlikte bir ya da daha fazla fonem düzenli olarak değişiyorsa, bu fonemler aynı fonem ya da fonem gruplarından kaynaklanıyor olmalıdır.
3. Bir dilin daha sonraki katmanlarında iki fonem, daha eski katmanlardaki bir foneme denk geliyorsa her biri farklı bir koşullu alafona denk gelmelidir.
4. Dış etmenler dışında bir bölünmenin iki yolu vardır:

- a) Bir fonemin alafonlarından biri diğerk bir fonemin alafonuyla birlikte düşer
- b) Koşullu alafonik çeşitlenme kaybolur (Marchand, 1956: 246).

Bu öne sürülen önerilerle birlikte, yapılacak olan çalışmanın sonuçları karşılaştırılabileceği gibi aynı zamanda sonuca götüren her türlü adımda rehberlik edebilir.

Doğal olarak karşılaştırmalı metotta uygulanan rekonstrüksiyon gibi iç rekonstrüksiyonun da bazı sınırlılıkları vardır. Bu sınırlılıklar çoğu kez diğerk araçlarla kurtarılabilirken bazen çözümsüz kalabilmektedir. İç rekonstrüksiyonun en güçlü sınırlılığı koşullu ses değişimlerini kurtarabiliyorken, koşulsuz ses değişimlerini kurtaramamasıdır. Bu durumda eğer sonraki değişimler bağlamı ortadan kaldırmıyorsa metot güvenilir ve doğru olabilir (Campbell, 1999: 215).

Diğerk bir sınırlılık ise eş zamanlı değişimlerin her zaman açık bir şekilde ortaya çıkamayacağıdır. Ve bu yüzden karşılaştırmalı metot bu sonuçları doğrulayamayacaktır. Dolayısıyla iç rekonstrüksiyon için genelleyci ifadelerden kaçınmak gerekmektedir. Mesela İngilizcede uvular konsonlar yoktur demek; bir zamanlar vardı ve kayboldu anlamına gelmez, basitçe asla olmadı anlamına gelir (Joseph, 2013: 56). İç rekonstrüksiyon koşulsuz ses değişimlerinde başarısız olduğu gibi diğerk ses değişimlerinde de değişimlerin tam karşılığını ortaya çıkarmayabilir (Smith, 2012: 7). Bu anlamda önemli bir sınırlılık barındırmaktadır. Bütün bu durumlar aslında ses değişimi üzerine olan sınırlılıklarken morfolojik rekonstrüksiyonun birçok makul durumda doğruluk olanağı vardır.

1.5. Morfolojik İç Rekonstrüksiyon

Literatürde, daha önce zikredildiği gibi, iç rekonstrüksiyon; genel anlamda morfolojik rekonstrüksiyona karşılık gelmektedir. Bu durum temelde karşılaştırmalı metodun morfolojik zeminde yetersiz olmasıyla ilgilidir. Karşılaştırmalı metodun yetersiz kaldığı bu taraf iç rekonstrüksiyon ile doldurulabilir. Bu anlamda iç rekonstrüksiyon, alamorfların karşılaştırılmasıyla uğraşır ve karşılaştırmalı metot çoğu zaman alamorflarla ilgilenmez ve morfolojik rekonstrüksiyonu sağlamaz. Lass'a göre (1997: 248); karşılaştırmalı metot, morfoloji alanına uygulandığı zaman sadece segmentik düzlemde parçasal faydayı yansıtır. Hâlbuki iç rekonstrüksiyonun temeli morfolojidir ve bütünsel bir bakışı içermektedir.

Günümüzde dahi morfolojik rekonstrüksiyon yapmak isteyen araştırmacılar, literatürde ne yapacaklarına dair pek bir kılavuz bulamazlar. Bunun çok farklı sebepleri vardır. Mesela, karşılaştırmalı metottaki rekonstrüksiyon tartışmaları bir çekingenlik ve şüphe yaratır. Veya morfolojik rekonstrüksiyonun fonolojik rekonstrüksiyondan daha zor olduğu algısı görülmektedir. Çünkü morfolojik değişimlerde belirli bir düzenlilik yoktur ve değişimin doğasını anlamak oldukça sınırlıdır (Koch, 1996: 218). Biraz daha özele inerek fonolojik koşulların korunduğu yerlerde iç rekonstrüksiyonun sadece mevcut morfemin daha eski bir şeklini restore etmek için kullanıldığı düşünülür (1996: 225). Benzer bir şekilde Anttila (1989: 351), karşılaştırmalı metodun temelde fonolojiye uygulanabileceğini düşünür. Hoenigswald'in şu görüşü de dikkate değerdir (Givón, 2000: 102):

“Morfo-fonemik olarak ilişkili morfem değişiklikleri tabii olarak geriye ses değişimlerine gider. Bu yüzden morfolojik rekonstrüksiyonun sonucu ses değişimlerinin rekonstrüksiyonundadır.”

Ancak morfolojik rekonstrüksiyonun fonolojik ve leksik rekonstrüksiyonun genişletilmiş hâli olduğunu düşünenler de vardır (Rankin, 2003: 187).

Dillerin yapıları gereği, morfolojik rekonstrüksiyonun -dolayısıyla iç rekonstrüksiyonun- merkezinde olan uğraş alanı morfemlerdir. Morfemler rekonstrükte edilirken kendi başlarına çalışamazlar. Yani morfemleri oluşturan ögeler her zaman dikkate alınmak zorundadır. Bu ögeler de başta fonem olmak üzere

anlamsal düzlem ve kelime düzeyidir. O hâlde morfolojik bir çalışmanın fonolojik, semantik ve leksik bağlantıları da olması gerekir. Yani iç rekonstrüksiyonda ele alınan morfolojik unsurlar aslında, fonolojik, semantik ve leksik olarak da değerlendirilir. İddia edildiğinin aksine rekonstrüksiyonlar çoğu kez fonoloji sınırlı yapılamaz. Tarihsel dilbilimin amacı sadece etimoloji/morfoloji değildir fakat doğru etimoloji tarihsel dilbilimin önemli bir ürünüdür. Genel anlamda bir kelimenin etimolojisi dilbilimsel değişimin tarihini vermektedir. Bu yüzden morfolojik çalışmalar, tarihsel dilbiliminin önemli amaçlarındandır. Dil değişimlerini anlamak için bir araçtır. Ve bu anlaşıldığında her şekilde tarihsel dilbiliminin bir alanına dâhil olunur (Campbell, 1999: 5).

Dil içi morfolojik değişimleri anlamak için uygulanan iç rekonstrüksiyon, özel ses değişimlerinin akrabalık kronolojisinin yanında tüm morfolojik kategorilerinin akrabalık yaşı hakkında çıkarım yapabilir. Üretkenlik ve çeşitlilik kombinasyonlarıyla birlikte en azından kesin olmayan bazı sonuçlara ulaşma imkânını tanır. Morfolojik iç rekonstrüksiyonun kendine has bazı prensipleri vardır. Öncelikle ses denklileri ve değişimleri yoluyla kökteş oldukları düşünülen formlar (morfemler) karşılaştırılır. Bu karşılaştırılan biçimlerin, değişimler sonucu oluşmuş yeni bir biçim mi yoksa arkaik mi olduğu anlaşılmaya çalışılır. Formların zaman derinlikleri tam olarak burada belirlenebilir. Bu aşamada elbette fonolojik ölçütler öne çıkmaktadır. Nihayetinde proto-formdan ortaya çıktığı farz edilen biçim için ses ve anlam değişimleriyle uyumlu, kabul edilebilir süreçler veya dilbilimsel tarihler tasarlanır. Böylece proto-formlar elde edilirken dil içi gelişme ve değişimler ortaya konulmuş olur (Koch, 1996: 220).

Uygulamada asıl soru her zaman elde edilen proto-fonemin asıl işlevinin ne olduğudur. Yani proto-morfemler elde edildiğinde sadece fonolojik olarak bir veri elde etmek yetmeyecektir. O morfemlerin fonksiyonları da tespit edilmelidir. Elbette ilk aşama zarurî olarak fonolojik açıdan gereklidir. Fakat bu morfolojik iç rekonstrüksiyonun sadece birinci aşaması olabilir. Daha sonra mevcut morfemlerin fonksiyonları belirlenerek dilbilgisel özellikleri ve semantik görevleri tayin edilebilir. Morfolojik iç rekonstrüksiyonda en önemli zorluk morfemin birkaç fonemden oluşmasıdır. Bunlar dilbilgisel, fonolojik ve semantik karakterlidir. Değişebilir ve birini veya birkaçını içerebilirler. Morfemlerin anlamları/işlevleri değişse bile

fonolojik olarak rekonstrükte edilebilir. Bu açıdan morfolojik rekonstrüksiyonda öncelik morfemlerin dil bilgisel rollerinden ziyade fonolojileridir (Fox, 1995: 92). Aşağıda Fox'un (1995: 93-100) verdiği bir örnek yer almaktadır. Bu örnek ışığında morfolojik iç rekonstrüksiyonun ne şekilde işlediği görülebilir:

SANSKRİTÇE	YUNANCA	LATİNCE	ANLAMI
padi	podì	pede	<i>ayak+ durum morf.</i>
pade:	podì	pedie	<i>ayak+ datif</i>

İlk örnekte son morfem aynı olmasına rağmen farklı görevlerde kullanılmaktadır: lokatif-datif-ablatif. İkinci örnekte ise bütün morfemler datif görevli olmasına rağmen fonolojik olarak uzaktırlar yani farklıdır. Bu açıdan yapılan herhangi bir rekonstrüksiyon fonolojik temelli kurulup morfemlerin fonksiyonları daha sonraki adıma bırakılmalıdır. Yani şu üç adımda morfolojik iç rekonstrüksiyon gerçekleştirilebilir:

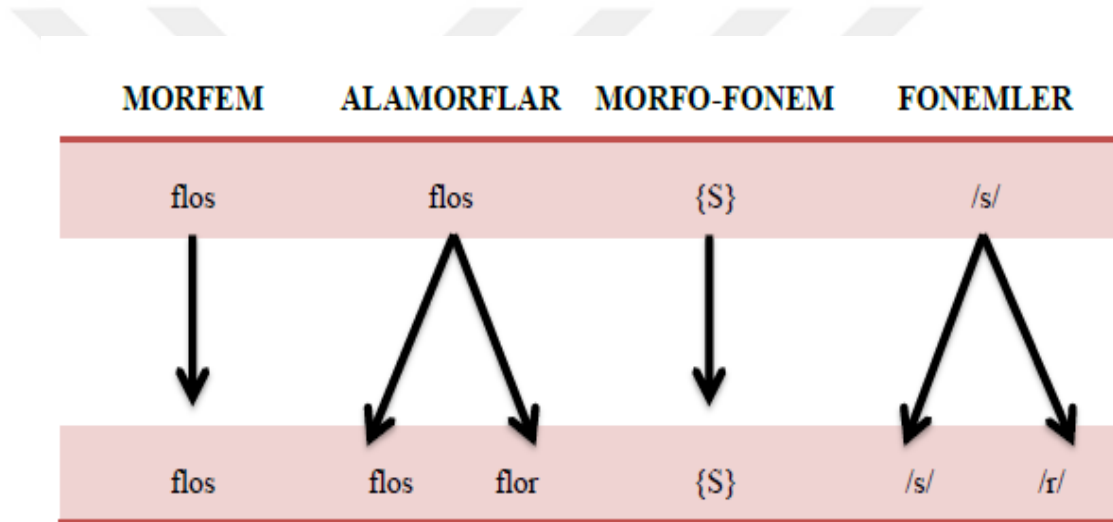
- Denklik setlerini kurma
- Proto-morfemlere karar verme (bu süreç kendi içerisinde farklı aşamalardan oluşmaktadır)
- Proto-morfemlere fonksiyonel değer verme (proto-case).

İşte bu üçüncü aşama yukarıdaki örnekten hareketle şu şekilde yapılabilir:

DURUM	LATİNCE	YUNANCA	GERMENCE
özne	<i>nominatif</i>	<i>nominatif</i>	<i>nominatif</i>
hedef	<i>vokatif</i>	<i>vokatif</i>	<i>vokatif</i>
nesne	<i>akuzatif</i>	<i>akuzatif</i>	<i>akuzatif</i>
sahiplik	<i>genitif</i>	<i>genitif</i>	<i>genitif</i>

kaynak, sebep	<i>ablatif</i>	<i>genitif</i>	<i>datif</i>
yer, araç	<i>ablatif</i>	<i>datif</i>	<i>datif</i>
dolaylı nesne	<i>datif</i>	<i>datif</i>	<i>datif</i>

Morfolojik iç rekonstrüksiyon için en önemli kısım morfo-fonemleri oluşturabilmektir. Morfo-fonemlerin oluşturulmasında ise daha başka unsurlar devreye girecektir. Bu hâlde ise art zamanlı görünümün daha fazla önemi ortaya çıkar (Fox, 1995: 148). Aşağıda verilen örnekten hareketle bazı sonuçlara varılabilir:

Morfo-fonemik değişim (alternation), fonemik bölünmelerle ortaya çıkmaktadır. Fonemik bölünmelerle birlikte bölünme sonucu farklı fonemlerin meydana gelmesiyle çeşitlenen alamorflar, morfem sayılabilir. Dilin erken dönemleri için yapılan rekonstrüksiyonlarda ilk olarak fonemik bölünmelerin olduğu görülür. Bu katmanda morfo-fonemik bir değişim söz konusu olmaz.

Karşılaştırmalı metodun gösterdiği gibi fonemik bölünmeler alafonların bağımsız fonem olmaları sonucu meydana gelirler. Fakat bugünkü yorum ile denilebilir ki ortaya çıkan fonemler, kesinlikle morfo-fonemik ilişkilerde yer alır ve aynı morfo-fonemin parçaları olarak kabul edilebilir (Fox, 1995: 13 149).

Morfolojik iç rekonstrüksiyonun belirli aşamalardan geçtikten sonra elde ettiği sonuçlar yine kendisince doğrulanabilir. Bu noktada daha önce yapılan çalışmalarla elde edilen bazı çıkarımlar mevcuttur. Bu çıkarımların yapılan rekonstrüksiyon faaliyetinin sonucunu test edebilmesi bu açıdan oldukça önem kazanmaktadır. İç rekonstrüksiyonun herhangi bir dilin akrabalık kronolojisini belirlemede şu sonuçlar elde edilebilmiştir:

→ *Fonolojik ölçü*: Morfem ne kadar küçükse, o kadar eskidir.

→ *Semantik ölçü*: Morfem ne kadar genel, gramerleşmiş ya da semantik olarak belirsizse o kadar eskidir.

→ *Kökten uzaklık*: Diğer şartlar eşit olduğunda, bir morfem kelime köküne ne kadar yakınsa, o kadar eskidir.

→ *Morfo-fonemik düzensizlik*: Morfo-fonemik olarak düzensizlik ya da çeşitlilik ne kadar çoksa o kadar eskidir.

→ *Donmuş kalıntı biçimi*: İsimleşmiş cümlelerin morfo-sentaksı, dilbilgisi daha eski olan bir katmanı temsil eder (Givón, 2000: 121).

Bu sonuçlar ışığında morfolojik iç rekonstrüksiyon denemelerinden elde edilecek sonuçlar karşılaştırılarak akrabalık kronolojisi ve formların dilbilimsel tarihleri daha netlik kazanabilir. Proto-formun tanımlanması için önemli ölçütler olarak görülmektedir. Doğal olarak bu sonuçlara yönlendiren bazı sebepler de yine o dilin kendi iç dinamiği ile alakalıdır. Ancak dil evrenselliğinden yola çıkılarak edinilmiş bazı sebepler görmezden gelinemez. Comrie'ye (1980: 93) göre, morfemlerin sıralanması kelime sıralanışından yani sentaktik gelişimden daha eskidir. Böyle olunca da morfolojik katmanların önemi hayli artmaktadır. Çünkü bütün morfemler hayatlarına leksik bir kelime veya kök olarak başlarlar. Onların diğer köklerle kaynaşmaları (clitication) veya ekleşmeleri; işlevsel uygunluk, sentaktik pozisyon, sentaktik düzenleme, cümlesel içerik, üst-parçasal etkiler, aşınma ve ekleşme gibi sebeplerden biri veya birkaçı yüzünden olabilir (Givón, 2000: 121). Morfolojik iç rekonstrüksiyon bu durumlardan biri ile ortaya çıkmış yeni morfemleri (yani alamorfları) tespit ederek daha üst katmanda morfo-fonemler belirler. Bu morfo-fonemler ise proto-formların sınırlarını temsil eder. Böylece yukarıdaki ölçütlerle birlikte fonolojik, semantik ve leksik görevleri tespit edilmiş proto-formlar ortaya çıkar.

Yine morfo-fonemlerin tayini için gerekli olan morfolojik değişimin belirlenebilmesi için bu değişimlerin nasıl ve ne düzeyde olduğu tespit edilmelidir. Bunun için art zamanlı bir çalışmayla elde edilecek sonuçlar esas alınarak bazı değişim şekilleri belirlenmiştir. Özellikle daha önceki çalışmalardan elde edilen sonuçların Türk diline uygulandığı bir çalışmada Yılmaz, şu değişim türlerini göstermiştir:

1. Morfem değişimi: En basit değişimlerden biridir. Dilbilgisel anlamı oluşturan formun daha farklı bir forma dönüşmesidir.

Örn.: *ET. il-gerü > TT. il-eri*

2. Bir morfemin biçimsel oluşumundaki değişim: Herhangi bir morfemin oluşum aşamasında gerçekleşen değişimler bu sınıfa girmektedir.

Örn.: *TT. -yor > AnAğ. -yer, -iy, -iyür...*

3. Sınırların yerinde değişim: Bazı durumlarda morfemler, birleştikleri biçimlerle sınırlarını kaybederek tespit edilemez hâle gelebilirler. Böyle durumlarda gerçekleşen değişimin tespiti oldukça zordur.

Örn.: *közsüz sepek > TT. köstebek*

Örn.: *TT. alkol-ik > ama yanlış olarak -kolik TT. işkolik*

4. Morfemin içerik, anlam ve işlevindeki değişim: Morfemler bazen içerik, anlam ve işlev değiştirebilirler. Bu aslında temelde semantik bir değişimdir.

Örn.: *ET. tur-ur > TT. -dUr*

5. Morfemin morfo-sentaktik durumundaki değişim: Bazı durum ve şartlarda morfemler cümle dizilişinde değişmelere yol açabilir. Bu değişimin Türk dillerinde herhangi bir örneği yoktur.

6. Morfemin yeniden sıralanması: Dil tipolojilerine göre her dilin kendi morfemlerinin bir diziliş sırası olmalıdır. Ancak bazen morfemlerin sıralanışında da farklılıklaşmalar olabilir.

Örn.: *ET. kel-ür er-miş-ler > TT. gelir-miş-ler, gelir-ler-miş*

7. Morfem yığılması: Morfemlerin işlevini kaybettiği durumlarda aynı veya benzer işlevli morfemler üst üste eklenebilir. Böyle bir durumda morfemlerin art zamanlı ayırt edilmesi gerekir.

Örn.: *ET. oğlan > TT. oğlanlar* (Yılmaz, 2017: 60-62). Bu değişim türleri dikkate alınarak elde edilen morfem varyasyonları ve çeşitleri bize alamorfları ve

dolayısıyla iç rekonstrüksiyonun yardımıyla morfo-fonemleri verecektir. Böylelikle proto-morfemler ortaya çıkacak ve dilin morfolojik hatları ortaya konulabilecektir.

2. Oğuzlar ve Oğuzca

2.1. Oğuz Adı

Köktürk Yazıtları'ndan itibaren görülen Oğuz adı üzerine bugüne kadar birçok etimoloji ve anlamlandırma teklifi yapılmıştır. Özellikle Oğuzların tarih sahnesinde ilk ortaya çıkışları netlik kazanamadığı için Oğuz adı farklı şekillerde düşünölmek zorunda kalmıştır. Mesela Uygur harfli Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan'ın annesinden içtiği "ilk süt" için *Oğuz* kelimesinin kullanılması, Pelliot gibi bazı araştırmacıları Oğuz adının anlamının buradan gelmiş olabileceğini düşöndürmüştür (Pelliot, 1995: 15). Ancak Kaşgarlı'nın eserinde söz konusu kelimeyi "aguş" ve "aguz" olarak tanımlaması tarihî Türk dili fonolojisi bakımından bu görüşü desteklememektedir. Bu açıdan Pelliot'nun düşöncesi kabul edilmemiştir.

J. Marquart, Oğuz adının *ok + uz*'dan gelebileceğini ileri sürmüştür. *Ok* (ok) ve *uz* (adam) köklerinden Oğuz'un "oklu adam" manasına geldiğini düşünmektedir (Marquart, 1914: 37). Fakat Türk dilinde *uz* kelimesinin "adam" anlamına geldiği bir tanık bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu görüş Türkoloji'de yer edinemiştir. Benzer bir şekilde Macar bilim adamı Németh, Oğuz adının *ok* (kabile, boy) ve *+uz* çokluk morfeminden meydana geldiğini iddia etmiştir (Ağca, 2016: 2). Aslında Köktürk tarihinde hâlen net bir şekilde aydınlatılamamış Tokuz Oğuz boy birliği için de oldukça makul bir izah gibi görünmektedir. Teklif edilen *Okuz* yapısı için iki vokal arasındaki /k/ foneminin durumu ise hâla şüpheli ve izaha muhtaçtır.

Bir diğere önemli teklif ise Denis Sinor'a aittir. Sinor, Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı'nın girişindeki öküz resminden yola çıkarak Oğuz adının buradan geldiğini ileri sürmüştür (Sinor, 1950: 5-6). Louis Bazin de Oğuz adının *öküz* kelimesi ile ilişkili olduğunu düşönenler arasındadır.

Bu konudaki en son görüşü ileri süren James Russell Hamilton, Oğuz adının *og-* veya *ogu-* "döllemek, döl vermek" anlamlarındaki fiilden türediğini ve hatta *ogul*, *oguş* gibi kelimelerle aynı kökten geldiğini söyler (Hamilton, 1997: 189). Bu zamana kadar olan düşöncelerden en ciddi ve dikkate değere olanı bu görüştür. Hatta Türk dili tasniflerinde yer alan *Ogur-Oguz* ayrımı da bu doğrultuda düşönebilir.

Ercilasun'a göre şahıs adı olan Oğuz (Oğuz Kağan) ile boy adı olan Oğuz farklı köklerden gelmektedir. Şahıs adı olan Oğuz için Denis Sinor'a katılırken, boy adı olan Oğuz için Nèmeth'in görüşünü kabul etmektedir. Bununla beraber "kabile, boy" anlamındaki Oğuz adının başlangıçta cins isim olduğunu ama zamanla özel bir boyun ismine dönüştüğünü zikreder (Ercilasun, 2015: 15).

Oğuz adıyla ilgili düşüncelerin ardından etnik değişkenlik dikkate alınmaksızın uzun bir süre bu adın yerini Türkmen adı almıştır. Burada Türkmen adının oluşumu ile ilgili tahlillere yer vermeden özellikle Oğuz adıyla olan ilişkilerine değinilecektir. Sümer'e göre; bilhassa ticarî faaliyetlerden dolayı daha X. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlayan İslamiyet'in, XI. yüzyılda Oğuz gruplarından ezici çoğunluğun dini hâline geldiği görülmektedir. Bunun sonucunda Oğuzlara XI. yüzyılda Türkmen adı verilmiştir ki bu ad hemen hemen iki asır sonra her yerde Oğuz adının yerini almıştır (Sümer, 2016: 4). Böylece Oğuz adının terkedilişi ve Türkmen adının yaygınlaşmasının temelinde dinî unsurların yattığı anlaşılmaktadır.

Dikkate değer diğer bir nokta, Kaşgarlı'nın sözlüğünde Oğuz adı yerine çok defa Oğuz Türkmenleri ve Türkmen ifadesini kullanması Sümer'in görüşünü doğrulayacak niteliktedir. Köprülü bu düşünceyle paralel bir şekilde Türkmen adının sonradan verildiğini ve özellikle Müslüman Oğuzlar için kullanıldığı görüşünü savunur (Banguoğlu, 1959: 10).

Barthold'a göre Türkmen adı oldukça eskidir ve Oğuzlar bu ad ile anılmıştır. Yine Pritsak ve Kafesoğlu, bu adın eski bir siyasi topluluk adı olarak kullanıldığını ve bu topluluğun Oğuz ve Karlıklardan oluştuğunu iddia ederler (Banguoğlu, 1959: 10). Buradan da anlaşılıyor ki sonraki bölümde görüleceği üzere Oğuzların tarih sahnesine çıkışlarından Müslüman oluşlarına kadar -ki anlaşılan Müslüman olduktan bir süre sonrasına kadar- Oğuz adıyla anılmışlardır. Daha sonraları Oğuz gruplarının teşkilatlanmasına karşılık Türkmen adı yaygınlaşmış ve Oğuz adı hemen hemen kaybolmaya yüz tutmuştur. Dolayısıyla Oğuzlarla ilgili yapılacak herhangi bir çalışma Türkmenleri de kapsamak zorundadır.

2.2. Ana Hatlarıyla Oğuzların Tarihi

2.2.1. Köktürkler Döneminde Oğuzlar

Oğuzların etnik anlamda tarih sahnesine çıkışları belirsizdir. Bu konuda bazı araştırmacıların farklı yaklaşımları vardır. Ancak ittifak edilen genel görüş şöyle özetlenebilir: 627 yılında Çin'in boyunduruğundan kurtulan *Töles* boylarının her biri bağımsız hareket etmeye başlamış ve bu arada bugünkü Moğolistan'da Tula boyundaki dokuz kabile uygun olarak *Tokuz Oğuz* ismini almıştır. Batıdakiler ise 634 yılında bugünkü Kazakistan ve Kırgızistan bozkırlarında *On Ok* ismini alarak örgütlenmişlerdir. *On Ok* ismi bilindiği üzere on kabilenin birleşimini ifade etmektedir ve *Oğuz* isminin türediği düşünülen kök ile aynı mantıksal yaratımla oluşturulmuştur. Bu kabilelerden biri çok güçlendiği için tanınmış ve 651'den sonra Türkîşler olarak anılmaya başlanmıştır. Bunlar 766'dan sonra ise Oğuz olarak anılır olmuştur. Böylece Batı Oğuzları ortaya çıkmıştır (Taşağıl, 2015: 29). Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli noktalar var. Daha önce de değinildiği gibi Nèmeth'in genel olarak kabul gören Oğuz adı üzerine yaptığı açıklama ve Hamilton'un düşünceleri doğrultusunda söylenebilir ki *Tokuz Oğuzlar* sadece bir boylar teşekkülü idi. *Oğuz* etnik kimliğini barındıran bir yapısı olmamıştı. Bu açıdan *On Ok* ve *Tokuz Oğuz* kabilelerini birbirinden ayırmak gerekir. Öyle ki Köktürk Yazıtları'nda sık sık geçen "Türk, Oğuz beyleri" hitabı da Oğuz'un etnik bir isim değil boylar birliği için kullanıldığını göstermektedir.

Ercilasun da bu görüşü destekleyecek nitelikte bazı fikirler öne sürer. Ona göre Oğuzların ataları Türkîşlerdir ve Türkîşler 760'da Karlukların önünden batıya çekilerek Aşağı Seyhun boylarındaki Oğuzları oluşturmuştur. Dolayısıyla İstemi Kağan'ın yönettiği Batı Türkleri Türkîşlerin ataları olduğuna göre Oğuzların da ataları kabul edilmelidir. Zaten Kaşgarlı Mahmud, Oğuz boylarının teşekkülünün Seyhun boylarında tamamlandığını söyleyerek bu konudaki iddiayı doğrular (Ercilasun, 2015: 17). Aynı şekilde Oğuzların etnik bir grup olarak ortaya çıkmasının kesinlikle Batı Köktürkler döneminde olduğunu düşünenler vardır (Korkmaz, 2013: 20).

Sümer ise bu iki boylar birliğinin birbirinden tamamen ayrı olduğunu gösterecek şu delilleri sıralamaktadır:

a) *İbn Hardādbih ve Hārizmī gibi İslam tarihçileri Tokuz Oğuz ve Oğuzları (Selenga boylarında yaşayan) birbirinden tamamen ayrı bir boy olarak ele almışlardır.*

b) *Seyhun boylarındaki Oğuz ili iki kola ayrılmış olup bu kollardan birine Bozok, birine Üçok denilmekteydi. Bu adların Batı Köktürk Devleti'nin dayandığı On Oklardan kalma bir adlandırma olduğu bir gerçektir. Ki daha önce de denildiği gibi söz konusu etnik Oğuzların On Oklara bağlı olduğu düşünülmektedir.*

c) *Seyhun boylarındaki Oğuzların başındaki yabguların vekilleri Köl Erkin unvanını taşımaktaydı. Erkin ise On-Okların Batıda oturan Nu-şe-pi koluna mensup beyleri tarafından kullanılan bir unvandır.*

d) *Kültigin'in 732'de yapılan yuğ törenine Batı Köktürk Kağanını Makaraç Tamgaçı ile Oguz Bilge Tamgaçı temsil etmiştir. Buradaki Oguz, bağlı bulunduğu boyu ifade eder.*

e) *Tokuz Oğuzlardan bilebildiğimiz iki boy olan Tongra ve Kuni'ya Oğuz boylarında rastlanılmaz.*

f) *Kaşgarlı'nın Oğuz Türkçesini diğer bütün lehçelerden farklı görmesi de bu görüşü destekler. Dolayısıyla Tokuz Oğuzlarla Seyhun Oğuzları arasında sadece eski ve uzak bir akrabalık olabilir (Sümer, 2016: 45).*

Bu doğrultuda Karatay, Oğuzluğun - oğuz olma veya oğuzluluk için kendi ifadesidir- Seyhun'un doğu yakasında zamana yayılmış bir etnik teraküm ve ardından tekamül süreci içinde ortaya çıktığını düşünür. On Ok bakiyeleri veya Türkişler, Turgay bozkırlarında yaşayan bazı göçebe boylar ve Güney Sibirya kuşağından katılımlar üç ana katmanı ve dalgayı temsil ettiklerini iddia eder (Karatay, 2014: 22). Ancak yine de burada hem Tokuz Oğuzlar hem de On Oklar ele alınarak söz konusu etnik yapılanmanın görülebilmesi için gereken alt yapı anlaşılmaya çalışılacaktır.

Köktürk İmparatorluğu idaresindeki Türk boylarından biri olan Oğuzlar, VI. yüzyılın ikinci yarısı ile VIII. yüzyılın birinci yarısında Tula Irmağı boylarında yaşıyorlardı. Yazıtlarda Oğuzların kuzeyde yaşadığı belirtilerek aslında burası işaret edilmekteydi. Tokuz Oğuzlar, Türk boylarının yanında Doğu Köktürk Kağanlığı'nın dayandığı ikinci bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar Köktürklerin siyasî halefleri olan Uygur döneminde de aynı mahiyette rol oynamışlardır. Fakat Tokuz Oğuzların akıbeti meçhuldür (Sümer, 2016: 4).

Tokuz Oğuzların tarihteki en büyük vakası, Çinliler ve Kitanlarla birleşerek Tonyukuk döneminde kağanlığın ordusunun güçsüzlüğünü de hesaba katıp Köktürlere saldırmasıdır. Ancak buradan çok ağır bir hezimetle ayrıldılar. Daha sonra gelip Kutlug Kağan'a itaat ettiler ve böylece II. Köktürk Devleti yeni kurulduğu dönemde büyük bir tehlikeyi atlattı (Taşağıl, 2014: 336). Bu dönemde şimdiki Moğolistan coğrafyasında en büyük siyasi kuvveti Oğuzlar oluşturmaktaydı. Başlarında da o dönem Baz Kağan vardı. Söz konusu savaş sonrasında kağana ve Oğuzlara ne olduğu hakkında çok fazla bilgi yoktur ancak yazıtlardan anladığımız kadarıyla Köktürkler döneminde Oğuzlarla beş savaş yapılmıştır. Bununla birlikte İltiş Kağan döneminde diğer boylar gibi Oğuzlar da Köktürlere tabi olmuşlardır (Sümer, 2016: 32).

Sözü edilen beş savaşın hepsi hakkında bilgimiz olmasa da yazıtlarda geçen bazı ifadeler dikkate değerdir. 715 yılında Oğuzların isyanı ve kısa sürede bastırılması ile ilgili Bilge Kağan'ın şu sözleri Oğuzların siyasî, idari, askeri ve mali olarak kendisine bağladığını gösterebilir (Sümer, 2016: 35):

“Oguz bodun kentü bodunum erti.”²

Ayrıca Bilge Kağan'ın şu ifadeleri de Oğuzların kağanlığa tavrı açısından gayet dikkat çekicidir:

“Tokuz Oguz bodun mening bodunum erti. Tengri yir bulgakın için ödinge küni tegdik için yağı boltı.”³

² Kültigin Yazıtı Kuzey yüzü 4. satır.

³ Kültigin Yazıtı Kuzey yüzü 4. satır.

Bu tarihlerden sonra Oğuzların Köktürklere tabi olduğunu ifade eden sözler dışında hiçbir söze rastlanılmaz. Dolayısıyla Oğuzların kağanlık yıkılana kadar kağanlığa tabi oldukları anlaşılmaktadır. Yine Bilge Kağan 34 yaşındayken (717-718) bilinmeyen bir sebepten dolayı Oğuzların Çin'e sığındığı görülmektedir (Sümer, 2016: 37):

“Otuz artukı dört yaşıma Oguz tezip Tabgaçka kirdi. Ökünüp süledim.”⁴

Bütün bu bilgiler ışığında, Oğuzların, Köktürk Kağanlığı'nın ikinci bir gücü olarak belirtilmesi, yazıtlarda sık sık Oğuzlara yer verilmiş olması, İltiş Kağan'ın devleti yeniden kurarken karşısında en güçlü boy olarak Oğuzları bulması ve Yenisey Yazıtları'nda Oğuz beyleri adına dikilen mezar taşlarının bulunması Oğuzların Köktürkler dönemindeki ağırlığını ve önemini gösteren delillerdir (Korkmaz, 2013: 20).

⁴ Bilge Kağan Yazıtı Doğu yüzü 38. satır.

2.2.2. Uygurlar Döneminde Oğuzlar

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre, Uygurlar döneminde Orhun Nehri civarını yurt tutan Oğuzlar, Köktürklerle olduğu gibi kimi zaman savaş kimi zaman dostluk içinde bulunmuşlardır. Uygurların Oğuzları nasıl ve ne zaman idare altına aldıkları bilinmemektedir. Fakat Uygurlar 742 yılında Karluk ve Basmlılar ile anlaşarak Köktürkler üzerine saldırdıklarında Oğuzları da harekete geçirmiş olmalıdırlar. Yine İl İtmiş Kağan'ın 759'da yazılan yazıtında “*anda kalmış budun On Uyгур Tokuz Oguz üze yüz yıl olurup*” ifadesi Oğuzların bu dönemde Uygurların idaresinde olduğunu göstermektedir (Sümer, 2016: 42).

Aynı yazıtta Ozmış Kağan üzerine yapılan sefer için kullanılan “*Tokuz Oguz budununun hepsini topladım.*” sözleriyle de aslında tabiiyeti gözler önüne sermektedir. Böylece kağanlığın sınırları anlaşılabilir (Sümer, 2016: 42). Ancak İl İtmiş Kağan, Oğuzların nüfus bakımından ne denli kalabalık olduğunu fark etmiştir. Zaten *Sekiz Oğuz* diye zikredilen bu boy birliğinden sadece bir boy tam anlamıyla itaat etmiştir. Kalanı tarihî verilerden de anlaşılacağı gibi Tatarlar ile birlikte isyana kalkışmıştır.

Moyunçur Yazıtı'na göre, Moyunçur Kağan'ın üçüncü seferi Oğuzlar üzerine olmuştur. Bu yazıtta Selenga Irmağı kıvrımında o zaman sekiz boydan oluşan Sekiz Oğuzlar ve Tokuz Tatarların birleşerek Moyunçur'a karşı cephe aldığı yazılmaktadır. Oğuzlar ile bu ırmak civarında birkaç kez savaşılmıştır. Hatta mezkur yazıtta o dönem için bazı Oğuz gruplarının Çin'de bulunduğu bildirilmiştir (Korkmaz, 2013: 25).

X. yüzyılın birinci yarısında Oğuzlar, Hazar Denizi'nden Seyhun Irmağı'nın (*Yinçü Ögüz*) orta yatağındaki Fārab ve İsficab yörelerine kadar olan yer ile bu ırmağın kuzeyindeki bozkırlarda yaşıyorlardı. Bu yüzyılın ilk çeyreğinde Sütkent civarında Müslümanlığı kabul eden Oğuzlar, Taşkent'e kadar İslamiyet'i kabul ederek yayılmışlardır (Sümer, 2016: 78).

2.2.3. Oğuz (Yabgu) Devleti

Batı Köktürklerinin en üst düzey idarecilerine verdikleri unvan “yabgu” olmuştur. Bu devlet geleneği içinde yaşayan Oğuzlar kağanlığın yıkılışına müteakip kurdukları yeni devlette de bu geleneği devam ettirmişlerdir. Bu yüzden bugüne kadar bu devletin adına Oğuz Yabgu Devleti denilmektedir. Birçok Arap kaynağı da bu adlandırmayı doğrulayacak nitelikte bilgiler vermektedir.

Batı Köktürklerden beri yabgular tarafından yönetilen Oğuzlar, ancak X. yüzyılın ilk yarısında güçlü bir devlet kurma imkânı bulabildiler ve komşuları Hazar ve Peçeneklerle hiç de iyi komşuluklar geliştiremediler (Sümer, 2016: 81). Ancak bu görüşün aksine Bizans kaynakları IX. yüzyılın sonlarında Oğuzların -kaynaklara göre Uzların- Yayık Nehri'nin kıyısına yerleşip Hazarlarla anlaşarak Peçenekleri savaşta yendiklerini yazmaktadır (Agacanova, 2015: 193). Bu bilgi ise Oğuz Devleti'nin daha eski bir tarihte kurulmuş olabileceğini akıllara getirmektedir.

O. Pritsak, Batı Köktürklerin yıkılışından sonra ve Oğuzların diğer boylarla mücadeleleri sonucunda Oğuz Devleti'nin 766 yılında kurulduğunu tahmin etmektedir. Fakat bu görüşe katılmayan Agacanova devletin kuruluşunu X. yüzyıl olarak vermektedir (Agacanova, 2015: 197). Yine bir başka görüş ise, Oğuzların 760-766 yıllarından itibaren göçlerle Karluklar önünden çekilerek Sir Derya'ya geldikleri, IX.-X. yüzyıllarda Seyhun Irmağı'nın aşağı kesimleri ile Aral Gölü'nün kuzeyindeki bozkırlara yerleşerek burada bazı şehirler kurduklarıdır. Ve hatta kurdukları Yengikent merkez olmak üzere bir Oğuz Devleti yarattıklarıdır (Kafesoğlu, 1999: 144). O hâlde Oğuzlar Köktürklerin yıkılışının ardından IX. yüzyılın sonları ve X. yüzyılın başlarında göç dalgalarıyla daha güneyde bir devlet kurmuşlardır.

Kurulan devlet içerisinde, X. yüzyılın ilk çeyreğinden başlamak üzere aynı yüzyılın ikinci yarısında İslamiyet Oğuzların arasında hâkim din olmuştur. Hatta Samanî şehzadesinin ittifak için dönürlük kurmasıyla da Oğuzların yabgusu Müslümanlığı kabul etmiştir (Sümer, 2016: 78). Oğuz Devleti'nin XI. yüzyılda ve öncesinde bulunduğu coğrafya birçok kaynakta çoğu kez “Oğuz Bozkırı” şeklinde adlandırılmaktadır. Fakat XI. yüzyılda Kıpçak boylarının akınına uğradığı düşünülen bu bölge daha sonraları “Kıpçak Bozkırı” veya “Kazak Bozkırı” olarak anılmıştır.

Üstelik bu akınlar yüzünden daha güneye giden Oğuzların tam da bu sıralarda İslamlaştıkları yönünde görüşler de mevcuttur (Banguoğlu, 1959: 7).

Kesin olarak bilinemese de Oğuz Devleti'nin yıkılışı hakkında bazı düşünceler mevcuttur. X. yüzyılın sonlarında zayıflayan devlet, Kıpçak akınlarından sonra dağılmaya başlamıştır. Selçuklu boyu bu dağılmadan koparak güneydeki Cend şehrine inmiş ve bir grup Oğuzları da beraberinde getirmiştir. Diğer bir ifadeyle Selçuklu boyu Cend şehrine inerken bazı Oğuz boyları da onları takip etmiştir. Kalan Oğuzlardan bir kısmı Karadeniz'in kuzeyinden Peçenekleri izleyerek Balkanlara gelmiştir. Ancak Peçenekler 1065 yılında bu grubu yok etmiş, geriye kalanlar ise Bizans ordusunda paralı asker olarak görev yapmıştır. Yine şaşırtıcıdır ki bu paralı askerler Malazgirt Savaşı'nda Selçukluların tarafına geçmişlerdir (Korkmaz, 2013: 28). Böylelikle ilk Oğuz devleti tarih sahnesinden kaybolmuş ve yerini daha büyük bir Oğuz devletine bırakmıştır.

Ancak Oğuz Devleti'nin yıkılışı ile ilgili tahminlerden biri Kıpçak istilası iken bir diğer kuvvetli görüş de iç çekişmelerdir. Bunlarla ilgili çeşitli anlatı ve rivayetler elde bulunmasına rağmen tarihî gerçeklerle uyuşmamaktadır (Sümer, 2016: 81).

2.2.4. Selçuklular ve Sonrası

İlk Oğuz Devleti'nin yıkılmasının hemen ardından dağılan Oğuz boylarından biri de Oğuz Üçok kolunun Kınık boyudur. Kınık boyu içindeki Selçuk Bey ve çevresi diğer bazı Oğuz boylarını da alarak daha güneydeki Cend şehrine ve batıdaki Harezm bölgesine geldiler. Selçuklular (veya Selçuk ve oğulları) bir nevi Oğuz Devleti'nden kalan son sülale ve yabguların devamı olarak görülebilir (Sümer, 2016: 92).

Selçuk Bey'in yeni yerleşim bölgelerine geldikten sonra yaşından olsa gerek yerini beş oğlundan en büyüğü olan İsrail'e -ki daha sonra Arslan- bırakmıştır. Yine Arslan Bey hemen akabinde Yabgu unvanını almıştır. Bu dönemde Karahanlı-Gazneliler arasındaki Belh Savaşı'nda Gaznelileri destekleyerek zafer kazanmışlardır. Böylece bölgedeki otoriteyi tesis etmede oldukça başarılı faaliyetler gösterebilmişlerdir (Sümer, 2016: 94). Selçukluların bu yükselişinden rahatsız olan Gazneli Mahmut'un daha sonra Arslan Yabgu'yu tutuklattığı bilinmektedir. Onun yerine ise oğulları Tuğrul ve Çağrı Beyler idareyi ele almıştır.

Göçebe hayat ve diğer bazı sebepler yüzünden Nesa ve Ferave gibi şehirleri Gaznelilerden istemek ve Sultan Mesut'un hizmetine girmek için Horasan'a gelen Tuğrul ve Çağrı Beyler bu bölgede büyük bir ordu ile karşı karşıya geldiler. Gaznelilere ağır bir hezimet yaşattıktan sonra Horasan'ı bir Oğuz şehri yapmak için göçe sebep oldular. Sonrasında 1040 yılında Gaznelilere karşı yapılan Dandanakan Savaşı'nda Selçuklular büyük bir zafer kazanarak resmen Gaznelilere son verdiler. Böylece Oğuzlar tarihinde en önemli rollerinden birini oynamış oldular (Sümer, 2016: 113). Horasan merkezli Büyük Selçuklu Devleti kurulmuş oldu. Ve devletin lideri Çağrı Bey'in yardımı olmak üzere Tuğrul Bey oldu. Oğuzlar farklı farklı gruplarla bu tarihten hemen sonra Rey'i ele geçirdiler. Ardından Azerbaycan ve Irak topraklarını da devletin hâkimiyetine kattılar.

Ancak Dandanakan zaferinin hemen ardından gelen bir dizi başarılarından sonra diğer bölgelerden akın akın gelen Oğuzlar yüzünden Selçuklular, Horasan'a sığmaz hâle geldiler. Zaman içerisinde Irak'ta bulunan diğer Oğuzlarla yaptıkları mücadele sonrası Musul ve Diyarbakır'a kadar sınırlarını genişlettiler. Bizans sınırlarına da Oğuz boyları yerleştiriliyordu. Bu esnada Çağrı Bey öldü.

Tuğrul Bey'in daha sonraları çeşitli nedenlerle Bağdat'taki halifeyi korumasından dolayı halife onu *Melikü'l-Maşrık ve'l-Mağrib* (Doğu'nun ve Batı'nın Hükümdarı) unvanı ile onurlandırdı. Bu durum yine Oğuz tarihi açısından bir dönüm noktası olup Türk tarihi içerisinde ne denli mühim rol oynadıklarının en büyük nişanesi olmuştur (Sümer, 2016: 119). Tuğrul Bey'in vefatından sonra kendisinin çocuğu olmadığı için kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan tahta çıktı. Özellikle bu dönemde Bizans'a yapılan akınlar sıklaştı ve şiddetlendi. Nihayet 26 Ağustos 1071 tarihinde Malazgirt Savaşı'yla Bizans ağır bir yenilgi aldı ve Anadolu'nun kapıları Oğuzlara açılmış oldu. Bu açıdan artık Anadolu, bir Oğuz-Türkmen yurdu olmuştur. Daha sonraki faaliyetlerle - özellikle İznik'in alınmasıyla- artık Anadolu Selçukluları devletlerini kurmuş oldular.

Malazgirt'in ardından gelen on yıllık süreçte Anadolu'ya göçebe hayatın da devamı olarak Orta Asya ve Azerbaycan'dan yoğun Oğuz göçleri gerçekleşti. XIII. yüzyılın ortalarında Selçukluların yurduna "Türkiye" ve "Türkistan" denilmesinin sebebi de bu göçler olmuştur. Elbette Moğol istilasının Türkistan'ı yaşanmaz hâle getirmesinden dolayı bu göçler hızlanmıştı. Alp Arslan'ın oğlu Melikşah döneminde, Selçuklular en geniş sınırlarına ulaştılar. Seyhun'dan Adalar Denizi'ne kadar sınırlar uzanıyordu (Sümer, 2016: 124).

Ve bu devirde yine Bizans'a karşı yapılan akınlar devam ederek Anadolu'daki sınırlar Boğaziçi'ne kadar ulaşmıştı. Fakat Haçlı seferleri yüzünden Batı Anadolu ve Marmara'dan Orta Anadolu'ya kadar çekilmek zorunda kaldılar. Alp Arslan'ın torunlarından II. Kılıç Arslan döneminde Bizans'a karşı alınan bir dizi zaferlerle topraklar yeniden kazanılmıştı.

Moğol istilası ve Haçlı seferleri gibi çeşitli sebeplerden dolayı yaklaşık 1307 yılında Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklularının yıkılmasıyla birçok Türkmen Beylikleri ortaya çıkmış ve günümüze kadar uzanan dallanmalarla Oğuzlar dünya tarihinde oldukça önemli roller oynamışlardır (Korkmaz, 2013: 29).

3. Ana-Oğuzca Hipotezi ve Ana-Oğuzca İçin Gerekli Metot ve Varsayımlar

3.1. Ana-Oğuzca Hipotezi ve Hipotezin Gerekliliği

Birçok araştırmacı tarafından 18. yüzyılın başlarından itibaren Türk yazı dillerinin tasnifi için denemeler yapılmıştır. Bu denemelerde *Cenûb*, *Güney*, *Güneybatı*, *Batı Türkçesi*, *Türk*, *Türkmen* ve *Oğuz* gibi farklı isimlendirmelerle özellikle dillik özellikleri bakımından bazı modern Türk yazı dilleri belirli gruptandırmalara dâhil edilmiştir⁵. Son dönemlerde özellikle Tekin ve Schönig gibi araştırmacılar tarafından daha ayrıntılı hâlde yapılan tasniflere göre, *Türkiye Türkçesi*, *Gagavuz Türkçesi*, *Azerbaycan Türkçesi*, *Türkmenistan Türkçesi* ve *Horasan Türkçesi* gibi yazı dillerinin içinde bulunduğu bir *Oğuz Grubu* tasarlanmıştır (Arat, 1976; Tekin, 1989; Schönig, 1999). Son çalışmalarda özellikle dil tipolojisi bakımından çizilen çerçeveye göre bu grup, Türkçenin ilk yazılı kaynaklarında görülen *taglıg* kelimesi ölçüt alınarak fonolojik ve morfolojik denkliği *daglı* olan bir yapıya sahiptir (Tekin, 1989: 166). Bu ölçüt zaman içerisinde daha farklı tipolojik özelliklerle genişletilmiştir (Schönig, 1999).

Modern Oğuz yazı dillerinin büyük bir kısmına kaynaklık ettiği düşünülen *Eski Anadolu Türkçesi*, (Bu terim yerine bazen *Eski Türkiye Türkçesi* veya *Eski Osmanlı Türkçesi* terimleri de sıklıkla kullanılmıştır.) beraberinde önemli sorunları getirmektedir. Öncelikle 12. yüzyıl öncesine ait elde yazılı kaynak bulunamaması, *Eski Anadolu Türkçesi* yazı dilinin başlangıç tarihini belirsiz kıldığı gibi, başka bir alt probleme daha işaret eder. Bu da 1071 itibarıyla Anadolu'da devlet kuran Oğuzların bu kuruluş zamanında ve daha eski dönemlerde bir yazı dillerinin olup olmadığı konusudur. Oğuz yazı dilinin izlerini taşıyan en eski tanıkların 12. yüzyılda kaleme alınmış olması, genel Türkçenin tarihî yazı dilleri ile karanlık bir döneme sahip olduğunu işaret etmektedir. Çünkü Kaşgarlı Mahmut 11. yüzyılın son çeyreğinde yazdığı *Dîvânu Lüğati't-Türk* adlı eserinde Oğuzların dili hakkında önemli bilgiler vermektedir. Dolayısıyla bu iki önemli tarih arasında anlaşılabilen yüzyıllık bir bulanıklık mevcuttur. Öte yandan, Oğuz adının kapsamı ve kavram alanı bir kenara

⁵ Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz: Reşit R. Arat - A. Temir (1976), "Türk Şivelerinin Tasnifi", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 45, Ankara, s. 305-327.

bırakılacak olursa, yazıtlardaki mükerrer hâlde zikredilen Oğuz adıyla beraber, siyasi bir oluşum olarak Oğuzların varlığı bir Oğuz dili düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Buradan hareketle, Oğuzca ile ilgili ilk fikirler Doerfer'e aittir. Ona göre yazıtlar dönemindeki bazı özellikler Orhun Oğuzcasını (orchonogus) işaret etmektedir (Doerfer, 1976: 92). Böylelikle, ilk Oğuzca metinler ile Türkçenin ilk kaynakları arasındaki karanlık zaman daha da artmaktadır.

Oğuzların yazı diliyle verdikleri ilk eserlerin tarihine rağmen bu yazı dilini daha eski bir tarihe götürme zorunluluğu doğar. Çünkü mevcut yazı dilinin oluşumu için bir zeminin oluşması ve bu yüzden bilinen tarihten eski bir dönemin bulunması gerekebilir. Bu çerçevede Korkmaz, dil ve edebiyat ölçülerine dayanan karşılaştırmalarla, Anadolu'ya gelen Türklerin sanıldığı aksine, Anadolu'da sonradan güçlükle kurup geliştirdikleri bir yazı diline değil, Anadolu'ya ilk yerleştikleri dönemde, Orta Asya'dan getirdikleri bir yazı dili geleneğine sahip oldukları sonucuna varır (Korkmaz, 1973: 16). Ancak Oğuzların Anadolu'ya gelmeden nasıl bir yazı diline sahip olduklarını Ercilasun (1988: 41) şu şekilde açıklamaktadır:

“Hakaniye Türkçesindeki eserleri, hukuk vesikalarını ve Kur'an tercümelerini yazanların hangi boya mensup olduklarını bilmiyorsak da 13. yüzyıldan hemen sonraki dönemde bu konuda elimizde bir ipucu vardır. Kısasü'l-Enbiya adlı eserini 1310 tarihinde yazmış olan Rabguzî bir Oğuz Türkü idi. Bu husus onun adından istidlal edilmektedir.... Adından Oğuz olduğu anlaşılan bir Türk'ün 14. yüzyılın hemen başında eserini, Oğuz ağzı ile değil de, Doğu Türklüğünün ortak yazı dili olan Harezmi Türkçesi ile yazmış olması, önceki asırlar için de bize fikir vermektedir. 14. yüzyılda bir Oğuz Türkü nasıl devrinin ortak yazı dili olan Harezmi Türkçesini kullanıyorsa, 13. yüzyıldan önce de şüphesiz her Türk kendi döneminin yazı dili olan Hakaniye Türkçesini kullanıyordu.”

Dolayısıyla 12. - 13. yüzyıldan daha önce Oğuzların bir yazı dilinin olmadığı, buna rağmen ortaya koydukları eserlerde dönemin popüler veya geçerli yazı dilini kullandıkları anlaşılmaktadır. Elbette bu sonuç, Oğuzların genel Türkçeden farklı tipolojik özellikler barındıran bir diyalekte sahip olmadığını göstermeyecektir.

Genel Türkçenin ilk yazılı envanteri olan Köktürk yazıtlarının dili hakkında yapılan çalışmalar, genellikle, homojen olmayan bir dil sonucuna varmaktadır. Stachowski'ye göre, Köktürk Kağanlığı'nda konuşulan bazı ağzların ses sistemi Oğuz dillerinden farklıdır. Yazıtlar, tek bir alfabe ile yazılmasına rağmen tek bir

düzene göre değil kişiden kişiye değişen bir söyleyişe göre okunurdu. Yani, Orhun Türkçesi modern Türk dillerinden hiçbirinin proto-dili sayılamaz. Adeta, o zamanlarda konuşulan ağızların bir nevi yapay standarttır (Stachowski, 2011: 70). Doerfer (1976) ve Korkmaz (2013) gibi araştırmacıların -her ne kadar veriler bugün tartışmalı olsa bile- yazıtlardaki diyalektik unsurlar üzerine yaptıkları çalışmalar, yazıtların ağızlar birliği çerçevesinde ortaya konulan bir standart yazı dili olduğunu düşündüren önemli sonuçlara götürmektedir. Zaten, boylar birliği olarak kurulan bir devletin, bünyesinde barındırdığı bir boyun dilini standart hâle getirmesi beklenir. Çünkü devlet dili için bu evrensel bir hadisedir. Fakat oldukça çeşitli boylardan oluşan bir devlet yapısının ortaya koyduğu standart yazı dilinde, diğer boylara ait dilden izler bulmak da pek tabiidir. Bu konu hakkında Korkmaz, Yenisey Yazıtları'nda Oğuz beyleri adına dikilmiş mezar taşlarının bulunmasının, yazıtlarda sık sık Oğuzlara da yer verilmiş olmasının, onlarla yapılan savaşların anlatılmasının, Köktürk Kağanı'nın Türk Bodunu ile birlikte Oğuz Bodunu'na ve beylerine de seslenmesinin, yalnızca Oğuzların Köktürk siyasal varlığı içindeki önemine işaret etmekle kalmadığını, dolaylı olarak Eski Türk yazı diline mutlaka Oğuz lehçesinden de birtakım özelliklerin yansımış olacağı düşüncesini de benimsetmiş olduğunu öne sürer (Korkmaz, 2010: 11).

Yukarıdaki dillik açıdan ileri sürülen düşünce, tarihî verilerle de desteklenmektedir. Köktürkler -dolayısıyla tarih sahnesindeki ilk Türkler-, kuruldukları yıllardan itibaren *Otuz Tatar*, *Tokuz Oğuz* gibi farklı isimlerden oluşan bir konfederasyon şeklinde yaşıyorlardı (Golden, 2002: 118). Bu çerçevede ortaya iki önemli sorun çıkmaktadır:

- (1) Konfederasyonu oluşturan boyların hepsi yazıtlarda görülen aynı yazı dilini mi konuşuyorlardı?
- (2) Gerçekten konfederasyondaki boylar kendi dillerine rağmen devletin kurucu boyu tarafından oluşturulan yapay standart yazı dilini kullanmışlarsa, kendi dilleri hangi tipolojik özelliklere sahipti? Ve bu özelliklere göre standart dilden ne kadar ayrılabilirdi?

Genetik -dolayısıyla etnik- ve dillik özelliklere başvurulduğunda, ilk sorunun cevabı ortaya çıkmaktadır. Köktürk Kağanlığından sonra kurulan çeşitli devletlerde ortaya çıkan yazılı metinler, yazıtlardaki dilden çok farklı dillik özellikleri ortaya

çıkarmaktadır. Kağanlıktan sonra kurulan her yeni devlet sistemiyle birlikte kurucu boya ait farklı yazı dili ortaya çıkmış, ayrıca farklı çevrelere ait eserlerde de yine farklı özelliklerle birlikte yazıtlardan farklı diyalektler görülmüştür. Bu farklılığın en önemli göstergesi yine Kaşgarlı'nın gösterdiği diyalektik farklılıklardır. Öyle ki modern yazı dillerinin birçoğunun -her ne kadar tarihsel süreçte çeşitli değişimler geçirmiş olsa bile- yazıtların devamı olabileceği düşünülemez. Bu yüzden konfederasyona ait boyların aynı dili konuştukları düşünülemez.

İkinci soruya göre, kağanlığın kurucu boyunun oluşturduğu standart yazı dili dışında, konfederasyondaki boyların varlığını ve bu boyların dillerini kabul etmek gerekecektir. Bu varsayımınla birlikte, yazıtlar döneminde çeşitli diyalektlerin varlığı kabul edilebilir. Bu çerçevede, söz konusu boyların önemli tipolojik farklılıklarla birbirinden ayrılan ve belki yazıtlar döneminden önce ayrılmaya başlamış Türk dilinin proto-dilleri olduğu düşünülür. Türklerin ve Türk dillerinin oldukça geniş bir coğrafyada, bu kadar çeşitli yazı dili ve diyalektinin ortaya çıkmasını sağlayan, bu önkabul ile ortaya konacak proto-dillerden başka bir şey olamayacaktır. Zaten tarihsel dilbilim ile meşgul olan araştırmacılar evrensel olarak bütün dillerin proto-dillerini tasarlamayı gerekli bulmuşlardır. Çünkü dilin iç dinamiklerinden (diyalektler ve alt gruplar gibi) faydalanırken aynı zamanda dış faktörleri (akraba diller ve coğrafya gibi) de modern dillerde izler taşımaktadır (Campbell, 1999:1-4).

Modern Oğuz yazı dillerindeki ortak tipolojik özellikler, genel Türkçe içinde Oğuz grubunu çok farklı bir konuma taşımaktadır. Bu özellikler, yazıtlar dönemi ve öncesi için bir Proto-Oğuz toplumu ve Proto-Oğuzca (Ana-Oğuzca) varsayımını kabul etmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu durum tıpkı Proto-Kıpçak, Proto-Hakas gibi diğer boylara ait dillerin tasarımı için de geçerlidir (Stachowski, 2014). Ölmez (2003: 68) bu konu hakkında, Eski Türkçenin diğer boyların dillerinden ayrılması gerektiğine inanarak şunları kaydeder:

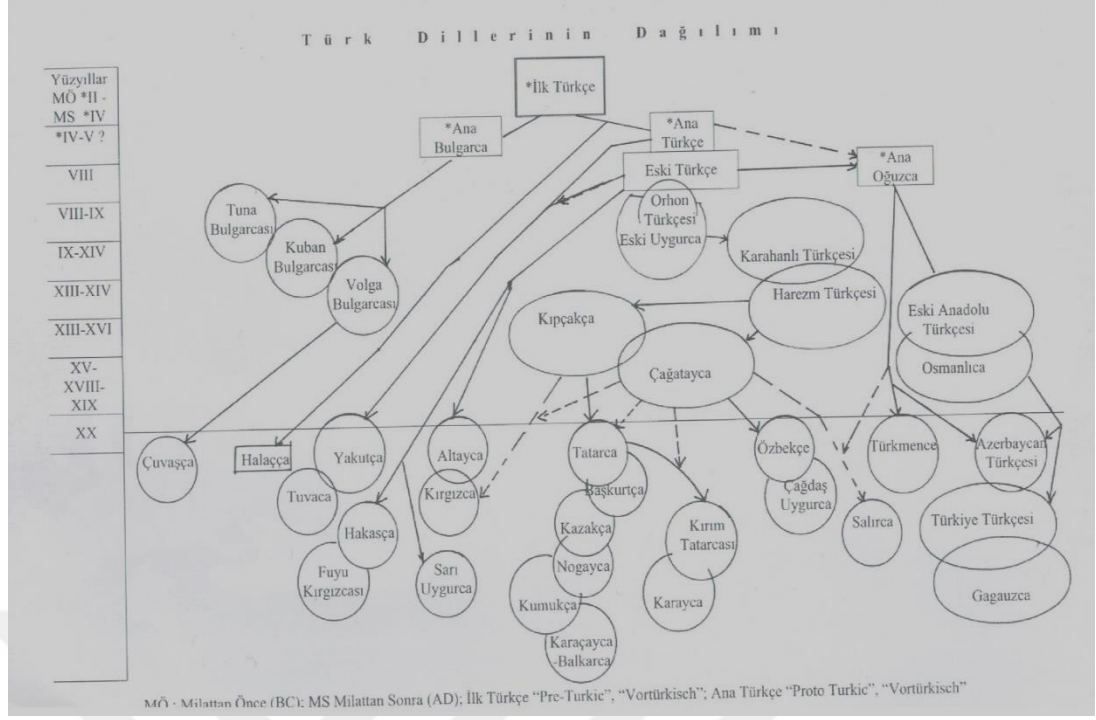
“...Eski Türkçe ile örtüşmeyen, kimi yönlerden Eski Türkçeden daha eski özellikler gösteren Oğuz grubu Türk dilleri, Ana Türkçe ile Eski Türkçe arasında bir zaman diliminde yer almalıdır... Mevcut dil malzemesinden hareketle Eski Türkçeden daha geriye gitmek bugün için mümkün olmasa bile, ancak günümüz Türk dillerine ve tarihî dönem metinlerinin verilerine (sözvarlığı, söz yapımı, sesbilgisi) bakılarak Çuvaşça dışındaki Türk dillerinin daha eski, ortak bir köke götürülebilir. “Bu “kök” dilin adı “Ana Türkçe”dir. Ana Türkçe dönemi tıpkı İlk Türkçe gibi

kuramsal bir dönemdir. Bu dönem ile Eski Türkçe arasında kimi dil gruplarının "Ana" biçimlerini de düşünebiliriz."

Ana-Oğuzcanın tasarlanmasındaki zorluklara ve Oğuz tipolojisinin ayrıntılarına yer verdiği yazısında Marcel Erdal, Ana Oğuzcayı araştırmanın zorluklarını saydıktan sonra, son yıllarda Eski Anadolu Türkçesi ve Harezmi Türkçesi filolojisinde, İran Türkçelerinin araştırılmasında, Salırca konusunda büyük başarılar kaydedildiğini ve bu atılımın devam ettiğini söyler. Kazanılan bilgilere dayanarak Selçuklu Oğuzcası ve Ana Oğuzca sentezlerine ulaşmanın mümkün görüldüğünü söyleyerek artık bir Proto-Oğuz tasarımının zamanı için uygun şartların oluştuğunu gösterir (Erdal, 2015: 376).

Stachowski Ana-Oğuzcanın varlığını bir kademeye kadar kabul ederken, aynı zamanda bu dilin tarihi hakkında oldukça karamsardır. Ona göre, eğer gerçekten bir Proto-Oğuzca adlandırması mümkün olabileceyse, bunun Eski Türkçe sınırları içinde 9. yüzyılın sonlarından 11. yüzyılın sonlarına kadar olan çok kısa bir süreyi kapsayan bir tarihi olduğunu düşünür ve bu proto-dilin Eski Türkçeden ayrılan ikincil bir formda olduğunu iddia eder (Stachowski, 2014: 412).

Bu konu hakkında daha önce Türk dilleri üzerine yapılan tasnif veya diğer çalışmalarda bir ön kabul oluşmuş olsa da Proto-Oğuzca için kapsamlı herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Doerfer'in (1976: 92) Orhun Oğuzcası (orchonogus) bir kenara bırakılacak olursa, Ana-Oğuzca, Tekin'in Türk dillerini gösterdiği şemasında (Tekin-Ölmez, 2003: 168-169) yer bulabilmiştir. Tekin, Proto-Oğuzcayı, Proto-Türkçe ve Eski Türkçe arasında bir tarihe yerleştirmiştir:

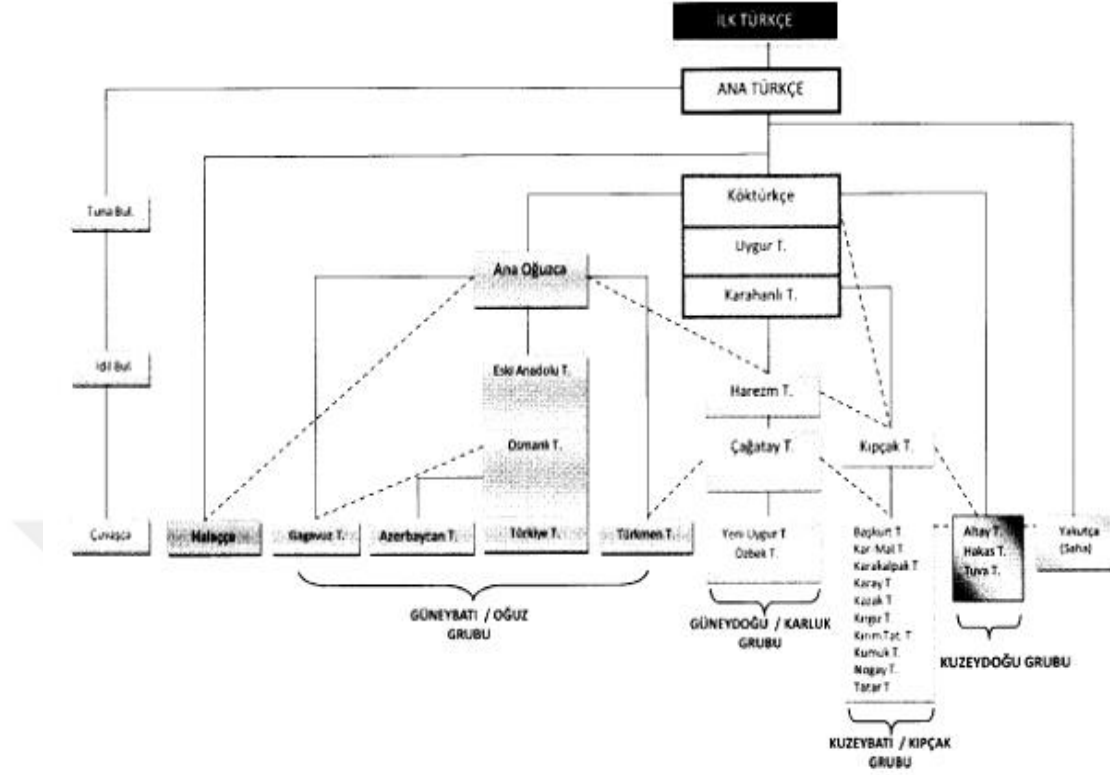

Doerfer (1976), Oğuzcanın Eski Türkçeden itibaren kaydettiği gelişimi ele aldığı kapsamlı yazısında, Oğuzca için arkaik sayılabilecek ve hatta Eski Türkçenin sınırlarını aşabilecek 12 dillik özellik belirlemiştir. Bu özelliklerin tarihsel metinler ışığında tarihlendirilmesini yaparak tipolojik bir Oğuzca sınırı tasarlamaya çalışmıştır. Ancak Stachowski, bu dillik özelliklerin en erken 9. yüzyıla gidebileceğini düşünerek, Ana-Oğuzcanın gelişmiş proto-dil zincirini iki farklı çalışmada şu şekillerde tasarlamıştır:

Proto-Nostratic > Proto-Ural-Altaic > Proto-Altaic > Proto-Turkic-Mongolian > Proto-Turkic (Standart and Bulgar) > Standart Proto-Turkic > Proto-Oghuz > Turkish (Stachowski, 2014: 409).

Ana-Altayca → Ana-Türkçe → Genel Türkçe → Ana-Oğuzca → Eski Anadolu Türkçesi → Osmanlıca → Modern Türkiye Türkçesi (Stachowski, 2011: 70).

Yine Buran ve diğer araştırmacılar, verdiği tarihsel Türk dilinin yayılma alanları şemasında, Ercilasun'un daha önce kabul ettiği çizgiyi devam ettirip, Ana-Oğuzcaya da yer vererek 9.-11. yüzyıllar arasındaki bir tarihe konumlandırmıştır (Buran vd. 2014: 18):

Bütün bu ön kabuller, kendi içlerinde bazı farklılıklar gösterse de modern ve tarihî Oğuz yazı dillerinin temelde belirli bir proto-dile götürülmesi gerektiği konusunda birleşmektedir. Ancak söz konusu proto-dilin Türkçenin genel tarihî zemininde tam olarak nerede bulunması gerektiği konusu, yapılan tipolojik ve tarihsel çalışmalarla netlik kazanacaktır. Bu yüzden Ana-Oğuzcanın hangi tarihlerde oluşmuş olabileceği ve Türk dilinin tarihsel gelişiminde nereye konumlandırılacağı öne sürülen hipotezin sonuç kısmında yeniden ele alınacaktır.

3.2. Ana-Oğuzca İçin Gerekli Metot ve Varsayımlar

Karşılaştırmalı Metot, tarihsel dilbilim disiplinleri içinde, dil ailelerindeki katmanları ve daha erken dilbilimsel yapıları elde etmemize katkı sağlar. Bir bakıma iki ya da daha fazla ilişkili dillerin akrabalık karşılaştırmasını içerir. Karşılaştırmalı dilbilim ve metodu, birden fazla dilin kullanım boyutunu neticelendirir. O yüzden en az iki dile dolayısıyla da gramatikal çevrede değişen en az iki forma ihtiyacı vardır. Bu formlar ses, biçim, anlam ve söz dizim düzeylerinde olabilir. Yani karşılaştırmalı metot dillere ait formların çözülmesine yarayan denklik setlerini yönetir (Anttila,

2009:229). Bu yaklaşım sonuçlara ulaşmak için rekonstrüksiyon aracından faydalanır. Dilbilimsel rekonstrüksiyon (linguistic reconstruction) ise varsayımsal ve soyut biçimler yardımı ile bir dilin ya da dillerin orijinal ses, biçim, söz dizimi ve anlam tarihini inceleme süreci olarak tanımlanabilir. Veya karşılaştırılan dillerden elde edilen sonuçların ürünleri olarak da görülebilir (Gökçe, 2015: 12). Yani yazılı olmayan tarih öncesi -veya tarihî- dillerin daha sonraki akraba diller yardımı ile tasvir edilmesidir.

Herhangi bir dil, bazı şartlar altında çeşitli diyalektik çeşitlenmeler gösterdiğinde, aynı zamanda bu çeşitlenme yazılı dillerde farklı dallanmalara sebep olduğunda yine rekonstrüksiyon aracından faydalanılabilir. Fakat bu durumda dil içi gelişmelerin farklı parametreleri olduğundan dolayı, doğal olarak, farklı metotların kullanılma zorunluluğu doğar. İç rekonstrüksiyon, bir dilde var olan delilleri kullanırken asıl hedefi, o dilin daha eski bir formuna ulaşabilmektir. İlişkili dilleri ayırtmak için, proto-dillerin daha eski formlarına ulaşabilmek için rekonstrükte etmek amacıyla ve münferit dillerin daha erken dönemlerini tespit edebilmek için uygulanabilir (Campbell, 1999:201). Dolayısıyla, Türk dilinin daha erken diyalektik dallanmalarına ulaşabilmek için iç rekonstrüksiyon kullanılabilir.

İç rekonstrüksiyon, literatürde genellikle morfolojik rekonstrüksiyon ile eşdeğer tutulmaktadır. Morfolojik rekonstrüksiyon ise morfemlerin rekonstrüksiyonu esnasında morfo-fonolojik özelliklerinin belirlenmesinin yanında ayrıca morfemlerin fonksiyonlarını da tasarlamayı gerektirir. Dolayısıyla iç rekonstrüksiyonun kendi içerisinde belirli formülleri ve metotları vardır. Fakat Türkiye Türkçesi örneği üzerinden hareket ederek Türkçede uygulamalı morfolojik rekonstrüksiyon ilkelerini gösterdiği yazısında Yılmaz, morfolojik rekonstrüksiyonun kesin formülleri olmadığını belirtir:

Biçimbilgisel rekonstrüksiyon için kesin bir formül yoktur; sadece bazı genel ilkelere söz edilebilir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. Biçimbilgisel rekonstrüksiyon, tarihsel açıdan, potansiyel olarak ilişkili sözcüklerin karşılaştırılmasına dayanır.

2. Biçimbilgisel rekonstrüksiyon, varsayılan daha erken yapılar için kanıtlara ihtiyaç duyar. Ayrıca, eşzamanlı biçimlerin artzamanlı biçimlerden makul değişmelerle nasıl gerçekleştiğinin kanıtlanmasına da ihtiyaç duyar.

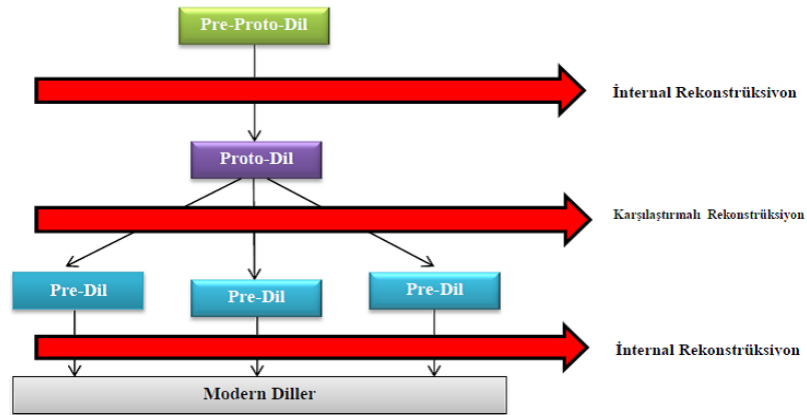
3. Başarılı bir biçimbilgisel rekonstrüksiyon için, belli bir dildeki sadece sesbilgisel değişiklikleri değil, tipik olarak ne tür biçimbilgisel değişikliklerin de mümkün olabileceğini bilmek gerekir. Bu da, hem ilgili dillerin tarihsel sesbilgisini hem de biçimbilgisel değişimin genel süreçlerini anlamayı gerektirir.

4. Biçimbilgisel rekonstrüksiyonun nasıl yapılacağını öğrenmenin en iyi yolu şudur: Biçimbilgisel değişim tipolojisi hakkında mümkün olduğu kadar çok şey öğrenmek ve çeşitli dünya dillerinin rekonstrüksiyonu hakkında bilgi sahibi olmak.

5. Farklı dillerde biçimbilgisel değişimlerin farklı türleri beklenmelidir. Örneğin, çekim sınıfları bulunmayan dillerde, paradigmlar arası etki beklenemez (Yılmaz, 2017: 64).

Yılmaz'ın ortaya koyduğu morfolojik rekonstrüksiyon ilkelerinden bazıları gerçekten bu çalışma için geçerli olabilir. Fakat iç rekonstrüksiyon, dilbilimsel rekonstrüksiyondan oldukça farklı metotlara sahiptir. Öncelikle diliçi gelişmelere bağlı olarak tek bir dil üzerinden hareket ediyor olması, iç rekonstrüksiyonu farklı kılan etmenlerdendir. Bu yüzden, dilbilimsel rekonstrüksiyondan farklı olarak, art zamanlı çalışmanın yanında eş zamanlı değişimleri de ele alır. Fonolojik değişimlerin yanında, fonksiyonel değişimlerin de belirlenmesi gerekmektedir. Bu durum iç rekonstrüksiyonu tek bir dilden hareketle diliçi gelişimi yansıtmaması bakımından dilbilimsel morfolojik rekonstrüksiyondan ayıran yegane özellik olarak kabul edilir. Literatürde, iç rekonstrüksiyonun -doğal olarak fonolojik ve semantik ilişkiler dairesine- morfolojik bir rekonstrüksiyon çalışması olarak kabul edilmesi, Ana-Oğuzcada durum morfemlerinin tasarımında kaçınılmaz bir metot olarak öne çıkmaktadır. Bu metot şu şekilde bir aşamalar bütününden oluşmaktadır:

INTERNAL REKONSTRÜKSİYON UYGULAMA ALANLARI

Varsayımsal olarak öne sürülen Ana-Oğuzca'nın durum morfemleri, bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Varlığı düşünülen herhangi bir durum morfemi, rekonstrüksiyon metotlarının gerektirdiği aşamalardan sırasıyla geçecektir. Durum morfemleri, iki ayrı rekonstrüksiyon adımıyla ele alınmadan önce, evrensel literatürdeki ait olduğu durum kategorisi hakkında yerleşmiş veriler tekrar ele alınmaktadır. Bu veriler evrensel dilbilimdeki bütün özellikleri kapsarken aynı zamanda tipolojik olarak Türkçeye ait veriler de işlenmekte, bir anlamda, dünya dilleri ve Türk dili durum kategorileri açısından karşılaştırılmaktadır. Bu çerçevede, evrensel durum kategorilerinde Türk dilinin konumu ve kategoriler için kullandığı stratejiler gösterilecektir. Ayrıca ele alınan durum morfemlerinin, Türkoloji literatüründe, daha önce öne sürülen kökenlerine dair görüşler de verilmektedir. Buradaki temel amaç, rekonstrüksiyonun son adımında ortaya çıkacak sonuç, morfemin morfo-fonolojik değişimlerini, fonksiyonlarını ve belki daha geriye gidebilecek kökenlerini gösterebileceğinden dolayı, çalışmadan önce durum kategorileri hakkında öne sürülen düşünce ve yaklaşımları değerlendirmek veya onlardan rekonstrüksiyon için yararlanmaktır. Bu şekilde, sadece Ana-Oğuzca için değil aynı zamanda genel Türkçenin durum kategorisi hakkında da geniş bir şekilde değerlendirmeler yapılabilecektir.

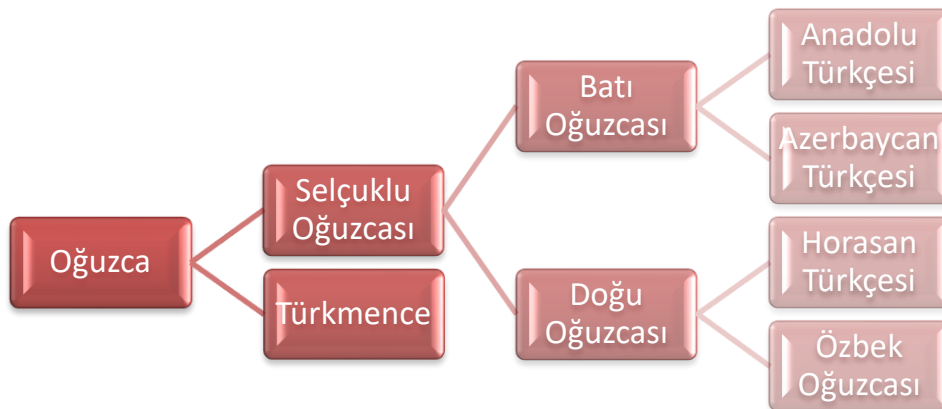
Ana Oğuzca verilere ulaşabilmek için, öncelikle Oğuz grubu modern yazı dillerinden başlayarak geriye doğru bir rekonstrüksiyon aşaması kaydedilmelidir. Bunun için modern yazı dilleri eş zamanlı olarak değerlendirilirken, aynı zamanda elde edilen veriler art zamanlı olarak diğer tarihî yazı dilleri ile mukayese yoluyla dil içi gelişim çerçevesi ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

Çalışma, bu açıdan, iç rekonstrüksiyonun gerekli kıldığı iki aşamadan oluşmaktadır. Eş zamanlı çalışmanın sonucuna ulaşmak için ilk olarak "rekonstrüksiyon I. adım" gerçekleştirilir. Bu safhada, eğer bir proto-dil varsa, bu dilin olması beklenen bugünkü varislerinin modern yazı dilleri ele alınmaktadır. Ancak bu yazı dillerinin ne derecede Oğuzca'yı yansıttığı veya Ana-Oğuzca için hangi dillerin esas alınması gerektiği tespit edilmelidir.

3.2.1. Rekonstrüksiyon I. Adımda Uygulanan Metotlar

Erdal, Ana-Oğuzca için öncelikle yapılması gereken işin, 11.-12. yüzyıl Oğuzlarını, yaşam, kültür ve din bakımlarından birbirlerinden değişik dört kol olarak görmek gerektiğini iddia eder: Aral bölgesindeki vatanlarında kalıp bir yandan Kıpçak komşularına karşı, öte yandan Müslümanlaşmış Selçuklu kardeşlerine karşı savunmaya çalışan asıl Oğuzlar; Avrupa'ya geçip Hristiyan olan Uzlar; küçük, göçebe bir grup hâlinde Doğu Türkistan'a göç eden Müslüman Salırlar ve Türklüğü Orta Doğuya getiren Selçuklular (Erdal, 2015: 371). Burada kastedilen gruplar, farklı kaynaklardan ve kültürlerden beslenmiş olan, sırasıyla Türkmenistan Türkleri ve Horasan Türkleri, Gagavuz Türkleri, Salar Türkleri ve tabii ki Türkiye ve Azerbaycan Türkleridir. Doğal olarak bu grupların konuştukları dil işaret edilmektedir.

Fakat bu yazı dilleri, daha önce bahsedilen Türk dili tasniflerinde bazı dillik özellikleri bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Bu ayrımlar bazen oldukça ayrıntılı olabilirken, bazen oldukça sade ve yalındır. Daha önce tekrarlanan, ancak Doerfer tarafından sistemleştirilen ve yakın zamanlarda Schönig tarafından devam ettirilen görüşe göre Oğuz yazı dil ve diyalektleri iki grupta toplanmalıdır: Batı Oğuzcası ve Doğu Oğuzcası (esasen Türkmence ve Horasan Türkçesi) (Schönig, 1999: 77). Doerfer (1969), Oğuz grubu yazı dillerini biraz daha farklı bir şekilde ele alarak Türkmenceyi daha eski bir konuma taşır:

Bazı dillik özellikleri açısından farklılık gösteren bu yazı dili ve diyalektleri, bünyelerinde çeşitli arkaik özellikler barındırdıkları için, çalışmanın bu safhasında eş zamanlı bir şekilde ele alınarak değerlendirilecektir.

Batı Oğuzcasının en kalabalık nüfuslu kolu olan Türkiye Türklerinin konuştuğu Oğuz yazı dili ve diyalektleri, tahmin edildiği gibi Ana-Oğuzcanın en önemli varislerinden biri kabul edilebilir. Zaten Stachowski, Türkiye Türkçesinin baskın özelliklerinden dolayı gerçekten bir Ana-Oğuzca tasarlanacaksa, bu dilin en önemli varisinin Türkiye Türkçesi olduğunu savunmaktadır (Stachowski, 2014: 410). Dolayısıyla çalışmanın ilk adımında Türkiye Türkçesindeki formlarla başlanacaktır. Yine Batı Oğuzcasının diğer önemli kolu olan Azerbaycan Türkçesi bu yönüyle ilk adımda değerlendirilmektedir. Ancak bu yazı dilinin çalışmaya getirdiği bir handikap mevcuttur. Öncelikle Azerbaycan Türkçesinin beslendiği kaynaklar genellikle Doğu Türkçesinin tesiri altında yazılan eserler olduğu için, bu tesirle birlikte görülen farklı dillik özelliklerin ayıklanması gerekmektedir. Aynı şekilde, Anadolu ve Azerbaycan sahalarına yakın olan Irak coğrafyasında Türkmen adıyla bugün tespit edilen bazı Oğuz grupları da çalışmaya dâhil edilmiştir.

Çalışmada, Batı Oğuzcasının diğer bir kolu olarak Gagavuz Türkçesi ele alınmıştır. Çünkü bu yazı diline sahip olan Gagavuzların 11. yüzyılda Orta Asya'daki Oğuz Yabguluğu'nun çökmesi üzerine Karadeniz'in kuzeyinden Doğu Avrupa'ya geçen Oğuzların torunları oldukları düşünülmektedir (Ağacanov, 2015: 234). Ayrıca Baskakov, Doğu Avrupa'daki Türk ağızlarını, Oğuz Türkçesine dayanan Balkan Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinden gelen Rumeli Türkçesi olarak ikiye ayırmıştır. Gagavuz Türkçesi, esas itibarıyla Osmanlı öncesi Oğuz Türkçesine dayanmakla birlikte zaman içinde Osmanlı Türkçesiyle de kaynaşmıştır (Dilaçar, 1964: 125). Bu yüzden Gagavuz Türkçesini her ne kadar Eski Anadolu Türkçesi ile ilişkilendirmek için yeterli tarihî veri bulunmasa da bu dönemden sonraki siyasî ve toplumsal ilişkilere bağlamak mümkündür. Dolayısıyla Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesini aynı kaynaktan beslenmiş iki ayrı yazı dili olarak kabul etmek gerekecektir.

Doğu Oğuzcası olarak kabul edilen Türkmenistan ve Horasan Türkçeleri, rekonstrüksiyonun ilk adımında oldukça önemli bir etmen olarak çalışmaya dâhil edilmektedir. Çünkü bu yazı dilleri ve diyalektlerinin beslendikleri kaynaklar ve Anadolu ve çevresinden uzak bir coğrafyada varlığını sürdürmüş olmaları, Oğuzcanın tarihsel gelişimini izlemenin en önemli ipuçlarını barındırmaktadır. Bu yüzden Oğuzcanın Doğu kolu olarak iki büyük yazı dili ve bunların çeşitli bölgesel diyalektleri ilk rekonstrüksiyon safhasının önemli ana hattını oluşturmaktadır.

Bugün hâlâ, birçok bilimadamı tarafından farklı diyalektlere ait tipolojik özellikler sergilediği için Oğuz grubuna dâhil olup olmadığı tartışılan Salarca, durum morfemlerinin vaziyeti bakımından Oğuzca karakterler taşıdığından dolayı, diğer Oğuz dilleriyle birlikte eş zamanlı bir karşılaştırmaya tabi tutulmuştur. Çünkü bugün Çin gibi geniş bir coğrafyada ve diğer Oğuz boylarından uzak bir hâlde yaşamaları, hatta izole hâlde bir dil kullanarak diğer Oğuz dillerinden etkilenmemiş olmaları, Salarca'yı arkaik öğeler taşıması bakımından diğer Oğuz yazı dillerinden ayıran en önemli faktör olarak öne çıkarmaktadır. Bu sonuçtan hareketle Erdal'a göre;

“Dilbilimsel veriler, Çinghay-Gansu Salarlarının dilinin Oğuz dilleri arasında özellikle bugünkü Türkmençeye bağlanamayacağını, Ana Oğuzca ile bağlantılı olması gerektiğini göstermektedir; öte yandan başka Türk dillerinden, Çağataycadan ve hatta Güney Sibiryaya tipi dillerden de etkilenmiştir. Bu dil verilerine göre Salarlar, Oğuz birliğini erken bir çağda bırakmış olmalıdır. Sonra Çincenin ve Tibetçenin etkisiyle Salarca bugün Oğuz dillerine hiç benzemeyen bir dil olmuştur.” (Erdal, 2015: 370).

Bu düşünceden hareketle, Salarcanın varsayımsal olarak öne sürülen Ana-Oğuzca ile olan ilişkisi ve yakınlığı, çalışmada eş zamanlı ve yer yer art zamanlı olarak rekonstrüksiyon çalışmalarına dahil edilmesini zorunlu kılmaktadır. Zaten Erdal aynı yazısında, Ana-Oğuzcanın dil özelliklerini araştırırken eski ve yeni Oğuz dillerinden ve lehçelerinden başka Salarcanın Oğuz yönlerine dikkat etmek gerektiğini belirtmektedir (Erdal, 2015: 375).

Coğrafi ve tarihî verilere göre, Seyhun boylarından başlayan farklı göç hareketleriyle, erken tarihlerde Doğu Türkistan'a göç eden Salarlar, Avrupa'ya giden Uzlar (Gagavuzlar), çok büyük hareketler göstermeyen ve genel olarak buldukları bölgede ikamet etmeye devam eden Türkmenler ve Horasan Türkleri ve nihayet Orta Doğu'ya ve Anadolu'ya hareket eden Anadolu Türkleri, Azerbaycan Türkleri ve diğer küçük gruplar; Oğuzcanın farklı katmanlarını temsil ediyor olmalıdır. Bu hareketlilik yüzünden boyların konuştukları diller, dil içi gelişmelerini farklı derecelerde göstermiş olacaktır. Bunun dışında, böylesine geniş bir coğrafyaya dağılan Oğuz boylarının diğer dil ve diyalektlerden etkilenmemesi düşünülemez. Sonuç olarak, çalışmada ele alınan Oğuz yazı dillerinin diğer dış unsurlardan arındırılarak karakteristik özelliklerinin belirlenmesi daha doğru sonuçlara götürecektir. Yine Erdal, bu konu hakkında önemli bir uyarıda bulunarak, Ana Oğuzcanın grameri bugünkü dillere dayanarak kurulmaya çalışılacaksa;

Türkmenceyi Kıpçak etkisinden, Doğu Oğuzcasının tümünü Çağatayca etkisinden, Oğuzcanın tümünü Farsçanın etkisinden, Batı Oğuzcayı Orta Doğu ve Anadolu dillerinin etkisinden ayıklamanın gerekli olduğunu ifade eder (Erdal, 2015: 373).

Çalışmada, Ana-Oğuzca durum morfemlerinin tespiti için, rekonstrüksiyonun ilk adımında yukarıda gösterilen sebeplerden dolayı, modern Oğuz yazı dilleri olarak kabul edilen sırasıyla *Türkiye Türkçesi*, *Azerbaycan Türkçesi*, *Gagavuz Türkçesi*, *Irak Türkmen Türkçesi*, *Türkmenistan Türkçesi*, *Horasan Türkçesi* ve *Salar Türkçesi* ele alınmıştır. Bu aşamada ayrıca Anadolu ve çevresine kaynaklık edebilecek mahiyetteki özellikle Osmanlı konuşma diline ait veya Azerbaycan sahasında ve diğer yazı dillerinin ilk aşamalarında ortaya konmuş, 17. ve 18. yüzyıllara ait eserler de karşılaştırmaya dâhil edilmiştir. Çünkü morfo-fonolojik şekilde modern yazı dillerinin karşılaştırılmasından doğan sonuçlar, birkaç yüzyıl öncesiyle doğrulandığında daha sağlıklı veriler ortaya çıkacaktır. Bu bölümde, bütün bu yazı dillerinde yer alan morfemler ayrı başlıklarda verilerle gösterilmiş ve daha sonra eş zamanlı karşılaştırma ile bir “*ara form*”/“*pre-form*” oluşturulmuştur. I. adımda tespit edilmeye çalışılan pre-formlar, rekonstrüksiyonun yalnızca bir ara basamağını oluşturmaktadır. Bu şekilde bir yöntemin kullanılma sebebi, geniş bir ihatada gelişim sergileyen dil unsurlarının daha eski dönemler için gerçekleştirilecek art-zamanlı bir mukayesesinde kolaylık sağlamak ve çalışmanın dağınıklığını engellemektir. Ayrıca zaten kuramsal olan yaklaşımlarda ortaya konabilecek denklik setlerini iki aşamada yaparak morfemlerin gelişimleri ve proto-formları daha kolay bir şekilde izlenebilecektir.

İç rekonstrüksiyonun özellikle morfolojik rekonstrüksiyon anlamına gelmesi, beraberinde iki farklı sonucu doğurmaktadır. Eğer Ana-Oğuzca için morfolojik bir rekonstrüksiyon yapılacaksa, bu iç rekonstrüksiyon ile yapılabilir. Diğer yandan, morfolojik rekonstrüksiyonun en önemli aşamalarından bir tanesi ise tasarlanan formların semantik fonksiyonlarının belirlenmesidir. O hâlde Ana-Oğuzca için yapılan rekonstrüksiyonda, iç rekonstrüksiyonun metotları uygulanırken, aynı zamanda morfolojik rekonstrüksiyon gereği morfemlerin fonksiyonlarının belirlenmesi gerekecektir. Fox, üç adımda morfolojik iç rekonstrüksiyon gerçekleştirilebileceğini düşünür:

- a) Denklik setlerini kurma,

- b) Proto-morfemlere karar verme (bu süreç kendi içerisinde farklı aşamalardan oluşmaktadır)
- c) Proto-morfemlere fonksiyonel değer verme (proto-case) (Fox, 1995: 93-100).

Ana-Oğuzca için yapılan rekonstrüksiyonun sadece ara form belirleme safhası olan I. adımında modern yazı dillerindeki formlar karşılaştırılmalı olarak ortaya konulup belirli denklik setleri oluşturulmuştur. Bu denklik setlerinde, dilbilimsel rekonstrüksiyon metodunun *ekonomi*, *çoğunluk* ve *yönlülük* ilkelerinden hareketle bir form tasarlanmıştır. Daha sonra ise morfemin her yazı dili için ayrılan bölümlerde tespit edilen fonksiyonları yine ara-forma uygun hâlde yeniden tasarlanmıştır.

Modern yazı dillerindeki durum morfemleri ve bunların işlevleri için genellikle yazı dillerine ait metinler ve gramer kitapları taranmış ve elde edilen sonuçlar, alan yazın ile ortaklaşırsa tek bir kaynaktan referans gösterilmiştir. Ortaklık göstermeyen sonuçlarda diğer gramer ve metin kaynaklarına başvurulmuştur. Ayrıca Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmenistan Türkçesi gibi yazı dillerinin dikkat çeken diyalektlerindeki önemli *morfo-fonemik* ve *morfo-semantik* unsurlara geniş bir şekilde yer verilmiştir. Böylelikle yazı dilinde görülmeyen ve yalnızca konuşma dilinde bulunan arkaik veya sıradışı unsurlar çalışmanın dışına itilmemiştir.

Oğuz yazı dillerinde tespit edilen durum morfemine dair veriler işlenirken aynı zamanda fonksiyonlarının tespit edildiği ve bu fonksiyonların çeşitli rekonstrüksiyon ilkelerine bağlı kalınarak ortaklaşan veya aslı olduğu tespit edilen türleri pre-formun fonksiyonları için tablolaştırılarak setler hâlinde verilmiştir. Bu fonksiyonlar tespit edilirken mevcut yazı dillerindeki kullanım sıklığı göz önüne alınmış, daha önce yazılan gramer kitaplarındaki verilerle birlikte yazı diline ait metinler taranarak o dile ait geniş skalada bir fonksiyon listesi verilmiştir. Bu fonksiyonların belirlenmesinde birçok faktör rol oynamaktadır. Genellikle morfemlerin kendi bünyelerinde barındırdıkları semantik alanlar öncelikli bir şekilde verilse de, morfemlerin yeni kazandıkları fonksiyonlar da gösterilmiştir. Bu yöntemde morfemlerin fonksiyonları iki farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Öncelikle morfo-semantik kazanımlar verilirken, söz diziminde kazandıkları morfo-sentaktik fonksiyonlar, durum morfemlerine ait morfo-fonolojik özelliklerden sonra listelenmiştir. Yani elde edilen fonksiyonlar morfemlerin kendi bünyelerine ait özel

fonksiyonlar değil, çekimlendikleri leksik birimlerle ve söz diziminde üstlendikleri görevlerle kazandıkları fonksiyonlardır. Sonuç olarak rekonstrüksiyonun birinci adımında, modern yazı dillerindeki durum morfemleri ve fonksiyonları eş zamanlı mukayese ile ortaya konulmuştur.

3.2.2. Rekonstrüksiyon II. Adımda Uygulanan Metotlar

Rekonstrüksiyonun II. adımında ilk uygulama, Anadolu'da ve Anadolu dışında Oğuz yazı diliyle yazılmış eserlerin ait olduğu Eski Anadolu Türkçesi döneminin durum morfemleri açısından değerlendirilmesidir. Bu döneme ait Oğuz yazı dili ile yazıldığı düşünülen eserler, Oğuzca açısından belirli problemler taşımaktadır. Eldeki eserlerden en eskisi, 12. yüzyılın sonlarında yazılmıştır. Bu eserlerin Oğuz yazı dilinin oluşumunda başlangıç aşaması olup olmadığı konusunda tartışmalar mevcuttur. Çünkü söz konusu ilk eserlerde, Oğuzcanın tipolojisinde görülmeyen, özellikle Doğu Türkçesinin imlâ ve gramer özelliklerinin bulunduğu görülmektedir. Bu yüzden ilk tartışmalardan bu yana Oğuz yazı dilinin başlangıcı sayılan 12. ve 13. yüzyıl metinleri, “olga-bolga metinleri” veya “karışık dilli metinler” terimleri ile adlandırılmaktadır. Doğal olarak esas mesele, olga-bolga metinleri diye adlandırılan ve Oğuzcanın ilk dil malzemelerini içeren metinlerin hangi kaynaktan beslendiği hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır:

Mansuroğlu (1952), Arat (1960) ve Korkmaz (2013) gibi bilim adamlarına göre; olga-bolga metinleri, Aral Denizi'nin doğusundaki ve bu gölün içine akan Sir Derya nehrinin kuzeyindeki bir alanda Hakaniye Türkçesinin etkisi altında geliştirilen, erken bir Oğuz edebî dilinin artıklarıdır. Oğuz halkı Sultan Veled ve çağdaşları tarafından yazılı bir dil de geliştirilmemiştir. Hakaniye etkisi altında bir yazı dili olarak var oldu ve kullanımını Selçuklu dünyasında devam etti ve olga-bolga diline yol açtı.

Tekin, bu genel kanıya karşı çıkarak, Bu olga-bolga metinlerinin herhangi bir edebî sürekliliğin sonucu olmadığını, ancak doğudan gelen, yerel ağızlara tam olarak ayak uyduramayan ya da yazılarını uyarlamakla ilgilenmeyen kişiler tarafından yaratıldığını ileri sürer. Ona göre bu dönemde henüz bir Oğuz edebiyatı yaratılmamıştı. Ayrıca, olga-bolga dili, Batı Oğuz'un kendileri tarafından beslenen edebî bir gelenek olsaydı, neden *Tezkîretü'l-Evliyâ*'nın erken tercümelerininin, *Kıyas-ı*

Enbiyâ'nın veya *Kelile ve Dimne'nin* ya da *Ahmed Fakîh* gibi yazarların bu geleneği kullanmadığını sorarak, Oğuz yazı dilinin kendi dinamikleri ile oluşan ve sanıldığı aksine Doğu yazı dilinden beslenmeyen bir hâlde olduğunu düşünür (Tekin, 1974: 67-68).

Diğer bir açıklama ise Doerfer (1977) tarafından yapılmıştır. Ona göre, olga-bolga dili Cengiz'in ordularından kaçan Oğuz halkının 13. yüzyılda Doğu İran'dan Anadolu'ya getirdiği yaşayan Horasan Türk lehçelerinden oluşmuş olmalıdır. En azından olga-bolga dili ile yazılmış bazı metinler, Batı Oğuz'a uyarlanmış konuşmadan önce, Horasan'dan gelen göçmenlerin konuşulan dilini tam anlamıyla temsil eder. Boeschoten, bazı olga-bolga metinlerinin aslında, Anadolu'nun dışında, Altınordu topraklarında, Kırım, Kafkasya veya İran'da yazılmış veya kopyalanmış olabileceğini öne sürmektedir (Boeschoten, 2004: 218).

Erdal, yukarıdaki izahları genel olarak değerlendirirken, olga-bolga dili için önerilen tüm açıklamaların aynı anda doğru olduğunu ve farklı metinler için farklı kademelerde geçerli olabileceğini düşündüğünü söyler. “Karışık dilli metinler” olarak adlandırılan eserlerin oldukça heterojen olduğunu; bu nedenle, gruplaşmaları keşfetmek ve hangi açıklamaların hangi metne uygulandığını görmek için gerekli olduğunu ileri sürer. Yukarıdaki tartışmaları kast ederek, tüm detayları ortaya çıkarmak için tek bir sistematik girişim olmadığını belirtir. Araştırmacıların çoğunlukla aynı fikirde olmamalarını, dikkatlerini farklı metinlere odakladıklarına bağlar (Erdal, 2016: 140).

Leyla Karahan, konuya daha farklı bir açıdan yaklaşarak, Anadolu'da vücuda getirilen Oğuz yazı dilinin hangi diyalektlerle oluşturulmuş olabileceğini tartışır:

“Oğuzcaya dayalı yazı dilinin Anadolu dışında mı, Anadolu'da mı teşekkül ettiği hususu tartışmalıdır. Ancak teşekkül ettiği yer, bu yazı dilinin bir Oğuz ağzına dayandığı gerçeğini değiştirmez. Eğer yazı dili Anadolu dışında meydana gelmişse, Anadolu'daki ilk eserlerin hangi kültür merkezinde -Konya, Kırşehir, Amasya, Tokat vs.- yazıldığı ağız-yazı dili ilişkisi bakımından önemli değildir. Çünkü zaten var olan yazı dilinin, kültür merkezinin ağzı ile aynı olması beklenemez. Olsa olsa zaman içinde yazı dili, o kültür merkezinde konuşulan ağızdan beslenmiş olabilir. Anadolu dışında yazı diline kaynaklık eden ağzın konuşurlarının da Anadolu'da nereye yurt tuttıklarının -yazı dili daha önce meydana geldiği için- artık bir önemi yoktur. Ama yazı dili Anadolu'da meydana gelmişse o zaman kaynak ağzı Anadolu'da aramak anlamlı olabilir. Bu ağız, yazı dilinin meydana

geldiği kültür merkezinde konuşulan ağız olmalıdır.” (Karahana, 2013: 220).

Bütün bu düşüncelerden ortaya çıkan genel sonuç, Oğuzların Anadolu'ya gelmeden önce gördükleri İç Asya'da var olan yazı dili geleneğini, bugün için belirli bir oran tespit edilemese dahi, Anadolu'da bir sentez ile yeni yazı dili oluşumuna dâhil etmişlerdir. Doğal olarak, Ana-Oğuzca'nın en büyük varisi, 12. yüzyılın sonu ve 13. yüzyılın başlarında eserlerin verilmeye başlandığı bu yazı dili kabul edilebilir. Zaten Stachowski, Eski Anadolu Türkçesini, Ana-Oğuzca'nın hemen ardından gelen devamı olarak kabul etmişti (Stachowski, 2011: 70). Fakat Ana-Oğuzca için yapılacak bir rekonstrüksiyonun II. adımında, söz konusu dönemin hangi metinleri esas alınmalıdır? Anadolu sahası dışında yazıldığı düşünülen eserlerle birlikte, olga-bolga metinlerinin tamamı ve akabinde dillik özellikleri bakımından saf Oğuzca olduğu görülebilecek Anadolu'da kaleme alınmış eserler nasıl bir sıra ile ele alınmalıdır? Bu soruların cevabı için daha önceden konuyu ele alan Erdal'ın şu düşünceleri dikkat çekicidir:

“Elimizdeki ilk Oğuzca metinler dil bakımından iki gruba ayrılmaktadır: Metinlerin bir grubu sadece Batı Oğuzcası özellikleri gösterirken diğer grup olga-bolga dili adı ile anılmakta olan, Batı Oğuzcası ve bazı Doğu Türkçesi özelliklerini yanyana kullanan bir dille yazılmıştır. Saf Batı Oğuzcası metinlerin en eskisi, Sultan Veled'in 1291 yılında istinsah edilen İbtidânâme'sindeki Türkçe şiir kısımlarıdır. Bu eserin yazıldığı çağ, Anadolu Selçuklu devletinin çöküş yıllarıydı; İlhanlı hükümdarı, son Sultan II. Gıyaseddin Mes'ud'u beyliklere karşı seferlere çıkmaya zorluyordu. Doğu özellikleri barındırmayan bir dilde yazılan bir Türk edebiyatı ancak 14. yüzyılda, tüm Selçuklu devletleri ortadan kalktıktan sonra gerçekleşebilmiştir. Eserlerini 14. yüzyılın ilk kısmında veren Aşık Paşanın ifadesiyle, Türk diline kimsene bakmaz idi. Batı Oğuzca özelliklerle başka lehçe özelliklerini karıştıran bir dille yazılmış olan elimizdeki ilk metin, Kıssa-i Yûsuf, daha eskidir; 1233 yılında istinsah edilmiştir. Kıssa-i Yûsuf'un Türkiye dışında yazıldığı düşünülmektedir: O çağda Kafkaslarda, İran'da, Horasan'da ve Harezmi'de yaşayan Oğuzlar da vardı. Anadolu'da (Kayseri yakınlarında) istinsah edilmiş olan, bildiğimiz en eski eser de İbtidânâme'den öncedir: Behcetü'l-Hadâ'ik 1270-1286 yıllarında kaleme alınmıştır. Behcetü'l-Hadâ'ik'in yazarının da Anadolu dışından gelmiş olması mümkündür.” (Erdal, 2015: 374).

Tarihsel Türk dili alanında çalışan araştırmacıların ortaya koydukları istinsah tarihleri esas alındığında, çalışmada Oğuz yazı diline ait eserler kronolojik bir sırayla incelenmiştir. İlk olarak Anadolu dışında yazıldığı düşünülen ve olga-bolga metinlerinin temelini oluşturan 1303 yılında yazılan Ali'nin *Kıssa-yı Yûsuf'u*, 1270-

1286 yıllarında yazılan *Behcetü'l-Hadâ'ik*, aynı yıllarda yazılan *Kudûrî Tercümesi*, 1290'lı yıllarda Sultan Veled'in yazdığı *Türkçe şiirler* ve son olarak 1343 tarihli *Ferâiz Kitabı* ilk incelenen eserler olacaktır. Bu eserler, tarihî olarak eskiliği ve coğrafi bakımdan farklılığı sebebiyle rekonstrüksiyon içerisindeki mukayesede ilk sırayı almaktadır. Bu eserlerden sonra, Anadolu sahasında, artık saf Oğuzca olarak düşünülen eserler kronolojik sırayla *Çarhname*, Aşıkpaşa'nın *Garipname*'si, *Süheyl ü Nevbahar*, *Marzubanname*, Şeyyad Hamza'nın *Yusuf ü Zeliha*'sı, Ahmedî'nin *İskendername*'si, *Kadı Burhaneddin Divanı*, *Yunus Emre Divanı* ve son olarak *Dede Korkut Hikâyeleri* ele alınacaktır. Bu şekilde bir yöntemin benimsenmesinin en önemli sebebi, yukarıda zikredilen ilk beş eserden başlayarak diğer eserler ele alındığında, rekonstrüksiyonun ikinci aşamasında ele alınan morfeplerin düzenli bir gelişim kaydettiği anlaşılmaktadır. İleride görüleceği gibi, ele alınan morfepler için taranan metinlerden çıkan veriler, gerçekten bu kronolojik sıra ile ciddi değişimler yaşamaktadır. Bu açıdan tümden gelim yoluyla sıralama yöntemini benimsemek gerekecektir. Ayrıca, coğrafi olarak Anadolu dışında yazılan eserlerden başlayan ve 15. yüzyılda Anadolu kaynaklı eserlerle sona eren bir kademelilik, morfeplerin durumu hakkında farklı ipuçları da vermektedir. Hatta bu kronolojik sıralamaya *Kadı Burhaneddin Divanı* gibi, Doğu Türkçesi özelliklerinin gözle görülür bir şekilde hissedildiği metin yerleştirilerek tipolojik farklılıkların belirlenmesi de sağlanmıştır. Gerçekten, elde edilen verilerin bir bölümünde bu eserdeki formların düzen dışı kaldığını belirtmek gerekir. Bu anlamda II. adımın kapsamı, diyalektik farkların hissedildiği, kronolojik bir tarama esasına dayanmaktadır.

Ana-Oğuzca için yapılabilecek herhangi bir rekonstrüksiyon çalışmasında, tarihî veriler belirli bir noktada çalışmayı çıkmaza sokmaktadır. Çünkü Oğuzların ilk yazı dilleri ile ortaya koydukları düşünülen eserlerden önce, Oğuzca ile ilgili tek kaynak Kaşgarlı Mahmut'un kaydettiği notlardır. Erdal, gün yüzüne çıkan bu sorun üzerine, Ana-Oğuzca çalışmalarında modern yazı dilleri dışında Salarca ve Kaşgarlı'nın verilerine yönelmenin gerektiğini ifade etmiştir (Erdal, 2015: 375). Bunun dışında herhangi bir kaynağın olmaması, -Harezmi gibi farklı sahalarda yazılan ve farklı diyalekt unsurları barındırdığı düşünülen eserler bir kenarda tutulursa- Ana-Oğuzcanın dil içi gelişiminin takibini zorlaştırmaktadır. Bu noktada Kaşgarlı'nın Oğuzca için kaydettiği veriler, durum morfeplerini kapsamadığı için, çalışma daha müşkil bir hâle girmektedir.

Bu çerçevede, rekonstrüksiyonun bu adımında bazı ön kabullerin ortaya konulması gerekmektedir. Öncelikle Oğuzcanın beslenmiş olabileceği Harezmi yazı dili, Karahan'ın tam ifadesiyle Harezmi yazı dili ile Oğuzca arasındaki benzerliklerin, bir boy ortaklığı olduğunu akla getirmesi (Karahan, 2013: 226) ve Oğuzların yazı dilleri oluşmadan önce Karahanlı döneminde kullanılan Hakaniye Türkçesi ile yazma zorunluluğundan (Ercilasun, 1988: 41) doğan Oğuz dil ilişkileri sebebiyle, gerçekten bu yazı dillerindeki verilerin Oğuzca olduğunu söylemek gibi büyük bir iddia yerine, rekonstrüksiyon aşamalarında art zamanlılık ve eş zamanlılık süreçleri ile karşılaştırma yolunu açmaktadır.

Bilindiği üzere dil içi gelişmeler sınırlılığı ile, diyalektlerin gelişim süreçlerinde ortaklaşan gramer birimlerinin benzer veya paralel bir gelişim sergilemesi de olasılıklar dâhilindedir. Oğuz yazı dilinde tespit edilen formların diğer yazı dillerinde kullanılmış olması, bu formların diyalektler arası ödünçlemenin dışında, ortak bir ata forma gideceği açık olduğundan dolayı, bu paralelliklerin karşılaştırılma zorunluluğu doğmaktadır. Üstelik yazı dillerini kullanan diğer diyalekt sahiplerinin bu yazı dillerine “ağız sızması” diye tabir edilen diyalektik özellikleri sokması göz ardı edilmemelidir. Bütün bu sebepler veya ön kabuller doğrultusunda, Oğuzcanın ilk yazılı eserleriyle birlikte yakın dönemden eski tarihlere doğru kronolojik olarak durum morfemlerinin diğer yazı dillerindeki vaziyetleri incelenecektir. Elbette burada belirtmek gerekir ki bu karşılaştırmada ele alınan diğer yazı dillerinin dil malzemeleri hiç bir suretle Oğuzca olarak nitelendirilmemiştir. Bunun yerine morfemlerin yazı dilleri arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları hatta aynı zamanda fonolojik ve semantik değişim ve gelişimleri gösterilmeye çalışılmıştır. Bu şekilde Oğuzca ile birlikte tarihî yazı dillerinde görülen düzensizlikler ve problemler de ele alınarak izah edilmeye çalışılacaktır.

Geçmişten bugüne Türkoloji çalışmalarında önemli bir yer tutan Kıpçak Türkçesi çalışmaları, temelinde bu Türkçenin üç koldan ilerlediğini kabul eder: Kuzey Kıpçak Türkçesi (Asıl Kıpçakça), Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi ve Memlûk Kıpçak Türkçesi (Pritsak, 1988: 111). Böyle bir ayrıma götüren en önemli sebep, - elbette yazı sistemleri dışında- Kıpçak Türkçesi özelliği gösterdiği düşünülen eserlerde, bu diyalekte bulunmayan bazı dillik özelliklerin bulunmasıdır. Bu özellikler, dönemin Oğuz Türkçesi ile paralellik gösterdiği için, bugüne kadar yapılan hemen hemen bütün çalışmalarda “Kıpçak Türkçesindeki Oğuzca unsurlar”

olarak kabul edilmiştir. Özellikle Mısır gibi bir coğrafyada yaratılan eserler için kullanılan Memlûk Kıpçak Türkçesi tabiri, bu özellikler bakımından dikkat çekici bir vaziyettedir. Şimdilik söz konusu yazı dilinde görülen ve Oğuzca ile ortaklaşan dillik özelliklerini, Oğuzca unsurlar olarak kabul etmek yerine, aynı gramer birimlerini kullanan iki farklı boy olarak kabul etmek daha doğru olmalıdır. Çünkü bu etnik grupların aynı coğrafyayı paylaşmaları ve belki de aynı dil kaynaklarından beslenmeleri bu ortaklığa sebep olmuş olabilir: Merkezî Asya'dan ayrılan Oğuzların güneybatıya, Kıpçak gruplarının ise kuzeybatıya yönelmeleri, daha önce yakın ilişkiler kuran bu iki diyalektin birbirinden ayrılmasına sebep olmuştur (Bilgin-Hacıeminoğlu, 2002: 422). Dolayısıyla çalışmada, bu yaklaşımdan hareket edilerek Kıpçak türkçesine ait iki ayrı koldan oluşan metinler (Karadeniz'in kuzeyi ve Mısır'da yazılan metinler) ele alınacak ve bunlardaki durum morfemlerinin özellikleri işlenecektir.

Erdal'ın, "ilk odağını Seyhun Oğuzlarının Kıpçaklaşan yurdunda gerçekleştiren Harezmi Türkçesini Anadolu'nun dışında oturan Oğuzların da kendi yazı dilleri olarak yaşadıkları, Harezmi Türkçesinin olga bolga dilini etkilediği ve öte yandan Ana-Oğuzcanın özelliklerini bir araya getirmek isteyenlerin bunları Harezmi Türkçesinde de aramaları gerektiği" düşüncesinden (Erdal, 2015: 376) hareketle Harezmi sahasında yazılmış olan eserlerin -en azından önemli bir kısmının- Ana-Oğuzca çalışmaları açısından önemli olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce zikredildiği gibi, bu dönemdeki Rabguzi gibi çok önemli bir örneğin bulunması da bu düşüneyi kuvvetlendirmektedir. Anadolu'da Oğuzcanın yazı dili olma sürecindeki en önemli sebep olarak Kaşgar ile temasın azalması Harezmi ve İlhanlıların tesirinin artması (Ercilasun, 1988: 44) görüldüğü için, Eski Anadolu Türkçesi ile Harezmi Türkçesinin ilişkisi de tahmin edilebilir. Üstelik Harezmi çevresinde yazılan eserlerden yola çıkılarak bu dönem dili için gerçekten bir boy ortaklığı mahsulü olduğu (Karahan, 2013: 226) kabul edilirse, Ana-Oğuzca çalışmalarında Harezmi Türkçesi ile yazılmış metinlerin ele alınması, kaçınılmaz bir zorunluluk olacaktır. Bu çerçevede, ikinci adımda Eski Anadolu Türkçesinden hemen sonra Harezmi dönemine ait eserlerde durum morfemlerinin verileri işlenecektir. Elbette burada, Harezmi Türkçesinin durum kategorisi ortaya konulmayacak, aksine Oğuz Türkçesi ile benzerlik taşıyan veya bu yazı dilindeki uyumsuz şekiller üzerinden ilerleme kaydedilmeye çalışılacaktır.

11. yüzyılda Türk dilinin önemli bir yazı dili olarak görülen ve Hakaniye Türkçesine dayanan yazı dili Karahanlı Devleti'nde ortaya çıkmıştır. Bu döneme ait metinler, oldukça sınırlıdır. Oğuzca ve diğer diyalektlerle ilgili ilk bilgileri veren Kaşgarlı Mahmut'un, *Dîvânu Lügati't-Türk*'ü dönemi içerisindeki diyalektlerin tayini açısından yegâne eserdir. Bunun dışında Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'i, Edib Ahmet Yüknekî'nin *Atebetü'l-Hakayık*'ı ve *Kur'an Tercümeleri* bu dönemin belli başlı eserleridir. Çalışmada, Ana-Oğuzca için tarihî metinlerden *Dîvânu Lügati't-Türk*'e başvurmak, çalışmanın sıhhati bakımından olmazsa olmaz bir gerekliliktir. Fakat Kaşgarlı'nın sık sık Oğuzca için tuttuğu notlar arasında durum morfemleri için herhangi bir bilgi yoktur. Yine de Karahanlı Türkçesini veya genel Türkçeyi yansıtmayan, ama Oğuz Türkçesi ile ortaklık gösteren bazı gramer özelliklerinin bulunması, bu sözlüğü çalışmanın en kritik noktasına taşımaktadır. *Kutadgu Bilig* ve *Atebetü'l-Hakayık* gibi dönem eserlerine başvurulurken, daha ziyade eserlerde uyumsuzluk ve düzensizlik gösteren özelliklere yönelmeye çalışılacak ve buradan çıkan sonuçların Oğuz Türkçesi ile sık sık benzerlik taşıdığı görülecektir. Gereken durumlarda da *Kur'an Tercümeleri*'ne başvurularak morfemler için veriler işlenecektir.

Çalışmada Uygurlar dönemi için bir ayrıma gidilmesi gerekmiştir. Yazıldıkları çevre, tarih ve eserlerin barındırdığı dil hususiyetlerine göre gerçekten Budist çevre ve Maniheist çevre arasında önemli farklar bulunmaktadır. Bu farklar, eserlerin tarihlendirilmelerinde önemli roller oynarken, bağımsız bir şekilde değerlendirilmelerini de zorunlu hâle getirmiştir. Maniheist çevrede yazılan erken tarihli metinler göz önünde bulundurularak, çalışmada öncelikle Budist metinler incelenecektir. *Altun Yaruk*, *Kalyanamkara Papamkara Hikâyesi* ve *Üç İtigsizler* gibi klasik Budist Uygur metinlerindeki durum morfemleri ele alınmıştır. Gerekli görülen hâllerde diğer metinlere de sık sık başvurulacaktır. Bu noktada yinelemek gerekir ki, söz konusu dönemde oldukça tutarlı bir şekilde kullanılan durum morfemlerinde Oğuzca unsurlar aranmayacaktır. Yalnızca Budist çevrede yazılan metinlerdeki durum morfemlerinin gelişimleri, morfo-fonemik özellikleri ve daha önemlisi morfemlerin kazandığı fonksiyonlar ele alınacaktır. Bu şekilde, durum morfemlerinin ortaklaşan ve farklılaşan özellikleri üzerinden bir gelişim safhası belirlenecektir. Erken dönem Maniheist çevrede yazılan metinlerin çalışma için oldukça önemli bir tarafı bulunmaktadır. Ana-Oğuzca için önerilebilecek formların tarihsel zeminde

takibi, bu metinlerle izlenebilmektedir. Oğuzca için mümkün olabilecek birçok form, bu metinlerle ortaklaşmaktadır. Öyle ki Korkmaz (2013), Mani metinlerindeki birçok fonolojik ve morfolojik özelliği, Oğuzca ile benzerlik gösterdiği için “Oğuzca özellik” olarak kabul etmektedir. Ancak burada çok çok dikkatli davranmak gerekir. Çünkü bu metinlerdeki formlardan hareketle, Oğuzca ile Maniheist Uygur yazı dili arasında bir bağlantı kurmak için çok erkendir ve büyük ihtimalle bu yaklaşım yanlış sonuçlar doğuracaktır. Maniheist çevrede yazılmış metinler ile Oğuzca arasında bir köken ilişkisi kurmak yerine, ortaklaşan birimlerin tarihsel gelişiminin takibi için kullanılabilen bir kanıt olarak değerlendirilmelidir. Bu açıdan, rekonstrüksiyonun ikinci aşamasında gerektiği hâllerde Budist ve Maniheist çevrelerde yazılmış Uygur metinlerinde yer alan durum morfeplerine yer verilerek, morfo-fonolojik ve morfo-semantik özellikleri irdelenecektir.

Boylar federasyonunun oluşturduğu Köktürk Kağanlığı dönemine ait yazıtların dil malzemeleri, çalışmada ele alınan bir diğer tarihî yazı dilini oluşturmaktadır. Bu döneme ait Bilge Kağan, Költigin ve Tonyukuk yazıtlarının yanı sıra II. Köktürk Kağanlığı’na ait diğer yazıtlar ve gerek duyuldukça Yenisey Yazıtları’nın dil verileri incelenecektir. Yazıtların Türkçenin ilk yazılı belgeleri olmaları hasebiyle, rekonstrüksiyonun ikinci adımında morfeplerin izleri takip edilebilen son yazılı metin tanıkları sayılabilir. Diğer birçok yazı dilinde olduğu gibi bu yazıtların bazı dillik özellikleri içerisinde Oğuzca unsurların olduğu görüşü (Doerfer, 1976; Korkmaz, 2013; Gülsevin, 1998), çalışmada gözardı edilerek sadece morfeplerin morfo-fonolojik ve morfo-semantik gelişimlerini takip etmek için ortaya konulan bir basamak şeklinde düşünülmelidir. Çünkü Oğuz tipolojisine uygun birçok gramer biriminin diğer diyalektlerde de kullanıldığı düşünüldüğünde, yazıtların gerçekten herhangi bir diyalektin etkisinden ziyade homojen olmayan bir yapıyla gösterdiği yapay görünüm, diyalekt arayışlarında yanlış çıkarımlar veya hatalı sonuçlara yol açacaktır⁶.

Ana-Türkçeden yaklaşık I. ve V. yüzyıllarda ayrıldığı düşünülen Çuvaşça’nın Türk dili çalışmalarında çok önemli bir yeri vardır. Bugüne kadar Altayistik çalışmalarında sık sık başvurulmuş Çuvaşça, genel Türkçe ile kurulan bazı ses

⁶ Bu konu, beraberinde getirdiği çok ciddi problemlerle birlikte, teorik bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Bkz. Gürer Gülsevin (2010), “Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım”, *Turkish Studies*, 5/1, s. 57-76.

denklikleri sayesinde birçok problemlili meseleye ışık tutacak hâle gelmiştir. Çuvaş dili hakkında yapılan çalışmalarda, Oğuzca ile bir ilişkisinin bulunduğu da düşünülmektedir. Öyle ki, Samoyloviç'in (1922) ilk defa dikkat çektiği Çuvaş-Oğuz dil ortaklıklarını, Poppe (1925) ve Räsänen (1969) çeşitli çalışmalarda yer yer ele almıştır. Fakat tam manası ile bu iki dil arasında ciddi bir mukayeseli çalışma henüz yapılmamıştır. Levitskaya, bu konu hakkında yazdığı makalede, Oğuz-Bulgar (Çuvaş) dil eş şekilliliğinin, Oğuz-Bulgar ve onların mirasçısı Çuvaş Türklerinin dil ilişkilerini yansıttığını ve bu meselenin öne sürüldüğü devrelerden ilk ikisi olarak (a) Oğuz-Bulgar ortaklığının erken dönemleri ve (b) 8.-10. yüzyıldaki Büyük Bulgar ve Hazar İmparatorluğu dönemi Bulgar-Oğuz ilişkileri olduğunu ileri sürmektedir (Levitskaya, 2005: 253). Bu düşünceden hareketle Ana-Oğuzca için yapılan çalışmada elde edilen ortaklıklar, yukarıda verilen tarihlerdeki ilişkiler ile açıklanabilir. Bu şekilde tarihî Türk yazı dillerinde görülemeyen morfolojik unsurların Çuvaşçadaki denklikleri, hem Oğuz-Çuvaş ilişkisini gösterirken, aynı zamanda morfemlerin ne kadar arkaik olduğuna da işaret edebilir. Dolayısıyla, rekonstrüksiyonun bu aşamasında, ele alınan morfemlerin, tarihî Türk yazı dillerindeki vaziyetleri incelendikten sonra Çuvaşçadaki vaziyetleri ve gerekirse kurulabilecek fonolojik denklikler gösterilecektir. Çalışmada ayrıca, bugünkü Çuvaşçanın beslendiği kaynaklardan biri olarak kabul edilen Volga Bulgar Kitabelerindeki morfemler de gösterilecektir. Bu kitabelerin oldukça sınırlı metinleri içermesi, örneklerin az olmasına ve hatta bazı gramer birimlerinin tespit edilememesine de neden olmaktadır. Yine de mevcut dil verileri yeri geldikçe Çuvaşça ile birlikte irdelenecektir. İkinci rekonstrüksiyon adımında ele alınan durum morfemleri için incelenen Çuvaşça verilerin yetersiz kaldığı veya daha fazla desteklenmesi gerektiği hâllerde yine Türk dilinin erken tarihlerinde ayrıldığı düşünülen Yakutçaya başvurulacaktır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında görüleceği gibi, bazı durum morfemleri konusunda Oğuzca ve Yakutça şaşırtıcı morfem denkliklerine sahiptir. Bu durum, morfemlerin tarihlendirilmesi ve fonolojik gelişmelerinin tespit edilmesi için önemli veriler sağlayabilecektir.

Bugüne kadar Ana-Oğuzca için ileri sürülen ön kabullere göre, tarihsel bir bulanıklığın mevcudiyeti veya genel Türkçe içinde kurulabilecek herhangi bir proto-dilin öncesini/ata-dilini düşünme zorunluluğu, çalışma için Altay dil birliği ve bu birliğe dâhil olan dillerdeki biçimlerin rekonstrüksiyona dâhil edilmesini zorunlu

hâle getirmektedir. Zaten iç rekonstrüksiyonun uyguladığı yöntem aşaması pre-proto dilin, proto-dile ve nihayet pre-dile ulaşılmasını hedefler. Bu şekilde gerçekleşen aşamalar zinciri, Türk dili için tasarlanabilecek herhangi bir proto-dilin öncesinin varlığı kabul edilerek, proto-dilin beslendiği daha eski diller ile karşılaştırılmasını içermektedir (bkz. 1.4. İç Rekonstrüksiyon). Bu anlamda çalışmayı kolaylaştırabilecek iki farklı kaynak bulunmaktadır: İlki Altay dilbirliği içerisinde bulunan, Türk dilleri ile ilişkisi bakımından sırasıyla, *Moğolca*, *Tunguzca*, *Mançuca*, *Korece* ve *Japonca*'daki dil verileri ve doğal olarak bu dillerin karşılaştırılması ile oluşturulmuş durum morfemlerinin denklikleri. Tarihî Türk yazı dillerindeki biçimlerin yorumlanmasının ardından, biçimlerin Çuvaşçadaki ve sırasıyla Altay dillerindeki vaziyetleri, özellikle morfo-fonolojik açıdan işlenecektir. Böylece daha geniş bir yelpazede durum morfemlerinin gelişim ve kullanım çerçevesi çizilmiş olacaktır. Bu çerçevede, Ana-Oğuzca için rekonstrüksiyonu yapılacak proto-morfemlerin daha eski şekilleri (pre-proto-form) ortaya çıkacaktır. Üstelik Poppe (1977) gibi bazı araştırmacıların daha önce yaptıkları Altayca durum morfemleri de tekrar ele alınmış olacaktır. Çalışmanın belirli bölümlerinde, durum morfemlerinin evrensel özellikleri de göz önüne alınarak biçimlerin fonksiyonel gelişimleri için Macarca ve Fince gibi bazı dillerdeki biçimlere başvurulacaktır. Çünkü durum morfemlerinin bazı semantik özellikleri birtakım evrensel özellikleri barındırmaktadır ve bu evrensellik Türk dillerindeki biçimlerin açıklanmasını kolaylaştırabilecektir.

Doerfer tarafından yakın zamanda keşfedilen ve dillik özellikleri ortaya konan Halaççanın taşıdığı belirli özellikler bakımından iddia edildiği gibi arkaik bir diyalekt olması, çalışmada bazı morfemler ele alınırken ayrıca Halaççaya başvurmaya yönelmiştir. Mesela, söz başı $h \sim \emptyset$ denkliğinin (Doerfer, 1993) kurulması ile dahi, Halaççanın gerçekten tarihî Türk yazı dilleri kadar arkaik bir diyalekt olduğu veya en azından arkaik öğeleri barındıran bir diyalekt olduğu anlaşılmıştır. Bu yüzden çalışmada, durum morfemlerinin Halaççadaki durumlarına da sık sık başvurularak daha eski biçimlerin tasarlanmasında önemli veriler olarak işlenecektir.

Rekonstrüksiyonun son aşamasında Eski Anadolu Türkçesinden başlayarak Altay dillerine kadar uzanan tarihsel zeminde, ele alınan bir durum morfeminin alamorfik çeşitliliği, fonksiyonel genişleme veya daralmaları gibi bütün yönleri

incelenerek yorumlanacaktır. Bu dil verileri gelişim ve değişimleri göstermesi açısından denklik setleri içerisinde ve tablolar hâlinde ortaya konacaktır. Bu tablolardan hareketle yorumlamalar daha özel bir proto-morfeme odaklanacak ve Ana-Oğuzca için kabul edilebilecek proto-morfemler tasarlanmaya çalışılacaktır. Bu aşamada, denklik setlerinden hareketle ve tarihî verilerin imkan verdiği ölçüde, dilbilimsel rekonstrüksiyon metodunun *ekonomi*, *çoğunluk* ve *yönlülük* ilkeleri göz önünde bulundurularak ilerleme kaydedilecektir.

Rekonstrüksiyonu yapılan herhangi bir proto-form için, yine morfolojik rekonstrüksiyonun gerektirdiği şekilde proto-fonksiyonlar belirlenecektir. Fakat eldeki verilere göre, Oğuz yazı diline ait Eski Anadolu Türkçesi eserleri dışında bu diyalekti temsil eden bir metin bulunmadığından dolayı, Eski Anadolu Türkçesi için taranan metinlerde durum morfemlerinin fonksiyonlarının tespit edilmesi ve tablolaştırılarak ortaya konulması hedeflenmektedir. Modern Oğuz yazı dilleriyle Eski Anadolu Türkçesini kapsayan fonksiyonlar bir araya getirilerek örtüşen ve farklılaşan yanları gösterilecektir. Elde edilen bu fonksiyonlar, diğer tarihî Türk yazı dillerinde ortaya çıktıkları ilk dönemler belirlenerek, herhangi bir durum morfeminin evrensel yasalara bağlı kalmak şartıyla “öncül” fonksiyonuna erişmek hedeflenecektir. Bu safhada Türk dillerinde mevcut olan fonksiyonların ilk örnekleri ile gösterilerek temel fonksiyonun diğer fonksiyonlara doğru nasıl bir gelişim gösterdiği incelenecektir. Böylelikle rekonstrüksiyonu yapılan yeni proto-formun sahip olduğu ilk fonksiyon -dolayısıyla proto-fonksiyon- belirlenecektir. I. adımda olduğu gibi, bu fonksiyonlar tespit edilirken, daha önce yazılan gramer kitaplarındaki verilerle birlikte yazı diline ait metinler taranarak o dile ait geniş skalada bir fonksiyon çerçevesi çizilecektir. Bu fonksiyonların belirlenmesinde birçok faktör rol oynamaktadır. Genellikle morfemlerin kendi bünyelerinde barındırdıkları semantik alanlar öncelikli bir şekilde verilse de, morfemlerin yeni kazandıkları fonksiyonlar da gösterilmiştir. Bu yöntemde morfemlerin fonksiyonları iki farklı şekilde ortaya çıkmaktadır. Öncelikle morfo-semantik kazanımlar ve söz diziminde kazandıkları morfo-sentaktik fonksiyonlar göz önünde tutulacaktır. Yani elde edilen fonksiyonlar morfemlerin kendi bünyelerine ait özel fonksiyonlar değil, çekimlendikleri leksik birimlerle ve söz diziminde üstlendikleri görevlerle kazandıkları fonksiyonlardır. Fonksiyonların belirlenmesiyle beraber rekonstrükte edilen proto-forma ait bir “fonksiyon piramidi” aşağıda görüldüğü gibi değerlendirilecektir:

Fonksiyon piramidinin en üst basamağında evrensel olarak kabul edilen fonksiyon(lar) yer alırken, diğer basamaklarda tarihî Türk yazı dillerinde kazandığı yeni fonksiyon aralıkları gösterilecektir. Böylelikle her durum morfeminde olduğu gibi Oğuzların ilk yazı diline gelene kadar geçen sürede kazanılan fonksiyonlar gösterilerek, proto-formların sahip olduğu düşünülen en eski fonksiyona ulaşılmaya çalışılacaktır. Bunun için evrensel durum kategorisinde sahip olduğu yaygın fonksiyonun göz önünde bulundurulduğunu belirtmek gerekir.

Sonuç olarak, Oğuzca için varlığı tespit edilebilen herhangi bir durum morfeminin Ana-Oğuzcadaki izlerini bulabilmek için iki adımdan oluşan bir rekonstrüksiyon çalışması yapılmıştır. Bu adımlardan ilki, eş zamanlı bir karşılaştırma ile modern yazı dillerinden ara-formların oluşturmasını kapsamaktadır. İkinci adımda tarihsel yazı dilleri ve Türk dilinin akraba olduğu düşünülen diğer diller ile mukayesesi sonucu oluşturulan yeni Ana-Oğuzca için geçerli proto-formlar ve fonksiyonların tespiti amaçlanmıştır. Yukarıda zikredilen sebepler ve amaçlar doğrultusunda yapılan rekonstrüksiyon çalışmalarında genel çerçeve şu şekilde gösterilebilir:

X DURUM MORFEMİ	
<i>X</i> Durum Morfeminin Tanımı ve Dilbilimsel Zemini	
<i>X</i> Durum Morfeminin Kökeni Hakkındaki Görüşler	
Veriler	Bulgular
Rekonstrüksiyon I. Adım Modern Oğuz Yazı Dil ve Diyalektlerinde <i>X</i> Durumuna Ait Alamorflar	X^I (ara form) X^{F1} (ara fonksiyonlar)
Rekonstrüksiyon II. Adım Tarihi Türk Yazı Dillerinde <i>X</i> Durumuna Ait Alamorflar Çuvaşça-Yakutça ve Altay Dillerinde <i>X</i> Durumuna Ait Alamorflar	X^2 (proto-form)
X^2 Proto-formun Muhtemel Fonksiyon Gelişimi ve Fonksiyon Piramidi	
X^2 proto-formu ve X^{F2} proto-fonksiyon	

Sonuç olarak çalışmada X^I 'den başlayan bir rekonstrüksiyon çalışması, Ana-Oğuzcada yer alabilecek X^2 formuna ulaşmayı hedeflemektedir. Benzer bir şekilde X^{F1} fonksiyonlarından yola çıkılarak ikinci adımın imkan verdiği ölçüde formların Ana-Oğuzca için geçerli olabilecek X^{F2} proto-fonksiyonu hedeflenmektedir.

3.3. Durum Hiyerarşisi ve Ana-Oğuzcadaki Muhtemel Durum Kategorisi

Durum, söz diziminde yer alan herhangi bir ismin diğer birimlerle olan ilişkisini belirleyen bir kategoridir. İsimler, söz diziminde diğer isimlerle veya fiillerle olan çeşitli münasebetlerini bu kategoriye ait çeşitli dilbilgisel birimlerle işaretlemektedir. Türk dili için bugüne kadar yapılan klasik gramer çalışmalarında, farklı şekillerde tanımlanan bu kategori⁷, temel olarak isim çekimi (declension)

⁷ Literatürde daha önce yapılan durum tanımlarına, birçok çalışmada tekrar tekrar yer verildiği için, bu bölümde değinilmeyecektir. Çalışmada ilk olarak yapılan tanım esas alınarak ilerlenecektir.

olarak adlandırılır. Bununla beraber söz konusu çalışmalarda genellikle durum kategorisi morfolojik birimlerden oluşan bir kategori olarak değerlendirilegelmiştir.

Bilindiği gibi Türkçe başlangıcından bugüne kadar durum kategorisini işaretleyebilmek için farklı stratejiler kullanılmaktadır. Bu stratejilerden en yaygın ve Türk dilinin tipolojisini yansıtan morphem işaretleyicileridir. Ancak bunlar dışında - çoğu zaman genellikle literatürde göz ardı edilen- *morfem+edat* ve *edatlar* da durum kategorisini işaretleyebilmektedir. Bu açıdan durum kategorileri birçok dünya dilinde olduğu gibi, yalnızca morfolojik olarak değil, sentaktik olarak değerlendirilmesi gereken leksik birimleri de içermektedir.

Bu noktada çalışmada durum kategorisine ait her birim için literatürde kullanılan Latince kökenli terminoloji tercih edilmiştir. Çünkü Türklük biliminde yaygın bir şekilde kullanılan terimler, söz konusu durumların fonksiyon aralıklarını tam olarak karşılamamakla birlikte, morfolojik yaklaşımın sınırladığı durum kategorilerini de yansıtamamaktadır. Mesela; TT. *yönelme* veya *yaklaşma hâli*, AzT. *yönlük halı*, TkmT. *yöneliş düşüm*, GT. *doorudak halı* gibi datif adlandırmaları, temel olarak bu durumun yalnızca “yön” fonksiyonuna yapılan atıftan kaynaklanmaktadır. Ancak bilindiği gibi genel Türkçede, datifin bünyesinde akuzatiften lokatife kadar geniş bir skalada fonksiyon aralığı bulunmaktadır. İleride görülebileceği gibi, datif bölümünde tespit edilen fonksiyonlar bu bakış açısına paralel doğrultuda genişlemektedir. Öyleki durum morfemleri arasındaki geçişkenlik de bunun en önemli delili olarak gösterilebilir. Oysaki dünya dillerindeki formlar için kullanılan datif adlandırması, bu geniş fonksiyon alanını kapsayan daha genel bir adlandırmadır. Üstelik literatürde yaygınlaştığı üzere yukarıda gösterilen adlandırmalar, daha çok morfemler için kullanılmış ve diğer durum işaretleyicilerini göz ardı eden veya sınırlandıran bir terminolojik vaziyet almıştır. Bütün bu sebepler doğrultusunda, çalışmada ele alınan durum kategorilerinin her biri için daha kapsayıcı kabul edilebilecek Latince kökenli terimler kullanılacaktır.

Modern Türk yazı dilleri üzerine yapılan gramerlerdeki isim çekim kategorileri genellikle yedi ana durum kategorisini gösterir: *Nominatif*, *akuzatif*, *genitif*, *datif*, *lokatif*, *ablatif*, *instrumental*.⁸ Durum kategorisindeki kabul edilen bu sınırlılığın

⁸ Altay, Hakas, Şor gibi Türk dilinin uzak Sibiryaya yazı dillerinde bu sayı morfemlerin canlılığına göre artırılabilirse de genellikle modern yazı dillerinde bu sayı pek fazla değişmemektedir.

temel nedeni, morfolojik bakış açısidir. Yani bu yedi ana durumu işaretleyen morfepler dışında bir morfemin bulunmaması, o yazı dilinde diğer durumların var olmadığını düşünmeye itmiştir. Temel olarak modern yazı dillerinin beslendiği tarihî yazı dillerinde daha fazla artırılabilir durum kategorilerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durum kategorileri, temelde iki ilkedan dolayı sınırlandırılmaya sebep olmuş olmalıdır: (a) eş fonksiyona sahip ve durum hiyerarşisinde daha yukarıda olan kapsayıcı bir kategorinin bu görevi üstlenmesi veya (b) fonksiyonlarını bir morfemden ziyade edat gibi bir leksik birime devretmesi. Bu iki sebebin herhangi birisinden dolayı, özellikle morfolojik olarak, kayba uğramış durum kategorileri göz ardı edilmiş ve art zamanlı çalışmalarda kesintilerin olduğu fark edilmiştir.

(a) ilkesinde görülen “hiyerarşi” meselesi ve doğal olarak durum kategorisinin hiyerarşik düzeni hakkında Türk dili araştırmalarında, bugüne kadar neredeyse hiç bir çalışma yapılmamıştır. Durum kategorileri arasındaki geçişkenlik, durum kategorilerinin morfolojik olarak yok olma durumu ve diğer birçok sebebin anahtarı olarak görülebilecek bu hiyerarşik düzen Türk dilleri için uygulanması ve üzerinde düşünülmesi gereken önemli problemlerden biri olarak gün yüzüne çıkmaktadır.

Evensel bakış açısı ile dünya dilleri üzerinde yapılan çalışmalarda durum kategorilerinin sahip oldukları fonksiyonlara göre tasnif ve sıralama denemeleri yapılmıştır. Elde edilen verilerle ulaşılan sonuçta ortaya bir durum hiyerarşisi çıkmışlardır. Bu denemelerde esas dayanak noktası, kategorilerin kapsadıkları semantik alan merkezidir. Blake, fonksiyonlarını göz önüne aldığı durum kategorilerinden şu şekilde bir hiyerarşik düzen tesis etmiştir:

NOMİNATİF > AKUZATİF > ERGATİF > GENİTİF > DATİF > LOKATİF > ABLATİF/İNSTRUMENTAL > DİĞER (Blake, 2004: 156).

Caha, bu hiyerarşik sıralamayı kabul etmeyerek yeniden düzenler:

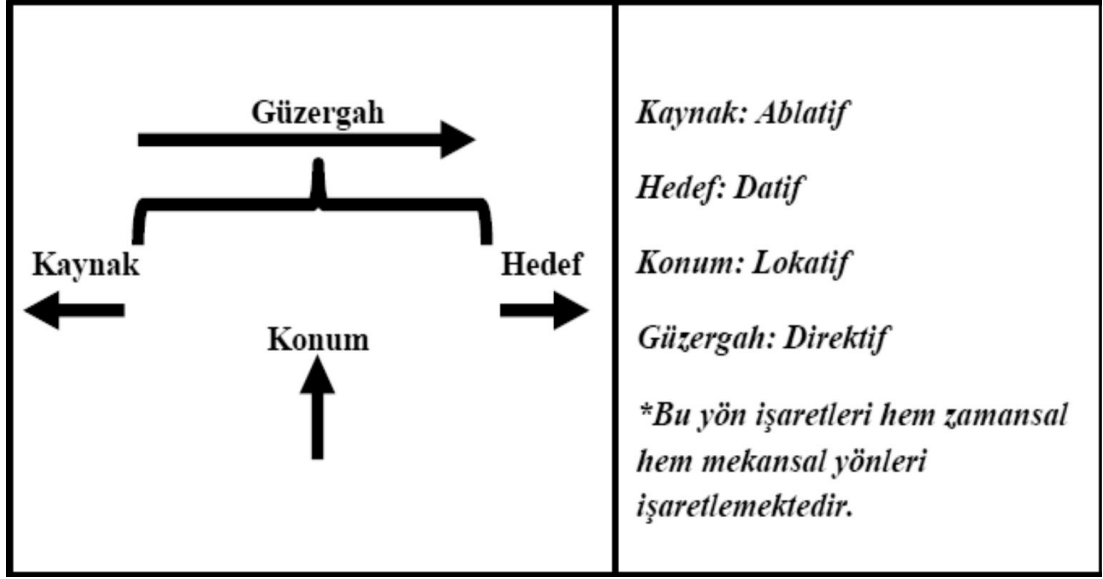
NOMİNATİF > AKUZATİF > LOKATİF 1 > GENİTİF/PARTİTİF > LOKATİF 2 > DATİF > LOKATİF 3 > İNSTRUMENTAL/KOMÜTATİF (Caha, 2009: 32).

Yukarıdaki hiyerarşik sıralamanın temel noktası, sol taraftan sağ tarafa doğru kapsayıcılığın azalması ve özelleşen durumların ortaya çıkmasıdır. Yani sıralamanın başında olan durumlar kendisinden sonraki durumların fonksiyonlarını

kapsayabilmektedir. Genetik olarak birbiriyle alakasız diller arasında yaptığı tipolojik karşılaştırmalarda, durum morfemlerinin sahip olduğu fonksiyonlardan hareketle gösterilen bu hiyerarşi sistemleri, tipolojik farklılıklardan kaynaklanan özellikleri gösterememektedir. Bu açıdan bütün diller için genellenebilecek bir ilkeler sistemi olarak kabul edilemeyecektir. Fakat kısmî olarak bazı durum kategorileri, Türk dili için geçerli olabilecek durumdadır. Bu hiyerarşinin başlangıç noktasında yer alan nominatifin herhangi bir birimle işaretlemeye ihtiyaç duymayan, “sıfır morfemli” yapıda olmasının leksik düzeyde diğer durumları kapsayabileceği düşüncesini doğurmuştur. Bu yaklaşım Türk dilleri için geçerli olabilecek hiyerarşik özelliklerden yalnızca bir tanesidir.

Durum kategorisi üzerinden yapılan diğer bir tasnif denemesi de Meiklejohn (1892) tarafından öne sürülmüştür ve yine nominatif merkezinde gerçekleşmektedir. O, nominatifi “yükselen durum”, diğer durumları ise “alçalan durum” olarak kabul etmiştir. Burada temel alınan nokta fiil istemlerinin durum kategorisi üzerinde oluşturduğu dikey hareketliliğidir. Bu yüzden morfemsizlikle birlikte “yükselen durum” olarak nominatif, gerçek bir durum kategorisi olarak kabul edilmez (Meiklejohn, 1892: 19).

Söz diziminde eylemlerin mekânsal ve zamansal olarak hareketliliğini esas alan Mackenzie, durum kategorisindeki bazı üyeleri *statik* ve *dinamik* terimleri ile ifade ederek ikiye ayırmıştır. Lokatif gibi zamansal veya mekânsal konuma bağlı *statik* durumlar ile eylemin hareket yönüne bağlı şekilde gerçekleşen ablatif ve datif gibi *dinamik* durumlar ortaya çıkmıştır (Mackenzie, 1977: 131). Bu sonuç belirli durum kategorileri için şu göstergeler ile şekillendirilebilir:

Stump durumu, bir ismin çeşitli ilişkilerini birbirinden ayıran morfo-sentaktik özelliklerin bir kategorisi olarak kabul ettiği için, bu kategorilerden bazılarının temelde sadece sentaktik olduğunu düşünür. Bunlar; nominatif, akuzatif ve genitif gibi kategoriler ile işaretlenmektedir. Dolayısıyla durum kategorisini iki temel ayırmda gösterir (Stump, 2007: 12):

<i>DURUM KATEGORİSİ</i>		
Gramatik	Çekirdek	<i>Nominatif</i>
		<i>Akuzatif</i>
		<i>Ergatif</i>
		<i>Genitif</i>
Semantik	Lokal	<i>Datif</i>
		<i>Lokatif</i>
		<i>Ablatif</i>
		<i>Allatif</i>
		<i>Perlatif</i>
		<i>İnstrumental</i>
		<i>Komütatif</i>
	<i>Diğer</i>	

Semantik düzlemde oluşturulmaya çalışılan bütün hiyerarşi ve tasnif çalışmalarının belirli eksik yanları bulunmaktadır. Blake ve Caha'nın ileri sürdükleri

hiyerarşide bazı durum kategorileri eksikken, Türk dili için geçerli olamayacak bazı fonksiyonel kapsama alanları mevcuttur. Mesela genitifin her iki hiyerarşi denemesinde de orta sıralardaki yüksek fonksiyonel açıları, Türk dili için geçerli olamayacak bir durumdur. Çünkü fonksiyonları itibariyle lokatif ve datif gibi durum kategorileri genitifin alt hiyerarşisinde bulunamazlar. Meiklejohn'un öne sürdüğü iki ayırım ise oldukça genelleyici ve ayrıntıları olmayan bir görüştür. Durum kategorilerini birbirinden ayırmak veya sınırlarını belirleyebilmek için yetersiz kalmaktadır. Mackenzie'nin harekete bağlı olarak önerdiği ayırım bir dereceye kadar tutarlıdır. Fakat yine de yeterli olmayacaktır. Statik-dinamik ayrımıyla ortaya konabilecek durum kategorileri dışında kalan durumlar için farklı bir önerisinin olmaması, instrumental, akuzatif, nominatif ve genitifin muğlak bir şekilde kalmasına sebep olmuştur.

Çalışmada ele alınan durum kategorileri için Türk dilinin kendi iç dinamiklerine bağlı bir şekilde ve fonksiyonlarından hareket edilerek yapılacak bir durum sınıflandırmasında, yukarıdaki öneriler de değerlendirilerek çalışmanın temelini oluşturacak sistem belirlenmeye çalışılmıştır. Morfoloji temelinde ilerleyecek bu çalışmada durum morfemlerinin öncelikli ayırımı morfo-semantik fonksiyonları ile yapılmıştır. Zamansal ve mekânsal konum merkezli "hedef", "yön", "yol", "konum" ve "kaynak" gibi fonksiyonlara sahip durumlar, *lokal durumlar* olarak kabul edilmiş ve Mackenzie'nin hareketlilik bağlamında yaptığı statik ve dinamik başlıkları altında altı farklı durum kategorisi belirlenmiştir. Fonksiyonları bakımından hiçbir şekilde konum işaretlemeyen ve genellikle eylem ortaklığını işaretleyen instrumental ve komütatif için daha farklı bir şekilde *ortaklık kategorisi* belirlenmiştir. Bunun dışında kalan ve literatürde genellikle özgünlük (specifity), belirlilik (definiteness) ve canlılık (animacy) fonksiyonları ile öne çıkan (Lidz, 2006: 10) diğer morfemler de bu fonksiyonları göz önünde bulundurularak *belirlilik durumları* kategorisine yerleştirilmiştir. Bu kategorilerin oluşturduğu durum sınıflandırılması şu şekilde gösterilebilir:

MORFO-SEMANTİK DURUMLAR

1.1. Lokal Durumlar

1.1.1. Statik Durumlar

1.1.1.1. Lokatif

1.1.2. Dinamik Durumlar

1.1.2.1. Datif

1.1.2.2. Direktif (Allative)

1.1.2.3. Direktif/Partitif-Lokatif

1.1.2.4. Ablatif

1.1.2.5. Ekvatif, Limitatif ve Prolatif

1.2. Ortaklık Durumları

1.2.1. İnkremental ve Komütatif

1.3. Belirlilik Durumları

1.3.1. Belirlilik İşaretleyen Durumlar

1.3.1.1. Akuzatif

1.3.1.2. Genitif

1.3.2. Belirlilik İşaretlemeyen Durumlar

1.3.2.1. Nominatif

Daha önce ele alındığı gibi modern yazı dillerindeki sınırlı durum kategorilerine karşı, tarihî Türk yazı dillerinde tespit edilen durum kategorilerine göre Ana-Oğuzca için muhtemel kategoriler belirlenmiştir. Bu aşamada Eski Türkçede varlığı bilinen durumların genel Türkçeyi kapsayan bir vaziyette olması, Ana-Oğuzcanın durum kategorisini de belirlemek için kabulleri oluşturabilir. Yazıtların ilk gramerini ortaya koyan Tekin, Türkçenin ilk yazılı kaynaklarında *nominatif*, *genitif*, *akuzatif*, *datif*, *lokatif-ablatif*, *direktif*, *ekvatif*, *instrumental* ve *komütatif* kategorilerinin olduğunu söylemektedir (Tekin, 2003: 105-118). Gabain, yazıtlarla birlikte Eski Uygur metinlerinden hareket ederek yazdığı gramerinde ise aynı sınıflandırmada, Uygur yazı dilinde var olan farklı morfemler sebebiyle *lokatif* ve *ablatif* ayrımını yapmaktadır (Gabain, 2007: 63-65).

Erdal, Eski Türkçede isimlerin 11 aktif ve üretken durum kategorisine sahip olduğunu iddia eder: *nominatif*, *genitif*, *akuzatif*, *datif*, *lokatif*, *ablatif*, *instrumental*, *ekvatif*, *direktif*, *partitif - lokatif* ve *simulatif*. Bu kategorilerden direktif ve komütatif gibi bazılarının dönemsel üretkenliği veya canlılığından dolayı hatta zamir çekimlerinde görülmemesinden dolayı on tane kategorinin gösterilebileceğini düşünür (Erdal, 2004: 182). Bu şekildeki bir çıkarım, Türkçenin dünya dilleri arasındaki tipolojik durum kategorisini de göstermesi açısından önemli bir vaziyeti gün yüzüne çıkarabilir. Dünya dillerindeki durum kategorisine göre yapılan sınıflandırmalarda Türkçenin durumu da ortaya çıkacaktır. Mesela, daha önce yapılan tasniflerden birisi şu şekildedir (Iggesen, 2005: 202):

261 DİL ÜZERİNDE YAPILAN DURUM KATEGORİSİ SINIFLANDIRMASI

Morfolojik Durum İşaretleyicileri Olmayan Diller	100
2 Durum Kategorisine Sahip Diller	23
3 Durum Kategorisine Sahip Diller	9
4 Durum Kategorisine Sahip Diller	9
5 Durum Kategorisine Sahip Diller	12
6-7 Durum Kategorisine Sahip Diller	37
8-9 Durum Kategorisine Sahip Diller	23
10 veya Daha Fazla Durum Kategorisine Sahip Diller	24

Yukarıdaki tasnife göre durum kategorisini işaretleme bakımından Türkçe yüz dilin dışında kalırken, kategori sayısı açısından 24 dil içinde bulunmaktadır. Bu durum, tabii olarak, Türk dilini diğer dillerden ayıran önemli bir konuma yerleştirmektedir. Genel Türkçe veya Eski Türkçe için ulaşılabilecek bu sonuçlar, Türkçenin alt dallanmalarına da genellenebilir bir çıkarım olarak kabul edilebilir. Bu çerçevede Türkçede varlığı kabul edilen durum kategorilerinin, diyalektlerde bulunması mümkündür. Dolayısıyla Ana-Oğuzca varsayımında bu durum kategorilerinin her birinin izini aramak gerekecektir.

Erdal, Eski Türkçenin gramerinde, farklı morfepler ve doğal olarak farklı fonksiyonlarından hareketle direktif kategorisinden farklı bir *direktif-lokatif* ve *partitif/lokatif* kategorilerini önermektedir. Ayrıca ekvatifin Eski Türkçe için prolatif ve limitatif fonksiyonlarında kullanılan morfem ile ortaklık gösterdiğini hatta ekvatif fonksiyonlarının ikincil öğeler olarak kabul edilmesi gerektiğini düşünür (Erdal, 2004: 373-378). Poppe'nin (1977) daha önce Ana-Altayca için öne sürdüğü sınırlı durum kategorileri de göz önünde bulundurularak çalışmada yukarıdaki düşüncelere paralel bir şekilde durum kategorileri belirlenmiştir.

Durum kategorileri için ön kabul ile rekonstrüksiyona başlamanın gerekliliği ve morfolojik inceleme yapıldığı için, çalışmada ilerleme kaydedildikçe bazı morfeplerin eş kategorileri barındırdığı belirlenmiştir. Mesela, +çA gibi genel Türkçede yaygın bir şekilde kullanılan morfemin ekvatif, prolatif ve limitatif fonksiyonlarına sahip olması veya +n gibi bir morfemin tarihsel süreçte takip edildiği zaman hem instrumental hem de komütatif olarak kullanıldığının tespit edilmesi,

morfem merkezli bu çalışmada bazı durum kategorilerinin birlikte ele alınmasına sebep olmuştur. Elbette ele alınan durum kategorisine ait morfemlerin morfofonolojik özellikleri bakımından bir rekonstrüksiyonu yapılsa bile, fonksiyon aralıklarının tespiti ve fonksiyon piramidinin uygulanmasında, daha ziyade fonksiyonların ait olduğu diğer durum kategorileri ayrılarak başka bir pramitte incelenecek ve rekonstrüksiyon setlerinde de bunlar farklı şemalarda gösterilecektir.

II. BÖLÜM

ANA-OĞUZCA DURUM MORFEMLERİ

1. MORFO-SEMANTİK DURUMLAR

1.1. Lokal Durumlar

1.1.1. Statik Durumlar

1.1.1.1. Lokatif

Lokatif durumu, fiillerin oluş veya hareket hâlinde buldukları yeri (veya zamanı) bildiren durum kategorileridir. Bu kategori içerisinde özellikle yer durumu, lokatifi diğer durumlara bağlayan veya diğer durumlarla semantik/sentaktik ilişkiler sağlayan önemli bir tarafıdır.

Durum kategorisi içerisinde üç farklı durum vardır: *konum (yer)*, *hedef* ve *kaynak*. Bunlardan *konum (yer)* için lokatif, *kaynak* için ablatif, *hedef* için ise datif sistemleri kullanılmaktadır (Mackenzie, 1977: 130). Ancak burada sadece konum değil, Türk dilleri için zamanın da geçerli olduğunu ve zaman durumunun da lokatifin sınırlarına dâhil edilebileceğine dikkat edilmelidir. Fiilin içinde bulunduğu “yer (veya zaman)” ayrımı konumsal veya yönseldir. Bu ayrım için lokatif ve ablatif/datif fonksiyonları kullanılabilir. Ancak konum lokatif ile belirlenirken, yönselliğin de hareketin yönünü belirleme noktasındaki ayırt ediciliğine göre datif ve ablatif olarak ayrılabilir. Bu açıdan -direktif gibi kategoriler de dâhil edilmek üzere- bu durum fonksiyonları birbirine çok yakındır. Yukarıdaki ayrım dikkate alındığında ortaya çıkan lokatif – ablatif/datif ikiliği *statik* ve *dinamik* terimleri ile karşılanabilir (Mackenzie, 1977: 131). Dolayısıyla konuma bağlı statik bir durumdan hareketin yönüne bağlı dinamik bir durum doğacağı için bu durum kategorisinin birimleri birbiriyle morfolojik ve semantik ilişkide olmak durumundadır.

Aynı zamanda yer ve yön, yani statik ve dinamik ifadeler zıt değildir. Ya sentaktik yapı tarafından ya da ilişki içerisinde bulunduğu fiilin istemi tarafından belirlenen yüzeysel farklılıklar mevcuttur. Yer ve yön ifadelerinin derin yapıda farklı

olmadığı, sadece dil kullanıcısının seçimine bağlı olarak fonksiyon kazandığı öne sürülmektedir. Öyleyse lokatif ve ablatif arasındaki bu ilişki sadece semantik “doğallık” değil aynı zamanda morfo-sentaktik olarak kaynak (ablatif) ve yer (lokatif) ayrımı bakımından da önemlidir (Mackenzie, 1977: 131).

İlerleyen bölümlerde iddia edildiği gibi Türk dili içerisinde morfemlerle kurulan durum kategorisi birimleri olarak datif, lokatif ve ablatif morfolojik olarak bir köken ortaklığı tartışılmaktadır. Semantik doğallıkta yer ve bu yerde gerçekleşen hareketin yönü de yere bağlı olduğundan dolayı bu morfemlerin ilişkili olma durumu semantik açıdan uygunluk taşımaktadır.

Türk dili içerisinde lokatifin diğer morfemlerle ilişkisini görmek açısından morfemin kökenine ilişkin şu yaklaşımlara dikkat etmek gerekmektedir:

Bang, Köktürkçe ve Uygurcada görülen +dA ve +tA morfemlerinin hem lokatif hem de ablatif fonksiyonunda bulunduğunu, ancak morfemin aynı alamorflar mı yoksa ayrı alamorflar mı olduğunu bilmediğini bildirirken, ayrı alamorflar ise bazı ses değişimleri ile aynı forma gelmiş olabileceklerini öne sürerek lokatif-ablatif köken birliğine vurgu yapmaktadır (Eraslan, 2012: 146).

Kuznetsov, Psyançin’in lokatifin +t (belirlilik gövdesi) ve +a lokatiften oluştuğunu düşündüğünü bildiriyor (Kuznetsov, 1997: 196). Sinor ise morfemin +t/+d lokatif ve +a/+e datifinin birleşmesinden oluştuğunu ileri sürerken (Sinor, 1976: 123) birçok araştırmacı gibi Kononov da bu görüşe katılır (Kononov, 1980: 157).

Kuznetsov ise, morfemin *takıl-* fiilinden geldiğini düşünmektedir: *takıl->+takı/taki> +ta* (Kuznetsov, 1997: 237). Genel olarak morfem üzerinde fikir öne süren araştırmacılar lokatifin iki unsurdan oluştuğunu ve ikinci unsurun datif olabileceğini öne sürmüşlerdir. İlk birim olan +t için farklı görüşler varken Gabain, +t’nin “yer bildiren kelime teşkil eki” olduğunu söyler (Eraslan, 1999b: 381). Dolayısıyla bir datif-lokatif ilişkisinden söz etmek mümkün görünmektedir. Benzer durum ablatifi karşılayan morfem için de düşünülebilir.

Ercilasun, morfemin ilk şeklinin +tA olduğunu ve fonolojik koşullu morfem olarak +DA şeklinin +t ve ikinci bir morfemin birleşmesinden ortaya çıkmış olabileceğini iddia eder (Ercilasun, 2001: 194).

1.1.1.1.1. Rekonstrüksiyon: I. Adım

1.1.1.1.1.1. TT. ve AnAğ.

TT.'de lokatif alamorfu +DA olarak konson ve vokal uyumuna uygun şekilde kullanılır: *Düzlükte* büyük bir kavaklık vardı. *Akşamda* sabahda döneriz biz. *Macide köşede* kendi kendine kızılıyordu. *Komşumuz Kadir Bey bir duvar altında* ezilmiş. (Korkmaz, 2014: 300).

AnAğ.'da vokal ve konson uyumuna uymayan birçok alamorfa tesadüf edilebilir: Esk. *Şu gonakda* baklava bişer. Or. *Biraz daha gürbetde* gassak mumleketimizi bulamayız. El. *O arap geli o çocuğu belekta* kesi. Art. *Genşlikda* çoh gurur yaramaz gızım. Yine de genel olarak uyumun görüldüğü söylenebilir. Genellikle Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgelerinde uyumsuzluğun görüldüğü bilinmektedir. Güney Batı Anadolu ağızlarında daha farklı lokatif şekilleri bulunmaktadır: Kon. *Bi dağdıyız*. Den. *Gini sen burdu* ne edib-beñ deb-barı. Bu örnekler oldukça azdır. Ayrıca ilerleyici benzeşme sonucu yeni şekiller de ortaya çıkabilmektedir: İzm. *Sâlam vedim filan köndi dalgalanna* görüşüyola (Buran, 1996: 178-104).

<i>Fonksiyonlar</i>	
Yer	<i>Ben, bizim dut ağacının dibinde, mahalle çocuklarına, o günkü oynadığımız oyundan, senden ve su kovasından bahsetmekteyim.</i>
Zaman	<i>Kış ortasında yazdan bir gündü.</i>
Yaş/sayı	<i>Naciye Yenge, o yıllarda otuzunda bir hanımdı.</i>
Miktar/Derece	<i>Evinin üçte ikisini kızlarına bağısladı.</i>
Konu	<i>Hatice'nin Necla hakkındaki kuşkuları koyulaştı.</i>
Araç	<i>Ütdüm daşda doğdüm yiyemedim.</i>
Karşılaştırma	<i>Bu tablonun güzellikte eşi yoktur.</i>

Tarz	<i>Kitabı bir solukta okudum.</i>
İkileme	<i>Arada sırada bizi görmeye geliyordu.</i>
(Korkmaz, 2014: 300-307) (Buran, 1996: 196) (Kalkan, 2006: 66-68). Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.1.1.1.2. AzT. ve Ağ.

AzT., İAT., KarAzT.'de genel olarak konson uyumu olmaksızın +dA alamorfu kullanılır: *Sen bu yerde gelende hali bedkimen etmesinler. Daşkesende, dağda, daşda, her cebhede, merd savaşda, himmet senden, cüret menden. Heyetde olmir. Bir heyran bahış gözlerinde seyiriyirdi.* (Mirzezade, 1962: 84) (Kazımov, 2010: 79), (Karaman, 2011a:156), (Sarıkaya, 1998: 218). Ancak Mirzezade, özellikle Azerbaycan şiirinde farklı durum morfemlerinin lokatifi karşılamak için sıkça kullanıldığını kaydetmektedir (Mirzezade, 1962: 80).

ErmT.'de konson uyumuna girmeyen +dA alamorfu kullanılmaktadır: *Deyiller keşmişde bir çovan varmış. Qoyma üreyimde arzu kamımı. Dağların başında heçeti kendi.* (Karaman, 2011b: 102-103).

Fonksiyonlar	
Yer	<i>Daşkesende, dağda, daşda, her cebhede, merd savaşda, himmet senden, cüret menden.</i>
Zaman	<i>İbrahim keşmişde kasıb bir terekeme idi.</i>
Yaş/sayı	<i>On yaşında gencidi.</i>
Miktar/Derece	<i>Giymetde ağır.</i>
Konu	<i>O da dağlar kimi şanında ne yazsam yaraşandır.</i>

Araç	<i>Metbexdeki radioda oyun havası çalınırdı.</i>
Karşılaştırma	<i>Hezioğlu Qasım adamlıqda min kamandara deyer.</i>
Tarz	<i>Hamudan üstde geder.</i>
İkileme	<i>Daşkesende, dağda, daşda, her cebhede, merd savaşa, himmet senden, cüret menden.</i>
(Kartallıoğlu-Yıldırım, 2012: 196) (Kazımov, 2010: 79-80) (Sarıkaya, 1998: 222-229). Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.1.1.1.1.3. GT.

GT.'de lokatif, +DA alamorfuyla sağlanmaktadır: *Bu şennikte türkü öter. Biraadılar hayatta abalarını. Şaşmalı temizlik sabaada* (Özkan, 1996: 123).

Fonksiyonlar	
Yer	<i>Padişahka duruyor çardakta.</i>
Zaman	<i>İçmeyesin bu günnerde içki zera başlattın çocüü.</i>
Yaş/sayı	<i>Açan oldu Aleksandır on beş yaşında.</i>
Araç	<i>Onnar orda baalı durularmış sincirde.</i>
Karşılaştırma	<i>Yapı içinde serindi.</i>
Tarz	<i>Bizim eri suukta bular.</i>
İkileme	<i>Da tsaritsa yaptı ona ograda-içinde bir kühne.</i>
(Özkan, 1996: 123-125) (Uçkun, 1998: 762-766) (Uçkun, 2000: 385).	

Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.

1.1.1.1.1.4. TkmT. ve Ağ.

TkmT.'de konson uyumuna düzenli bir bağlılık olmaksızın +dA alomorfu kullanılmaktadır: *Bürgüt içerik giren badına garañkıda Berdä oñot sın edip bilmedi. Martda durmuş gurdük, mayda okuwı gutordük. Siz hepdede de näçe gün işleyäñiz?* (Clark, 1998: 131-132).

Ancak yazı dili dışındaki TkmT. diyalektlerinde ses düzenine bağlı olmak kaydıyla konson uyumları görülmektedir. Özellikle Çovdur, Ersarı, Sarık ve Göklen diyalektlerinde +DA: *halaçta, bişikte, gazıkta...* Ayrıca Teke, Göklen, Nohur gibi diyalektlerde /l/, /n/, /z/ ve /s/ konsonları ile sonlanan kelimelerin lokatifle çekimlenmesi sırasında ileri konson uyumu olduğu görülür: *Orazza, yilla, arasınna, tomussa.*

TkmT.'nin Teke, Alili, Çovdur, Ersarı, Sarık gibi diyalektlerinde dudak uyumuna bağlı olarak farklı alamorflar ortaya çıkmaktadır: *gopunda/gopunno, günde/günnö, suvda/suvdo, obada/obodo...* (Berdiyev-Kurenov vd., 1970: 258-260). Dolayısıyla TkmT. ve diyalektlerinde vokal ve konson uyumuna bağlı oldukça çeşitli alamorfların ortaya çıktığı görülmektedir.

Fonksiyonlar	
Yer:	<i>Eyvanna ayak sesi eşidilli.</i>
Zaman	<i>Ertir doğru sagat üşdö maña ğaraşır.</i>
Yaş/sayı	<i>Näçe yaşında?</i>
Miktar/Derece	<i>Ay bir segsen tonno togson tonno pagta gelyär bir günnö.</i>
Konu	<i>Pagda yığımın<u>na</u> el güjü hem maşın güjü ulonulyar.</i>

Araç	<i>Tibiliside şäherij yologçı transportun<u>no</u> gatnamak üçün täze tölöglör girizilli.</i>
Karşılaştırma	<i>Dag vayra garanın<u>na</u> veyik.</i>
Tarz	<i>Möcöklör dişin ğıcap gezyärdiler kassın<u>na</u>.</i>
İkileme	<i>Söwöşdö wepat bolonlorı şol tay<u>da</u> tay<u>da</u> jaylapdırlar</i>
(Hanser, 2003: 58-271) (Clark, 1998: 131-371). Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.1.1.1.1.5. HT.

HT. ve ağızlarında +DA alamorfu kullanılmaktadır: *Öyni işindü barma. Täväjikü mäsälän bo galadaydum. İranda bardilän galäminän yaziyällän.* (Doerfer, 1993a:201-224). Ancak burada konson uyumunun düzensiz olduğunu belirtmek gerekir. Kuç. ağızında ise uyumsuz +dA formunun kullanıldığı görülmektedir: *Bâyda bulbulin ölüpdü. Bu şâ ismâl şämşiri göydi väsätdü.* Söz konusu ağızda ayrıca farklı bir uyuma da tesadüf edilebilir: *Bilaxarä şähr içinnü ğadam vuridilän* (Özden, 2014: 88).

1.1.1.1.1.6. ITT.

ITT.'de uyuma uygun bir şekilde +DA alamorfu kullanılmaktadır: *Çigninde* var kürk Türman. *Bu diyarda beslendüv. Ağaşta şubat atar. İrak ta Kerkük şehri kere neft ahar nehri.* (Bayatlı, 1996: 1-21).

Fonksiyonlar	
Yer:	<i>Bir dene oturuptı baş<u>ta</u> sarıg amama.</i>

Zaman	<i>Her şey vahtında</i> gerek.
Yaş/sayı	<i>Kerri sekzan yaşında</i> .
Miktar/Derece	<i>Ayda</i> bir yoh olusan.
Konu	<i>İndi kim kuyya insin, ister bunda</i> aldanmak.
Araç	<i>Boynunda</i> ilan olub hem ayagda dolağım.
Tarz	<i>Ne biçimde</i> biçeyim?
(Bayatlı, 1996: 1-45). Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.1.1.1.1.7. ST.

ST.'de lokatif için +DA alamorfu kullanılır: *Balalar ayedde* oynabär. *İnci ante* anı ültermiş. *Vu tifanda* Mungaskarjah pir vara. *Pir kun tagta* atur palor kotuhlamiş. (Mehmet, 2014: 73-74). Ancak ÇinS.'da konson uyumsuzluğunun yanında yeni bir +DI alamorfuna da tesadüf edilmektedir: *Pohordı* yağmur yağçı. *Bamdat vahändü* pişir terenci. (Mehmet, 2012: 86).

Fonksiyonlar	
Yer:	<i>Vu tifanda</i> Mungaskarjah pir vara.
Zaman	<i>Bamdat vahändü</i> pişir terenci.
Yaş/sayı	<i>Kompa ağilda eslitü</i> tuvitniki pohor vogan.
Miktar/Derece	<i>Masembu tişüh içindä</i> otırsa, <i>pir kuş pir kunda</i> bir-bir teşüh işına iñkiimiş.

Konu	<i>Elihkane huda izlani şaŋcu etjani yahşi yiuri datmış dimişde <u>ande</u> otmiş.</i>
Araç	<i>Avusu ültermiş, pag<u>da</u> anı kommiş.</i>
Tarz	<i>Anâlar analar yigni<u>şta</u>.</i>
İkileme	<i>Mun<u>da</u> sind<u>da</u> yumah oynaba.</i>
(Mehmet, 2014: 73-272).	
Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

İlk rekonstrüksiyon adımında ele alınan Oğuz yazı dilleri ve diyalektlerinde, Genel Türkçede görülen yaygın lokatifin kullanılmış olduğu görülmektedir. 13. yüzyılın başında yazı dili olma çabalarının sonucunda ortaya çıkan Osmanlı Türkçesinin bakiyelerinden TT., GT. ve ITT.; lokatifte düzenli konson uyumunu sürdürmektedir. Ancak Doğu Oğuzcası olarak nitelendirilebilecek ve Doğu Türkçesi tesirinde kalmış olan TkmT. ve AzT. gibi diğer modern yazı dillerinde konson uyumunun bulunmadığı görülmektedir. Dikkat edilecek olursa söz konusu yazı dillerinin diyalektlerinde bu uyumun gerçekleştiği hatta TkmT. diyalektlerinde daha ileri uyumların ortaya çıktığı görülebilir. Bu durumda bu yazı dillerindeki uyumsuzluğu daha eski bir imla geleneğine bağlamak mümkün görünmektedir. Daha eski donmuş bir imlanın kullanıldığı ve bunun yazı diline tesir ettiği anlaşılmaktadır. Aksi hâlde diyalektlerdeki uyumlu şekillerin bulunması mümkün olmayacaktı. Bu durumun tam tersi şeklinde gerçekleşen Anadolu ağızlarındaki uyumsuz şekiller de Arap harfli eski imla geleneğinden kaynaklanıyor olmalıdır.

TT., GT. ve ITT.; gibi yazı dillerine kaynaklık yapan dönemlerdeki imla yani Arap harfli yazım, mevcut morfemlerin tek şekilli olarak donmasıyla gelenekleşmektedir. Eski imla geleneğine göre (özellikle Oğuzlar) lokatif -harekeli veya harekesiz- “ٲ” şeklinde yazıldığından dolayı konson uyumunun tespiti çok zordur. 15. yüzyılda Anadolu’da yazılan eserlerde artık uyuma girmeksizin sabit bir şekilde yazılan lokatifin başka alfabelerle bu dönemde yazılmış yabancı

kaynaklardaki örnekleri bu konuda bize önemli fikirler vermektedir. 16. ve 17. yüzyılda Anadolu'da yaşayan insanların diyaloglarını derleyen yabancı seyyahların Arap harfli olmayan eserlerindeki *saukta*, *yecekte*, *rayette*, *memlekette* (Kartallıoğlu, 2017: 213-216) gibi örnekler, konson uyumunun bu dönemde var olduğunu göstermektedir. Meninski eserinin başında bu konuda, imlânın tek şekilli olsa da konson uyumunun düzenli ve kurallı bir şekilde işlediğini bildirerek şu örnekleri sıralar: *buracıkta*, *bâbte*, *başte* (Tulum, 2011:157). Sonuç itibarıyla daha 16. yüzyılın başlarında lokatifte konson uyumunun olduğunu tespit etmek, en azından birkaç yüzyıl öncesinde de bu uyumun varlığını kestirmek açısından önemli bir ipucu sağlayabilecektir.

Bunun yanında yine 15. yüzyılda Fatih Sultan Mehmet adına Uygur harfleriyle yazılan yarıtkta tutarsız bir şekilde hem /d/li hem de /t/li formların olması konson uyumunun olabileceğini gösterebilir: *tübinde* varken *urugta* örneği de yer almaktadır. Ancak burada Uygur imlasından kaynaklı beklenmedik şekillere de rastlanılmaktadır: *yertte*, *hiyalıta*, *arata...* (Arat, 1939:299-301). Üstelik bilinen Oğuz coğrafyasına uzak olan ST.'deki konson uyumu bize modern yazı dili öncesinde Oğuz dilinde bu uyumun daha eski olabileceğini kanıtlayabilir. Bu açıdan AzT., TkmT. ve ağızlarındaki konson uyumsuzluğunun Arap harfleri ile yazım geleneğinin bir sonucu olabileceğini göstermektedir.

Morfem içerisinde yer alan /d/ foneminin kendi özelliğinden dolayı (diş eti konsonu olması) morfemin konson uyumlarına uygun bir yapıda olmasına sebep olmuş ve Türkçe için oldukça fazla alamorflarda farklı uyumlarla değişmiştir. Tıpkı ablatifte olduğu gibi lokatifler de çağdaş Oğuz yazı dilleri ve diyalektlerinde /n/ gibi fonemlerde çok sık olmak üzere /l/, /s/ ve /z/ fonemleriyle sonlanan isimlere eklendiğinde benzeştiği görülmektedir. Fakat bu benzeşmelerin Genel Türkçe ile mukayese edildiğinde ikincil şekiller olduğu anlaşılmaktadır.

TkmT. ve diyalektlerinde lokatifteki vokallerin dudak uyumuna girdiği ve oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun Oğuz grubu içerisinde söz konusu yazı dili ve diyalektlerine has bir özellik olduğunu belirtmek gerekir. Öyle ki Sarihanov, geniş dudak vokallerinin birinci heceden sonra bulunamayacağını, ancak telaffuzda mümkün olduğunu, dolayısıyla yazıma göre Oğuz grubundaki diğer dillere yaklaşırken telaffuz bakımından belli ölçüde Kıpçak dillerine yaklaştığını

bildirmektedir (Sarıhanov, 2002: 842). Özellikle Teke, Alili, Çovdur, Ersarı, Sarık gibi diyalektlerde görülmesi, bu hadisenin Berdiyev'in vurguladığı gibi diyalektikal bir mesele olduğunu (Berdiyev-Kurenov vd., 1970: 262) düşünmeye mecbur bırakmaktadır.

REKONSTRÜKSİYON I. ADIM		
Yazı Dili/Diyalekt	Morfem	Fonksiyon
TT.	+DA	<i>yer, zaman, yaş/sayı,</i>
AnAğ.	+dA, +Da, +nA, +dI, +dU	<i>miktar/derece, konu, araç, karşılaştırma, tarz, ikileme</i>
AzT.	+dA	<i>yer, zaman, yaş/sayı,</i>
Ağ.	+dA	<i>miktar/derece, konu, araç, karşılaştırma, tarz, ikileme</i>
GT.	+DA	<i>yer, zaman, yaş/sayı, araç, karşılaştırma, tarz, ikileme</i>
TkmT.	+dA	<i>yer, zaman, yaş/sayı,</i>
Ağ.	+Da, +dO, +lA, +lO, +nA, +nO, +zA, +zO, +sA, +sO	<i>miktar/derece, konu, araç, karşılaştırma, tarz, ikileme</i>
HT.	+DA, +nA	-----
ITT.	+DA	<i>yer, zaman, yaş/sayı, miktar/derece, konu, araç, tarz</i>
ST.	+DA, +dI	<i>yer, zaman, yaş/sayı, miktar/derece, konu, araç, tarz, ikileme</i>

O hâlde I. adımda;

REKONSTRÜKSİYON I. ADIM

TT. ve Ağ.	AzT. ve Ağ.	TkmT. ve Ağ.	GT.	ITT.	HT.	ST.
+DA	+dA	+dA ve +DA	+DA	+DA	+DA	+DA ve +dI

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere modern Oğuz yazı dillerinin birçoğunda konson uyumuna bağlı bir +DA alamorfunun mevcut olduğu tespit edilmiştir. +dA şeklindeki lokatif alamorflarını kullanan yazı dilleri ise diyalektlerinde görülen konson uyumlarıyla alamorfun uyumlu olabileceğinin izlerini taşımaktadır. Bu yüzden bu dil ve diyalektler üzerinden eş zamanlı bir karşılaştırma ile ortaya konan bu alamorflardan ortaya çıkabilecek bir ***+DA** pre-morfu rekonstrükte edilebilir. *Çoğunluk ve yönlülük* ilkeleriyle doğru orantılı olarak bu rekonstrüksiyon yapılabilir. Ayrıca iç rekonstrüksiyonun kendi içerisinde kendini doğrulama ilkesi yönünden EAT. ve öncesindeki formlar bu çıkarım açısından doğrulanabilecektir. Bu açıdan fonolojik uygunluğa dikkat edilirken Oğuzcanın tipolojisi de önem kazanır. Özellikle ağızlardaki şekillerin ikincil alamorflar olduğu görülmektedir.

Yeni rekonstrükte edilen **+DA** morfeminin “morfolojik rekonstrüksiyon” metoduna uygun olarak, ayrıca, yukarıda görüleceği üzere fonksiyonlarının değerlendirilmesi gerekmektedir. İlk kısımda verilen modern yazı dillerinin fonksiyonlarından hareketle söz konusu morfemin ortaklaşan fonksiyonları şunlardır: *yer, zaman, yaş/sayı, araç ve tarz*. Ancak dikkat edilirse bu ortaklık dışında *miktar/derece, konu, ikileme ve karşılaştırma* gibi fonksiyonlar çok sık görülmekte olup ortaklıkları birkaç yazı dili tarafından bozulmaktadır. Dolayısıyla söz konusu yazı dillerinde temel olarak rekonstrüksiyon ilkelerinden *çoğunluk* ve *ekonomi* ilkelerine göre I. adımda lokatif ve temel fonksiyonları şu şekilde olmalıdır:

Rekonstrükte Edilen Formun Adı	Rekonstrükte Edilen Form	Rekonstrükte Edilen Formun Fonksiyonları
<i>Lokatif</i>	*+DA	<i>yer, zaman, yaş/sayı, araç, tarz</i>

1.1.1.1.2. Rekonstrüksiyon: II. Adım

KıpT.'de lokatif yaygın ve düzensiz olarak +dA şeklinde görülür. GÜT.'de düzenli olmamakla birlikte +dA: *arslanda*, *bahrinde*, *halvette*, *urušta* (Karamanlıoğlu, 1978: 204-384). İM.'de +dA: *rekette*, *kırnakda*, *bitde*, *otunda*, *ezelede* (Toparlı, 1992: 84). CC.'de düzenli +dA: *uçmakta*, *künde*, *bizde*, *syonda* (Gabain, 1988: 89). Ancak belirtmek gerekir ki CC. hariç diğer metinler Arap harfleri ile yazıldığı için tam ve kesin hükümlerle konson uyumunu tayin etmek mümkün görünmemektedir. Aynı metin içinde uyumun gösterildiği yerler varken uyumun olduğu veya gerektiği yerde olmadığı görülmektedir. Bu imla geleneğiyle ilişkili bir durum olabilir.

EAT. dönemine ait metinlerde yapılan taramalarda, istisnasız bütün lokatifler, imladan kaynaklı olarak konson uyumu gözetmeksizin +dA formuyla tespit edilmektedir. Bu durum Anadolu sahası dışında yazılan ilk Oğuz metinlerinde de bulunmaktadır. Bütün metinlerde harekeli veya harekesiz yazılarak vokal uyumu belirli olmakla birlikte konson uyumu anlaşılabilir değildir. Ayrıca mevcut lokatifin bu dönemde sıklıkla ablatif-lokatif fonksiyonuyla kullanıldığını belirtmek gerekmektedir.

KY.'de +dA: *tagda*, *kiçiklikde*, *boynunda*, *kapuda*, *düşde*, *ewde* (Cin, 2004: 100).

BH.'de +dA: *agaçlarda*, *katında*, *közinde*, *vaktada*, *zelaletde* (Buluç, 1956: 17-32).

FK.'da +dA: *başladukda*, *öldükde*, *üçde*, *halde*, *anda* (Tekin, 1974:112).

KT.'de +dA olarak kullanılmıştır (Korkmaz, 1966: 230).

ÇN.'de düzenli +dA: *gafletde*, *âhiretde*, *dünyâda*, *içinde* (Mansuroğlu, 1956: 53).

SŞ.'de +dA: *budakda*, *behiştde*, *çemende*, *tamuda*, *katuñda* (Mansuroğlu, 1958: 109-110)

GN'de +dA: *içinde*, *cihânda*, *barmakda*, *menzilde*, *yürekde* (Yavuz, 2000: 489-541).

SN.'de +dA: *budagında*, *yerinde*, *oldukda*, *uşda*, *kıyâmetde* (Cin, 2012: 43).

MN.'de +dA: *bilmekde*, *rencde*, *kullıkda*, *arasında*, *elinde* (Korkmaz, 2017: 109).

YZ.'de +dA: *düşde*, *uçmakda*, *yükde*, *eliñüzdeki*, *alnında* (Yıldız, 2008:117).

İN.'de +dA: *hamında*, *ukbîde*, *nâmede*, *işde*, *düşde* (Ünver, 1983: 54a-55b).

KBD.'de +dA: *yürekde*, *ortalıhda*, *gönülde*, *yirde*, *yolda* (Ergin, 1951: 305).

YE.'de +dA: *mûsikîde*, *dükkânda*, *ezelde*, *ikilikde*, *gafletde* (Tatçı, 1990: 817-822).

DK.'de +dA: *zamanda*, *böyüyende*, *başda*, *girdükde*, *ileyünüzde*, *başladukda* (Ergin, 2004: 73-80).

Fonksiyonlar	
Yer:	<i>Gül budagı gibi gülşende salınsın nâz ile.</i>
Zaman	<i>Hanlar hanı Han Bayındır yıldı bir kerre toy idüp Oguz beglerini konuklar idi.</i>
Yaş/sayı	<i>Eger biñde birin diyem dostların tâkatı olmaya anı işitmege.</i>
Miktar/Derece	<i>Eger bir er ölse, ata birle ogul oğlu kalsa, ataya altıda bir vireler, ayrukın ogul oğluna vireler.</i>
Konu	<i>Ve ra'iyet hakkında rahmi ziyadedür ve nîk-kârlıkda meşhûrdur, eyle olsa tahta bu lâyıkdur didi.</i>
Araç	<i>Gamzenün zahmın görüp yolunđa yüz döndürseviz hiç amân verme ki senden tığ u bizden başlar.</i>
Karşılaştırma	<i>Yazu yazmak ve ok atmakda ve sâz hünerlerde nazîri yogıdı.</i>
Tarz	<i>Kulak dut dinlegil işbu sözi, çevirmegil bu sözde ısrâ yüzi.</i>

İkileme	<i>Seyredicek kendü kendüde kişi, hâlıkı istemek olur her işi.</i>
(Gülsevin, 2011: 50-55).	
Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

Oğuz Türklerinin ilk yazılı eserleri olarak kabul edilen ve “olga-bolga” metinlerinden Anadolu sahasında yazılan Oğuzca metinlere kadar olan bütün yazılı kaynaklarda istikrarlı bir lokatif formu tespit edilmektedir. +dA alamorfunun bu denli geniş bir zaman ve coğrafyada ortak olarak görülmesinin temel sebebi yazım geleneği olmalıdır. Karahan, bu eserleri yazan kişilerin Arapça ve Farsçayı iyi bilen, hatta Türkistan yazı geleneğinden haberdar olan şehirli Oğuzlar olduğunu düşünmektedir (Karahan, 2013: 226). Dolayısıyla söz konusu alamorfun yazımında gösterilen birlik de bu geleneğin bir yansıması olmalıdır. Özellikle Oğuzcanın Doğu Türkçesine oranla daha yeni bir yazı dili olduğu düşünüldüğünde ve Arat’ın “yeni yazı dili” oluşumunda Eski Türkçe yani Doğu Türkçesinin yazım geleneğinin tesiriyle Anadolu’da yeni bir yazı dilinin oluşmaya başladığını düşünmek çok gerçek dışı olmayacaktır. Bu yüzden lokatif alamorfunun konson uyumu imla sebebiyle tespit edilememektedir.

Harezm sahasında yazılan HŞ’de düzensiz bir konson uyumu görülür: *felekde*, *kılıçda*, *bulutta*, *devlette*, *halvette* (Hacıeminoğlu, 2000: 56-57). ME. Şuster nüshasında düzenli bir +dA morfeminin kullanıldığı görülmektedir: *azgunlukda*, *bahisde*, *çaptukda*, *emgekde*, *istekde* (Yüce, 1993: 45-74). NF.’de aynı kelime çekimi esnasında bile istikrarlı olmayan bir konson uyumu görülür: *ahiretde*, *müngüşde*, *müngüşte*, *vaktta* (Eckmann vd., 2014: 12-191). Bu istikrarsız yazımların daha önce iddia edildiği gibi bir yazım geleneğinden mi kaynaklandığını yoksa diyalektikal bir hadise mi olduğunu tespit edebilmek oldukça güçtür. Öyle ki söz konusu dönemde farklı boyların dil özelliklerinin bulunduğu eserlere tesadüf edilmektedir. Ata, bu ikili yazımın bir konson uyumunun varlığını söyleyecek kadar tutarlı olmadığını söyler (Ata, 2014: 77). Ancak bu uyumun görüldüğü kelimelerden hareketle konson uyumunun başladığını veya mevcudiyetinin mümkün olabileceğine dair ipuçları olduğu düşünülebilir. Bu durum, Harezm Türkçesinin devamı niteliğinde olan

Çağatay Türkçesi için de geçerlidir (Eckmann, 2013: 76). Ancak Çağatay Türkçesinin son dönemleri ve daha sonrasında bu konson uyumlu örneklerin azaldığı görülmektedir. Çağatay Türkçesi döneminde ve Oğuz-Kıpçak çevrelerinde yazıldığı düşünülen (Ağca, 2016: 61) Oğuz Kağan Destanı'nda -Uygur imlasındaki /d/ ve /t/ düzensizliğinden kaynaklı olması muhtemel- düzenli ve konson uyumu olmaksızın +dA'lı şekiller yaygın kullanılmaktadır: *bildürgülükde*, *cañakda*, *çakda*, *tüşde* (Ağca, 2016: 47-48).

KarT. dönemi eserlerinden Kutadgu Bilig'de lokatif alamorfu düzenli bir şekilde +DA şekliyle yaşamaktadır: *yazukta*, *başta*, *çiçeklikte*, *şekerde*, *bagırda*, *agımda* Ayrıca KB.'de lokatif, ablatif yerine sıkça kullanılmaktadır: *üçte*, *künde* (Arat, 2008: 310-990). DLT'de istikrarsız bir şekilde konson uyumuyla birlikte +DA lokatifi olduğu görülür: *çerlikde*, *ışda/ışta*, *ette*, *eşiçte*, *boguzda* (Ercilasun, 2015: 94-503). Bu döneme ait Kuran Tercümesinde uyumsuz bir alamorf bulunmaktadır: *arasında*, *körmekinizde*, *ançada*, *vaktada*, *bermesde*, *kelmişde* (Ata, 2013: 4-76).

Eski Uygur Türkçesi döneminde lokatif +DA olarak bulunmaktadır. Ancak burada bir konson uyumundan söz etmek mümkün değildir. Zaten Gabain, lokatif için bir kuralın tayin edilemeyeceğini bildirir (Gabain, 2007: 64). Oldukça tutarsız bir şekilde ve geniş bir eser üzerinde yapılabilecek taramalarda gerçekten söz konusu morfem için bir koşul belirlenemeyeceği anlaşılmaktadır. Fakat Eraslan, Uygur Türkçesi üzerine yazdığı gramerinde lokatifi fonolojik koşullu olarak nitelendirmiş ve şu koşullara göre değerlendirmiştir:

<i>/g/, /k/, /m/, /ŋ/, /p/, /r/, /v/</i>	→ + <i>da</i>
<i>/g/, /k/, /r/, /ş/, /t/, /z/</i>	→ + <i>de</i>
<i>/ç/, /g/, /k/, /l/, /m/, /n/, /p/, /r/, /ş/, /v/</i>	→ + <i>ta</i>
<i>/d/, /g/, /k/, /l/, /m/, /n/, /r/, /ş/</i>	→ + <i>te</i> (Eraslan, 2012: 146).

Burada verilen fonolojik koşulluluk durumu metinlerde tam olarak doğrulanamamaktadır. Öncelikle Uygur imlasındaki /t/ ve /d/ yazımından kaynaklanan belirsizliğe (Şçerbak, 2000: 191) dikkat etmek gerekir. Bu iki fonemin gösterildiği harfler istikrarsız biçimde ve her metinde farklılık göstermek üzere birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bu sebeple alamorfların nasıl bir düzen içinde eklendiklerinin tespiti mümkün olmamaktadır. Köktürk dönemindeki çok düzenli

olmasa da /r/, /l/ ve /n/ fonolojik koşullu +tA alamorfunun bu dönemde de devam ettiğini söylemek mümkündür. Ancak yine bu koşulu her iki yönden de bozan örneklerin olduğunu söylemek mümkündür. Aşağıdaki şu örnekler alamorfların ne derece düzensiz ve koşulsuz olarak kullanıldığını açıkça gösterebilir: *özintü*, *içindü*, *tariñdü*, *yerdü*, *eligtü*, *kamagda*, *başım^takı*, *yalñuk^ta*, *söñük^te*, *öğretinmek^de*, *öñühüz^de*, *buş^ta*, *sidilart^a*, *teñriler^de*... (Erdal, 2004: 371-373) (Eraslan 2012: 146-148).

Kökt.'de lokatif ve ablatif fonksiyonunu karşılayan +DA morfeminin kullanıldığı görülür. Bu morfemin fonolojik koşullu iki alamorfu bulunmaktadır. /r/, /l/ ve /n/ konsonlarından sonra +tA ve diğer fonemlerden sonra +dA koşuluna sahip alamorflar kullanılmaktadır: *iltü*, *bodunta*, *yertü*, *ırakda*, *kaganımda*, *yeriñde*, *yışda*, *közdü* (Tekin, 2003:113). Bu fonolojik koşulluluğun vokal sistemiyle ilgili olduğunu düşünen Ercilasun, vokal ihtiyacı yüzünden vokaller arasından kalan /t/ fonemlerinin tonlularak /d/ olduğunu, /r/, /l/ ve /n/ konsonlarından sonra ise vokal ihtiyacı bulunmadığından dolayı bir değişme yaşanmadığını iddia eder (Ercilasun, 2001: 193). Ancak Erdal bu fonolojik koşullu alamorfun /r/ için çok geçerli olmadığını ileri sürer. +dA, +dAn ve +dIn gibi isim çekim morfemlerinin d/t uyumunda bulunmadığını belirtir. Sadece Köktürk yazıtlarında *yertä* örneğini (4 örnekte *yerdä*) bulmuştur (Erdal, 2004: 119). Buradaki istisna durumu Ercilasun vokal uzunluğuna bağlamaktadır (Ercilasun, 2001: 193). Bu açıklamalarla birlikte söz konusu morfemin aslı şeklinin de +tA olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

VBT.'de müstakil bir lokatif bulunmayıp, datif-lokatif olarak +A formu kullanılmaktadır: *tāriha*, *ahirata*, *cāla*, *şıwne*, *işne* (Tekin, 1988: 38). ÇuvT.'de /r/ konsonundan sonra fonolojik koşullu alamorf +tA, /l/ ve /n/ konsonlarından sonra fonolojik koşullu alamorflar +tA ve +rA ve çokluk ve 3. teklik iyelik morfeminden sonra fonolojik koşullu olarak +çA alamorfları kullanılmaktadır: *şarta*, *hirte*, *hivñta*, *vasanra*, *tavrara*, *pürtre*, *urisençe*, *şumñçe* (Ersoy, 2012: 278). Bu alamorf formları ve çeşitlilikleri, Türkçe-Çuvaşça lokatif ve ablatifin köken ilişkileri hakkında ciddi veriler sağlamaktadır.

Lokatif fonksiyonu açısından hemen hemen bütün Altayistik üzerine yapılan morfolojik çalışmalarda Ana-Altayca için iki ayrı proto-morfem tasarlanmaktadır. Öncelikle sınırları belirlenemeyen bir *+A datif-lokatif tasarlanmıştır (Ramstedt,

1959: 104). Bu proto-morfem dışında lokatif fonksiyonunun daha belirgin şekilde işlendiği bir *+dA morfemi ittifakla tasarlanmıştır. Çünkü Itabashi, Moğolca +dA, Mançu-Tunguzca +dā şeklinde yaşayan lokatiflerden bahsetmektedir. Ayrıca daha önce Proto-Japonca için yapılan rekonstrüksiyonun sonucunda elde edilen *+du proto-morfemine karşı çıkarak, +da formunun daha arkaik olduğunu ileri sürmektedir (Itabashi, 1996: 383-390). Korecede ise lokatif olarak +tā formunun kullanıldığı bilinmektedir (Choi, 1989: 186). Bütün bu örnekler üzerinden bir *+dA formunun tasarımı kaçınılmaz hâle gelmiştir. Bu noktada Poppe, dikkatleri farklı bir noktaya çekmektedir. Türk dilinde kullanılan +dA lokatifin asıl olarak lokatif-ablatif fonksiyonunda olduğunu hatta *mun^tada* gibi Eski Türkçe örneklerindeki ilk morfemin lokatif ikincisinin ise ablatif olarak anlaşılması gerektiğini ileri sürer. Üstelik Türk dillerinde kullanılan +DAn morfeminin kökeni olarak da lokatifi gösterir (Poppe, 1977: 65).

Ana-Altayca için tasarlanan *+A proto-morfeminin tasarlanması, lokatifin formu ve +DAn ablatifinin yukarıdaki durumu ve dünya dillerindeki durum morfemlerinin birbiriyle ilişkisi, söz konusu üç morfemin köken ilişkisi içinde olduğunu ve belki birbirlerinden türemiş olabileceklerini düşünmeye zorlamaktadır.

O hâlde II. adımda;

REKONSTRÜKSİYON II. ADIM								
ÇuvT.	KökT.	EUT.	KarT.	HzmT.	KıpT.	ÇağT.	EAT.	Daha Önce Rekonstrükte Edilen Form
+tA								
+rA	+DA	+DA	+DA	+DA	+DA	+DA	+dA	+DA
+çA								

Altay dil ailesindeki dillerde yer alan lokatif ve Çuvaşça gibi uzak bir diyalektin kullandığı lokatif alamorfları dikkate alındığında tarihî ve modern Türk yazı dillerinde görülen lokatif alamorflarının çok büyük bir değişkenlik göstermediği görülmektedir. Ancak bu normun dışına çıkan bir +çA alamorfunu şahit olunmaktadır: Çuvaşçadaki Fonolojik koşullu alamorflardan biri, Moğolca ablatif

fonksiyonu için kullanılan ve lokatif alamorfunun üzerine eklenen form ve arkaik bir diyalekt olarak düşünülen Halaççadaki lokatif +çA (Doerfer, 1988: 88-89). Bu alamorflar arasında ne tür bir bağlantı kurulacağı şu an için mümkün olmasa da datif-lokatif köken ilişkisi açısından düşünüldüğünde Genel Türkçede görülen lokatif alamorflarıyla köken birliği olabileceği düşünülmelidir.

Ana-Oğuzca için tasarlanacak lokatif için cevaplanması gereken en önemli soru, morfemin alamorflarının konson uyumuna uyup uymadığı veya fonolojik koşullu alamorflarının olup olmadığıdır. Bu açıdan morfeme modern Oğuz yazı dilleri üzerinden bakıldığında ST. de dâhil olmak üzere tam bir uyumun söz konusu olduğu görülmektedir. Uyumun olmadığı TkmT. gibi yazı dillerinin diyalektlerinde görülen uyum ise söz konusu yazı dilinde uyumun olduğu ancak imlanın buna engel olduğunu göstermektedir. Zaten yukarıda görüleceği gibi 16. ve 17. yüzyıllarda görülen uyumlu şekiller ve buna karşın Arap harfli imlanın buna izin vermemesi, problemin izahı için önemli bir ipucu olacaktır.

EAT. döneminde görülmeyen uyumun, doğu yazı dillerinde Karahanlı dönemine kadar yer yer istikrarsız örneklerinin varlığı, alamorfların mevcudiyetini ve fonolojik koşullu alamorfların yaşadığını gösterebilir. Köktürk ve Uygur dönemlerinde görülen kısmî fonolojik koşullu alamorflarla birlikte söz konusu morfemin belirli şartlar altında alamorf çeşitliliği gösterdiğini ispatlayacak mahiyette olduğu anlaşılmaktadır. Altay dillerindeki +dA ve +tA olarak görülen formlar ve morfemin kökenine dair görüşler de dikkate alındığında, lokatif için /t/’li formların daha arkaik olabileceği ileri sürülebilir.

Ana-Altayca için yapılan tasarımlar ve Çuvaşçadaki +tA alamorfunun bulunması, söz konusu lokatif alamorfunun en azından I.-V. yüzyıllar arasında mevcut olabileceğini gösterebilir. Yukarıda sayılan ve gösterilen birçok nedenden dolayı da bu morfemin fonolojik koşullu alamorfları olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden Oğuz tipolojisi de dikkate alınarak lokatifin Ana Oğuzca için tasarlanabilecek formu ***+DA pre-morfu** olmalıdır. Doğu Türkçesi için sınırları çizilebilen bir fonolojik koşulluluk söz konusu olmazken aynı şekilde Oğuzca için bir sınır belirlemek çok zordur. Ancak tipolojik olarak konson uyumuna bağlı olduğunu belirtmek gerekir. Sonuç olarak eldeki bu verilere göre Ana-Oğuzca için

tasarlanabilecek *+DA lokatif pre-morfu, Genel Türkçede görülen lokatif ile eşdeğer ve aynı yaşta olmalıdır.

Ancak daha önce Ana-Oğuzca üzerine yapılan çalışmada, Oğuz dillerinin bütün katmanlarında +dA morfeminin kullanıldığı, dolayısıyla çok açık bir şekilde tasarlanabilecek formun yine +dA olacağı belirtilir (Bowern-Aygen, 2003: 344). Ancak çalışmada tarihî ve modern verilerin yeterince ele alınmadığı görülmektedir. Çünkü fonolojik koşullu veya koşulsuz alamorflar ve konson uyumları göz önüne alındığında söz konusu alamorfun asla tek şekilli kullanılmadığı görülecektir. Tek şekilli biçimlerin görülebileceği Arap harfli metinlerde ise bu duruma şüphe ile yaklaşılması gerektiği açıktır.

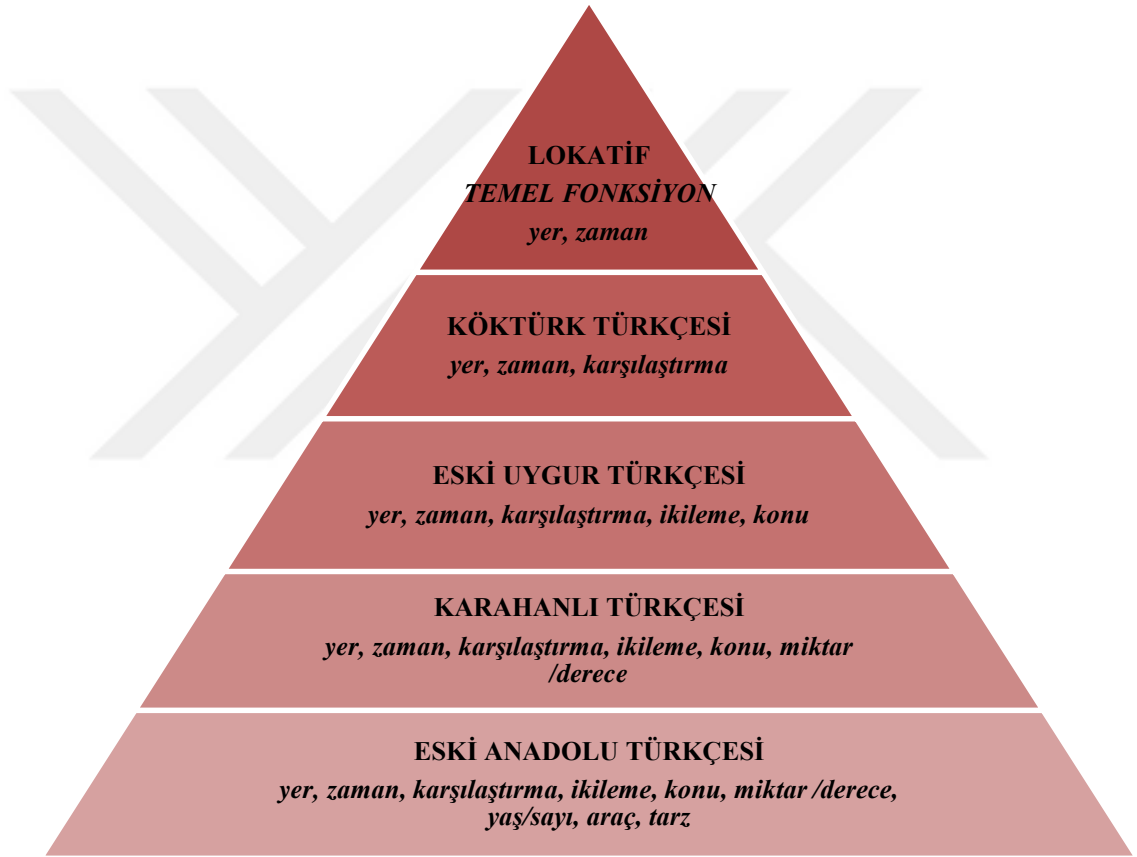
Rekonstrüksiyon I. adımda modern yazı dillerindeki birçok lokatif fonksiyonu EAT döneminde de bulunmaktadır: *yer, zaman, yaş/sayı, miktar/derece, konu, araç, ikileme, tarz, karşılaştırma*. Ancak *yaş/sayı* ve *araç* gibi fonksiyonların bu dönemde kullanılmaya başladığı anlaşılmaktadır. Modern yazı dillerinde sıklıkla görülen *tarz* fonksiyonu da yine bu dönemde kullanılan fonksiyonlardan biridir.

Lokatif fonksiyonları içerisinde ilk defa Kutadgu Bilig’de *miktar/derece* fonksiyonunun kullanıldığı tespit ediliyor: *bu üçte bu bir ked kereklig turur* (Arat, 2008: 630). Eski Uygur Türkçesinde diğer morfemlerin fonksiyonlarında olduğu gibi ilk defa ikilemelerde kullanıldığı görülmektedir: *anta munta saçılıp yatmışın körüp etözlerin birgerü yirke çalıp ögsirep tınsırap inçe kaltı* (Kaya, 1994: 328). Aynı dönemde özellikle geç dönem metinlerinde artık *konu* fonksiyonunun kullanıldığı da tespit edilmiştir: *sözleyü tüketmiş boldı tigüçi savta bar anda iki yörügler* (Barutçu, 1998: 64). Erdal; Eski Uygur Türkçesinde +rAk morfemi ile birlikte veya yalnız *karşılaştırma* fonksiyonuyla kelime grupları yapan lokatiften bahseder: *barçada içgärürük barçada üzärük, kamagda öñrä, sinidü üstün sävgülük taplaguluk äd tavar bulmaz män* (Erdal, 2004: 372). Ancak bu fonksiyonun temelde ilk olarak tespit edildiği yer Köktürk dönemidir. Benzer örnekleri *ötükän yışda yig idi yok ärmiş, ıgar oğlanıñızda taygunuñuzda yegdi igidür ärtigiz* (Tekin, 2003: 114) görülen bu dönem, söz konusu fonksiyonun başlangıcı olarak alınması gerekir. Tabii olarak ablatif morfeminin ele alındığı bölümde de görüleceği üzere dillerdeki karşılaştırma algısı hedef ve kaynak ilişkisi içerisinde olduğundan dolayı Türkçede karşılaştırma yapıları doğrudan lokatif ve ablatif ile ilişkilidir. Dolayısıyla hedef-kaynak ilişkisi

dolayısıyla *karşılaştırma* fonksiyonunun ortaya çıkışı da kaynağa yani *yere* bağlı olduğu için ikincil bir fonksiyon olarak kabul edilebilir.

Runik yazılı metinlerde görüleceği gibi *-karşılaştırma* daha sonra ortaya çıkmış olarak kabul edilirse- sadece *yer* ve *zaman* fonksiyonlarının kullanıldığı görülmektedir. Diğer fonksiyonlar tanımlanamadığı için şimdiki durumda Türkçenin lokatifi ilk olarak bu iki fonksiyonda kullanılmış olabilir.

Bütün bu fonksiyonlar temelinde lokatifin fonksiyon gelişim piramidi aşağıdaki gibi olmalıdır:

Köktürk Türkçesinde kullanılan lokatifin *yer* ve *zaman* fonksiyonları zaten evrensel dilbilimde gösterilen temel lokatif fonksiyonlarıdır. Bu fonksiyonların yanında sentaktik olarak *zarf* ve *edat* fonksiyonları morfemin söz dizim stratejileriyle doğan fonksiyonlardır. Bu açıdan bu fonksiyonların ikincil fonksiyonlar olduğu söylenebilir. Söz konusu morfemin en eski dönem içerisinde bile *karşılaştırma* gibi ileri bir fonksiyonunun olması, dilin ne kadar işlenmiş olduğunu göstermesi bakımından gayet önemlidir.

Morfolojik rekonstrüksiyon metodu gereği rekonstrükte edilen formun en eski fonksiyonlarının ortaya konulması gerekmektedir. Morfemin Genel Türkçe için kabul edilebilecek en eski fonksiyonları, *yer* ve *zaman* fonksiyonlarıdır. Bunlardan başlayarak Genel Türkçenin seyrettiği düzlemde EAT. dönemine kadar gelişimin devam ettiği tahmin edilebilir. Bu dönemdeki fonksiyonların birçoğunun izlerini bugünkü modern yazı dilleri ve diyalektlerinde bulmak mümkündür. Bu tespitten hareketle Ana Oğuzca için tasarlanan lokatifin de başlangıçta bu fonksiyonlara sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır:

Rekonstrükte Edilen Formun Adı	Rekonstrükte Edilen Form	Rekonstrükte Edilen Formun Fonksiyonları
<i>Lokatif</i>	<i>*+DA</i>	<i>yer, zaman</i>

Ana Oğuzca için tasarlanan bu formun Oğuzca bir morfem değil hemen hemen bütün Türk boyları hatta birçok Altay dili tarafından kullanılan oldukça geniş ihataya sahip bir morfem olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tasarlanan **+DA* pre-morfu diğer Türk boylarıyla ortaklık sergileyen ve onlar için de geçerli olabilecek bir formdur.

1.1.2. Dinamik Durumlar

1.1.2.1. Datif

Genel olarak datif fonksiyonu, “alıcı”nın semantik rolü ile bağlantılıdır ve semantik olarak “vermek”le ilgilidir. Ancak datif, dolaylı nesne, alıcı ve diğer hedefleri işaretlemenin yanında oldukça geniş semantik rolleri kodlamakla birlikte çok çeşitli gramatikal fonksiyonları ifade eder (Tonyalı, 2015: 2-3). Evrensel yaklaşıma göre datifler için üst sınıflandırma önerilmektedir. Bu sınıflandırma ise üç konum kavramına göre belirlenmektedir. Bu konum kavramları; hedef, kaynak ve yerdir (Saiki-Kaneko, 1999: 94).

Datif -morfemli veya morfemsiz- sık sık dolaylı nesnenin durumu olarak adlandırılır, çünkü fiil hareketinin ve nesnenin aldığı yeri gösterir. O, “ifadenin uygulandığı nesne” durumudur ve cümlenin mantıksal nesnesidir (Fairbanks, 1886: 82). Birçok dil için datif durumu dolaylı nesne için kullanılmaktadır. Dolaylı nesne ve fiil arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Bu yüzden fiilin ve nesnenin yeri ve zamanına gönderme yaptığından dolayı lokatif fonksiyonuyla geçişkenlik gösterebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Altay dil aileleri üzerinde daha önce yapılan rekonstrüksiyon çalışmalarında görüleceği gibi yalnız “datif” proto-morfemi değil “datif-lokatif” proto-morfemleri elde edilmiştir. Yani datif fonksiyonları birçok dilde olduğu gibi Türk dili içerisinde de yalnız başına değil datif-lokatif geçişkenliği içerisinde yer alacaktır. Bu durumun en somut delili ise modern Oğuz yazı dillerinden elde edilmiş diğer durumların çeşitli fonksiyonlarıdır. Hiçbir durum morfemi özel dar bir anlam ile dil içinde yaşamaya başlamaz (Hopkins, 1918: 50). O hâlde dillerdeki durum kavramı her bir morfemde oldukça geniş fonksiyonlarla veya birden fazla durum kavramının tek bir morfemde toplanmasıyla ortaya çıkabilir. Hint-Avrupa dil ailesinde çoğu kez ablatifin görevini diğer durumlar karşılamaktadır. O yüzden gerçekte durum için gerçek bir ihtiyacın olduğu düşünülemez. Onun çeşitli fonksiyonlarının bazı durumlarda lokatif, datif, genitif ve instrumental ile sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan dillerde hiç olmama (veya yok olma) eğilimi mevcuttur (Hopkins, 1918: 48).

Dil tipolojisi yönünden, dünya dilleri için yapılan datif tipleri içerisinde Türkçe, “fiil yönetimli durumlar ve leksik tek değerlilik (-A yardım et- gibi)” tipine

girmektedir. Bu şekilde anlaşılıyor ki Türkçe için datif durumu genel olarak morfemlerle gerçekleşmektedir. Zaten durum kavramı gerçekte morfolojiktir. Evrensel yaklaşıma göre yine evrensel olarak datifler, işaretlenen durumlardır (Abraham, 1969: 4). Bu morfolojik olma durumuyla birlikte bu çalışmada -özellikle datif fonksiyonu için- morfemsizlik göz ardı edilmiştir.

Çalışmanın kapsamının dışında bulunsa da söz konusu morfemin bu şartlar altında kökeni için bazı düşünceler ortaya çıkabilir. Bu konudaki görüşleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Bang'a göre, +kı morfeminde olduğu gibi Eski Türkçedeki datif +ka (<+k ve +a) şeklinde olmalıdır. Bu açıdan asıl datif +A olmalıdır (Bang, 1996: 62). Buna karşın, Sinor, bu görüşe karşı çıkararak kalıplaşmış ifadeler de dâhil olmak üzere *+k morfeminin olmadığını söyler (Sinor, 1988: 719). Yine Kononov da aslı datifin +kA olduğunu ve +k ve +A birleşimiyle oluştuğunu iddia etse de bu morfemler hakkında bilgi vermemiştir (Arat, 1992: 111).

Şçerbak, +kA datifinin direktif +KArU morfeminin bir varyantı olduğunu kabul etmiş ve +A için ise +GArU morfemini esas almıştır. Bu doğrultuda şu gelişimi kabul etmiştir: +gArU>+gAr>+gA>+A ve +kA>+gA>+A (Eraslan, 2000: 69). Ayrıca birçok bilim adamı +kA datifinin başka morfemlerden veya fiillerden (kara-/kör-) türediği yönünden fikir ileri sürmüşlerdir.

Arat, Türkçede datif durumunu işaretleyen en eski morfemin +GA olduğunu düşünerek şu üç gelişim safhasını ileri sürmüştür: a) +GA devri, b) +KA devri ve c) +GA ve +KA devri (Ersoy, 2012: 271).

Temir, Moğolcadaki +A alamorfuna değinerek Türkçedeki +GA alamorfundan daha eski olduğunu söylemiştir. Ayrıca Moğolcada korunan +GA alamorfuna da dikkatleri çekerek Türkçe ile arasında bir paralellik kurmuştur (Temir, 1955: 16).

Gabain, datifin Eski Türkçede fonolojik koşullu olarak ünsüzlerden sonra +kA, nadiren +A ve ünlülerden sonra +yA olduğunu söylemiş ve +kA'nın yaygın olduğunu, diğer şekillerin sadece iyelik morfemli kelimelere, /k/ konsonu ile biten kelimelere ve yer bildiren isimlere getirildiğini şu örneklerle göstermiştir: *adaka, suwşamaka, öge, aça, binga, biriye, kırıya...* (Gabain, 1988: 63).

Doerfer, +A morfeminin; *at^oη-ka > at-ıη-a* gibi bir örnekten hareketle yanlış hece bölmesinden kaynaklandığını dile getirir. Ama bu çıkarımın gerçekleştiği tarihi tespit edemez (Doerfer, 1976: 101).

Doerfer'in genel Türkçe için tasarlamaya çalıştığı +gA datifine Erdal karşı çıkarak erken Türkçede +kA yanında bulunan +gA'nın Oğuz ve Bulgar-Çuvaşcadaki +A için son derece zayıf bir kanıt olarak görerek bu fikrin yalnız Oğuz-Çuvaş için geçerli olabileceğini iddia etmektedir. Üstelik Erdal diğer görüşlerin aksine Eski Türkçede asla +A ve +yA olmadığını ve Bulgar grubu Türk dillerinin Moğolcadan bir +A datifi kopyaladığı ihtimalini düşünmektedir (Erdal, 2004: 171-173).

Erdal başka bir ihtimal olarak çeşitlenmeyi direktif morfeminin etkisine bağlamaktadır. Ona göre +kA morfemi birincildir ve +gA morfeminin ortaya çıkması direktif morfeminin etkisiyle olmuştur. Çünkü direktif morfemi her zaman /g'/li ve datifle bir ilişkisi yoktur (Erdal, 2004: 172).

Eraslan datifin yapısını 4 farklı ihtimal üzerinden açıklamaya çalışmıştır:

a) *“Aslı şekil +A'dır ve Moğolcadaki şekillerden hareketle morfemin Türk-Moğol ortak devresine aittir. +kA formu ise adaka, sizike örneklerinde olduğu gibi yanlış hece bölmesinden kaynaklanmaktadır.*

b) *Altay dillerinde asıl datif +kA'dır ve +a'lı şekiller konson kaybıyla oluşur: adakka > adaka.*

c) *kara- veya kör- gibi fiillerin ekleşmesi sonucu oluşmuştur.*

d) *+kA ve +A morfemleri, +KArU direktif morfeminin kısaltmasıyla oluşmuştur (Eraslan, 2000: 71-72).*

Görüldüğü gibi Türkçenin ve diğer Altay dillerinin tasarlanan datiflerinden hareketle ve araştırmacıların köken arayışları sonucu çoğunlukla bir +A morfemi üzerinde ittifak edilse bile durum aydınlatılamamış, +gA ve +kA morfemleri üzerinde problemler devam etmektedir. Ana-Altayca ve ilk devir Türkçe için iki farklı datif proto-morfeminin (+A ve +gA) kabul edilmesi de tamamen bu sebeplerden olmalıdır. Ana Oğuzca için geçerli datif formu hakkında önce modern Oğuz yazı dillerindeki morfemin kullanım şekillerine de bakılması gerekmektedir:

1.1.2.1.1. Rekonstrüksiyon: I. Adım

1.1.2.1.1.1. TT. ve AnAğ.

Datif TT.'de daima +A şeklinde görülür: *Yusuf gözlerini ileride mor tepelere dikti. Bakın ne günlerē kaldık. Dinlenmeye geldiniz herhâlde. Karısına adını, rengini bilmediği hediyeler alıyordu. Kazançlı olup olmamasına hiç aldırmiyordu* (Korkmaz, 2014: 293-294).

AnAğ.'da düzenli bir şekilde +A alomorfu görülmektedir: *Siv. Hırsızlığa gidellermiş. Bil. Gocam asgera getdi. El. Onnar ele dellerse o zaman hakim ben obur o dāa gidecem der. Ancak Küt. ve Muğ. ağızlarında görülen şu iki örnek, daha arkaik bir görünüm arz etmektedir: durakga ve esge dosda* (Buran, 1996: 135-209). Ancak bu kullanımlar oldukça sınırlıdır.

Yine AnAğ.'da vokal uyumu düzenli olsa da özellikle Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu ağızlarında bozulur: *Riz. Yole devam ediliyo. Erz. Gedeha rahi alır. El. Ben eva gidayım. Nev. Herkeş oria dolar* (Buran, 1996: 139-140).

Özellikle Doğu Anadolu ağızlarında 2. teklik iyelik morfeminden sonra gelen alamorfe düşürülür ve alamorfik çeşitlenmeler görülür: *El. Baba get işen. Muş. Dodağan dişen gurban. Bit. Mektüp elen değende sıla fikren düşe* (Buran, 1996: 145).

Fonksiyonlar	
Yer	<i>Elleri belinde çevresine, tavana bakarak alt katı dolaştı.</i>
Yön	<i>Dışarıda kara bulutlar güneyden kuzeye akıyorlardı.</i>
Zaman	<i>Toplantının sonuç bildirisi yarına kaldı.</i>
Sebeup	<i>Şimdi ayrıldığına üzülüyorum.</i>
Amaç	<i>Dinlenmeye geldiniz herhâlde.</i>
Miktar	<i>Vaktiyle bu kitapları onar liraya almıştık.</i>

Konu	<i>Bir türlü asıl anlatmak istediklerime<u>ğ</u> gelemiyorum.</i>
Tarz	<i>Değirmen boş<u>a</u> dönüyor.</i>
İkileme	<i>Cevdet arka arkaya<u>a</u> birkaç defa yutkunduktan sonra denedi.</i>
Zarf	<i>Bu da bir bakıma<u>a</u> kader her şey demektir.</i>
Edat	<i>Bugün akşama<u>a</u> kadar ders çalışacağım.</i>
(Korkmaz, 2014: 292-298) (Kalkan, 2006: 47-50). Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.1.2.1.1.2. AzT. ve Ağ.

AzT., İAT., KarAzT. ve GünAzT.'de datif alamorfları genellikle +A formunda görülebilir: *O, Aləmşahbəyimi görmüşdü və gözəlliyinə heyran qalmışdı. O, daha çox pəhləvanaa və cəngavərə oxşayırdı. Nişanı geri qaytarmaq fikrinə düşmüşsənsə, belə kələklər sənə yaraşmaz* (Kazımov, 2010: 69), *Biz dağlaraa atəş açmağa gətirif goyurdux* (Karaman, 2011a:160). Ancak 16. ve 17. yüzyılda yaşamış Kışverî, Hataî ve Saib Tebrizî gibi şairlerin şiirlerinde +GA şekline rastlamak da mümkündür: *Bir zerre körünmez közüğə iki cihan*. Önceki yüzyıllarda Azerbaycan ile Orta Asya halklarının ilmî ve edebî faaliyetleri arasındaki yakın münasebet ve kişiler arasındaki karşılaştırma ve yarışma Doğu Türkçesi edebî geleneğinin ve bu yolla diyalektikal tesirin izlerini getirmiştir (Mirzezade, 1962: 85). Bu yüzdendir ki Doğu Türkçesindeki birçok formun izleri Azerbaycan Türkçesi ve ağızlarında görülebilmektedir.

ErmT.'de çoğu kez +A şekli düzenlidir: *Onu da mən aşığa dedim. Ona hörmət eləmiyen anasına atasına hörmət eləmir*. (Karaman, 2011b: 116).

Fonksiyonlar

Yer	<i>Dərviş olub çöllər<u>ə</u> düşmüşdü.</i>
Yön	<i>Ərşad göyde sayrışan ulduzlar<u>a</u> baxıb müəyyən elədi.</i>
Zaman	<i>Alaçıqların, komaların qabağında axşam<u>a</u>can əlvan paltarlı qız-gəlin hərlənirdi.</i>
Sebep	<i>Qurbanlığın mənəmse, xalın<u>a</u> qurban olum.</i>
Amaç	<i>Kəndlər var ki, əməkünü<u>nə</u> iyirmi beş kilo taxıl bölürlər.</i>
Miktar	<i>Tavanın yağını yarısın<u>a</u>can çəkdi başına.</i>
Konu	<i>Mömin olanlar onlardır ki, allah<u>a</u>, ahiret günün<u>ə</u>, mələklər<u>ə</u>, müqəddəs kitab<u>a</u>, peyğəmbərlər<u>ə</u> inanırlar.</i>
İkilemə	<i>Dənizden dəniz<u>ə</u> mənim deyə deyə yazıxlanır.</i>
Zarf	<i>Fərhad yenə heç nə başa düşməyərək dönüb ağıl<u>a</u> tərəf getdi.</i>
Edat	<i>Diyərbəkrdən tutmuş, Xorasana<u>a</u> qeder sizin ixtiyarınızdadır</i>
(Kazımov, 2010: 70-73) (Karaman, 2011b: 116). Bu funksiyonlarda istifadə edilirən çox defa diğər durum morfevləri yerinə də görev alabilməkdədir.	

1.1.2.1.1.3. GT.

GT.'de datif alamorfu, TT.'de olduğu gibi düzenli +A olarak kullanılır: *Gir sor bir kimseyə. Ya bən pazara varayım. Senin diyerdi teninə.* Ancak bazı durumlarda alamorf düşerken bağlantı konsonu bu görevi üstlenebilir: *Bir öküz gelmiş orayy ap-ak. Nereyy şimdi çöktü duman.* (Özkan, 1996: 122).

Fonksiyonlar

Yer	<i>Da onun üstün<u>ü</u> hepsi kalktı.</i>
Yön	<i>Da aldı yılaçlarını, gitti Filibin memlekettin<u>ü</u> hem gezdi yerdä, baaradı: "yılaç alın".</i>
Zaman	<i>Avşam<u>a</u> yak mumları da gelecek sana bir kartal.</i>
Sebep	<i>Düşmedim burda sizin gibi zeetlenm<u>ä</u>.</i>
Amaç	<i>Kursunu bittirdiktän sora, çaardı onu ihtiyar planetaları yüretm<u>ä</u>, da yüretti hepsini.</i>
Miktar	<i>Altı karbon<u>a</u> ver bana, al bir kuliyi.</i>
Konu	<i>Vakit geldi duuma<u>a</u>, çaardı gena onu.</i>
Tarz	<i>E-e çocuk, sen isl<u>ä</u> giinmişin.</i>
İkileme	<i>Elim koluma<u>a</u> jürejim sızlar.</i>
Zarf	<i>Birazdana<u>a</u> döndü.</i>
Edat	<i>Çocuk alty kulinin hayırsızını, suya<u>a</u> karşı içeneni, almıy isley onnarından</i>
(Uçkun, 1998: 762-766) (Uçkun, 2000: 384-386) (Özkan, 1996: 122-343). Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğerk durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.1.2.1.1.4. TkmT. ve Ağ.

TkmT.'de genellikle +A datif alamorfu kullanılır: *İçerdeki oturonloruñ barınıñ sağlığınaa içdiler. Biz bayrama tayyarlık görüp yöriis. Oraz bu kostumu kırk manadaa allı. Fakat 3. teklik iyelik morfeminden sonra ortaya çıkan pronominal /n/'den sonra ve ödünçleme kelimelerin ardından +O gibi ikincil şekillerin çıktığına tesadüf edilmektedir: *Ayallar Yurdomanıñ öyünö girdiler. Jançı sen sırkaw, okap bilmersiñ, bar doktoro git.* (Clark, 1998: 126-129).*

Bu benzeşme TkmT.'nin Salır, Sarık, Ersarı, Teke, Çovdur, Yomut (Demirgazık) ağızlarında görülmektedir: *Gözünö bir gara zat gelyer. Yalan sözö yer tapılmayar. Yoldo kervönö düşyer* (Berdiyev-Kirenov vd., 1970: 252).

Ancak A. P. Poçelyavskiy'nin oldukça arkaik ve TkmT.'ne has olmayan bir morfem olarak gördüğü +gA datifi Kıraç, Çovdur, Topar gibi diyalektlerde karakteristik bir özellik gibi görünürken Ersarı ve Yomut diyalektlerinde de görülmektedir: *Kimege baş koysam uhım geledi. Seçin boynumga orgalsın. Ayagı payga galdı* (Berdiyev-Kirenov vd., 1970: 253). Yomut diyalektinde *sürek* "sürüye" gibi örneklerde +k alamorfunun datif olarak kullanıldığı da görülmektedir (Hanser, 2003: 57).

Fonksiyonlar	
Yer	<i>Ol "Aşgabat" mihmanhanasına<u>a</u> yerleşip, çay içensoñ, şehere gezelenje çıkdi.</i>
Yön	<i>Gonşulor<u>o</u> gitdi.</i>
Zaman	<i>Bu kitabı kitaphanadan beş gün<u>ö</u> allım.</i>
Sebep	<i>Erik miwölörünüñ agramına<u>a</u> şaxaları aşak sallanışıpdır.</i>
Amaç	<i>Men Aşgavada okomog<u>o</u> gellim.</i>
Miktar	<i>Oraz bu kostumu kırk manada<u>a</u> allı.</i>
Konu	<i>İçerdeki oturonloruñ barınıñ sağlığına<u>a</u> içdiler.</i>
İkileme	<i>Boydan maş<u>a</u> getdiler.</i>
Zarf	<i>Hiç haysıñız köç<u>e</u> çıkmañ.</i>
Edat	<i>Men olor<u>o</u> göre yolo veledrakdirin.</i>
(Hanser, 2003: 57-66) (Clark, 1998: 126-130).	

Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.

1.1.2.1.1.5. HT.

HT. ve ağzlarında daima +A şekli mevcuttur: *Alinağ berdim. Be olarağ! Bizğ rahnümalığ edin. Ounağ gâli'llän.* (Doerfer, 1993a: 302-428). Kuç. ağzında düzenli +A: *Här dâgağ ki bu şämşiri vurıdi. Ayü günüğ der sän çıxma* (Özden, 2014: 88).

1.1.2.1.1.6. ITT.

TT. ve GT.'deki gibi vokal uyumuna bağlı şekilde +A kullanılır: *Anavatanağ geldig. Kâhtı getti kuyıyağ. Bir eyliğ ettuv menğ* (Bayatlı, 1996: 370).

Fonksiyonlar	
Yer	<i>Koydular tecereye<u>ğ</u>, dümdüz yola sâldılar.</i>
Yön	<i>Hamama<u>ğ</u> getmeg ister.</i>
Zaman	<i>Hemen girdim heleye, o toy sona<u>ğ</u> yetmişiti.</i>
Sebep	<i>İmānım var resüle pegember olduğına<u>ğ</u>.</i>
Amaç	<i>O getmez su satmaga<u>ğ</u>, yuhsı gelmez yatmaga<u>ğ</u>.</i>
Miktar	<i>Kānımı ucuz sâttım gelmedi bir kırana<u>ğ</u>.</i>
Konu	<i>Gece hamama gettim, bunu vurma şakkaya<u>ğ</u>.</i>
Tarz	<i>Kefinnen reng reng oldu, döndü yeddi levine<u>ğ</u>.</i>
İkileme	<i>Saga<u>ğ</u> sola<u>ğ</u> gezdire kızın sâli ögice.</i>
Zarf	<i>Kişi bahtı kalaşa, gayet düştü talaşa.</i>
Edat	<i>Neççe yatana<u>ğ</u> karşı bir dene oyağ lāzım</i>

(Bayatlı, 1996: 1-15).

Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.

1.1.2.1.1.7. ST.

ST.'de datif alamorfları oldukça çeşitlilik göstermektedir. Ancak bu durum da morfo-fonolojik bir koşula bağlanmıştır. Konsonlardan sonra +A ve vokallerden sonra +GA: *Arcı oye emeh keleguçi kemiş. Guş dala gunmiş. Sen kişikü yişakuma. Par kişinige küne avuga sormiş* (Mehmet, 2014: 76-77). ÇinS.'de durum aynıdır (Mehmet, 2012: 87).

Fonksiyonlar	
Yer	<i>Guş dala gunmiş.</i>
Yön	<i>Avu eşekü eyişamiş: "Sen tä hayiñni çöi!" etemiş.</i>
Zaman	<i>Pu avuga etisina ayahnı verci.</i>
Sebep	<i>Sen mune nege verci?</i>
Amaç	<i>Âtğune pegnige ôsı ciga kiş yirtakka vâmişi.</i>
Konu	<i>İnci uler susamişde su işdeme vamiş.</i>
Tarz	<i>Ele yanden yüre jıayuguanne girmiş.</i>
İkileme	<i>Koy urgica:ne yirihtin yiraqqa qaşç'i.</i>
Zarf	<i>Anı avuga küneñimiş.</i>
Edat	<i>Aï çih kēgula òtur.</i>

Aitlik	<i>Maḡa a't yohtır.</i>
(Mehmet, 2012: 87-272) (Mehmet, 2014: 76-80).	
Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

Modern Oğuz grubu yazı dillerine eş zamanlı olarak bakıldığında ortak ve düzenli bir datife sahip oldukları görülebilir. Özellikle Doğu Türkçesi ile temasları bulunan AzT. ve TkmT. Ağ.'da +GA formunun kullanılması yine bu temas ile açıklanmaktadır. AzT.'de bu şekillerin daha eski metinlerde yer alması yazı dili geleneğinin bir parçası olmalıdır. ST.'deki şekillerin durumu ile birlikte düşünülüğünde Oğuzca için daha arkaik bir morfemin izlerini taşıdıkları söylenebilir.

TkmT.'de uyumdan kaynaklı ikincil şekiller mevcuttur. Bunların varlığı öncelikle yazı dilinin ileri düzeyde vokal uyumuna sahip tipolojik özelliği ile ilişkilendirilebilir. Bunun dışındaki bütün şekillerin düzenli ve istikrarlı olduğu görülmektedir.

Osmanlı Türkçesinin devamı niteliğinde görülebilecek olan TT., GT. ve ITT.'de datif, düzenli olarak +A formunda kullanılmaktadır. Fakat Doğu Türkçesinin edebî tesiri altında kalan TkmT. ve AzT. gibi diğer modern yazı dilleri ve ağızlarında görülen farklılıklar ise morfemin durumu hakkında biraz karışıklığa sebep olmaktadır. Çünkü farklı şekillerin kullanımı özellikle akıllara Doğu Türkçesindeki kullanımları getirirken aynı zamandan genel Türkçedeki datif şekillerinden biri olarak arkaik bir şeklin kalıntısı olabileceğini de düşündürmektedir. Fakat bu morfemin vokal uyumuna çoğu kez uymadığı özellikle +e şeklinin kullanıldığı ancak halk arasında kalın sıradan kelimelerde bu uyumun görülebildiği bilinmektedir (Tulum, 2011: 106).

15. yüzyıldan itibaren Oğuzcanın batı koluna kaynaklık etmiş Osmanlı sahasında üretilmiş metinlerin tamamında şüpheye yer bırakmayacak şekilde +A datifinin kullanıldığı görülmektedir. Fakat yine 15. yüzyılda Fatih Sultan Mehmet adına Uygur harfleriyle yazılan yarlıktaki bütün örnekler +GA şeklindedir (Arat,

1939:296). Yazılış amacı itibariyle, Doğu Türkleri için yazılan bu metinde Batı Türkçesi dışına çıkılması da gayet doğal görünmektedir.

REKONSTRÜKSİYON I. ADIM		
Yazı Dili/Diyalekt	Morfem	Fonksiyon
TT.	+A	<i>yer, yön, zaman, amaç, sebep, miktar, konu, tarz, ikileme, zarf, edat</i>
AnAğ.	+A	
AzT.	+A (+gA)	<i>yer, yön, zaman, amaç, sebep, miktar, konu, ikileme, zarf, edat</i>
Ağ.	+A (+gA)	
GT.	+A	<i>yer, yön, zaman, amaç, sebep, miktar, konu, tarz, ikileme, zarf, edat</i>
TkmT.	+A	<i>yer, yön, zaman, amaç, sebep, miktar, konu, ikileme, zarf, edat</i>
Ağ.	+A, +O, +gA	
HT.	+A	-----
ITT.	+A	<i>yer, yön, zaman, amaç, sebep, miktar, konu, tarz, ikileme, zarf, edat</i>
ST.	+GA, +A	<i>yer, yön, zaman, amaç, sebep, konu, tarz, ikileme, zarf, edat, aitlik</i>

O hâlde I. adımda;

REKONSTRÜKSİYON I. ADIM						
TT. ve Ağ.	AzT. ve Ağ.	TkmT. ve Ağ.	GT.	ITT.	HT.	ST.
+A	+A	+A,	+A	+A	+A	+GA,

		+gA				+A

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere modern Oğuz dil ve diyalektlerinde eş zamanlı bir karşılaştırma ile ortaya konan bu morfeplerden ortaya çıkabilecek bir $*+A$ pre-morfu rekonstrükte edilebilir. Çünkü *çoğunluk*, *ekonomi* ve *yönlülük* ilkeleriyle örtüştüğünden ve özellikle Oğuzcanın tipolojisine sadık kalmak açısından bu rekonstrüksiyon yapılabilir. Bu çıkarım sadece modern yazı dillerinden hareketle kullanılan verilerle elde edilirken ortak bir alamorf bulabilmek için önem kazanmaktadır. Ayrıca iç rekonstrüksiyonun kendi içerisinde kendini doğrulama ilkesi yönünden EAT ve öncesindeki formlar bu çıkarımı doğrulamaktadır. Yani eş zamanlı metodun art zamanlı metot ile örtüştüğü görülmektedir. Bu açıdan fonolojik uygunluğa dikkat edilirken Oğuzcanın tipolojisi de önem kazanır. Özellikle ağızlardaki şekillerin arkaik olduğu görülmektedir.

Yeni rekonstrükte edilen $*+A$ morfeminin “morfolojik rekonstrüksiyon” metoduna uygun olarak bir de fonksiyonlarının değerlendirilmesi gerekmektedir. İlk kısımda verilen modern yazı dillerinin fonksiyonlarından hareketle söz konusu morfemin ortaklaşan fonksiyonları şunlardır: *yer*, *yön*, *zaman*, *amaç*, *sebep*, *konu*, *ikileme*, *zarf* ve *edat*. Ancak dikkat edilirse bu ortaklık dışında *tarz* ve *miktar* gibi fonksiyonlar çok sık görülmekte olup ortaklıkları birkaç yazı dili tarafından bozulmaktadır. *Aitlik* gibi diğer bir fonksiyon, belirli yazı dillerinde görülen sonradan kazanılmış daha yeni bir fonksiyon olabilir. Dolayısıyla söz konusu yazı dillerinde temel olarak rekonstrüksiyon ilkelerinden *çoğunluk* ve *ekonomi* ilkelerine göre I. adımda datif ve temel fonksiyonları şu şekilde olmalıdır:

Rekonstrükte Edilen Formun Adı	Rekonstrükte Edilen Form	Rekonstrükte Edilen Formun Fonksiyonları
<i>Datif</i>	$*+A$	<i>yer, yön, zaman, amaç, sebep, konu, ikileme, zarf, edat</i>

1.1.2.1.2. Rekonstrüksiyon: II. Adım

KıpT.'de datif çok belirgin olmasa da bir çizgi ile ayrılabilir. Kodeks Kumanikus'un da dâhil olduğu Kuzey Kıpçak Türkçesinde datif düzenli olarak +gA formundadır ve konson uyumuna göre +kA morfemi de görülebilir. Ancak Memluk Kıpçak Türkçesinde bu morfemlerin yanında daha yaygın olarak +A alamorfunun kullanıldığı bilinmektedir.

EAT.'de ekseriyetle datif alamorfu +A şeklindedir. Morfemsiz datif yapıları dışında morfemin diğer şekilleri de görülmektedir.

KY.'de ağırlıklı olarak +A alamorfu kullanılırken, +GA şekline de rastlanmaktadır: *divara*, *balıklaraa*, *meclisee*, *deveyee*, *züleyhāyaa*, *itke*, *kıyāmetke*, *suvga*, *ululukka* (Cin, 2004: 99).

BH.'de genellikle +A alamorfu kullanılır: *agaça*, *mü'minee*, *nūrına*, *tanrıyaa*, *ipümee* (Buluç, 1956: 17-21). Özellikle sadece manzum kısımlarda +GA alamorfuna yer yer rast gelinir: *yazukınga*, *yolga*, *ortasınga*, *çalapga* (Buluç, 1963: 168-175).

FK.'da düzenli +A alamorfu: *kitābına*, *ilminee*, *kişileree*, *asabayaa*, *anayaa* (Tekin, 1974:112-113).

KT.'de datif alamorfları +A ve +gA şeklinde ikili olarak kullanılmıştır: *sücüdaa*, *namazına*, *Mekkeyee*, *namazga*, *ergee*, *uragutlargaa* (Korkmaz, 1966: 229).

ÇN.'de düzenli +A: *ālemee*, *cihānaa*, *belayaa*, *birinee*, *sözümee*, *kardaşına* (Mansuroğlu, 1956: 52).

SŞ.'de düzenli bir şekilde +A: *deñizee*, *Mevlānāyaa*, *uçmaga*, *nūrına*, *kamusına*. Fakat metindeki *yan* kelimesiyle birlikte datif alamorfunun kullanılması sonucu *yaña* kelimesi ortaya çıkmış ve bu yüzden metinde +gA alamorfunun da kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (Mansuroğlu, 1958: 109).

GN'de +A: *göñlinee*, *gögee*, *kullığınaa*, *bunlaraa*, *secdeyee*, *du'āyaa* (Yavuz, 2000: 503-519).

SN.'de genel olarak +A alamorfu kullanılmıştır: *kal'āyaa*, *kapuyaa*, *atamaa*, *kuluña*, *size* (Cin, 2012: 69-75).

MN.'de +A: *katına*, *dilegüme*, *gemiye*, *tanrıya* (Korkmaz, 2017: 108).

YZ.'de farklı yazımlar olmak üzere düzenli +A: *yohsula*, *Bünyamîne*, *sarāya*, *kişiyē* (Yıldız, 2008:115).

KBD.'de ekseriyetle +A alamorfu kullanılmışken bazı örneklerde +gA alamorfu görülmektedir: *oğula*, *ataya*, *gökçelige*, *cānuma*, *bizge* (Ergin, 1951: 305).

YE.'de +A: *pūla*, *üstine*, *hāslara*, *dünyāya*, *mülkine* (Tatçı, 1990: 817-822).

DK.'de düzenli bir şekilde +A: *evüme*, *kulagina*, *otaga*, *agaca*, *taglara*, *kimseyē* (Tezcan-Boeschoten, 2012: 33-71).

Fonksiyonlar	
Yer	<i>Soñuci mısra sultān olmuş idi.</i>
Yön	<i>Bir derin kuyuya düşdiler.</i>
Sebeb	<i>Kamuya teñriden eylik dilerem.</i>
Amaç	<i>Tanukluga varursın hak evine.</i>
Konu	<i>Bir er ölse bir oğlı kalsa mâlı dükel ol ogula bolur.</i>
Tarz	<i>Bagışlar kullarına gufran durur.</i>
İkileme	<i>Anı döğüp yāsemin yagina katalar, dahı saça sakala dürteler.</i>
Zarf	<i>Namaz kılmaga gelmiş güzeller.</i>
Edat	<i>Avrat ol gice irteye dek ol yigidile zevk itdiler.</i>
Araç	<i>Biz mallarumuza tavarlarumuza meşgöl idük.</i>
(Gülsevin, 2011: 41-47).	
Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

Datif için yukarıda yapılan taramalar gösteriyor ki, Anadolu sahası dışından Anadolu'ya kadar Oğuz Türklerinin ilk yazılı eserleri olarak kabul edilen bu eserlerde datifin kullanımı bir düzen içerisinde yer almıştır. Özellikle Selçuklu eserleri olarak kabul edilen Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u, Behçetü'l-Hadaik ve Kudurî Tercümesi'nde datif bir düzen göstermezken Feraiz Kitabı'yla birlikte artık Anadolu'da yazılan metinlerde sadece +A datifi kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum hakkında Erdal, özellikle BH.'de +GA morfeminin kullanılmasını şu sonuçlara bağlar:

a) Yazar, "asil" duygularını ifade etmek için kullandı. Çünkü bu asillik yazı geleneğinin taklidiyle olurken okuyucunun da özel dikkatini çekiyor.

b) Yazar, Doğu morfemlerini seçerek daha yüksek bir tarzı temsil ettiğini düşünüyordu.

c) Ölçü ve kafiye kaygısı.

Ayrıca arkaik formların özel ifadelerde kalmış olabileceği düşünülmelidir (Erdal, 2016: 140).

Dolayısıyla bu ikili kullanım konusunda her zaman olduğu gibi iki sonuç ortaya çıkmaktadır: Bu ikili kullanım a) yazarın farklı sebeplerden dolayı kişisel seçimidir veya b) Doğu Türkçesinin ciddi tesiriyle ilgilidir. Öyle ki Anadolu'da yazılan eserler içerisinde +gA morfeminin görüldüğü ve Doğu Türkçesinin tesirinin bulunduğu tek eser KBD'dir. O hâlde burada, eserlerin yazıldığı çevre tesiri asla göz ardı edilmemelidir. Bu düşüncenin aksine Gülsevin, Oğuzcanın ilk metinlerinde görülen +GA şeklinin karakteristik olamayacağını ve morfemin K > G şeklinde süreklileşme ve yutulmaya maruz kaldığını iddia eder (Gülsevin, 2011: 39).

Yeri geldiği için Erdal'ın son ifadesi üzerinde de durmak gerekmektedir. Gerçekten Oğuz sahasında bazı arkaik formlar daha arkaik morfemleri koruyabilmektedir. Özellikle *ben*, *sen* gibi zamirlerin datifli şekilleri (*baña*, *maña*, *saña*, *buña*, *aña*), Sultan Veled'in şiirlerinde yer alan *yaña* ve günümüz yazı dillerinde de görülebilecek *başka* ve *özge* (Poppe, 1977: 70) örnekleri bu morfemi koruması bakımından dikkat çekici örnekler olabilir. Bu örnekler Oğuz sahasındaki datifin daha eski bir şekli için ipucu olabilir. Böyle bir durum, Bacanlı tarafından

Eski Anadolu Türkçesinde görülen düzensizlikler olarak kaydedilmiştir (Bacanlı, 2016: 96).

Oğuzcanın ilk metinlerinden itibaren yapılan taramalara göre, Oğuzların kullandığı datif “olga-bolga” metinlerinde bir ikilik gösterse de Anadolu sahasında zaman içerisinde bu ikiliği terk ederek +A alomorfu yaygınlaşmıştır. Yine bu ikiliğin daha eski bir datifi işaret edebileceği unutulmamalıdır.

Harezm sahasında artık +KA morfeme oranla +GA morfemi daha fazla kullanılmıştır. Konson uyuma girmeksizin +GA morfeminin baskın olarak kullanıldığına tesadüf edilmektedir. Fakat Kutb’un Hüsrev ü Şirin’inde ve Kısasü’l-Enbiyâ’da geçen *uykuya*, *câne*, *koldaşına*, *bize*, *kime* gibi örneklerde datifin +A şeklinde kullanıldığına da şahit olunmaktadır (Baran, 2006: 140-142). Modern Oğuz yazı dillerinde ve EAT.’de görülen bu formun Harezm döneminde görülmesini diyalektik bir özellik olarak değerlendirmek mümkündür. Çağatay Türkçesi döneminde konson uyumuna göre düzenli +KA ve +GA alamorflarının kullanıldığı görülmektedir (Eckmann, 2013: 71). Bacanlı Çağatay sahasında şiir içerisinde kafiye yüzünden birçok yerde +A morfeminin de görülebileceğini not eder (Bacanlı, 2016: 88). Oğuz-Kıpçak çevrelerinde yazıldığı düşünülen (Ağca, 2016: 61) Oğuz Kağan Destanı’nda +KA ve +GA’lı şekiller yaygın olarak kullanılmaktadır (Ağca, 2016: 48).

KarT. döneminde +KA/+GA şekliyle gördüğümüz datif, düzenli ve işlek bir kullanımdadır. Özellikle ince sıradan çokluk zamirlerinde *bizge*, *sizge* gibi örnekler artık +gA morfeminin iyice yaygınlaştığını gösterebilir. Daha önceki çalışmalarda datifli örnekler diye kabul edilen DLT’deki *ayaga* (Ercilasun, 2015:419) ve KB’deki *bege*, *odgurmuşa*, *könlüme* (Arat, 2008: 266-864) gibi örneklerdeki morfemler datif değil seslenme morfemleridir. Bacanlı, KökT., EUT. ve KarT. dönemlerinde yer alan 1. ve 2. kişi iyelik morfemi koşullu datifleri düzensizlik olarak görerek dönemin düzenini +KA olarak göstermiştir (Bacanlı, 2016: 42-62).

Eski Uygur Türkçesinde genellikle +KA/+GA morfemi datif fonksiyonuyla kullanılır. Bu morfemin alamorflarını yazı üzerinde tespit etmek çok zorken Eraslan şu şekilde bir koşul dizisi önermiştir: /r/ konsonundan sonra +ga, /n/ konsonundan sonra +ge, /ç/, /g/, /k/, /m/, /n/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /v/, /y/, /z/ konsonlarından sonra +ka, /g/, /k/, /m/, /r/, /ş/, /t/, /z/ konsonlarından sonra +ke (Eraslan, 2012: 142). Bu

önerinin doğruluğu bir yana söz konusu dönemde +gA alomorfunun kullanımda olması gayet önemlidir. KökT.'deki fonolojik koşullu morfemlerin uğradığı ses hadiselerinin benzer örnekleri yine bu dönem için geçerliliğini korumaktadır. Özellikle 1. ve 2. teklik kişi iyelik morfemli datiflerde bu görülebilmektedir. Üstelik bu morfemin dışında bazı örneklerde izahı mümkün olmayan biçimde +A morfemine de tesadüf edilmektedir: *burkanlarka* ~ *burkanlara*, *kadaşka* ~ *kadaşa*... (Kaya, 1994: 106-326).

KökT.'de datifin kullanımını oldukça karmaşık bir durumdadır. KökT.'de genel olarak işlek ve yaygın morphem +kA olup, 3. teklik kişi iyelik morfeplerinden sonra Tekin'in kabul ettiği şekliyle +ηA -ki bunun da daha eski bir n+ka veya n+ga'dan gelmiş olduğunu iddia eder- ve son olarak da daha eski bir morphem olarak kabul edilen +A formu kullanılmıştır (Tekin, 2003: 110). Öncelikle ilk morphem şüphe götürmeyecek kadar yoğun ve koşulsuz morphem olarak görülebilir: *taşka*, *ika*, *ebke*, *yazıka*... Fakat Tekin'in 3. kişi iyelik morphem koşullu verdiği +ηA morfemi esasen pronominal /n/ ve +kA datifinden mürekkep bir morphem olmalıdır. Bu şekliyle de bir önceki morfemle aynı olduğu görülür. Son morphem olan +A morfemi ise yine morfolojik koşullu olarak 1. ve 2. teklik iyelik morfeminden sonra görülmektedir: *yaşım*, *olurtukuma*, *ebiñe*, *kaganıñ*... Dikkat edileceği üzere bu morfemin fonolojik koşullu eklenmesinde /ñ/ ve /m/ konsonları rol oynamaktadır. Bu konsonlar hem sonorat hem de nazal konsonlardır. Yani asimilasyona ve büzülmeye elverişli seslerdir. Özellikle 2. teklik iyelik morfemli bir örneğe bakılacak olursa durum daha iyi anlaşılabilir: *ebiñe* < *ebiñ+ke*. Zaten 1. teklik iyelik morfemli koşulsuz istisna örnekler de bu düşünceyi doğrulayabilir: *elimke*, *yaşımka*... Doerfer, +A morfeminin; *at^oη-ka* > *at-ıñ-a* gibi bir örnekten hareketle yanlış hece bölmesinden kaynaklandığını dile getiriyor. Ama bu çıkarımın gerçekleştiği tarihi tespit edemiyor (Doyerfer, 1976: 101). Erdal ise *kaganıma* kelimesindeki +A morfemini 2. teklik iyelik morfeminden sonra gelen datif ile analogik bir bağlantıyla ortaya çıktığını düşünüyor (Erdal, 2004: 184). Doerfer de bir yazısında bu düşüncenin aynısını ileri sürer (Doyerfer, 1992: 9).

Yukarıdaki son iki kategorideki morfeplerin +gA mı +kA mı olduğu konusu da bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Erdal'a göre +kA morfemi birincildir ve +gA morfeminin ortaya çıkması direktif morfeminin etkisiyle olmuştur. Çünkü direktif morphem her zaman /g/'lidir (Erdal, 2004: 172). Yenisey Yazıtları bu konuda

bazı fikirler verebilir. Öncelikle bu yazıtlarda *elimke*, *oglumka*, *atımka* gibi örnekler varken diğer yandan da *kunçuyuma*, *kiçigime*, *bodunuma* örnekleri de yer almaktadır. Bu örneklerin datif istemli *bük-* fiili ile birlikte kullanılması formların datif olması konusunda şüpheye yer bırakmamaktadır. Bu durumun bir benzeri direktif morfeminde de görülmektedir: *ebimerü* (Erdal, 2004: 184). Ancak gözden kaçan bir durum var ki bu direktif morfemi düzenli olarak /g/'li kullanılmaktadır ve dolayısıyla datifin de bu duruma paralel şekilde gelişebileceği düşünülmelidir. Ayrıca yine bu yazıtlarda transkribe edilen *avga*, *artımga*, *yaşımga* gibi örnekler (Yıldırım, Aydın vd., 2013: 108-118) de morfemin ya diyalektikal bir özellik olduğunu ya da morfemin gerçek şeklinin bu olduğunu gösterir.

Tekin, Orhun Yazıtları'nda yer alan yır(ı)ya ve bir(i)ye örneklerini dikkate alarak buradaki /y/ konsonlarını bağlantı konsonu olarak düşünüp +A datifinin varlığını buradaki örnekler üzerinden de kabul etmiştir (Tekin, 2013a: 499).

VBT.'de kullanılan morfem sadece datif fonksiyonlu değil datif-lokatif fonksiyonludur. Söz konusu morfem +A şeklindedir: *āhirata*, *cāla*, *tāriha* (Tekin, 1988: 38). ÇuvT.'de yine aynı şekilde +A alamorfu kullanılırken bu alamorfun fonksiyonu daha önce de belirtildiği gibi datif-akuzatiftir. ÇuvT.'de bu alamorfun eklenmesinde çok çeşitli ses olayları görülsede belirli bir düzene sahiptir: *īrma*, *saltaka*, *açanaa*, *kitive*, *śinna*, *vīyya* (Ersoy, 2012: 273-274).

Ana-Altayca için tasarlanan datif daha önce yapılan çalışmalarda farklılık gösterdiği gibi yine bu dönem için iki farklı morfemin rekonstrükte edildiği görülmektedir. Özellikle tasarlanan formlar diğer durum morfemleri gibi eş fonksiyonlarda tasarlanmaktadır. Buradaki tasarlanan formlar da genellikle datif-lokatif fonksiyonlu proto-morfemlerdir. Poppe, Ana Altayca için bir *+ā morfemi tasarlamıştır. Bu morfeme kanıt olarak, daha çok Orta Moğolcada ve diğer tarihî Moğol diyalektlerindeki birleşik morfemlerde ve müstakil olarak kullanıldığı çeşitli örnekler gösterir. Ayrıca Tunguzcada bir +a/+ya partitif morfeminin kullanıldığından bahseder (Poppe, 1977: 67). Choi, çalışmasında iki farklı datif-lokatif (+a ve +gA) tasarlamıştır. Ona göre, modern Moğolcada pek nadir olan +A morfemi, klasik ve klasik öncesi Moğolcada koşullu olarak sıkça kullanılmaktaydı. Zaten Türkçedeki +A morfemini de arkaik biçim olarak kabul etmektedir (Choi, 1989: 181). Yine Korecede bulunan +āi/+zi/+yei morfemlerinin aslı fonksiyonlarının lokatif olduğunu

ancak gerçekte datif-lokatifle bağlantısı olması gerektiğini iddia eder. Orta Korecede +kzi morfemi dışında saygı ifadesi olarak +skii (+si ‘saygı morfemi’ ve *+ke) kullanılırken, modern Korecede +kke şekli kullanılmaktadır. Ayrıca modern Korecede datif-lokatif olarak +e ve +ge şeklinde iki datiften oluşan +ege formu kullanılır (Choi, 1989: 183-185). Dolayısıyla Choi, +A ve +gA olmak üzere iki farklı datif proto-morfemi tasarlamıştır. Tekin de daha önceki görüşler ve örnekler ışığında datif-lokatif olarak +A proto-morfemini kabul etmiştir, hatta Modern Çuvaşça örneklerden hareketle Proto-Çuvaş veya Proto-Bulgarcada datifin şüphesiz +A olduğunu iddia eder (Tekin, 2013a: 498). Ramstedt, Tunguzcadaki partitif morfemi olan +a/+ya’yı Ana Altayca akuzatifi *+i’ye yaklaştırırken, Poppe bu görüşe karşı çıkarak Tunguzcada *i>*a değişiminin olamayacağını, tersine kelime sonundaki /i/’nin düştüğünü ve Çuvaşçada olduğu gibi datif ile akuzatifin birbirine yakın olduğunu söyleyerek Tunguzca +a/+ya’yı Moğolca datif +A’ya yaklaştırmıştır (Choi, 1989: 182). Burada Çuvaşcadaki akuzatif-datifin tek morfemle karşılandığını hatırlamak gerekir. Yine Ramstedt, Eski Türkçedeki direktif +rA morfeminin içerisinde de bir *+A datifinin bulunduğunu iddia eder (Tekin, 2013a: 498).

O hâlde II. adımda;

REKONSTRÜKSİYON II. ADIM								
VBT. ve Çuvaşça	KökT.	EUT.	KarT.	HzmT.	KıpT.	ÇağT.	EAT.	Daha Önce Rekonstrükte Edilen Form
+A	+KA (+GA?)	+KA ve +GA	+KA ve +GA	+GA, +KA ve +A	+GA ve +A	+KA ve +GA	+A ve +GA	+A

Türkçe, Moğolca ve Korecede ortak olarak +GA ve +A datif alamorfları bulunmaktadır. Bu iki alamorftan hangisinin daha eski olduğu konusuna karar vermek Ana-Oğuzca için de bir çözüm noktası oluşturabilecektir. Tasarlanan Ana-Altayca ve İlk-Türkçe sonrasında yaklaşık I. -V. yüzyıllar arasında ayrıldığı düşünülen Çuvaşça ve devamı niteliğindeki Volga-Bulgarcasında datifin düzenli bir şekilde +A olarak bulunması, yine Moğolcanın tarihî diyalektlerinde +A bulunurken daha sonraki devrelerinde Eski Türkçe ve devamındaki gibi +A ve +GA formunun

ikili kullanımı, bu morfemin Altay dil birliğinden bu yana aslı formun +A olarak kabul edilebileceğini gösterebilir. Poppe, datifin Eski Türkçedeki durumuna değindikten sonra +A morfeminin genellikle +GA datifinin alamorfu olarak kabul edildiğini söyler. +A ve +GA'nın farklı fonemlerle biten köklerde kullanıldığını ve bu yüzden bunların aynı morfemin alamorfları olabileceğini düşünür. Eğer bu fikri doğruysa bu ayrışmanın çok erken bir tarihte olduğunu çünkü +A ve +GA morfemlerinin farklı fonksiyonlarda olmak üzere Moğolcada bulunduğunu bildirir (Poppe, 1977: 67). Dolayısıyla bu morfemlerin ayrışma dönemleri de en az ilk Türkçe devri gibi eski bir tarihe gidebilecektir ki, Çuvaşçadaki morfem bunun en güzel örneği sayılabilir. Ayrıca Altay dillerinde yer alan datiflerin yanı sıra Ana Macarcada latif (datif fonksiyonuna yakın bir morfem birimi) á/è iken eski Macarcada bu formun görünümü +ká/+kè ve +i/+já/è şeklindedir (Güngörmüş, 2003: 75).

Daha önce zikredilen morfemin bileşik bir yapıda olma ihtimali tekrar düşünüldüğünde, Türk dilinin durum morfemlerinden bazılarının birbirinden türediği görüşüne de dayanılarak datif için bazı iddialarda bulunulabilir. Zaten durum kategorisi içerisinde bulunan morfemler kendi semantik ve gramatik alanları içerisinde yalnız bir fonksiyonda değil birden fazla fonksiyonlarda kullanılabilirlerdi. Mesela lokatif olarak kabul edilen +DA morfemi başlangıçta hem lokatif hem de ablatif fonksiyonunda kullanılırken zaman içerisinde özel fonksiyonlar kazanmış, ablatif ise bu morfemin genişlemesi ile (+DAn) ortaya çıkmış olabilecekti. Dolayısıyla üzerinde durulan datifi, böyle bir birleşim dâhilinde düşünmek farklı sonuçlara götürebilir. Eğer +A morfemi daha eski bir morfem olarak kabul edilirse böyle bir ihtiyaç doğmayacaktır. Fakat daha önce rekonstrükte edilen diğer morfemin daha arkaik olduğu kabul edilirse tek yaklaşım *+G ve *+A şeklinde iki farklı morfemin elde edilmesini gerektirir -elbette burada Bang'ın +ka (<+k ve +a) görüşünü (Bang, 1996: 62) kabul etmek mümkün görünmemektedir-. Bu yaklaşım ile elde edilen ilk morfem üzerinde oldukça farklı görüşler ileri sürülürse de ikinci morfemin yine bir +A alamorfu olacağı oldukça açıktır. Öyleyse bütün bu sebepler ve eldeki veriler ışığında +A datifinin daha eski bir morfem olduğu (ve hatta bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi lokatif ve ablatifin birleşimlerini de sağladığı) anlaşılabilir.

Kökt. ve EUT. dönemlerinde söz konusu alamorfun izlerini oldukça az örnekte görebilmekteyiz. Daha önce yapılan çalışmalarda bu dönemlerde varlığı kabul edilen morfem için verilen örnekler (1. ve 2. teklik iyelik morfeminden sonra gelen örnekler) +A alamorfu için geçerli örnek sayılamazlar. Çünkü dönem içerisinde alamorfun kullanımını hayli sınırlı olup birinci sırada zamirler üzerinden değerlendirme yapan yaklaşıma göre zaten mümkün değildir. Ancak Orhun Yazıtları'nda yer alan *yır(i)ya* ve *bir(i)ye* örnekleri hala şüpheli olarak bir kenarda durabilir. EUT. özellikle geç dönem metinlerinde karşılaşılan *burkanlarka* ~ *burkanlara*, *kadaşka* ~ *kadaşa*... (Kaya, 1994: 106-326) örnekleri de bu morfemin diyalektik olarak sahiplenildiğini gösterebilir. Tekin, datif yapısıyla oluştuğu kabul edilen direktif morfemini +ArU olarak düşünüp *ınaru* örneğini vererek bu şeklin daha arkaik olduğunu iddia ediyor ve özellikle Şine Usu Yazıtı'ndaki *ıyaru* örneğini daha yeni olarak kabul ediyor (Tekin, 2013a: 497). Direktif morfeminin birleşik bir yapıda olabileceğini ve daima /g/ konsonu ile kullanıldığını unutmamak gerekir.

Karahanlı döneminde örneklerine hiç rastlanılmayan morfemin, Harezmi Türkçesinde fazlaca örneklerinin görüldüğü ve bilhassa ikili kullanımların baskın olduğu Memluk-Kıpçak eserlerinde ağırlıklı olarak kullanıldığı görülecek olursa, bu morfemin bazı Türk boyları tarafından kullanılan ve genel Türkçeye ait olmayan bir morfem olduğu düşünülebilir. Öyle anlaşılıyor ki, daha datifin ayrılmaya veya belirginleşmeye başladığı devirden bu yana Oğuzlar düzenli bir şekilde izlerinin takip edildiği kadarıyla Çuvaşçada olduğu gibi +A morfemini kullanmışlardır. Erdal bu noktada, +GA ve +GARU gibi morfemlerin Oğuzca için asla tipik olamayacağını söyler. Bu farklı durumun Bulgar-Çuvaş ve Oğuz kolu dışında gerçekleşmediğini hatta Doğu Oğuzcasında bile düzen bulunmadığını bildirir (Erdal, 2016: 137). Üstelik Halaççanın diyalektlerinde çoğu kez +kA alamorfunun kullanıldığına tesadüf edilirken, vokal ile sonlanan isimlere /y/ bağlantı vokaliyle +A datifinin getirildiği bilinmektedir: *küniyä*, *baxçasıyä*, *biläsiyä*... (Doerfer, 1988: 82). O hâlde Doerfer'in Oğuzca için bahsettiği tarihinin tayini mümkün olmayan değişimi izlemek yerine bu düzenli morfem kullanımının seyrini dil içi *ekonomi* ve *yönlülük* kurallarına göre düşünmek daha uygun olabilir. Sonuç olarak, Ana-Oğuzca için en azından I.-V. yüzyıla kadar takip edilebilecek -tıpkı Proto-Bulgar ve Proto-Çuvaşçada olduğu gibi- bir *+A pre-morfu tasarlanabilecektir.

Daha önce Ana-Oğuzca üzerine yapılan bir çalışmada Bower ve Aygen, Eski Türkçede datif formunun +KA olduğunu ve Oğuzcada *k ve *q'nın yarı vokale dönüştüğünü tıpkı *gitmek+e > gitmeye* gibi bir değişim olduğunu ileri sürmüştür. Bu yarı vokalin türeme olmadığını söylemiştir. Bu değişimin hangi aşamada olduğunu bilmenin zor olduğunu belirterek Eski Anadolu Türkçesinden önce belki Ana-Oğuzcada başladığını iddia etmiştir (Bower-Aygen, 2003: 344). Dolayısıyla yapılan rekonstrüksiyon işlemi sonucu +KA pre-morfu tasarlanmıştır. Bu düşüncede bazı temel problemler mevcuttur. Öncelikle Oğuzca için kaynak arayışında Eski Türkçe döneminden başlamak önemli bir hatadır. Çünkü temelde diyalektik olarak beslendikleri kaynaklar oldukça farklıdır. Ayrıca *k ve *q vokallerinden *y'ye ve belki Ø'a gelişiminin hiçbir örneğinin bulunmamasının yanında Çuvaşcadaki formların izahı da mümkün olamayacaktır. Bu sebeplerden dolayı bu düşünce temelde belirli hatalar içermektedir.

Rekonstrüksiyon I. adımda gösterilen, ortaklaşan ve farklılaşan fonksiyonlardan birçoğu EAT döneminde de tespit edilmektedir: *yer, yön, amaç, sebep, konu, ikileme, zarf, edat*. Ancak bu fonksiyonlar dışında dönem metinlerinde görülen *araç* fonksiyonunun bu sahada kullanılmaya başladığı anlaşılmaktadır. Modern yazı dillerinde sıklıkla görülen *tarz* fonksiyonu da yine bu dönemde kullanılan fonksiyonlardan biridir.

Yapılan taramalar sonucunda ilk defa Kutadgu Bilig'de *amaç* fonksiyonuyla datifin kullanıldığı anlaşılmaktadır: *bilig tamga bolur tamu kapgına* (Arat, 2008: 580). İkilemelerin sıkça görüldüğü Eski Uygur Türkçesi devrinde datifin ikileme fonksiyonunun ilk defa kullanıldığına tesadüf edilmektedir: *burhan nomını ulug türlüg küçinke küsüninke artukrak süzük kirtgünç köñül öritip, neñ yme edliksiz bolup ne erser asıgka tusuka kirmede* (Kaya, 1994: 66-322). İleri dönem metinlerinde artık *konu* fonksiyonunun kullanıldığı da tespit edilmiştir: *tegin kopuzka ertinju uz erti* (Tulum-Azılı, 2015: 141), *nomluglarka yomkika bilgülik üçün anın kergek ermez* (Barutçu, 1998: 34). Erdal, datifin, olayların kaynak ve sebeplerini de bildireceğini söyleyerek Eski Uygur Türkçesinden bir örnek verir: *tänrilär täñri katunları täñri mänisiñä äsürüp* (Erdal, 2004: 369). Buradan hareketle datifin sebepsellik fonksiyonu kazandığı dönem olarak Uygur Türkçesini başlangıç almak gerekmektedir. Burada zikredilen fonksiyonlar daha eski bir metinde saptanamadığı

için hepsinin orijini olarak bu dönem kabul edilmek zorunda kalınacaktır. Böylelikle datifin en zengin fonksiyonlarının ortaya çıktığı dönem Uygur Türkçesi olacaktır.

Runik yazılı metinler üzerinde yapılan taramalarda datifin genel Türkçe açısından çıkış noktası olarak *yer, yön ve zaman* fonksiyonları ortaya çıkmaktadır. Öyle ki datifin temel fonksiyonu olan hedef belirlemede mekân ve zaman algısından dolayı bu üç fonksiyonun orijin kabul edilmesi evrensel yaklaşımlara paralellik göstermektedir.

Bütün bu fonksiyonlar temelinde datifin fonksiyon gelişim piramidi aşağıdaki gibi olmalıdır:

Köktürk Türkçesinde kullanılan datifin *yer, yön ve zaman* fonksiyonları zaten evrensel dilbilimde gösterilen temel datif fonksiyonlarıdır. Bu fonksiyonların yanında sentaktik olarak tespit edilen *zarf* ve *edat* fonksiyonları morfemin söz dizim stratejileriyle doğan fonksiyonlardır. Bu açıdan bu fonksiyonların ikincil fonksiyonlar olduğu söylenebilir. Söz konusu morfemin en eski dönem içerisinde bu kadar fazla fonksiyonunun olması da dilin ne kadar işlenmiş olduğunu göstermesi bakımından gayet önemlidir.

Morfolojik rekonstrüksiyon metodu gereği rekonstrükte edilen formun en eski fonksiyonlarının bulunması gerekmektedir. Morfemin genel Türkçe için kabul edilebilecek en eski fonksiyonları, *yer*, *yön* ve *zaman* fonksiyonlarıdır. Bunlardan başlayarak genel Türkçenin seyrettiği düzlemde EAT dönemine kadar gelişimin devam ettiği tahmin edilebilir. Bu dönemdeki fonksiyonların birçoğunun izlerini bugünkü modern yazı dilleri ve diyalektlerinde bulmak mümkündür. Bu tespitten hareketle Ana Oğuzca için tasarlanan datifin de başlangıçta bu fonksiyonlara sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır:

Rekonstrükte Edilen Formun Adı	Rekonstrükte Edilen Form	Rekonstrükte Edilen Formun Fonksiyonları
<i>Datif</i>	*+A	<i>yer, yön, zaman</i>

Ana Oğuzca için tasarlanan bu formun daha önceki kabul edilen /g/ erimesi sonucu değil de daha çok aslî formun korunması yönünde düşünülmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bu morfemin oldukça eski olması, sözü edilen ses hadisesinin gerçekleşmesini oldukça eski tarihlere götürecektir. Ayrıca Oğuzca için karakteristik olan bu ses hadisesinin diğer dil ve diyalektlerdeki durumu izah edilemeyecektir.

1.1.2.2. Direktif (Allatif)

Direktif veya diğer adıyla allatif, fiilin gerçekleştiği yönü ve doğrultuyu gösteren bir durumdur. Bir varlığın referans noktasına hareket ettiği dinamik bir mekânsal ilişkiyi ifade eder. Bu yüzden direktif kavramı, literatürde olduğu gibi, sadece “yön”ü işaretlemekle kalmaz aynı zamanda “kaynak”, “yol” ve “hedef”ten oluşan tüm kinetik bileşenleri gösterebilir (Takahashi, 2005: 111). Dolayısıyla direktif, tıpkı birçok lokal durum gibi, statik değil dinamik bir durumdur.

Bu zamana kadar yapılan birçok çalışmada, datif ile direktifin fonksiyon benzerliği yüzünden kategori karmaşasına girdiği görülmüştür. Bu durumun en önemli nedeni; iki durumun, bir alıcı veya ikinci hedef ile mekânsal hedef arasındaki semantik benzerlik şeklinde açıklanabilen çok sıkı bir ilişki içinde olmasıdır (Naess, 2008: 578). Bu konu hakkında en kapsamlı çalışmaları olan Haspelmath, datif ile direktifin dolaylı nesnelere için kullanıldığını ve aynı yolla “yön”ü kodladığını, dolayısıyla araştırmacıların datif ve direktif arasında kararsız kaldıklarını söyler. Ona göre, iki durum da kullanım açısından eşit ve uygun terimlerdir (Haspelmath, 2008: 513). Hoop ve Zwarts durum kategorilerini belirlerken önerdikleri üç fonksiyondan (*kaynak - konum - hedef*) biri olan *hedef* için direktif sınırlandırması yapmaktadır (Hoop - Zwarts, 2008: 179). Daha önce yapılan sınıflandırmalarda aynı fonksiyon için datif de gösterilmişti (bkz. 1.1.2.1. Datif). Datif ile direktif ilişkisinin bir başka açıklaması Heine ve Kuteva (2002) tarafından yapılmıştır. Onlara göre, direktif ile datif aynı durum fonksiyonlarından ortaya çıkmış fakat farklı gramerleşme sürecinden geçmişlerdir. Blake ise, datif fonksiyonlarını belirlerken, beşinci büyük fonksiyon olarak “hedef”i göstermiş ve bunu direktif ile ilişkilendirmiştir (Blake, 2004: 144).

Türkçenin, direktif-datif ilişkisinde oldukça düzenli bir sisteme sahip olduğu görülmektedir. İlk yazılı metinlerden itibaren iki farklı durum kategorisine sahip olan Türkçe, hiyerarşik sıralamada daha üstte bulunan datifin, yaygınlık kazanması ve direktifi kullanım dışına itmesi ile sonuçlanmıştır. Bu durumun diğer dillerde de görüldüğünü, dolayısıyla evrensel bir süreç olduğunu görmek söylemek mümkündür:

*...Alışıldık bir şekilde, hâlihazırda durumlara atfedilen
fonksiyonlar göz önüne alındığında, datif ve direktif ilişkisi, temel*

bir sentaktik durum ile mekânsal bir durum içeren en yaygın benzerliktir. Özel bir datif işaretleyicisi olan dillerde bile, direktifin tipik fonksiyonda datif yerine geçmesi nadir bir olay değildir. Direktif-datif değişimi ise kuşkusuz ortak bir datif işaretleyicisinden kaynaklanır... Türkçe için yazılan gramer kitaplarında datif olarak gösterilen işaretleyiciler, birçok dilde temel olarak aynı durumdadır; ancak direktif olarak tanımlanır (Creissels, 2008: 614-621).

Maki, Türkçede direktifin kaybolmasının birkaç sebebi olduğunu düşünür. Ona göre; en önemli neden, bu durum morfemi KökT.'de dahi aktif (üretken) değildi ve bu verimsizliğin doğrudan bir sonucu olarak alamorfları içeren bazı kelimelerde fosilleşmeye uğradı. Morfemin fonksiyonunun, durum hiyerarşisinde daha üstte olan datif ile çakışması da önemli bir sebeptir. Son olarak direktif işaretleyicisiyle çekimlenen zamir formlarının birçoğundaki kayıpta fonolojik erozyon rol oynar (Maki, 2017: 7). Durum hiyerarşisinde üst sıralarda olan bir durum, alttakilere göre daha geniş bir fonksiyon alanına sahiptir. Bu, üstte olma durumu, alttaki diğer benzer fonksiyonlara sahip durum kategorilerinin yerine geçmek için yeterli bir nedendir⁹. Türkçedeki datif ve direktifin eş fonksiyonlu olmaları, diğer dillerde olduğu gibi durum hiyerarşisinde datifin daha geniş fonksiyon ile üst sıralarda olması, dolayısıyla direktifin geride kalması ve ayrıca -iddia edildiği gibi varsa- köken ortaklığı direktifin işlevliğini kaybetmesine ve yerini datife bırakmasına sebep olmuş olmalıdır. Zaten Rice ve Kabata, bu gibi özelliklerinden dolayı direktifi, semantik ve fonksiyonel olarak “plastik” (esnek) olarak adlandırmışlardır (Rice - Kabata, 2007: 451).

Türkçede başlangıcından beri direktif için kabul edilen morfem işaretleyicisi olarak temelde iki form bulunmaktadır. Bunlardan ilki +GARU, diğeri +rA'dır. Fakat durum kategorilerinde çoğu kez bu iki form, direktif yönünden birbirinden ayrılmalıdır. Erdal, haklı bir tespitle, +GARU için direktif işaretleyicisi derken, diğer formu direktif-lokatif olarak kabul eder (Erdal, 2004: 373). Çünkü ikinci form daha çok “konum”sal bir fonksiyona sahiptir ve bu yüzden lokatife daha yakındır. Ayrıca direktif-lokatif olarak kabul edilen +rA, aynı zamanda lokatifin gerektirdiği şekilde

⁹ Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Barry J. Blake (2004), *Case*, Cambridge: Cambridge University Press.

zaman fonksiyonuna da sahiptir. Bu yüzden direktiften uzaklaşabilir. Gabain'e göre, Türkçe direktif sadece +GARU'dur. Diğer formlar (+rU ve +rA) uzak bir akraba dilden gelmiş olabilir (Gabain, 2007: 65).

Bu çalışmada, yukarıdaki bakış açısından hareketle, sadece birinci form ele alınacak ve direktif olarak kabul edilecektir. Rekonstrüksiyona geçilmeden önce söz konusu morfemin kökeni hakkındaki görüşler şu şekilde sıralanabilir:

Ramstedt, morfemin bileşenlerinden biri olan +rU formunun Çince *lu “yön, yol” kelimesinden ödünçleme olduğunu ileri sürmüştür (Ramstedt, 1959: 42).

Bugüne kadar en yaygın yaklaşım, direktifin iki bileşenden oluşan bir morfem olduğunu kabul eden görüştür. Radloff (1897), Menges (1968), Arat (1964) ve Kononov (1980) gibi bazı araştırmacılar, direktifin +GA datifi ve +rU direktifinden oluşan bir birleşik morfem olduğunu savunmaktadır. Poppe, Ana-Altayca için durum morfemlerini tasarladığı yazısında bu görüşü savunur (Poppe, 1977: 69).

Arat, Türkçede yön ifadelerini incelediği yazısında +GARU direktifinin yapısı hakkında iki farklı fikir öne sürmüştür. “Datif ve direktiften oluşan morfemler” için bu durumu gösterirken, yine aynı durum için “yön manasına gelen isimlerden yapılmış fiil şekilleri” diye ayrı bir bölüm oluşturur. Ona göre; *taşkaru* kelimesi, *taş-ı-k-ar-u* biçiminde bir fiil şeklindedir (Arat, 1964: 1). Ancak ilk tasnifine göre iki ayrı morfemden oluşan bir bileşendir.

Samoyloviç (1925), Zajaczkowski (1932) ve Bang (1996) gibi bazı araştırmacılar ise morfemin aslında zarf-fiil çekimli bir fiil olduğunu ileri sürmüşlerdir. Mesela, *taşra* < *taş-ı-r-a* (Erickson, 2015: 332). Räsänen, tanımlanamayan **qar-* fiilinin vokal zarf-fiil çekimiyle ortaya çıkmış olabileceğini ileri sürerken (Räsänen, 1983: 8), Karimov bu fiili *qara-* “bakmak” olarak göstermiştir (Karimov, 1962: 8). Şçerbak ise, benzer bir şekilde direktifi, müstakil bir kelimenin ekleşmesi olarak kabul etmektedir (Şçerbak, 1977: 32).

Diğer bir görüş, konuyu müstakil bir yazıda ele alan Erickson'a aittir. Ona göre, “ön-Eski Türkçe”de yön ifadeleri için uygun bir fiil gerekmektedir. Bunun için de fonolojik, semantik ve sentaktik olarak en uygun fiil *er-* fiilidir. Çünkü bu fiilin bünyesinde yön durumu semantik olarak barınmaktadır. Direktif, bu fiil ve morfem bileşenlerinden oluşmaktadır: *qagangaru* < *qagan* + *ga* + *er-ü* (Erickson, 2015:

335). Benzer bir düşünce Ercilasun tarafından ileri sürülmüştür. *Ur-* fiili vokal zarf-fiilini alarak *uru* son çekim edatı olmuş ve kontraksiyon sonucu direktif morfemine dönüşmüştür: *ortusiņa uru > ortusiņaru* (Ercilasun, 2014: 95).

Yukarıdaki görüşler dışında, direktifin yapısı ile ilgili ileri sürülen birçok görüşte, morfemin birleşik bir formda olduğu savunulmuştur. Ağırlıklı olarak ikinci bileşenleri değişse bile genellikle bir datiften oluştuğu yaygınlık kazanmıştır.

1.1.2.2.1. Rekonstrüksiyon: I. Adım

Diğer modern Türk yazı dillerinde olduğu gibi, Oğuz yazı dillerinde de direktif için özel bir morfem bulunmamaktadır. Durum hiyerarşisinde benzer fonksiyonlara sahip ve daha üst sıralarda bulunan +A datif formu, modern Oğuz yazı dillerinde direktifin karşıladığı bütün fonksiyonları sağlamaktadır. Bu yüzden daha özel bir durum kategorisinin ihtiyacı ortadan kalkmaktadır. Ayrıca bütün yazı dillerinde bulunan *doğru*, *sa(a)rı*, *taraf*, *çen* ve *kadar* gibi edat ve zarflar da direktif kategorisi yerine kullanılabilen birimlerdir. Burada eklemek gerekir ki söz konusu birimler zaten datif alamorflarıyla birlikte kullanılır. Dolayısıyla direktifin bütün fonksiyonları, yine datif işaretleyicilerinin üzerinde toplanmış olmaktadır. Böyle bir durum, hiyerarşide baskın olan datifin, direktifin bütün fonksiyonlarını üstlenmesine ve bu yüzden kaybolmasına sebep olmuş olmalıdır.

Eski Türkçede özellikle 8. ve 9. yüzyıllar arasında işlek bir şekilde kullanılan direktif alamorflarından bazıları bugün modern Oğuz yazı dillerindeki kelimelerde fosil vaziyette kullanılmaktadır: *dışarı*, *içeri*, *yukarı* gibi. Bu kelimeler sadece yer ve zaman zarfları olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple birçok gramer kitabında durum kategorisinde direktife yer verilmezken, bu kelimeler üzerinden herhangi bir durum kategorisi belirtilmez. Üstelik bu kalıplaşmanın artık bir yapım eki hüviyetinde olduğu düşünülür (Özkan, 2001: 164).

- (a) *Ali dışarı çıktı.*
- (b) *Ayşe yukarı çıktı.*
- (c) *Ali dışarıya çıktı.*
- (d) *Ayşe yukarıya çıktı.*

Yukarıda verilen örneklerde, fiilin gerçekleşmek üzere bulunduğu yönü işaretlemek için kullanılan aynı zarf, (a) ve (b) örneklerinde senkronik olarak morfemsiz -veya daha arkaik kalıplaşmış bir direktifle-, (c) ve (d) örneklerinde ise datif ile birlikte kullanılmıştır. Ancak iki örnekte de fiilin yönü ve doğrultusu aynıdır. Datifsiz yapıların yön işaretleme durumu, zarfın bizzat kendisiyle ilgili olmalıdır. Bu durumda ise zarfın bünyesinde bulunan daha eski bir direktifin fonksiyonunu hâlâ koruduğu düşünülebilir.

Fonksiyonlarına bağlı olmak kaydıyla kalıplaşmış direktif formlarının, daha eski direktifi gösterdiği sonucuna varmak çok güç değildir. TT.'de *ıçeri*, *dışarı*, *yukarı*, *ileri*; AzT.'de *irali* (<metatez), *yuxarı*, *içeri* (Kazımov, 2010: 327-328); GT.'de *yukarı*, *içeri*, *ileri* (Özkan, 1996: 125); TkmT.'de *daşarda*, *içerde*, *yokarı*, *içerik* (Clark, 1998: 370-371); ST.'de *urhare*, *orahar*, *yähınare* (Mehmet, 2014: 98) gibi örnekler üzerinden direktifin izlerini takip etmek mümkündür. Oğuz yazı dillerinde +ArI şeklinde bir direktifin olduğu anlaşılmaktadır. Yine diğer yazı dillerindeki kalıplaşmış ifadelerde görülebilen bazı örnekler Oğuzca için önemli ipuçları taşımaktadır. Kıpçak yazı dillerinden Nogay Türkçesi ve Karakalpak Türkçesinde canlı olmayan +GARı alamorflarının kullanıldığı *ilgeri*, *içkeri*, *tışqarı* (Uygun, 2012: 571) gibi örnekler, alamorfların Oğuzcanın tipolojisine zıt bir şekilde /g/ fonemiyle birlikte kalıplaştığını göstermektedir. Bu duruma paralel şekilde gelişen datif, Oğuz tipolojisini yansıtmaması bakımından direktif ile ortaklık sergilemektedir.

Üstelik Türk dilinin uzak modern yazı dillerinden Güney Sibiryaya grubu yazı dillerinde direktif için canlı alamorflar kullanılmaktadır. Altay Türkçesinde *içkeri*, *teskeri*, *tışqarı* örnekleriyle (Dilek, 2012: 1038) +KArI alamorflarının canlı olması dikkat çekicidir. Schönig ise Sayan, Hakas ve Tuva Türkçelerinde, Eski Türkçenin direktifinin hâlâ farklı alamorfik çeşitliliği barındırdığını düşünür (Schönig, 2006: 408). Stachowski (2012), Hakas, Şor ve Oyrot diyalektlerinde görülen +yArI ve +sArI alamorflarının -her ne kadar kökenleri hakkında oldukça farklı yaklaşımlarda bulunsa da- canlı direktif olduğunu gösterir. Bu formların söz konusu arkaik formlarla bir ilişkisi olduğu düşünülebilir. Bu hâl, söz konusu durum kategorisinin Türk dili için hâlâ geçerli olabileceğinin kanıtıdır. Bu çerçevede söz konusu durum kategorisini takip etmek mümkündür.

Modern yazılı dillerde görülen alamorflar izleri, Osmanlı sahasında daha eski şekilleri ile kullanılmıştır. 17. yüzyılda yazılan Seyahatname’de +ArU şeklinde kalıplaşmış hâldeki formlar, artık düzleşmeye başlamıştır. Bu sonucu metinlerdeki örnekler üzerinden tespit etmek mümkündür: 37 defa *içeri* varken bir defa *içerü* ve 47 defa *ileri* varken bir defa *ilerü* (Develi, 1995: 50-51) örneğinin bulunması, artık alamorfların düz şekillerinin yaygınlık kazanmaya başladığını gösterebilir. Meninski ise aynı yüzyılda artık düz şekillerin kullanıldığını gösterir (Tulum, 2011: 106). Kartallıoğlu 16.-18. yüzyıllar arasındaki morfemlerin durumunu ele aldığı yazısında, +ArU ve +ArI alamorflarının yan yana kullanıldığını ancak 18. yüzyılda artık dudak uyumunun yerleştiğini ve dolayısıyla alamorfun +ArI şeklinde olduğunu söyler. Bu iddia taranan metinlerdeki sayısal verilerle de desteklenmektedir (Kartallıoğlu, 2008: 470).

Sonuçta bu durum, alamorflar sadece kalıplaştıkları kelimelerde yaşadığı için, morfo-fonemik bir değişiklik olarak anlaşılmamalıdır. Sadece kalıplaştığı kelimelerle birlikte dudak uyumuna girerek bu formları almıştır. Bu çerçevede alamorfların yuvarlak şekillerinin aslı olduğunu düşünmek gerekmektedir. İkili şekillerin ise daha 16. yüzyılda ortaya çıktığı görülmektedir.

Canlı olmayan bu morfemler üzerinden yapılacak bir rekonstrüksiyon için modern yazı dilleri ve öncesi hesaba katıldığında ***+ArU** pre-morfu muhtemel bir tasarım olacaktır. Tabii olarak canlı olmaması ve eldeki kalıplaşmış örneklerin hepsinin sadece *yer* ve *yön* fonksiyonlarını barındırması direktifin fonksiyonunu belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Daha önce bahsedildiği gibi datifin hiyerarşik önceliği bu fonksiyonları da barındırmasıyla beraber direktifin sınırlı alanını belirsizleştirmektedir. I. adımda belirlenebilecek fonksiyonlar, sadece yer ve yön ile sınırlı kalmaktadır:

Rekonstrükte Edilen Formun Adı	Rekonstrükte Edilen Form	Rekonstrükte Edilen Formun Fonksiyonları
<i>Direktif (Allatif)</i>	<i>*+ArU</i>	<i>yer, yön</i>

1.1.2.2.2. Rekonstrüksiyon: II. Adım

KıpT.'de işlek olmayan ve yön anlamı barındıran kelimelerde kalıplaşmış bir hâlde olan direktifin sınırlı örnekleri tespit edilebilir. Kodeks Kumanikus'un da dâhil olduğu Kuzey Kıpçak Türkçesinde direktif düzenli olarak +GARİ formundadır ve konson uyumuna açıktır: *ıçkeri*, *ilgeri*, *taşkarı yoharı* (Argunşah-Güner, 2013: 96). Ancak Memluk Kıpçak Türkçesine ait metinlerde Eski Türkçedeki aslı şekiller korunduğu gibi, bazı metinlerde alamorfik çeşitlilik vokal ve konson uyumlarına bağlı olarak artmış ve daha farklı alamorflar da ortaya çıkmıştır: *artkaru* / *artkarı* / *artharı*, *ilgerü* / *ilgeri* / *ileri*, *uçkaru*, *ıçkeri* / *işkerü*, *taşkaru* / *taşgaru* / *daşkarı* (Güner, 2013: 196). MG.'de yer alan *ıçgerüge* (Öztopçu, 1989: 81v) ifadesinde direktif morfemi üzerine tekrar datif almıştır. Bu form artık direktifin fonksiyonunu kaybederek yeniden *yön* fonksiyonuna olan ihtiyacı yüzünden datif kullanıldığını ve direktifin tam anlamıyla kalıplaşmış olduğunu gösterebilir.

EAT.'de ekseriyetle direktif alamorfu +ArU şeklindedir. Ancak ilk metinlerden itibaren dudak uyumuna giren bazı örnekler de dikkat çekmektedir. Yine bu dönemde morfemler kalıplaşmış ve canlı olmayan bir hâlde buldukları için oldukça az ve belirli örneklerde görülebilmektedir. Hatta diğer bölümlerde taranan EAT.'ye ait bazı metinlerde direktif morfeminin herhangi bir alamorfunu rastlanılamamış, bu yüzden bu metinler burada verilmemiştir.

KY.'de direktif alamorfları, sadece belirli kelimelerde ve oldukça çeşitli görünümde tespit edilir. Farklı alamorflar aynı nüshada görülebilir: *taşaru*, *taşgaru*, *taşkaru*, *taşkarı* (Cin, 2004: 101).

BH.'de çok az örnekte görülür ve +ArU alamorfu kullanılır: *ilerü*, *ıçerü* (Buluç, 1956: 19-28).

FK.'da direktif sadece bir örnekte ve +ArU olarak tespit edilmiştir: *kankı yirden ilerü çıksa* (Tekin, 1974: 100).

SŞ.'de sınırlı örnekte +ArU: *ilerü*, *ıçerü*, *yokaru* (Mansuroğlu, 1958: 113).

GN'de +ArU: *yokaru*, *ilerü*, *ıçerü*. Fakat zamir çekiminde eski şekiller ortaya çıkar: *aşaru* (Yavuz, 2000: 358-667).

SN.'de genel olarak +ArU alamorfu kullanılmıştır: içerü, yukaru. Ancak yukarı şeklindeki bir örnekte dudak uyumunun olduğu görülmektedir (Cin, 2012: 14).

MN.'de +ArU: içerü, añaru, ilerü (Korkmaz, 2017: 113).

YZ.'de farklı imlalarla +ArU: ilerü, içerü, yukaru (Yıldız, 2008:121).

KBD.'de ekseriyetle +ArU alamorfu kullanılmışken, birkaç örnekte arkaik +gArU alamorfu görülmektedir: ilerü, içerü, yoharu/yuharu, añaru, taşgaru (Ergin, 1980: 183-440).

YE.'de +ArU ve +ArI alamorfları birlikte kullanılmaktadır: içerü/içeri, ilerü/ileri, yukaru/yukarı (Tatçı, 1990: 579-772).

DK.'de +ArU ve +ArI gibi ikili şekiller kullanılmaktadır: tışaru, yukarı/yukaru, içerü (Tezcan-Boeschoten, 2012: 33-71).

<i>Fonksiyon</i>	
Yer-Yön	<i>Bular sözdeyiken sıçan miskin <u>içerü</u> girdi.</i>
Zarf	<i>Düşmene togru <u>ilerü</u> yöriye.</i>
(Korkmaz, 2017: 113)	
Bu fonksiyonda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

Taranan metinlerde ortaya çıkan kalıplaşmış alamorflar +GARU, +ArU ve +ArI'dır. Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u, Behçetü'l-Hadaik gibi karışık dilli ilk dönem eserlerinde +GARU/+ArU gibi bir tutarsızlık gözlemlenirken, bu eserlerin yazıldığı dönemden sonra tamamen +ArU alamorfunun kalıplaşmış kelimelerde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Tıpkı, bu metinlerdeki kronolojik olarak tarama sonucunda, +GA/+A datifinin zaman içerisinde +A alamorfunun yaygınlık kazanması gibi direktif de benzer bir görünüm arz eder. Fakat KBD.'de yer alan taşgaru örneği, Eski

Türkçede görülen şekillerin Doğu Türkçesi yoluyla bu metinlere sızdığını göstermektedir. Zaten söz konusu eserde Doğu Türkçesine ait diyalektik birçok özellik görülmektedir.

Anadolu sahası dışından Anadolu'ya kadar Oğuz Türklerinin ilk yazılı eserleri olarak kabul edilen bu eserlerde, direktif kalıntıları çoğu zaman aynı kelimelerde görülmektedir. Bu durum her ne kadar alamorflar hakkında belirli bir yargıya varmayı güçleştirse bile, fonolojik açıdan önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu kelimelerin artık tamamen zarf olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Morfemler, kelimelerle kalıplaşarak gramerleşme sürecine girmeleri ve gramer fonksiyonlarının değişmesi sürecinde, fonolojik olarak yapılarını koruyabilmektedirler. Bu yüzden daha 12. yüzyılın sonlarında görülen +ArU alamorfları, daha eski bir morfemin ipuçlarını barındırıyor olabilir. MN.'deki *aḡaru berü idince tuzuḡ yarısı kalmaz* (Korkmaz, 2017: 237) ibaresinde direktifin artık fonksiyon kaybına uğrayarak sadece leksik birim ürettiği anlaşılmaktadır. Çünkü söz konusu kelimedenden sonra yön fonksiyonunu sağlayan bir çekim edatı kullanılarak bu fonksiyon yinelenmiştir.

Özellikle 13. yüzyıldan sonra +ArU alamorflarının dudak uyumuna giren örneklerinin bulunması, yeni formların bu dönemde başladığını göstermesi açısından önemlidir.

Harezm sahasında direktif için kullanılan alamorflar canlı ve işlek değildir. Diğer dönemlerde görüldüğü gibi sadece belirli kelimelerde ve kalıplaşmış olarak kullanılmaktadır. Bu dönemde yazılan eserlerde, direktif için alamorflik çeşitliliğin fazla olmadığı görülmektedir. KE. ve NF.'de genellikle +GARU: *arıkaru*, *ilgerü*, *taşkaru*. Ancak KE'de dudak uyumunun gerçekleştiği örnekler de mevcuttur: *arıkarı*, *taşkarı*, *yokarı* (Ata, 2014: 78). HŞ.'de sınırlı örneklerde +GARU formu görülmektedir: *ilgerü*, *yokaru*, *taşkaru* (Hacıeminoğlu, 2000: 60). Diğer eserlerde de görülen ancak MM.'de çok sık görülen ve sadece zamirlerde kalıplaşan +GAR alamorflarına rastlanılmaktadır: *aḡar*, *muḡar*, *saḡar* (Toparlı-Argunşah, 2018: 66). Bu formların söz konusu morfemin kısaltılmış alamorfları olduğu tahmin edilebilir. Dönemdeki tek istisna alamorfları ME.'de +ArU formunda görülmektedir: *ilerü* (Yüce, 1993: 34). Eserde diğer bütün örnekler, dönemin genel görüntüsüne paraleldir. 1397-1453 yıllarında yazılan Altınordu-Kırım yarlık ve bitiklerinde aynı direktif alamorfları görülmektedir: *taşkaru*, *içgerü*, *ilgerü* (Özyetgin, 1996: 39-57). Oğuz

Kağan Destanı'nda *ilgerü*, *taşkarun*, *çaşkarun* (Ağca, 2016: 86-97) gibi kalıplaşmış direktif örnekleri görülmektedir. *taşkarun* ve *çaşkarun* örnekleri direktifin kalıplaşmış olduğunun en güzel örnekleridir. Çünkü direktiften sonra instrumental ile genişlemesi, durum kategorisinde rastlanılmayan bir durumdur. Bu durum, sadece kalıplaşma gerçekleştikten sonra mümkün olmalıdır.

KarT. döneminde +GARU direktifi kalıplaşmış hâlde, oldukça az örnekte tespit edilmektedir. Özellikle DLT.'deki *teyrigerü* ve *yaygaru* (Ercilasun, 2015: 458-467), KB'deki *yokaru* (Arat, 2008: 102) ve Kuran Tercümelerinden Rylands Nüshası'nda *ilgerü* ve *yokaru* (Ata, 2013: 10-38) örnekleri dışında bu alamorfların kullanıldığı tespit edilememektedir. Bu alamorfların yerine zamirlerde, tıpkı Harezmi Türkçesinde olduğu gibi, +GAR alamorfları kullanılmaktadır. Üç metinde de *anar*, *munar* ve *sanar* örneklerine tesadüf edilebilir. Bu alamorfların zamir dışında kullanımlarına pek rastlanılmazken -DLT.'de *yokar* (2015: 73-140) örneği ilginç bir kullanımdır-, +GARU alamorflarının da oldukça sınırlı kullanımı dikkat çekmektedir.

Budist çevrede yazılan Uygur metinlerinde oldukça nadir ve kalıplaşmış kelimelerde bulunan +GARU, standart bir özellik göstererek alamorfik çeşitliliği sınırlandırır: *Yakın kelip beggerü ötünti ol buryuki, yakın tegip içkerü ilig begke ötünti* (Kaya, 1994: 333); *taşkaru ilinçüke atlanturdi erti, ötrü edgü ögli tigin yokaru turdi* (Tulum-Azılı, 2015: 55-130). Uygur alfabesi, fonetik koşullu alamorfların konson uyumu gösterdiğini anlamaya imkân vermektedir. Bu yüzden uyumun bu dönemde var olduğunu söylemek mümkündür. Direktifin bu dönemde fonksiyonunu kaybettiğini ve fiil istemlerinde yerini datife bıraktığı görülmektedir (Erdal, 2004: 371).

Geç dönem Maniheizt metinlerde canlı olmayan direktif, erken dönem metinlerde canlı ve işlektir: *Teyrim sizin adınçig körtle yüzünüzgerü* (Zieme, 1975: 47); *manistangaru teriltinizler, sizin kutunuzgaru, türlüğ agı barım elginerü kelser* (Le Coq, 1922: 21-42). Bu dönem direktif için dönüm noktasıdır. Çünkü bu dönemde yaygın ve canlı olan alamorflar, bu metinlerden sonra artık canlılığını yitirecek ve kalıplaşacaktır. Yukarıdaki örneklerde dikkat edilecek olursa, genellikle yer veya yön adlarına eklenen direktifler, bu dönemde herhangi bir isme eklenebilmektedir. Bu yönüyle örnekler, alamorfların canlılığını gösteren deliller olarak gösterilebilir.

Ayrıca farklı şekilde çekimlenen -iyelik morfemleri gibi- isimlerin de direktiflerle kullanılması alamorfların canlılığı için başka bir kanıt olmalıdır.

KökT.'de direktif canlı ve yaygındır. Tekin, direktif için üç farklı alamorf kabul etmektedir. Bunlardan ilki ve yaygın olanı +gArU, ikincisi +ηArU ve diğeri +ArU'dur: *Ben ebgerü tüşeyin tedi, ötüken yışgaru uduztum, apa tarkangaru içre sab idmiş, birgerü kün ortusınaru, yırgaru tün ortusınaru, yerinerü subınaru kontı, basmul yağıdıp ebimerü bardı* (Tekin, 2003: 115). İlk alamorf, konson uyumuna girmeksizin kullanılmaktadır. Erdal, bu alamorfun daima +gArU şeklinde kullanıldığını, hatta +gA datifinin de bu alamorf ile analogik ilişkiden ortaya çıktığını iddia eder (Erdal, 2004: 172). İkinci alamorf, temelde 3. teklik iyelik morfemlerinden sonra gelen formlardır. Bu yüzden alamorfun bünyesinde pronominal /n/ olduğu anlaşılmaktadır. Zaten Tekin, benzer bir şekilde datif için de +ηA alamorfunu önermişti.

Sadece tek bir örneği bulunan üçüncü alamorf, fonolojik koşullu bir yapıda olmalıdır. Özellikle /m/ konsonu, bu alamorf üzerinde rol oynamaktadır. Bu konson asimilasyona ve büzülmeye elverişli bir sestir. Yani *ebimgerü* > *ebimerü* şeklinde bir asimilasyon fonolojik kurallar çerçevesinde mümkün görünmektedir. Yine yazıtlardaki *yaşıma*, *olurtukuma*, *ebiñe*, *kaganıña* gibi örnekler de bu durumun sonucudur. Erdal bu durumun hem datif hem de direktif için geçerli olduğunu söylerken, bu fonolojik hadisedeki dil içi morfolojik gelişimin, sınırlı olduğunu ve her örnekte mümkün olmadığını vurgular (Erdal, 2004: 185).

ÇuvT.'de datif için +A alamorfu kullanılırken, bu alamorfun fonksiyonu daha önce de belirtildiği gibi datif-akuzatiftir. Bu alamorf dışında “yön” bildiren özel bir direktif formu +AllA'dır: *ayalalla*, *ayakalla*, *kilnelle*, *hırrinelle*, *Atılalla*, *vırmanalla* (Ersoy, 2012: 285). Bu formun tarihsel gelişimi ve mevcut datif ve Altay dillerindeki direktif yapıları ile bir münasebeti henüz kurulamadığından dolayı bir çıkarıma gitmek oldukça zor görünmektedir.

Ana-Altayca üzerine yapılan daha önceki çalışmalarda direktif için bir proto-morfem tasarımı yapılmıştır. Ancak Ana-Altaycada iki tane direktifin bulunduğu genellikle kabul edilen bir görüştür. Bunlardan ilki *ru, diğeri de *ra proto-morfemleridir. Altayistik çalışanlarının birçoğu Türkçedeki +GARU formunun ilk parçacığının datif olduğunu ve ikinci parçacığın bu direktiflerden biri olduğunu öne

sürmektedirler (Tekin, 2013a: 497), (Poppe, 1977: 69). Ancak Ramstedt, bu görüşe karşı olarak, +ru'nun Çince *lu “yön, yol” ödünçlemesi olduğunu öne sürmektedir (Ramstedt, 1959: 42). Fakat bu görüşün, diğer Altay dillerindeki direktif yapıları göz önüne alındığında yanlış bir çıkarım olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü yazılı ve modern Moğolcada zarf yapan ve yön bildiren +rū alamorfu yaşamaktadır. Hatta Poppe, Moğolcadaki datif-lokatif formu olan +dUr alamorfunun ikinci bileşeninin bu alamorf olduğunu söylemektedir. Öte yandan, Tunguzcada bulunan +ri direktifinin de bu formun izlerini taşıdığı söylenebilir. Bu gelişim ise, *rū > *ri şeklinde izah edilir (Poppe, 1977: 70-71). Korecede aynı zamanda instrumental olarak da kullanılan bir direktif formu olarak +ro gösterilmektedir. Bunun yanında +iro ve +äro alamorfları bulunmaktadır. Choi, Türkçe +ru ve Korece +ro formlarını denk kabul etmiştir (Choi, 1989: 189-191). Altay dillerindeki bu direktif formlarının ortaklığı, kaçınılmaz bir şekilde Ana-Altayca için ortak bir direktif tasarımı zorunlu kılmaktadır. Bu durumda Türkçe için yukarıda verilen alamorfların, iki bileşenden oluştuğu ve ikincisinin yaygın direktif yapısı olabileceği anlaşılmaktadır.

O hâlde II. adımda;

REKONSTRÜKSİYON II. ADIM							
Çuvaşça	Kökt.	EUT.	KarT.	HzmT.	KıpT.	EAT.	Daha Önce Rekonstrükte Edilen Form
+Alla	+gArU	+GARU	+GARU	+GARU +GARl	+GARU +GARl +ArU +GARl	+ArU +ArI	+ArU

Datif ve direktifin fonksiyonel olarak nöbetleşmeleri ve geçişkenlikleri, yukarıda zikredilen direktifin bir datif bileşeninden oluştuğu görüşünü de kuvvetlendirmektedir. Durum hiyerarşisinde daha üstte bulunan datifin, zamanla direktifin bütün fonksiyonlarını üstlendiği anlaşılmaktadır. Daha eski *+rU formu, fonksiyonel belirsizlikten dolayı hiyerarşik olarak üst sıradaki datif ile birleşerek bu fonksiyonu belirginleştirmiş olmalıdır. Dolayısıyla söz konusu direktifin ortaya çıkışı, “yön” fonksiyonu zayıflamış direktif formu +rU ile modern yazı dillerinde

dahi bu fonksiyonu koruyabilmiş datif ile yeni bir bileşik morfem oluşturmaları sonucudur.

Altay dillerindeki morfem denklığı verilen örnekler, Türkçedeki direktif yapısının gerçekten bir bileşik yapıda olduğunu gösterecektir. Bu durum, Türkçe ve Moğolcada diğer durum morfemlerinde de görülmektedir. Fonksiyonel kayba uğrayan veya fonksiyonunun pekiştirilmesi gereken durumlarda, diğer durum morfemlerinden birini alarak genişleyen formlar görülebilmektedir. Çuvaşçada bulunan direktif için de bu doğrultuda düşünmek gerekecektir. +Alla alomorfu, akuzatif-datif formu olan +A bileşeninden oluşmuş olmalıdır. İkinci bileşen ise Altay dillerinden bazılarında görülen +II direktifi veya +rA direktifinin bir kalıntısı olabilir. Çünkü bu morfem yine Türkçenin genel tipolojisine aykırı bir biçimde çok hecelidir. Bu çerçevede Genel Türkçede görülen canlı veya kalıplaşmış +GARU formunun aslı şeklinin +rU olduğu görülebilecektir.

Bazı kaynaklar Eski Türkçede +rU şeklinde tespit edilen bazı direktif çekimli örneklerin olduğunu ileri sürmüştür. Türkçede yön bildiren birimleri ele alan yazısında Suzan Duran, Bilge Kağan Yazıtı'ndaki *ebriü* ve Şine Usu Yazıtı'ndaki *ebimrü* örneklerini vermektedir (Duran, 1956: 19). Fakat bu örnekler Orkun gibi bazı araştırmacıların yazıtları yanlış okuma ve değerlendirmelerinin bir sonucu olmalıdır. Çünkü bu örneklerden ilki *ebir-/evir-* fiilinin zarf-fiil çekimi, diğeri ise vokalsiz defektif yazım örneğidir. Bu okuyuş günümüzdeki birçok çalışmada düzeltilmiş durumdadır. Ancak Eski Türkçeden günümüze kadar gelen bazı "fosil" örneklerde, Altay dillerinde görülen daha arkaik direktifin izlerini düşünmek mecburiyeti doğmaktadır. Mesela *kirü* ve *berü* örnekleri, bu direktif alamorflarını barındırıyor olabilir. Ancak bu kelimelerin etimolojik izahları da hâlâ kesinliğe kavuşturulamamıştır. İlk örnekte birçok türevlerinin bulunduğu inanılan bir **ke* "arka" kökü tasarlanmaktadır. Fakat bu tahmini kökün yalnız kullanıldığı bir örnek bugün için tespit edilebilmiş değildir. Dolayısıyla bu örnekler yazılı metinlerden oldukça eski bir tarihte ortaya çıkmış ve işlekliliğini kaybetmiş olmalıdır. İşlekliliğini kaybeden bu direktifin, fonksiyonel özelliklerini sağlaması bakımından üst hiyerarşideki benzer fonksiyonlara sahip datif ile bileşen sağlaması, tekrar işleklilik kazanmasını sağlamış olabilir.

Erdal'a göre direktif; KökT.'de işlek, hatta Maniheist Uygur metinlerinde bile işlektir. Daha sonraki dönemlerde nadirdir ve 11. yüzyılda artık kaybolmuştur. Fakat bu durumu morfemin ortadan kaybolmasına değil, diyalektik bir seçime bağlamaktadır (Erdal, 2004: 370). Bu görüşe karşı çıkan Ağca'ya göre; direktifin geç dönem Mani metinlerinde bulunmaması ve oldukça erken tarihli Budist metinlerde görülmesi, bu durumun diyalektikal bir hadise olmadığını gösterir. Bu açıdan morfemi unutulmuş bir yapı olarak kabul eder (Ağca, 2006: 295). Bu fikri destekleyecek oldukça fazla örnek bulunmaktadır. Öncelikle Maniheist metinlerden sonra +GARU alamofunu bulmak mümkündür. Fakat kalıplaşmış ve canlı olmayan bir şekilde tanıklanmaktadır. 9. yüzyılın sonu ve 10. yüzyılın başında yazıldığı düşünülen Kalyanamkara Papamkara öyküsünde yer alan *içgerülüg edgü yimişig kuşlar artatır için turkaru kınka teginür men* (Tulum-Azılı, 2015: 144) ifadesindeki *içgerülüg* ifadesi direktif üzerine türetim morfemi alabilmiştir. Eğer gerçekten direktif canlı olsaydı, bu durum Türkçe için mümkün olmayacaktı. Bu yüzden, Uygur Türkçesinde direktifin en geç 9. yüzyılın sonlarında kullanıldığı düşünülür (Ağca, 2006: 295). Sadece sıfat ve zarflarla çekimlenebilen +rAk komperatif formu, Çağatay Türkçesine ait metinlerde direktif çekimli kelimelerde görülebilmektedir: *ilgerirek*, *içkerirek*, *taşkarıarak*, *yokarıarak* (Sev, 2007: 572). Bu örnekler gramerleşme örneğini gerçek anlamda göstermektedir. Çünkü direktifin kalıplaşması ile zarflaşma sürecini tamamlamışlardır. Böylece +rAk komperatif formuyla çekimlenmeleri mümkün olmuştur. Bilindiği gibi Türkçede komperatif yapıları sıfat ve zarf yapılarında kullanılmaktaydı. Son olarak Oğuz Kağan Destanındaki *taşkarun/çaşkarun* (Ağca, 2016: 95) örnekleri direktif üzerine instrumental formuyla çekimlenmiştir. Bu durum, durum morfeminin kalıplaşarak zarflaşma sürecini tamamladıklarının diğer bir önemli kanıtıdır. KE.'de görülen *taşkarudın* örneği ise, gramerleşme sürecinin zarf değil isim olarak sonuçlandığının bir göstergesi olmalıdır. Dolayısıyla gramerleşme yanında sözcükselleşmenin de önemli bir örneği olarak gösterilebilir.

Tarihî Türk yazı dillerinde direktif, kaybolmadan önce herhangi bir isim kategorisine ait birimle çekimlenebilmektedir. Yukarıda verilen birçok örnek, direktifin çekimlenme aralığının oldukça geniş olduğunu göstermektedir. Ancak kalıplaşmayla birlikte, Budist Uygur metinlerinden bu yana, sadece yön kavram alanına ait kelimelerde kalıplaşarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Üstelik Karahanlı

Türkçesine ait metinlerde artık bu alamorfların oldukça az örneği görülmekte ve kalıplaşmış kelimeler de dâhil alamorfun yok olmaya başladığı görülmektedir. Bu dönemde +GAr gibi bazı alamorflar sadece zamirlerde kalıplaşarak yaşamaya devam etmiştir. Bu durumda zamirlerin durum çekimlerindeki önceliklerini hatırlamak gerekir.

Direktifin alamorfik çeşitlenmesi, yine datifin durumuyla ilgilidir. Çünkü bileşenlerinden biri olarak kabul edilebilecek datif, yazılı dönemlerden beri farklı koşulluluklar göstermektedir. Gabain, direktifin aslı şeklinin +gArU olduğunu, ancak nadiren de olsa +kArU şekillerinin görüldüğünü iddia etmektedir (Gabain, 2007: 65). Gerçekten de yazıtlarda ve Maniheist metinlerde morfem, konson uyumuna uymaksızın düzenli bir şekilde +gArU formunda görülürken, Budist Uygur metinlerinde -belki kalıplaşmanın etkisiyle- konson uyumuyla alamorfik çeşitlenmeler göstermektedir. Bu konu hakkında Erdal, direktif ve datifin fonolojik açıdan sıkı bir ilişki içinde olduğunu düşünür. Ona göre; direktif daima, /g/’li formda yaşamaktadır. Yani aslı şekil +gArU olmalıdır. Datifin +gA formundaki örneklerinin, direktiften analogik yolla ortaya çıktığını düşünür (Erdal, 2004: 172). Eğer gerçekten böyle bir ilişki söz konusu ise, tarihî Türk yazı dillerinden bugüne kadarki fonolojik gelişimleri, datif ve direktifin -her iki yönden- birbirini etkileyerek ortaya çıktığını düşünmek mecburiyeti ortaya çıkacaktır.

Direktif, konson uyumları dışında, tarihî yazı dillerinde dudak uyumunun da görüldüğü ve bu durumun modern yazı dillerine kadar geldiği görülmektedir. Harezmi ve Çağatay dönemi metinlerinde görülen +GArI şekilleri aynı zamanda SN. gibi erken EAT. dönemi metinlerinde de sıklıkla ortaya çıkmaktadır. Fakat bu uyumun çok eski olduğunu söylemek mümkün değildir. Eldeki örneklerden yaklaşık 14. yüzyılın sonları ve 15. yüzyılın başlarında böyle bir uyumun gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Tekin ve diğer birçok araştırmacının kabul ettiği gibi, yalnızca *basmlı yagıdıp ebimerü bardı* (Tekin, 2003: 115) örneğinde görülen bir +ArU formunun olduğunu kabul etmek oldukça zordur. Çünkü bu yapının genellikle 1. teklik iyelik morfemi koşullu olarak kullanıldığı ileri sürülür. Ancak /m/ konsonu yüzünden alamorf, asimilasyona ve büzülmeye uğramış olmalıdır. Yani *ebimgerü* > *ebimerü* şeklinde bir asimilasyon fonolojik kurallar çerçevesinde mümkün görünmektedir. Ayrıca aynı

dönem metinlerindeki *yaşıma*, *olurtukuma* gibi örneklerde datif formlarında da görülen bir fonolojik hadisedir. Bu açıdan bu örneğin, farklı bir alamorftan kaynaklandığını kabul etmek güçtür. Erdal bu durumun hem datif hem de direktif için geçerli olduğunu söylerken, bu fonolojik hadisedeki dil içi morfolojik gelişimin sınırlı olduğunu ve her örnekte mümkün olmadığını vurgular (Erdal, 2004: 185).

Zamirlerde görülen durum morfemlerinin çekimlerinin daha erken gerçekleşmesinden ve kalıplaşmaya uğramasından dolayı, durum morfemlerinin aslı şekillerini zamirler üzerinde aramak, daha sağlıklı verilerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Direktif alamorfları *banaru*, *aṅaru*, *aṅar* gibi örneklerle ilk metinlerden bu yana düzenli bir şekilde /g/'li formlarla kullanılmaktadır. Fakat *aṅaru* yanında görülen diğer bir zamir çekimi *ıṅaru* oldukça nadirdir. Bu çekimin yerine *ınaru* formu özellikle Mani metinlerinde sıklıkla kullanılmaktadır. Bu formdan ortaya çıkan ve modern yazı dillerinde görülen *narı/neri* formu da dikkat çekmektedir (Clouston, 1972: 190). Bu örnekler azımsanmayacak kadar çoktur. *Ol* işaret zamirinin çekimi olan *ıṅaru*, normal olarak *ın+garu* şeklinde bir yapıyla oluşmuşken, genellikle *ınaru* şeklinde imla edilmektedir. Bu yüzden bu formlarda ortaya çıkan alamorflar için iki ihtimal doğmaktadır: İlki /ŋ/ ~ /n/ nöbetleşmesinden kaynaklanan ve yaygınlık kazanan fonolojik bir hadise olarak kabul etmektir. Böyle bir durumda çekimlenen zamirin nöbetleşme sonucu kalıplaşarak metinlerde tesadüf edildiği söylenebilir. Maki, çekimlenen zamir formlarının birçoğundaki kayıpta fonolojik erozyonun rol oynadığını düşünür (Maki, 2017: 7). Diğer bir ihtimal, gerçekten +ArU formunda bir direktif vardı ve eski zamir çekiminde ortaya çıkarak kalıplaşma yoluyla modern yazı dillerine kadar gelmişti. Tekin bu konu hakkında, direktif morfemini +ArU olarak düşünüp *ınaru* örneğini vererek bu şeklin daha arkaik olduğunu iddia eder ve özellikle Şine Usu Yazıtı'ndaki *ıṅaru* örneğinin daha yeni olduğunu düşünür (Tekin, 2013a: 497). Buradaki temel düşüncesi direktifin datiften oluşması ve daha eski bir +A datifi tasarlamasından kaynaklanmaktadır.

Daha önceki bölümde, Çuvaşcadaki +A alamorfu gibi birçok sebep yüzünden +A datif formunun diğer datif formlarından daha eski bir form olduğu ele alınmıştı. Eğer gerçekten yaygın direktif, datif bileşeninden oluşuyorsa Oğuzca için +ArU formunun bulunması beklenebilir. Zaten Oğuzcanın ilk yazılı metinlerinden itibaren +ArU şekilli örnekler ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan, sadece kalıplaşmış ifadelerde tespit edilen direktif, kalıplaşmadan önce bu şekilde kullanılarak

kalıplaşmış olmalıdır. Yani kalıplaşma sürecinden önce alamorf, bu şekilde kullanıldığı için eldeki örneklerin bu şekilde kalıplaştığı anlaşılabilir. Ağırlıklı olarak +GA alamorfunun bulunduğu BH.'de, +ArU formlarının bulunması önemli bir ipucu vermektedir. Bu direktif formu çok daha önce kalıplaşmaya uğramış ve eski formu koruyabilmiştir. Zaten Erdal bu noktada, +GA ve +GARU gibi morfemlerin Oğuzca için asla tipik olamayacağını söyler. Bu farklı durumun Bulgar-Çuvaş ve Oğuz kolu dışında gerçekleşmediğini hatta Doğu Oğuzcasında bile düzen bulunmadığını bildirir (Erdal, 2016: 137). Oğuzca için geçerli olan V. yüzyılda Çuvaşçanın koruduğu +A datif formu, Oğuz dili için direktifin oluşmasında da temel etken olmalıdır. Yukarıda zikredilen Çuvaşça direktif formu ve *ınaru* gibi örnekler de bu konuda önemli deliller olabilir. Ayrıca uzak yazı dillerinden biri olan ST.'de *urihare*, *orahar*, *yāhınare* gibi örneklerdeki direktif formları da bu fikri destekleyebilir. EAT. metinlerinden “olga-bolga” şeklinde adlandırılan karışık dilli metinlerde, 13. yüzyıldan başlayarak +ArU formlarının görülmesi, Oğuz tipolojisine uygun bir şekilde arkaik formların saklandığını gösterebilir. Bu formların ikilik göstermesi, yalnızca KY.'de görülürken diğer bütün eserlerde +ArU formu vardır. Fakat Doğu Oğuzcasını temsil eden ve Doğu Türkçesinin tesirlerinin görüldüğü KBD., +GARU formunu da koruyan bir eserdir.

Sonuç olarak, bütün bu veriler ışığında, Oğuzca için eski bir direktif tasarımı yapmak mümkündür. Datifin durumu da düşünülerek Oğuzca için ***+ArU** pre-morfu tasarlanabilir. Ancak bu rekonstrüksiyon çıkarımı tarihî veriler ışığında çok eski bir tarihi yansıtmayacaktır. Çünkü iki durum morfeminden oluşan bu pre-morf, belki yazılı metinlerle kurulabilecek paralellik doğrultusunda VII. veya VIII. yüzyıla kadar tarihlendirilebilir. Bu durumda daha eski bir tarih için rekonstrüksiyon ihtiyacı doğmaktadır. Altay dillerinde gösterilen morfem denklikleri doğrultusunda genel Türkçe için geçerli olan ***+rU** proto-morfu, aynı şekilde Oğuzca için geçerli olacağından dolayı, VIII. yüzyıl öncesi için Ana-Oğuzcanın kabul edilebilecek direktif pre-morfu ***+rU** olmalıdır. Böylece Oğuzca da dâhil olmak üzere genel Türkçede görülen *kirü* ve *berü* gibi bazı arkaik yapıların oluşum tarihleri ve izahları mümkün olabilecektir.

Direktifin hiyerarşik üstünlükten dolayı yerini datife bırakması, datifin daha geniş fonksiyonel özelliğinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden datifte bulunan bazı fonksiyonların direktifte görülmesi beklenir. Takahashi'nin direktif için, *yön* içinde

kaynak, *yol* ve *hedeften* oluşan tüm kinetik bileşenleri işaretlediği (Takahashi, 2005: 111) düşüncesiyle direktifin datif ve ablatifi kapsayan önemli bir farkı olduğu söylenebilir. Bu durum şu şekilde gösterilebilir:

kaynak ----→ *yol* ----→ *hedef* = *yön*
(ablatif) (datif) = (direktif)

Tonyukuk Yazıtı'nda yer alan şu ifadede durum daha iyi bir şekilde gösterilebilir:

Ötüken yışgaru uduztum.

“Ötüken Ormanı'na doğru (ordu) sevk ettim.”

Konuşucu bu ifadeyi dile getirirken, kontekt gereği, ordunun Ötüken Ormanı'na gitmeden bulunduğu konumu yani *kaynağı* ifade etmiş olmaktadır. Bu konumdan sevk edilen ordunun *hedefi* Ötüken Ormanı'dır. Elbette *kaynak* ile *hedef* arasındaki mesafe de muhatap tarafından hesaplanabilir bir durumda olduğundan dolayı ordunun çıktığı yer ile ulaştığı yer arasındaki mesafe yani *yol* ifade edilmiş olacaktır. Böylece datifin fonksiyonlarının sınırına dâhil olan *hedef* ve *yol* yani *yer* ve *yön* temsil edilmiş olur.

Türkçede datif ve direktif her ne kadar benzer olsa da aralarında önemli bir fark vardır: Datif ulaşılan hedefi işaretlerken, direktif sadece hareketin yönünü gösterebilir (Erdal, 2004: 367). Bu fark, genel Türkçe için çoğu zaman net değildir. Çünkü datifin işaret ettiği “hedef”i, direktifin “kaynak”tan “hedef”e olan yönü göstermesiyle kapsadığı düşünülebilir. Bu açıdan söz konusu fark oldukça bulanıktır.

Nauta ise, özellikle yazıtlarda direktifin datif ile farklı fonksiyonlara sahip olduğunu ileri sürer (Nauta, 1969: 309). Fakat bu düşünce belirli noktalarda hatalıdır. Çünkü fiil istemlerine dikkat edildiğinde direktif istemine sahip bir fiilin aynı zamanda datif istemiyle kullanıldığı görülebilir. Bu şekilde benzer veya yakın fonksiyonlara sahip oldukları sözdiziminde de ortaya çıkabilir.

Rekonstrüksiyon I. adımda direktifin sadece kalıplaşmış kelimelerde görülmesi ve yine sadece *yer* ve *yön* kavram alanına ait kelimelerde bulunmasından dolayı fonksiyonu sınırlı kalmıştır. Modern Oğuz yazı dillerinde *yer* ve *yön* fonksiyonları tespit edilebilmişti. Tarihî yazı dillerinde morfemin canlılığını yitirmeye başladığı noktadan itibaren bu fonksiyondan başka yeni bir fonksiyon

tespit edilemez. Bu çerçevede direktifin canlılığını koruduğu metinler daha sağlıklı veriler verecektir.

Direktifin canlılığını ve işlekliliğini yitirdiği Budist Uygur metinlerinde kalıplaşmanın getirdiği semantik sapma yüzünden yeni bir fonksiyon ortaya çıkmıştır. Bu fonksiyon, topluluğun belirli bir yön doğrultusunda birleşmesi, tıpkı komütatif gibi, *birliktelik* sağlamasıdır: *nomlarnıñ tegmemeki birle birgerü bir üdte turur, azuçä yme alku nomlarta birgerü bululur iki türlüg öçmekler*, (Özönder, 1998: 42-63). Direktifin canlı olduğu yazıtlar ve Maniheist çevrede *yer, yön* fonksiyonu dışında yalnızca *ikileme* fonksiyonuyla kullanıldığı görülmüştür: *yeriñerü subıñaru kontı* (Tekin, 2003: 115). Direktifin temel fonksiyonu olan *yer* ve *yön* fonksiyonları, canlı ve işlek olduğu dönemlerde en yaygın ve önemli fonksiyonudur.

Bütün bu fonksiyonlar temelinde direktifin fonksiyon gelişim piramidi aşağıdaki gibi olmalıdır:

Yazıtlar ve Maniheist çevreye ait metinlerde kullanılan direktifin *yer* ve *yön* fonksiyonları zaten evrensel dilbilimde gösterilen temel direktif fonksiyonlarıdır. Bu fonksiyonların yanında sentaktik olarak tespit edilen *zarf* fonksiyonu morfemin söz

dizim stratejileriyle doğan fonksiyonudur. Bu açıdan bu fonksiyonun ikincil fonksiyon olduğu söylenebilir. Bu yüzden morfemin Genel Türkçe için kabul edilebilecek en eski fonksiyonları *yer* ve *yön* fonksiyonları olmalıdır. Tabii olarak bu fonksiyonlar, bünyesinde *kaynak*, *hedef* ve *yolu* kapsadıkları için ayrıca gösterilmemiştir. Bunlardan başlayarak Genel Türkçenin seyrettiği düzlemde EAT. dönemine kadar, kalıplaşarak donuk bir hâlde gelen alamorfların temel fonksiyonu taşırken dondukları görülmektedir. Başlangıçtaki fonksiyonların izlerini bugünkü modern yazı dilleri ve diyalektlerinde bulmak mümkündür. Bu tespitten hareketle Ana Oğuzca için tasarlanan direktifin de başlangıçta bu fonksiyonlara sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır:

Rekonstrükte Edilen Formun Adı	Rekonstrükte Edilen Form	Rekonstrükte Edilen Formun Fonksiyonları
<i>Direktif</i>	*+rU	<i>yer, yön</i>

Ana Oğuzca için tasarlanan bu formun daha önceki kabul edilen /g/ erimesi sonucu değil de daha çok aslî formun korunması yönünde düşünülmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bu morfemin oldukça eski olması, sözü edilen ses hadisesinin gerçekleşmesini oldukça eski tarihlere götürecektir. Ayrıca Oğuzca için karakteristik olan bu hadisenin diğer dil ve diyalektlerdeki durumu izah edilemeyecektir.

1.1.2.3. Direktif/Partitif-Lokatif

Eski Türkçenin ilk yazılı belgelerinden bugüne kadar olan tarihî seyir içinde durum kategorilerinden direktif için genellikle iki form kabul edilmektedir. Bunlardan ilki +GARU formu, diğeri ise +rA formudur. Ancak bugüne kadar yapılan direktif tanımlamalarına göre ikinci form bazı özellikleri bakımından direktif fonksiyonlarının sınırlarından çıkmaktadır. Direktif yapıları, fonksiyonları bakımından, genellikle “yer-yön” ve buna bağlı şekilde “kaynak”, “yol” ve “hedef”i kapsamaktadır. Ancak +rA formu bu kapsam dışında ayrıca “zaman”ı işaretleyen farklı bir fonksiyona sahiptir. Bilindiği üzere, direktifler, sadece eylemin konumsal doğrultusunu mekân üzerinden işaretlemektedir. Bu çerçevede +rA, direktif kategorisinden ayrılarak lokatif kategorisiyle benzerlikler taşımaktadır.

Ayrıca Türkçenin bazı evrelerinde, söz konusu yapının *partitif* olarak parçasal fonksiyon, diğeri bir deyişle parça-bütün ilişkisini gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden Erdal, bu morfemin yer, zaman işaretlediğini ancak bunun yanında canlıların vücut parçalarını da işaretlemesinden dolayı *partitif-lokatif* olduğunu ileri sürer. Bu yüzden +rA'nın farklı semantik ve fonksiyonel alanlarda iki farklı tarihsel gelişime sahip olduğunu kabul eder. Doğası gereği konuşma yeri ve zamanını işaretlediği için *direktif-lokatif*, bir canlının bedeninin önemli bir parçasını işaretlediği için *partitif-lokatif* kategorisindedir (Erdal, 2004: 178-373). Partitif, bazı dillerde parçasallığı ve parça-bütün ilişkisini gösterir. Fakat bu evrensel bir özellik olmayıp daha ziyade belirli dillerde mevcuttur. Oldukça heterojen bir durum kategorisidir. Dillerde özel bir işaretleyicisi bulunduğu tanımlanabilirler. Ayrıca fonksiyonel açıdan aynı fonksiyonu işaretleyen -genitif gibi- diğeri morfemlerle de dillerde benzer sınırlara sahip olabilir. Çoğu zaman belirsizliği de gösterir (Luraghi-Kittilä, 2014: 17).

+rA formunun ilk değeri olarak kabul edilen *direktif-lokatif* değeri, tam anlamıyla “zamanı” işaretlemesinden kaynaklanan bir lokatif fonksiyonuna yakınlığından kaynaklanmaktadır. Bu özelliğinin daha belirgin olması, genel gramer kitaplarında direktif olarak algılanmasına sebep olmuştur. Öyle ki, Erdal başka bir yazısında morfemi yalnızca *direktif-lokatif* olarak adlandırır (Erdal, 2006: 142).

Bütün bu özellik ve farklar, Türk dili için farklı bir durum kategorisini ortaya çıkarmaktadır. Bu kategori *direktif/partitif-lokatif* olarak adlandırılabilir. Çünkü +rA,

eylemin yönü ve doğrultusunu mekânsal olarak işaretlemesi bakımından direktif, bu yön ve doğrultuyu parçasal hedeflerle işaretlemesinden dolayı partitif ve aynı zamanda zamansal ve mekânsal konumu da gösterdiği için lokatif olarak yeni bir kategoriye dâhil edilmelidir. Bu çerçevede ortaya çıkan kategori, tıpkı “hedef”i, “kaynak”ı ve “yön”ü işaretleyen diğer durumlar gibi dinamik bir durumdur. Doğal olarak, bu formun kapsadığı geniş fonksiyondan dolayı, dünya dillerinde eşine az rastlanır bir durum kategorisi ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden, bu durum kategorisi, dünya dillerine nazaran karakteristik bir özellik olup tipolojik bir değer taşımaktadır.

Direktif/partitif-lokatif, en belirgin fonksiyonu olan “yön”den dolayı datif ile geçişkenlik göstermektedir. Hiyerarşik üstünlüğünden dolayı datif, bu formun fonksiyonlarını üstlenerek kullanımdan düşmesine sebep olmuştur. Bu yüzden Arat, “yön” bildiren ifadeler üzerine yazdığı yazısında, söz konusu morfemi, datif ile aynı kategoride değerlendirmiştir (Arat, 1964: 1). Bu konu hakkında daha önce ayrıntılı açıklamalar yapıldığı için burada yinelenmeyecektir (bkz. 1.1.2.2. Direktif (Allative)).

Morfemin kökenine dair bazı fikirler ileri sürülmüştür. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

Ramstedt (1959), Eski Türkçedeki direktif +rA morfeminin içerisinde de bir *+A datifinin bulunduğunu iddia eder.

Zajaczkowski, tıpkı +rU ve +GARU gibi, +rA formunun bir ettirgen fiilden oluştuğunu öne sürer (Zajaczkowski, 1932: 195).

Gabain, bu formun Eski Türkçede çok nadir olduğunu, bu yüzden yön işaretleyen bir morfem olarak göstermeye yeterli olmadığını iddia eder. Üstelik uzak bir akraba dilden gelmiş olabileceğini düşünür. Yine de farklı bir yaklaşımla zarf-fiil yapılarıyla oluşmuş olabileceğini de ekler: *taşra* < *taş+ı-r-a* (Gabain, 2007: 65). Duran, Gabain’in son fikrini benimseyerek, bu fikri doğrulamak için birkaç örnek üzerinden etimolojik tahlillerde bulunur (Duran, 1956: 18).

Eraslan ise, +rA ve +rU morfemlerinin birbiriyle ilişkili olduğunu ve *+r formunun vokal ile genişlemiş şekilleri olabileceğini kabul eder (Eraslan, 2000: 70). Erdal, benzer şekilde, formun bir *+r birimine sahip olduğunu söylese de diğer vokal yapısı için bir açıklamada bulunmaz (Erdal, 2004: 179).

Formun diğer Altay dillerindeki ciddi denkliklerinin kurulması, morfemin kökeninin Türkçeden daha eski bir oluşum olduğunu göstermektedir. Yani diğer Altay dillerinde bulunan bu alamorflar, söz konusu yapının daha Altay dil birliğinde ortaya çıkmış olduğunu işaret etmektedir. Bu açıdan morfemin kökeni hakkında yapılabilecek bir çıkarımın diğer Altay dilleri ile karşılaştırmalı bir çalışmanın sonucu olabileceği anlaşılmaktadır.

1.1.2.3.1. Rekonstrüksiyon: I. Adım

Diğer modern Türk yazı dillerinde olduğu gibi, Oğuz yazı dillerinde de direktif/partitif-lokatif için özel bir morfem bulunmamaktadır. Durum hiyerarşisinde benzer fonksiyonlara sahip ve daha üst sıralarda bulunan +A datif formu -bu formun Genel Türkçede ve Altay dillerinde datif-lokatif olarak kabul edildiği unutulmamalıdır-, modern Oğuz yazı dillerinde bu durumun karşıladığı bütün fonksiyonları sağlamaktadır. Tıpkı direktif için olduğu gibi bütün yazı dillerinde bulunan *doğru*, *sa(a)rı*, *taraf*, *çen* ve *kadar* gibi edat ve zarflar da direktif/partitif-lokatif kategorisi yerine kullanılabilen birimlerdir. Burada eklemek gerekir ki söz konusu birimler zaten datif alamorflarıyla birlikte kullanılır. Dolayısıyla direktif/partitif-lokatifin bütün fonksiyonları, yine datif işaretleyicilerinin üzerinde toplanmış olmaktadır. Böyle bir durum, hiyerarşide baskın olan datifin, direktif/partitif-lokatifin bütün fonksiyonlarını üstlenmesine ve bu yüzden kaybolmasına sebep olmuş olmalıdır.

Direktif/partitif-lokatif alamorfları bugün modern Oğuz yazı dillerinde kelimelere kaynaşmış vaziyette kullanılmaktadır: *taşra*, *sonra* gibi. Bu kelimeler sadece yer ve zaman zarfları olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple birçok gramer kitabında durum kategorisinde direktif/partitif-lokatif görülmezken, bu kelimeler üzerinden herhangi bir durum kategorisi belirtilmez. Üstelik bu kalıplaşmanın artık bir yapım eki hüviyetinde olduğu düşünülür (Özkan, 2001: 165). Ayrıca *sonradan*, *taşraya*, *taşralı* gibi örneklerde de yeni morfemlerle çekimlenebilmesi, direktif morfemiyle birbirinden ayrılan bir husustur. Daha önce değinildiği üzere, direktif morfemi ile daha önceden çekimlenmiş ve kalıplaşmış kelimeler tek başlarına veya datifle çekimlenebilirken, bu morfemlerin sentaktik olarak yalnız ve diğer durum morfemleriyle çekimlenmeleri aynı işaretlenmeyi kapsamamaktadır. Yani;

- (a) *Ali dışarı çıktı.*
(b) *Ali dışarıya çıktı.*
(c) *Ali taşra çıktı.*
(d) *Ali taşraya çıktı.*

(a) ve (b) örneklerinde senkronik olarak morfemsiz -veya daha arkaik kalıplaşmış bir direktifle- kullanım aynı hedefi işaretleyebilir. (d) örneğinde ise kalıplaşmış direktif/partitif-lokatif, başka bir durum morfemine ihtiyaç duymaktadır. Bu yüzden (c) örneği TT. için geçersiz bir kullanımdır. Bu özellik ile birlikte, söz konusu morfemin modern yazı dilleri için geçerli olmayan, cansız bir birim olduğu anlaşılmaktadır.

TT.'de oldukça az ve sınırlı örneklerde canlı olmayan +rA formu tespit edilir: *taşra*, *sonra*, *üzre/üzere*. Bang, TT.'de kullanılan *ora*, *bura*, *şura*, *nere* gibi zamir türlerinde +rA alamorflarının olduğunu düşünmektedir (Bang, 1996: 16). Ancak bu örneklerdeki formun ne zaman kalıplaştığı tayin edilememekle birlikte, bugün bazı modern yazı dillerinde diğer durum morfemleriyle (*oraya*, *orada*, *oradan* gibi) çekimlenebilmeleri, en azından morfemin tamamen unutulduğu oldukça eski bir dönemi işaret etmektedir. Bunlarla birlikte formun çekimlendiği örnekler biraz daha artmaktadır. AnAğ.'da yazı diliyle aynı durum sergilenirken ikincil fonetik hadiselerle morfemin alamorfik çeşitliliği artmaktadır: *sonā*, *sorna*, *sonna* < *sonra* (Buran, 1996: 288-289). Özkan, morfem kalıplaşmalarını incelediği yazısında, söz konusu morfemin Yörük ağızlarında alışılmışın dışında *hangara*, *hangıra*, *hankıra* < *kañı+ra* gibi örneklerinin olduğuna işaret eder (Özkan, 2001: 165). Bu örneklerde morfemin ne zaman eklendiğinin tayini zor olduğu için, morfemin canlılığı hakkında bir fikir ileri sürmek için yetersizdir.

AzT.'de *buralarda*, *oraya*, *harda/harada*, *sonra* (Kazımov, 2010: 322-328); GT.'de *içre*, *taşra*, *üzre*, *sora* (Özkan, 1996: 125); TkmT.'de +rA formunun izleri çok az örnekte tespit edilebilmiştir: *sonra*, *niirek* (Clark, 1998: 366-371). Bu örnekler üzerinden direktif/partitif-lokatifin izlerini takip etmek mümkündür. Oğuz yazı dillerinde morfem herhangi bir fonetik hadise geçirmeden kalıplaşmış kelimelerde yaşamaktadır.

Modern yazı dillerinde görülen alamorflar, Osmanlı sahasında aynı şekilde kullanılmıştır. 17. ve 18. yüzyıllarda hemen hemen aynı kalıplaşmış örnekler

üzerinde tespit edilen morfem, yalnızca direktif-lokatif fonksiyonuyla görülebilmektedir. Ayrıca Meninski, +rA formunun *içre*, *üzre*, *taşra*, *sonra* gibi örnekler üzerinden vokal uyumu sergilediğini göstermektedir (Tulum, 2011: 106). Elbette bu uyum, kalıplaşmanın gerçekleşmediği bir dönemde ortaya çıkıp, kalıplaşmayla birlikte donarak geldiğinden dolayı; dönemin bir özelliği olarak kabul etmek mümkün değildir. Bütün bu özellikler, modern yazı dillerinin 17. ve 18. yüzyıllarda morfemi aynı kelimelerle ve eş fonksiyonla kullandığını göstermektedir.

Canlı olmayan bu alamorflar üzerinden yapılacak bir rekonstrüksiyon için modern yazı dilleri ve öncesi hesaba katıldığında **+rA* pre-morfu muhtemel bir tasarım olacaktır. Fakat burada asıl önemli nokta, bugüne kadar kalıplaşmış örneklerle gelen formun yalnızca direktif-lokatif fonksiyonuna sahip olmasıdır. Morfemin diğer fonksiyonuna dair hiçbir özellik bu kelimelerde görülememektedir. Tabii olarak morfemin canlı olmaması ve eldeki kalıplaşmış örneklerin sınırlı olması, morfemin fonksiyonlarının belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Mevcut örnekler üzerinden sadece *yer-yön*, *zaman* ve *zarf* fonksiyonları tespit edilebilmektedir. Temel olarak, bu fonksiyonlardan ilk ikisi zaten morfemin aslî fonksiyonlarıdır. Formun kalıplaştığı örnekler çoğu zaman zarf göreviyle kullanıldıkları için, söz diziminde böyle bir fonksiyonu dikkate almak gerekmektedir. Daha önce bahsedildiği gibi datifin hiyerarşik önceliği bu fonksiyonları da barındırmasıyla beraber direktif-lokatifin sınırlı alanını belirsizleştirmektedir. Eldeki verilerden hareketle, herhangi bir partitif örneği bulunamadığından dolayı, modern yazı dillerinde +rA formunu yalnızca *direktif-lokatif* kategorisiyle değerlendirme mecburiyeti doğmaktadır. O hâlde, I. adımda belirlenebilecek fonksiyonlar, sadece *yer-yön*, *zaman* ve *zarf* ile sınırlı kalmaktadır:

Rekonstrükte Edilen Formun Adı	Rekonstrükte Edilen Form	Rekonstrükte Edilen Formun Fonksiyonları
<i>Direktif-lokatif</i>	<i>*+rA</i>	<i>yer-yön, zaman, zarf</i>

1.1.2.3.2. Rekonstrüksiyon: II. Adım

KıpT.'de işlek olmayan ve yön ve zaman kavram alanı barındıran kelimelerde kalıplaşmış bir hâlde olan +rA alomorfu, yalnızca direktif-lokatif olarak sınırlı örneklerde tespit edilir. Kuzey Kıpçak Türkçesi ve Memluk Kıpçak Türkçesinde düzenli olarak +rA formundadır ve vokal uyumuna uyar: *soñra*, *taşra*, *üzre/üzre/özre* (Güner, 2013: 197).

EAT.'de herhangi bir fonetik değişim görülmezsizin +rA şeklinde alamorfik sınırlılıkla kullanılan direktif-lokatif, aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi sadece belirli örneklerde ve oldukça sınırlı olarak kalıplaşmış kelimelerde tespit edilebilmiştir. Bu örnekler de genellikle zarf görevli kelimelerdir.

KY.'de +rA, direktif-lokatif olarak kullanılmıştır ve sadece şu örneklerde görülür: *taşra*, *içre*, *soñra*, *üzre* (Cin, 2004: 101-122).

BH.'de direktif-lokatif olarak kullanılmıştır: *daşra*, *içre*, *soñra*, *üzre* (Buluç, 1955: 126-127).

FK.'da sadece şu örneklerde tespit edilmiştir: *üzre/üzere*, *soñra*, *asra* (Tekin, 1974: 72-98).

SŞ.'de +rA: *taşra*, *daşra*, *içre*, *üzre/üzere* (Mansuroğlu, 1958: 113).

GN'de çok fazla kullanılan bu morfem yalnızca şu örnekleri yinelemiştir: *soñra*, *içre*, *üzre*, *daşra*, *taşra* (Yavuz, 2000: 19-67).

SN.'de sadece şu örneklerde tespit edilmiştir: *içre*, *taşra* (Cin, 2012: 14).

MN.'de *soñra*, *içre*, *üzre/üzere*, *taşra* örneklerinin yer aldığı görülür (Korkmaz, 2017: 527-677).

YZ.'de farklı imlalarla +rA: *daşradan*, *içre*, *üzre/üzere*, *soñra* (Yıldız, 2008:121-122). Taranan metinde tespit edilememiş olsa da, Duran eserin başka bir nüshasında geçen *yolıra* şeklinde bir örnekten bahsetmektedir (Duran, 1956: 19). Bu örnek partitif-lokatif fonksiyonunu barındırmaktadır.

KBD.'de +rA, direktif-lokatif olarak kullanılmıştır ve sadece şu örneklerde görülür: *soñra*, *içre*, *taşra* (Ergin, 1951: 306).

YE.'de +rA alamorfları belirli örneklerde kullanılmaktadır: *soñra*, *üzre*, *içre*, *taşra* (Tatçı, 1990: 580-601).

DK.'de *depere*, *soñra*, *üzere*, *içre*, *daşra* (Timurtaş, 1976: 355). Bu örneklerden ilki, partitif-lokatif örneği olması bakımından kıymetlidir.

<i>Fonksiyon</i>	
Yer-Yön	<i>Karanu dün içre yol azsam umum Allah</i>
Zaman	<i>Soñra bir dervişe virelüm didi.</i>
Parça-Bütün	<i>Ol altmış batman güz ile Kazılık Kocaya depere tutup çaldı.</i>
Zarf	<i>Kaçan Kazan ivini yağmalatsa halalınun elin alur taşra çıkar-ıdı.</i>
(Ergin, 1964: 28-116)	
Bu fonksiyonda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

Taranan bütün metinlerde sadece *soñra*, *içre*, *üzre/üzere*, *taşra* gibi örneklerde tespit edilen bu morfem, istikrarlı bir şekilde kalıplaşmış hâlde bulunmaktadır. Bazı metinlerde, *daşradan* örneğinde olduğu gibi diğer durum morfemleriyle çekimlenebilmeleri, kalıplaşmış ve çoğu zaman fonksiyonlarını kaybetmiş olduğunu göstermektedir. Morfem genel olarak yukarıdaki erken dönem metinlerinden 15. yüzyıl metinlerine kadar olan zaman zarfı içerisinde direktif-lokatif olarak kullanılmışken, YZ.'deki *yolıra*, DK.'daki *depere* örnekleri morfemin bu dönemde partitif-lokatif olarak kullanılmış olduğunu gösteren önemli veriler olarak kaydedilebilir.

Mansuroğlu, EAT. dönemine ait bir metindeki *ol begi ol deñlü yüzire*, *gözire* ve *bogazıra* ve *karnıra* dürterdi örneğini göstererek +rA formunun farklı bir kullanımına dikkat çekmiştir (Mansuroğlu, 1988: 260). Salan, bu konu hakkında

yazdığı bir yazıda, EAT. dönemine ait bazı metinlerde +rA formunun farklı bir fonksiyonda kullanıldığını gösteren bazı örnekler vermiştir: *kamçı birle ol kadar urdı İbrāhim'i başıra kim İbrāhim kana bulaşdı, Mūsā bir kez 'azrāyili yüzire urdı ve bir gözin çıkardı, Şerif bir yumrukla göğüsire urdı, Ol beg kişilerinden birisi bini omuzıra kamçı birle urdı*. Bu örneklerden hareketle EAT. döneminde iki farklı +rA formunun olduğu, bunlardan ilkinin Eski Türkçeden gelen *içre, taşra* gibi kalıplaşmış örneklerdeki morfemler olduğunu, diğerinin ise yukarıdaki örneklerde yer alan sadece organ isimlerine gelen özel bir morfem olduğunu iddia eder (Salan, 2017: 131-137). Ancak bu düşüncede bazı temel problemler bulunmaktadır. Salan'ın iki ayrı morfem olarak düşünüp ikinci kısımda ele aldığı fonksiyonel farklılıktan kaynaklanan kullanımlar, aşağıda da özellikle gösterileceği gibi, özellikle Eski Uygur çevrelerinde kullanılabilen bir durumdur. +rA'nın organ isimlerine gelerek "vücut parçası"ni işaretlemesi partitif-lokatif fonksiyonundan kaynaklanmaktadır ve bu fonksiyon bahsedilen ilk morfemin bünyesinde bulunan bir özellik olmalıdır. Örneklerin yer aldığı *Kıyas-ı Enbiya, Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi ve Saltuk-nâme* gibi metinler 14.-15. yüzyıllarda kaleme alınmıştır. Dolayısıyla bu morfemin yukarıdaki gibi partitif-lokatif fonksiyonunda kullanılması, söz konusu formun 14. yüzyılda canlı ve işlek bir hâlde olduğunu gösterebilir. Bu çerçevede eldeki bütün örnekler gösteriyor ki EAT. döneminde direktif-lokatif fonksiyonunun diğer hiyerarşik baskıdan kaynaklanan zayıflaması ile tıpkı daha önceki dönemlerde olduğu gibi sadece kalıplaşmış kelimelerde görülürken, -"parça-bütün" fonksiyonunu başka bir durum morfemiyle karşılayamamasından dolayı olsa gerek- partitif-lokatif fonksiyonu canlı ve işlek olarak kullanımda kalmıştır. Bu yönüyle iki farklı morfem yerine morfemin iki farklı fonksiyonundan kaynaklanan kullanım sıklığını değerlendirmek daha sağlıklı bir çıkarım olmalıdır.

Erdal, Eski Türkçede +GARU ve +rA formlarının sentaktik olarak bir farkı olduğundan söz eder. Ona göre; +GARU bir konumu iyelik morfemiyle birlikte işaretleyebilirken, +rA vücut parçalarını iyelik morfemsiz işaretlemektedir (Erdal, 2004: 374). Fakat yukarıdaki örneklerden *yolıra, başıra, yüzire, göğüsire, omuzıra* gibi organ isimleriyle çekimlenen form, iyelik morfemlerinden sonra kullanılmıştır. Bu özelliğiyle Eski Türkçedeki örneklerden ayrılmaktadır. Bu durum, söz konusu morfemin hiyerarşik düzende kaybolmayan partitif-lokatif fonksiyonunun canlılığını

koruma gereksiniminden kaynaklanan, gramatikal kullanım sahasının genişlemesi ile ilgili olmalıdır.

Harezmi sahasında yazılan metinlerde +rA formu yalnızca direktif-lokatif olarak kullanılmıştır. Morfem bu metinlerde canlı ve işlek değildir, sadece belirli örneklerde görülmektedir: *ediz kökke aggan uçmah içre kirgen, biziñ yarlıkımızdın taşra kitmeki için, tahtdın asra turup sizke cevâb aymakım munâsib ermez, soñra bizke melâmat kelgey tep aydılar* (Ata, 1997: 5r-156v) (Eckmann vd., 2014: 140-249). NF.'deki +rA+iyelik+durum morfemi yapısındaki örneklerin varlığı, morfemdeki fonksiyon kaybını ve canlılığını yitirdiğini gösteren önemli örneklerdir: *asrasında, asrasına* (Eckmann vd., 2014: 144-200). Oğuz Kağan Destanı'nda bu morfemin herhangi bir örneğine rastlanılmaması oldukça ilginçtir. Metinde diğer tarihî Türk dili dönemlerinde görülen örneklerin hiçbiri kullanılmadığı gibi, mevcut isim örnekleri morfemsiz olarak kullanılmıştır: *içre* yerine *iç/içige*, *soñra* yerine *soñ* ve *üzere/üzre* yerine *üze...* gibi (Ağca, 2016: 250-259). Bu durum, morfemin kullanılışı ve söz varlığı bakımından diyalektik farklılıktan kaynaklanıyor olmalıdır. Çünkü metnin yazıldığı tarih ve çevredeki diğer metinlerde, her ne kadar kalıplaşmış olarak tespit edilse de, yaygın olarak örnekleri bulunmaktadır.

KarT. döneminde yalnızca zarf görevli sözcüklerde kalıplaşmış şekiller bulunur. Bu örneklere KB.'de çok nadir şekilde tesadüf edilebilirken DLT.'de örnekler daha fazladır: *asrakı, arkara içre, taşra* (Arat, 2008: 88-1086) (Ercilasun, 2015: 63-184). Sınırlı örneklerde görülen direktif-lokatif formlarının yanında ayrıca partitif-lokatif olarak azımsanmayacak örnekler DLT. ve AH.'de bulunmaktadır: *başra, közre, tüpre, yüzre* (Ercilasun, 2015: 50-317). (Arat, 1992: 43). Fakat KB.'de bu fonksiyonun kullanımı hiç görülmez. Öyle ki *içre* ve *asra* dışında hiçbir örnekte tespit edilemeyen +rA formu için zarf yapan bir morfem tanımlaması da yapılmaktadır (Taş, 2015: 70). Sonuç olarak bu dönemde +rA alomorfu, direktif/partitif-lokatif olarak kullanılan canlı olmayan bir morfemdir.

Budist çevrede yazılan Uygur metinlerinde +rA iki yönlü olarak değerlendirilmelidir. İlk olarak direktif-lokatif olarak canlılığını yitirmiş ve yalnızca kalıplaşmış kelimelerde tespit edilen nadir bir morfem olarak görülür: *alku yağı yavlaqlar barça adak asra bolmuşları közünür* (Kaya, 1994: 193); *öñre yime bodisavatlar munçulayu erdini buşıka kelmiş bar erti* (Tulum-Azılı, 2015: 118).

Form, ikinci olarak partitif-lokatif fonksiyonuyla, erken dönem Uygur Budist metinlerinde tespit edilir. Morfem, bu yönüyle ilk kez Budist çevrede ortaya çıkar: *sünjün yüre^{re} sançıt-, kuşlar kargalar kelip töpö^{re} sokup karakımıznu saçraturlar, bir ikintişke köz^{re} kulkak^{ra} sançışur biz* (Erdal, 2004: 179-374).

Maniheist metinlerde oldukça sınırlı örnekte kullanılan +rA, yalnızca kalıplaşmış ifadelerde direktif-lokatif olarak kullanılmıştır: *üze on kat kök as^{ra} sekiz kat yir beş teñri üçün turur, törtünç suv iç^{re}ki tınlıgka beşinç yerdeki bagırın yorigma tınlıgka, yir teñri yok erken öñ^{re} ne bar ermiş tipen biltimiz, antada kis^{re} ne bolgay* (Özbay, 2014: 81-86). Yukarıdaki örnekler dışında herhangi bir kelimeye eklenmeyen, dolayısıyla yalnızca kalıplaşmış kelimelerde bulunduğu anlaşılan +rA formu, özellikle fiil istemlerinde yerini datife bırakmıştır.

Kökt.'de +rA alamorfu, canlı ve işlektir: *tarduş şad^{ra} udi yañdımız, üze kök teñri as^{ra} yagız yir kılıntukda, iç^{re} aşsız taş^{ra} tonsuz yabız yablak bodun, anta iç^{re}ki bodun kop maña körür, öñ^{re} küñ tugsıkda, anta kis^{re} teñri bilig bertük üçün* (Tekin, 2003: 115-140). Bu dönemde görülen +rA formu dışında, bu formun çeşitli fonetik değişimlere uğrayarak bazı zarflarda bulunduğu düşünülmektedir. Doerfer, *üze kök teñri asra yagız yir* ifadesinde yer alan *üze* formunun +rA'yı barındırdığını ve ikiz konson erimesi ile *ür+re>üre>üze* şeklinde bir gelişimin olabileceğini düşünür (Doerfer, 1992: 9). Fakat bu görüş, Tekin tarafından çok zorlama bir hipotez olarak kabul edilir. Çünkü böyle bir değişimin dört fonetik evresinin (*r'r>*r'r'>*r'>z) olması gerektiği iddia edilir (Tekin, 2013a: 496).

Clauson, yazıtlardaki *birye, kurıya, yırya* gibi yön isimleriyle birlikte kullanılan +yA biriminin, +rA'nın bir alamorfu olduğunu iddia eder (Clauson, 1972: 370). Bu düşünce, Erdal tarafından da kabul edilerek, +rA formunun köken itibarıyla *+r birimine sahip olduğunu, bu fonemin de disimilasyona uğrayarak *+y, dolayısıyla da +yA alamorfunun ortaya çıktığını düşünür. Runik metinlerdeki *birre>birye, yırra>yırya, kurıra>kurya* izahlarını gösterir. Ayrıca bu şeklin datif ile bir ilgisinin bulunmadığını belirterek bütün +yA'lı formların fonksiyon açısından datife değil, direktif-lokatife benzediğini gösterir (Erdal, 2004: 179). Böyle bir yaklaşım içerisinde r>y fonetik değişimi muhtemel iken, fonksiyonel izah daha kuvvetli görünmektedir. Fakat yine Tekin, bütün bu tekliflere karşı çıkararak *rr>*ry değişiminin mümkün olamayacağını ve söz konusu alamorfun eski bir +(y)A datif

formu olması gerektiğini düşünür (Tekin, 2013a: 498). Sonuç olarak Tekin'e göre, *üze, birye, kurıya, yırya* gibi yapıların tamamında arkaik datifin izleri bulunmaktadır. Ancak burada belirtmek gerekir ki, genel olarak datifin durum hiyerarşisindeki üstünlüğü ve fonksiyonel kapsayıcılığı bu alomorflar hakkında bazı yanıltıcı sonuçlar doğuruyor olabilir. Çünkü datif ve direktif-lokatif fonksiyonları birbirine yakın ve benzer olduğundan dolayı, yazıtlardaki çok bulanık fonksiyonel ayrıntıların tespit edilmesi zorlaşmaktadır. Tabii olarak fonetik değişimlerin de ayrıca ele alınmasını mecburi kılmaktadır. Yine de yukarıdaki örneklerde önemli olan, bir direktif fonksiyonunun sentaktik düzlemde görülebilir olmasıdır.

ÇuvT.'de müstakil bir direktif-lokatif morfemi bulunmamasına karşın, fonolojik koşullu olarak kullanılan +rA alomorfu dikkat çekicidir: *vasanra*, *tavrara*, *pürtre* (Ersoy, 2012: 278). Bu alomorfun lokatif olarak kullanıldığı bilinse de söz konusu direktif-lokatif morfemine fonetik ve fonksiyonel yakınlığına dikkat edilmelidir. +rA formunun benzer bir şekilde Moğolcada lokatif olarak kullanılması, diğer bir önemli ayrıntı olarak kaydedilebilir. Ters bir açıdan bakıldığında, Türk dilinin uzak yazı dillerinden biri olan Yakutça, partitif için +tA formunu kullanmaktadır (Kirişcioğlu, 1999: 75). Hâlbuki bu formun Genel Türkçe için en önemli fonksiyonu lokatif-ablatiftir. Dolayısıyla Türk dilinin erken tarihli kırılma noktalarından biri olan Türk-Çuvaş ve Yakut birliğinde direktif-partitif-lokatif ilişkisi mevcut olmalıdır. Bunun sonucu olarak, söz konusu fonksiyonlar +tA ve +rA formları arasında bir geçişkenlik göstermiştir. Ayrıca Güney Sibiryada diyalektlerinde +rA morfeminin izlerine rastlanılamaması veya oldukça ender olması, belki lokatif yapılarının bu fonksiyonu bünyesinde barındırması ile ilgili olabilir.

Ana-Altayca üzerine yapılan daha önceki çalışmalarda direktif için bir proto-morfem tasarımı yapılmıştır. Ancak söz konusu akraba dillerdeki morfem şekillerine göre, Ana-Altaycada iki tane direktifin bulunduğu genellikle kabul edilen bir görüştür. Bunlardan biri *ra proto-morfemidir. Ancak Altay dillerindeki durum morfemlerini karşılaştıran İtabashi, Ana-Altayca için yalnızca *ru formunu tasarlamış ve bu formun farklı dillerde +ra ile ilgisini kurup ikincil bir form olarak kabul etmiştir (İtabashi, 1987: 190). Bu yaklaşım yanında Lewicki (1938) ve Kotwicz (1936) gibi araştırmacılar, iki formun yakınlığı konusunda mukayeseli çalışmalar yapmışlardır. Türkçedeki +rU (ve genellikle +GARU) dışında, direktif/partitif-lokatif olarak kullanılan +rA formunun izlerine Altay dillerinde

rastlanılmaktadır. Moğolcada *tere* “o” işaret zamirinde görülen form Mançu-Tunguz dillerinde *ere* “bu”, *tere* “o” örneklerinde görülmektedir. Ayrıca Moğolca ve Çuvaşçadaki +ra lokatifinin de burada tekrar anılması gerekir. Choi, orta ve yeni Korecede görülen *ire*, *iri*, *çeri* gibi işaret zamirlerindeki +re/+ri formlarıyla Türkçe +rA arasında bir denklik kurmuştur (Choi, 1989: 192-193). İtabashi ise, eski Japoncadan bugüne gelen *idura*, *atira*, *kötira* gibi fosil örneklerde bir *+ra formu bulunduğunu düşünür. Bu formun Eski Türkçedeki +rA ile aynı morfem olabileceğini söylerken, morfemin direktif-lokatif fonksiyonunda olduğunu da belirtir (İtabashi, 1987: 176). Gabain, Türkçedeki bu morfemin uzak bir akraba dilden gelmiş olabileceğini düşünür (Gabain, 2007: 65).

Akraba dillerdeki bu örnekler, gerçekten bir *+ra proto-morfemini tasarlamayı gerektirmektedir. Ancak bazı araştırmacıların düşündüğü gibi, taşıdıkları fonksiyon açısından önemli yakınlık gösteren +ra ve +ru formları arasında köken ilişkisi varsa, bu durumda hangisinin daha arkaik olduğunun tespit edilmesi, morfemlerin gelişimi açısından önemli veriler sunabilecektir. Her iki ihtimalde de Altay dillerinin yazılı kaynaklarındaki örnekler +rA formunu Altay dil birliği açısından geçerli bir morfem olarak ortaya koyabilir.

O hâlde II. adımda;

REKONSTRÜKSİYON II. ADIM						
Kökt. ve Man.	EUT.	KarT.	HzmT.	KıpT.	EAT.	Daha Önce Rekonstrükte Edilen Form
+rA	+rA	+rA	+rA	+rA	+rA	+rA
<i>Direktif -lokatif</i>	<i>Direktif/partitif -lokatif</i>	<i>Direktif/partitif -lokatif</i>	<i>Direktif -lokatif</i>	<i>Direktif -lokatif</i>	<i>Direktif/parti tif-lokatif</i>	<i>Direktif-lokatif</i>

Türkçede ilk yazılı kaynaklardan bugüne kadar örnekleri bulunan +rA formu, taşıdığı fonksiyonlar bakımından direktif/partitif-lokatif olarak değerlendirilirken, bu formun farklı alamorflarının Altay dillerinde genellikle direktif veya Japoncada olduğu gibi direktif-lokatif olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çuvaşçada görülen +ra lokatifinin bu formla bir ilişkisi olduğu düşünülebilir. Çünkü aynı morfemin

lokatif ve direktif olarak kullanılması, temelde lokatif ve direktif arasında bir bağlantı kurmayı gerektirebilir. Doğruluğu kanıtlanamamış olsa bile, Sinor, lokatifin +t/+d lokatif ve +a/+e datifinin birleşmesinden oluştuğunu ileri sürerken (Sinor, 1976: 123), Ramstedt (1959), Eski Türkçedeki direktif +rA morfeminin içerisinde de bir *+A datifinin bulunduğunu iddia ediyordu. Dolayısıyla iki morfem de temelde datif ilişkisinde birleşmiş olabilir. Daha önce ele alındığı gibi hiyerarşik durum ilişkilerinde datifin fonksiyonel bakımdan direktiften daha kapsayıcı olması da direktif-datif geçişkenliğini açıklayabilir. Böylece bütün bu yaklaşımlar üzerinden +rA formunun direktif-lokatif fonksiyonuyla ortaya çıkması -belki daha genel olarak yerini datife bırakması- anlaşılabilir bir durumdur. Altay dillerindeki fonksiyonları göz önüne alındığında ise partitif-lokatif fonksiyonunun daha yeni olduğunu gösterebilir.

Direktif-partitif, Altay dillerinde de olduğu gibi, tarihî ve modern Türk yazı dillerinde vokal uyumu dışında herhangi bir morfolojik veya fonolojik değişiklik yaşamamıştır. Bunu sebepleri arasında, çok erken dönemde canlılığını yitirerek kalıplaşmaya uğraması gösterilebilir. Türkçenin durum tipolojisine aykırı şekilde +rA'dan sonra çekimlenen yeni morfemlerle kalıplaşmanın gerçekleştiği tespit edilebilir.

Yukarıdaki bütün tespitler Genel Türkçede görülen +rA formunun fonksiyonel olarak iki farklı aşama kaydederek modern yazı dillerine kadar geldiğini göstermektedir. Öncelikle yazıtlarda görülen direktif-lokatif formu, canlılığını kaybetmeye başlamış ve hemen hemen 9. yüzyıldan önce artık belirli örneklerde bulunan bir morfem olarak görülmektedir. Çünkü Maniheizt ve Budist çevrede oldukça az ve belirli kelimelerde görülürken, bu dönemlerden sonra artık “fossil” diye tanımlanabilecek örnekleri bulunan bir yapıda olacaktır. Bu noktada, +rA formu çekimlendiği kelime ile gramerleşmeyi tamamladığı görülmektedir. Örneğin, yazıtlardaki *üze kök teŋri asra* yazıt *yir kılıntukda* örneğinde geçen *asra* ifadesi zarf olarak kullanılabilirken zaman içerisinde sözcükselleşerek isim olarak kullanılmıştır. DLT.'de görülen *asrakı* ve NF.'deki *asrasıŋa* örnekleri bu durumu en güzel açıklayan örneklerdir. Bu durum Oğuz Türkçesinin ilk yazılı kaynaklarında da görülmektedir.

Ancak direktif-lokatif olarak kullanılan +rA formunun kalıplaşarak gramerleşmesiyle ortaya çıkan yeni leksik değerlerin, çeşitli diyalektik izler taşıdığı anlaşılmaktadır. Çünkü Budist çevrede oldukça az örnekte tespit edilen -hatta bazı metinlerde hiç yer almaz- form, DLT.'de hem direktif-lokatif hem de partitif-lokatif olarak bolca örnekleri içerirken, KB.'de yalnızca iki örnekle sınırlıdır. Hatta Oğuz Kağan Destanında +GARU örnekleri bulunurken, +rA formu hiç görülmez. Bu durumun bir diyalekt farkından ortaya çıktığı düşünülebilir. Yani direktif-lokatif +rA formu diyalektik bir özellik olarak dikkat çekmektedir. Bu şekilde Türkçenin diyalektlerini tespit etmede bir ölçüt olarak +rA alamorfunun önemi ortaya çıkmaktadır.

+rA formunun fonksiyonel olarak kaydettiği ikinci aşama ise partitif-lokatiftir. Bu fonksiyon, formun Genel Türkçeye dâhil edilemeyecek kadar özel olan bir fonksiyonudur. Yazıtlarda ve Maniheist çevrede tespit edilemeyen bu fonksiyon, ilk olarak Budist çevrede yazılmış eserlerde görülür. “Parça-bütün” ilişkisini işaretleyen formun, bu fonksiyonuyla Uygur Türkçesinde canlı olduğu düşünülebilir. Çünkü herhangi bir organ ismine gelerek çekimlendiği tespit edilmiştir. Söz konusu fonksiyon DLT.'de oldukça fazla örnekte yer alırken, Kaşgarlı tarafından herhangi bir lehçe kaydı belirtilmez. Son olarak partitif-lokatif fonksiyonu 14. yüzyıl Anadolu sahasına ait metinlerde sıkça kullanılır. Dolayısıyla +rA formunun partitif-lokatif fonksiyonu, sadece Budist Uygur metinlerinde, DLT.'de ve EAT. metinlerinde görülen özel bir fonksiyon olup yine önemli bir diyalektik özellik olarak kaydedilebilir. Fakat morfemin canlılığı ve işlevliliği bu fonksiyonlarla kullanımında şüphelidir. Çünkü yazıtlardan itibaren kalıplaşmanın görüldüğü bu formun farklı bir fonksiyonda çeşitli leksik birimlerle çekimlenebilmesi, morfemin söz konusu metinlerde farklı bir düzlemde fonksiyonel canlılığına işaret edebilir.

Oğuzcada +rA formunun gelişimi yukarıdaki sebeplerle birlikte karmaşık bir görünüm arz etmektedir. Oğuzcanın ilk yazılı metinlerinde, tıpkı Eski Türkçede görülen *içre*, *taşra*, *sonra* gibi kelimelerdeki direktif-lokatif fonksiyonundaki alamorflar tespit edilebilir. Bu kullanım modern Oğuz yazı dillerinde devam eder. Ancak, Bang'ın da iddia ettiği gibi modern Oğuz yazı dillerinde kullanılan *ora*, *bura*, *şura*, *nere* gibi zamir türlerinde +rA alamorflarının olması (Bang, 1996: 16) ve bu şekillerin diğer yazı dillerinde görülmemesi, +rA'nın Oğuzca için geçerli ve bu şekillerin Oğuzcaya özgü bir form olduğunu gösterebilir. Takip edilebilen tarihî

metinlere göre direktif-lokatif formları erken tarihlerde kalıplaşmaya uğradığına göre, Genel Türkçeye dâhil edilemeyecek bu yeni şekillerin eski bir tarihte ortaya çıktığını tahmin etmek çok zor değildir. Dolayısıyla direktif-lokatifin, Eski Oğuzcada canlı ve işlek bir şekilde kullanıldığının önemli bir ipucu olabilir.

İlk olarak Budist Uygur metinlerinde tespit edilebilen partitif-lokatif fonksiyonunun, 14. yüzyılda yazılan Oğuzca metinlerde kullanılmış olması, +rA alamorfunun Oğuzcada bu fonksiyonla kullanıldığını göstermektedir. Fakat Eski Türkçeden farklı olarak morfo-sentaktik bir farklılık ile gelişim sağlamıştır. Mesela, Budist çevrede yazılan bir metinde geçen *bir ikintişke közre kulkakra sançışur biz* (Erdal, 2004: 179-374) ifadesinde organ adlarıyla başka bir morfeme ihtiyaç duyulmaksızın çekimlenebilen form, Oğuzca metinlerde *yüzire*, *gözire*, *bogazıra* ve *karnıra* (Mansuroğlu, 1988: 260) gibi iyelik morfemli çekimlenmiştir. Elbette bu durum partitifin gelişimi ile ilgili olmalıdır. Yani “parça-bütün” ilişkisinde iyelik morfeminin sahiplik fonksiyonunu işaretlemesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla 14. yüzyılda görülen bu fonksiyon dilbilgisel olarak yeni bir katman oluşturmuştur. Bu durum, doğal olarak, morfemin bu fonksiyon için canlı olabileceğini gösterebilir.

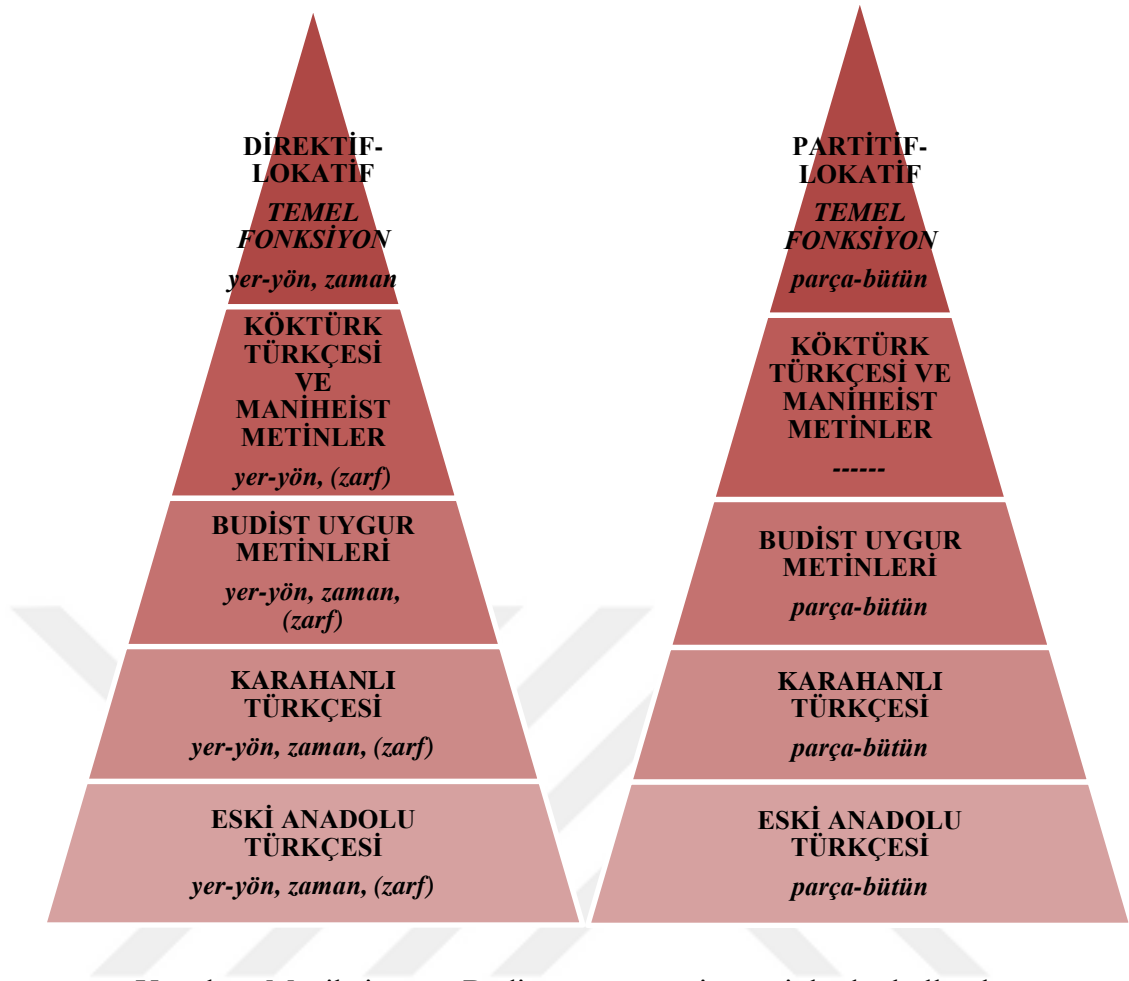
Sonuç olarak, +rA alamorfları için Genel Türkçede şu şekilde bir senaryo üretmek mümkün görünmektedir: Türk dilinin daha yaygın olan +GARU direktifi ve +DA lokatifi söz konusu morfemin bütün fonksiyonlarını taşımalarından dolayı, morfem yazıtlarda hemen hemen kalıplaşma başlamıştır. Maniheist ve Budist çevrede ve daha sonraki dönemlerde yalnızca belirli kelimelerde kalıplaşmış hâlde bulunmaktadır. Bu kalıplaşmalar bir gramerleşmenin sonucu olarak zarf ve edat görevli kelimelere dönüşmüştür. Hatta sözcükselleşerek isim görevli kelimeler olarak kullanılmıştır. Ancak Türkçede ortaya çıkan partitif-lokatif ihtiyacını karşılayacak herhangi bir morfem bulunmamasından dolayı, Budist Uygur eserlerinde ve DLT.’de -belki diyalektik bir husus olarak- organ isimleriyle kullanılan yeni bir fonksiyona sahip olmuş ve bu özelliği ile 14. yüzyıl Anadolu sahasına ait metinlerde de görülmeye başlanmıştır. Zaten dillerdeki durum kavramı her bir morfemde oldukça geniş fonksiyonlarla veya birden fazla durum kavramının tek bir morfemde toplanmasıyla ortaya çıkabilir. Bu açıdan dillerde hiç olmama (veya yok olma) eğilimi mevcuttur (Hopkins, 1918: 48).

Bütün bu veriler ışığında, Oğuzca için eski bir direktif/partitif-lokatif tasarımı yapmak mümkündür. Ancak daha önce de belirtildiği gibi Altay dillerindeki +ra formlarının genellikle direktif-lokatif veya lokatif olarak kullanılması, +rA formunun daha arkaik fonksiyonunun direktif-lokatif olduğunu gösterebilir. Bu yüzden Oğuzca için ***+rA pre-morfu** tasarlanabilir. Altay dillerinde gösterilen morfem denklikleri doğrultusunda Genel Türkçe için geçerli olan ***+rA proto-morfu**, aynı şekilde Oğuzca için geçerli olacağından dolayı, VII. yüzyıl öncesi için ve belki de Çuvaşcadaki morfemler sayesinde V. yüzyıl için Ana-Oğuzcanın kabul edilebilecek direktif-lokatif pre-morfu ***+rA** olmalıdır. Bu formun zaman içerisinde partitif fonksiyonu da kazanması, Ana-Oğuzcada rekonstrükte edilen formun genel fonksiyonunun direktif/partitif-lokatif olmasını sağlamaktadır.

Rekonstrüksiyon I. adımda direktif-lokatifin sadece kalıplaşmış kelimelerde görülmesi ve yine sadece yer-yön ve zaman kelimelerinde bulunmasından dolayı fonksiyonu sınırlı kalmıştır. Modern Oğuz yazı dillerinde *yer-yön*, *zaman* ve *zarf* fonksiyonları tespit edilebilmişti. Morfem yazıtlarda yalnızca *yer-yön* fonksiyonuyla kullanılmıştır. Fakat bu morfem her zaman *yer-yön* bildiren kelimelerle çekimlenmez: *tarduş şadra udi yañdımız* (Tekin, 2003: 115). Alyılmaz, bu kullanımın limitatif fonksiyonunda olduğunu söylemiştir (Alyılmaz, 1994: 80-81). Fakat örneğin yer aldığı kontekste dikkat edildiğinde bir sınırlama değil hedef bildirdiği anlaşılmaktadır.

Morfemin temel fonksiyonlarından biri olan *zaman* fonksiyonu, ilk defa Budist Uygur çevresinde kullanılmaya başlamıştır: *öñresinte tatıglıg ... tüş yimişler* (Kaya, 1994: 299). Yine bu dönemde yazılan eserlerde *parça-bütün* fonksiyonuyla partitif olarak tespit edilir: *bir ikintişke közre kulkakra sançışur biz* (Erdal, 2004: 374).

Bütün bu fonksiyonlar temelinde direktif-lokatif ve partitif-lokatif fonksiyon gelişim piramidi aşağıdaki gibi olmalıdır:

Yazıtlar, Maniheist ve Budist çevreye ait metinlerde kullanılan *yer-yön* fonksiyonları zaten evrensel dilbilimde gösterilen temel direktif-lokatif fonksiyonlarıdır. Bu fonksiyonların yanında sentaktik olarak tespit edilen *zarf* fonksiyonu morfemin söz dizim stratejileriyle doğan fonksiyondur. Bu açıdan bu fonksiyonun ikincil fonksiyon olduğu söylenebilir. Morfemin *parça-bütün* fonksiyonu da geç dönem Budist metinlerden itibaren görülmeye başlanan temel partitif-lokatif fonksiyondur. Morfolojik rekonstrüksiyon metodu gereği rekonstrükte edilen formun en eski fonksiyonlarının bulunması gerekmektedir. Morfemin direktif-lokatif olarak Genel Türkçe için kabul edilebilecek en eski fonksiyonları *yer-yön* ve *zaman* fonksiyonlarıdır. Partitif olarak ise *parça-bütün* fonksiyonu kabul edilebilir. Direktif-lokatif için Genel Türkçenin seyrettiği düzlemde EAT dönemine kadar, kalıplaşarak donuk bir hâlde gelen alamorfların temel fonksiyonu taşırken dondukları görülmektedir. Başlangıçtaki fonksiyonların izlerini bugünkü modern yazı dilleri ve diyalektlerinde bulmak mümkündür. Partitif-lokatifin ise daha farklı bir düzlemde çeşitli tarihî yazı dillerinde tespit edilmesi ile Oğuz yazı dilindeki paralelizm görülmektedir. Bu tespitten hareketle Ana Oğuzca

için tasarlanan morfemin de başlangıçta bu fonksiyonlara sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır:

Rekonstrükte Edilen Formun Adı	Rekonstrükte Edilen Form	Rekonstrükte Edilen Formun Fonksiyonları
<i>Direktif/partitif-lokatif</i>	*+rA	<i>yer-yön, zaman, parça- bütün</i>

1.1.2.4. Ablatif

Bugünkü evrensel bakış bize gösteriyor ki hiçbir durum morfemi özel dar bir anlam ile dil içinde yaşamaya başlamaz (Hopkins, 1918: 50). O hâlde dillerdeki durum kavramı her bir morfemde oldukça geniş fonksiyonlarla veya birden fazla durum kavramının tek bir morfemde toplanmasıyla ortaya çıkabilir. Hint-Avrupa dil ailesinde çoğu kez ablatifin görevini diğer durum morfemleri karşılamaktadır. O yüzden gerçekte durum için gerçek bir ihtiyacın olduğu düşünülemez. Onun çeşitli fonksiyonlarının bazı durumlarda lokatif, datif, genitif ve instrumental ile sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan dillerde hiç olmama (veya yok olma) eğilimi mevcuttur (Hopkins, 1918: 48). Whitney'e göre (1908); farklı bir ablatif anlamı çoğunlukla kaybolmaz ve daha genel bir değeri (özellikle lokatif gibi) vardır. Ve zaten tarihsel dilbilim ile uğraşanlar, durum kategorisinin tarihsel değişimiyle ilgilenirken "eşleşsel sistemi" (erigative system)ni kabul etmişlerdir. Bu sisteme göre durum kavramı bütün birimler için değişkenlik gösterebilir veya her birim aynı fonksiyonu taşıyabilir (Fillmore, 2003: 38). Bütün bu görüşlerden hareketle Altay dil ailesindeki dillerde ablatifi karşılayan özel bir morfemin olmayışı ve tasarlanan Ana-Altayca dil birliğindeki durum kategorisinde sadece lokatifin bulunması bu görüşü desteklemektedir. Dil evrenselliği bakımından bu paralelliği kabul etmek gerekmektedir. Ayrıca dünya dillerinin birçoğundan görülen lokatiften ablatifin ortaya çıkışı ve üstelik lokatif-ablatif fonksiyonunun bir formda bulunması Köktürkçede görülen morfem ve fonksiyonlarıyla benzerlik göstermektedir. Poppe +da morfeminin lokatif-ablatif fonksiyonuna sahip olduğunu iddia eder. Yine Yakutçadaki +dā ve +ta formlarının partitif fonksiyonuna sahip olduğunu; ancak bu fonksiyonun ileri bir gelişme olabileceğini, dolayısıyla ilk (orijinal) fonksiyonun ablatif olması gerektiğini düşünür. Hatta Fincedeki tanımlamayı sağlayan partitifin de ablatiften geliştiğini söyler (Poppe, 1977: 64).

Morfemin kökeni hakkındaki görüşler şöyledir:

Gabain, +DIn ve +DUn biçimlerinin aynı kökten türediğini düşünür. Yine başka bir yazısında +DIn biçimindeki +t'nin "yer bildiren kelime teşkil eki" olduğunu +ın'ın ise instrumental olabileceğini söyler (Gabain, 1950: 11).

Bang, ablatifin Köktürkçe ve Uygurcada lokatif ile karşılandığını, ancak bugün ablatifin +DIn olarak kullanıldığını ve *adin* kelimesinden türediğini (örn. *taş adın > taşadın > taşdın*) iddia eder. Ramstedt ise, +DIn şeklini, Tunguzcadaki +DI ve +n instrumental morfemlerinin birleşmesi olarak açıklamaktadır (Räsänen, 1957: 63). Benzing de Çuvaşçadaki ablatif şekillerinden hareketle, morfemin lokatif ve pronominal n ile birleşerek oluştuğunu bildirir (Benzing, 1972: 25). Yine benzer bir şekilde Poppe, Çuvaşçadaki şekillere bakarak morfemin, lokatif ve instrumental morfemi ile birleşmesine bağlamış ve mevcut +DIn'lı şekillerin +DAn'dan vokal daralmasıyla ortaya çıktığını ileri sürmüştür (Poppe, 1925: 421).

Sinor ablatifin, +tI zarf türetim morfemi ve +n instrumental morfeminin birleşmesiyle meydana geldiğini ileri sürmüştür (Räsänen, 1957: 63). Tekin ise +DAn şeklinin daha eski bir +DIn formundan vokal değişimi ile ortaya çıkmadığını ve bugün görülen +DAn şeklinin Mani ağzının devamı olduğunu iddia eder (Tekin, 2014: 215-216). Bu izahlardan sonra Eraslan, Mani sahasındaki +DAn şeklinin, özel bir direktif morfemi ile lokatifin karışması sonucu oluştuğunu dile getirmektedir. Ve her iki morfemin yer bildirmesini sebep olarak göstermektedir. Ayrıca şu maddelerle izahını desteklemeye çalışır:

e) *“Eski Türkçede +da / +de, +ta / +te ekinin asıl fonksiyonu olan "bulunma" yanında "çıkma" fonksiyonunu da yüklenmektedir. Böylece ek, +dın / +dın, +tın / +tın, +dan / +den, +tan / +ten ekine hem ses, hem de fonksiyon olarak katılmıştır.*

f) *n ağzında +dan / +den, +tan / +ten şeklinin bulunması, ı / i ünlüsünün a / e şeklinde genişlemesi değil, bulunma hâli ekinin geniş ünlüsünün varlığı ile ilgilidir.*

g) *+dan / +den, +tan / +ten şeklinin Eski Türkçe yanında Kıpçak Türkçesi ile Özbek Türkçesinde de görülmesi bu değişimin Eski Anadolu Türkçesinde ortaya çıkmadığını göstermektedir.*

h) *Batı Türkçesinde kullanılan +dan / +den, +tan / +ten şekline mukabil, Doğu Türkçesinde +dın / +dın, +tın / +tın şekli yaygınlaşmıştır. Eğer Oğuz Türkçesinin X. XI. ve*

XII. yüzyıllarına ait metinler elimizde bulunsaydı, +dan /+den, +tan /+ten şekline rastlamamız mümkün olacaktı.

i) Bilindiği gibi Uygurcada başlıca iki ağzı bulunmaktadır: /y/ ağzı ve /n/ ağzı. /y/ ağzını Budist, /n/ ağzını Mani sahası devam ettirmiştir. Oğuz grubu /n/ ağzına dayandığı için +dan / +den, +tan/+ten şekli yeni ortaya çıkmış bir şekil değil, Mani ağzı özelliğinin devamıdır.” (Eraslan, 1999b: 384).

Erdal, erken dönem Uygur-Mani metinlerinde görülen +dAn şeklinin lokatiften analogi yoluyla ortaya çıktığını ve -yuvarlak şekiller dışında- +dIn şeklinin ise ikincil olduğunu iddia eder (Erdal, 2004:174).

Genel olarak yukarıdaki görüşler ışığında ablatifin bir lokatiften ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu yüzden de morfemin geniş vokalli olarak ortaya çıktığı ve +dIn şeklinin ise ikincil olduğu görüşü şu an için genel bir kabuldür.

1.1.2.4.1. Rekonstrüksiyon: I. Adım

1.1.2.4.1.1. TT. ve AnAğ.

Ablatif TT.’de daima +DAn şeklinde görülür: *Kanımanın damarlarımdan çekildiğini duydum. Gözleri meraktan çakmak çakmak olmuştu. Her zamanki gibi erkenden evimize dönmüş, odalarımıza çekilmiştik. Kör beslemekten bezdi, usandı* (Korkmaz, 2014:310-311).

Ancak AnAğ.’da konson uyumunun olmadığı şekillere tesadüf edilmektedir: Mal. *Ağaçdan yaptığımız o gaşih gibi şeylerle o kefi yer idik. Niğ. Keklik atlar daşdan daşa. Kon. Isıcakdan bozulmuş.*

Yine AnAğ.’da vokal uyumu da yer yer bozulur: Bit. *Esgerdan geldim. Muş. Felek mendan iraç ol. Riz. Sabahten şehercile geldile.* Bazı bölgelerde /n/ konsonuna bağlı benzeşmeler ortaya çıkmaktadır: Ant. *Hannan çıkıyo, camiye gidiyo. Mal. Alla sennen razı olsun. Çank. Benim yârim gelişinnen bellidir* (Buran, 1996: 204-209).

Fakat AnAğ.'da bazı örneklerde +dIn şekli yaşamaktadır: Kars. *Gardaş gardaşı beladın arar*. Den. *Hakim merdivandın enäkän dimiş*. Bu alamorfun farklı bir şekilde vokal uyumuna girdiğini düşündüren şu örnekler oldukça ilgi çekicidir: El. *Ondun sura başda ayağa garunı yaparsın*. Küt. *Moskofdun korkdu* (Buran, 1996: 204). Bu şeklin örnekleri oldukça sınırlı olmakla birlikte ET.'de bulunan +DIn direktifini de akla getirmektedir. TT. standart dilde her türlü uyumun bulunduğu görülmektedir. Ancak AnAğ. düzenli bir uyumdan söz etmek mümkün değildir.

Fonksiyonlar	
Kaynak	<i>Elbet! Dağdan odun taşıdın!</i>
Yer-yön	<i>Yaşlı bir kadın dutların altından koşarak geldi.</i>
Zaman	<i>Bizimkiler erkenden yola çıktılar.</i>
Sebeup	<i>Şimdiye kadar Değirmen Oluk Köyü'nde acından ölen olmadı.</i>
Mamul	<i>Evlerin damlarında buzdan saçaklar oluştu.</i>
Parça-bütün	<i>Ağacın dallarından her biri üzerinde kuşlar ötüyordu.</i>
Karşılaştırma	<i>Eskisinden daha çok dillendi sazın.</i>
İkileme	<i>Şarkı baştan başa dolaştım, gezdim.</i>
Aitlik	<i>Tokluoğullarından Yakup, kasabanın iyi yetişmiş delikanlılarından birisi idi.</i>
Araç	<i>Değirmen suyundan kolayca sulanabilirdi.</i>
İlgi	<i>Yılanlardan konuşmaya başladı.</i>
Zarf	<i>Sonra iki buzağı birden büyür.</i>
Edat	<i>Dünyada dayımdan başka hısmım kalmamıştı.</i>

(Korkmaz, 2014: 310-322).

Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.

1.1.2.4.1.2. AzT. ve Ağ.

AzT., İAT., KarAzT. ve GünAzT.'de ablatif çoğu kez +dAn olarak görülür: *Gecədan, gündüzdan, aydan, günəşdan, Bu əngin fəzədan necə əl çəkimi? Şeirdan, xülyədan necə əl çəkimi?* (Kazımov, 2010: 84), *Danışıklardı o vaxtdan* (Karaman, 2011a:142). Ancak 16. ve 17. yüzyılda yaşamış Kişverî, Emanî ve Mesihî gibi şairlerin şiirlerinde +dIn şekline rastlamak da mümkündür: *Ummud yetişdi kemi sendin*. Bu şeklin Doğu Türkçesi şiirlerini bilen şairlerin kaleminden çıkması onların diliyle yazılmış olma ihtimalini doğurur ki zaten Çağatay edebiyatı bu dönemde Azerbaycan şiirini etkilemiştir (Mirzezade, 1962: 85).

Katmerli çekimin ara ara görüldüğü AzT.'de, bu sebepten kaynaklı farklı alamorflara tesadüf edilir: *Kərim obaşdannan evdən çıxırdı* (Kazımov, 2010: 85). Bu benzeşmenin GünAzT.'de de bol örnekleri vardır: *Beg geline damnan elma atanda. Ardınnan bizde bu yannan eşidip bilende* (Sarıkaya, 1998: 222).

ErmT.'de çoğu kez +dAn şekli düzenlidir: *Bir maaş verdiler men de çıhdım kentden. Ağbabaddan çıxanda taya qaya varıdı.* Ancak bazı uyumlarla farklı alamorflar görülebilir: *Onna sonra heştat sekkizin deqabr ayının on beş günü veşimi çıxartdım. Avradımnan özüm kaldım orda. Onnan sor yanvarın on altısı günü getdim* (Karaman, 2011b: 69).

Fonksiyonlar	
Kaynak	Çoban Ərşad bunu deyib, dam <u>dan</u> çıxdı.
Yer-yön	Nəhayət uzaq <u>dan</u> itlərin hürüşməsi eşidildi.

Zaman	<i>Keçən <u>ildən</u> qazanc dalınca gedib.</i>
Sebep	<i>Domurulun sözlerind<u>en</u> Allahının hoşu geldi.</i>
Mamul	<i>Geder torpağ<u>dan</u> geleye.</i>
Parça-bütün	<i>Patronla dolu kəmər<u>lərdən</u> birini götürüb çiyinə saldı.</i>
Karşılaştırma	<i>Hamı<u>dan</u> geç yatarı.</i>
İkileme	<i>Baş<u>dan</u> ayağa bahdun.</i>
Araç	<i>Gül çiçək<u>den</u> bezenende ne gelinler kimi nazın.</i>
Zarf	<i>Bir huşlanıp son<u>dan</u> durup biçeller.</i>
Edat	<i>Tüfəngin yerini Ərşad<u>dan</u> başqa heç kəs bilmirdi.</i>
(Kazımov, 2010: 82-83) (Sarıkaya, 1998: 229-231). Bu funksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.1.2.4.1.3. GT.

GT.'de, TT.'de olduğu gibi alamorfik çeşitlenmeler olmuş ve konson uyumuna tamamen bağlı hâle gelmiştir, +DAn: *Tavşan gelmiş yamaçtan. Dedelerden bize kalmış. Çalar şennikten* (Özkan, 1996: 123).

Fonksiyonlar	
Kaynak	<i>Gökt<u>ün</u> düştü bir kartal yımmırtası yeteenin üstünä.</i>
Yer-yön	<i>Salt onun kapusu yönünd<u>ün</u> geçärken, baaradı, zerem bilirdi.</i>
Zaman	<i>O zamand<u>an</u> kimsey ona yel koymadı.</i>

SebeP	<i>Onun gürültüsünd<u>an</u> mumlar süünecek.</i>
Mamul	<i>Döktü kapu yönündä bir tuç<u>tan</u> stilp patiedini.</i>
Parça-bütün	<i>Yisin bunnar<u>dan</u> bir auç.</i>
Karşılaştırma	<i>Bund<u>an</u> buyanı yok nääni gidesin?</i>
İkileme	<i>Çıkarıp daayı kökt<u>ün</u>, da aaç<u>tan</u>.</i>
Aitlik	<i>O da yisin benim askerim<u>dän</u>.</i>
Araç	<i>Kuyrund<u>an</u>, kulaannın arasından toprak fırlattı.</i>
İlgi	<i>Ne umut edersin biz<u>dän</u>?</i>
Zarf	<i>Hen küçük kız kardaşın geçindi dünnä de halind<u>en</u>.</i>
Edat	<i>Üç günd<u>ün</u> sıra vardı.</i>
(Uçkun, 1998: 762-766) (Uçkun, 2000: 386). Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.1.2.4.1.4. TkmT. ve Ağ.

TkmT.'de ablatifin genellikle +dAn şekli kullanılır: *Ata oğuldan ine gızdan ayrıldı. İne şu gapıdan gir, hiç zatdan gorkma* (Clark, 1998: 135-136). Ancak bu şeklin yuvarlak biçimleri de sıkça kullanılmaktadır: *At gazığı kümüşdön*. Clark (1998), gramer kitabında Kiril harfleriyle verdiği bütün örneklerin şeklini /d/ harfiyle (Д) göstermiş ama telaffuzlarda morfemin geldiği kökteki son sese göre benzeştiğini göstermiştir: *Sen hak gözünnön eşitdiñmi? Orozzon çıkdılar*. Bu benzeşme TkmT.'nin bütün ağızlarında daha farklı görünümlemlerle ortaya çıkmaktadır.

Ersarı, Sarık, Çovdur ve Göklen gibi diyalektlerde +DAn şekli vardır: *mugttan, attan*. Teke, Göklen, Nohur, Yomut gibi diyalektlerde son konsona göre uyuma girebilir: *nikessen, bızınnan, sizzen, yillan*. Nohur, Sarık, Yomut ve Teke

diyalektlerinde /m/ ve /ŋ/ konsonları ile biten sözcükler de uyuma dâhil olur: *elimnen*, *diliñnen*, *kimnen*. Teke, Ersarı, Sarık, Göklen, Çovdur ve Yomut diyalektlerinde söz içi ve söz sonunda dudak vokali bulunan durumlarda morfem de uyuma girebilir: *obodon*, *suvdon*, *yaşuludon*, *toydon*, *gözündön*, *gündön* (Berdiyev-Kurenov vd., 1970: 260-263). Genel olarak TkmT. ve ağızlarının geniş ve yuvarlak şekilleri konson uyumlarıyla birlikte kullanılmaktadır.

<i>Fonksiyonlar</i>	
Kaynak	<i>Öylördön</i> adamlar çıkdılar.
Yer-yön	<i>Yalkap bolsa yerinnen</i> turup, hoşloşup çıkıp gitti.
Zaman	<i>Men iki günnön</i> gelerin.
Sebeb	<i>Serçeden</i> gorkon darı ekmez.
Mamul	<i>At gazığı kümüşdön</i> .
Yüzelik	<i>Onnon</i> beş, yüzzön bir.
Fiyat	<i>Men be depderleri iki köpükdön</i> aldım.
Parça-bütün	<i>Biz çay iç yençek palaw, şöhlat, garaz, iygiçgilerden</i> dürlü-dümän zat gelip başladı.
Karşılaştırma	<i>Özü adınnan</i> em ulı.
İkileme	<i>Artık aynanı boydon</i> başa sınılap çıkannan soñ yene biraz durjagunı, atını sürjögünü bilmen.
Aitlik	<i>Biziñ türkmön beyik şahırımız bolon Magtımğulı göklöñ tiresinnen</i> bolon.
İlgi	<i>Aradan üç-dört yıl geçti, owodon</i> oglonnon habar yok.
Zarf	<i>İşe gatnaşyan çagalarıñ sanı gün-günnön</i> köpölyardı.

Edat	<i>İşden gele<u>den</u> so<u>ğ</u> yuwyarın.</i>
(Hanser, 2003: 58-59) (Clark, 1998: 136-363).	
Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.1.2.4.1.5. HT.

HT. ve ağızlarında +DAn şekli mevcuttur: *Nişaburdan geli'len. Bu öy o daraxtan bulandı. Elingden aldım. Alimişden* (Doerfer, 1993a:290-428). Kuç. ağızında +dAn ve +nAn: *Güllerden bir günü. Bu şa İsmal bu yannan o yannan bir hamle etti* (Özden, 2014: 89).

1.1.2.4.1.6. ITT.

TT. ve GT.'deki gibi ablatif konson uyumuna bağlı şekilde +DAn olarak çekimlenir: *Evden bazara getmez. Attan engdi eşşege mindi* (Bayatlı, 1996: 370). /m/ ve /n/ konsonlarına bağlı olarak uyuma girebilir: *Ne ölümnen hürk Türkman. Bir iş elinnen gelmez. Keffinnen reng reng oldu* (Bayatlı, 1996: 1-7).

Fonksiyonlar	
Kaynak	<i>Ev<u>den</u> pazara getmez.</i>
Yer-yön	<i>Bu yer<u>den</u> ezdi başım.</i>
Zaman	<i>Eskid<u>en</u> yodaşımsan, yaşta benim yaşımsan.</i>
Sebe	<i>Keffin<u>nen</u> reng reng oldu.</i>
Mamul	<i>Kē<u>ften</u> kārni āgırı.</i>
Parça-bütün	<i>Daha var bu hanlar<u>dan</u>.</i>
Karşılaştırma	<i>Hak sahlāsın İslām'ı bunn<u>an</u> da beterinnen.</i>

İkileme	<i>Küpt<u>en</u> küpe yeddi reng nece işti hayhavar?</i>
Aitlik	<i>İran Şahınnan geldim, vezirler<u>den</u>em solçı.</i>
Araç	<i>Bir herif bir canbazdan bir ineg ister naz<u>dan</u>.</i>
Zarf	<i>Hepsi bir<u>den</u> sordular.</i>
Edat	<i>Zaman geşti <u>aradan</u>.</i>
(Bayatlı, 1996: 1-25).	
Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.1.2.4.1.7. ST.

ST.'de +DAn ve +tIn olarak karşımıza çıkar: *Taşten çıkkan taş kaka ağaşten çıkkan ağaş gaga. Pu par kişe yücündan üyine kelci* (Mehmet, 2014: 80). ÇinS.'de +DAn ve +DIn biçimiyle yaşamaktadır: *Men tişühten çihkelci! Po kiş poleden kıymış. Koy ürgica ne yirihtin yiraqqa qaşç'i* (Mehmet, 2012: 90-91).

Fonksiyonlar	
Kaynak	<i>Pu par kişe yücü<u>ndan</u> üyine kelci.</i>
Yer-yön	<i>Yol<u>den</u> avune kiş c'ütparci.</i>
Sebep	<i>C'ezı kişi şaḡhō èken yöenji m<u>ndan</u> keḡmiş.</i>
Mamul	<i>Munta s<u>tan</u> āç'inḡu yırare tire.</i>
Parça-bütün	<i>Pu emeh<u>ten</u> pijanı aparıp huaḡşoḡa viḡmiş.</i>
Karşılaştırma	<i>Men and<u>en</u> aruh der.</i>
İkileme	<i>Koḡ ürgicāne yirih<u>tin</u> yirakka kaşç'i.</i>

Aitlik	<i>Po kiş poleden</i> kimiş.
Pekiştirme	<i>Kōskōr termene yürgen yürşi kosten</i> koskora.
Zarf	<i>Apası ölgana pir künden</i> pir kün yohlanmış.
(Mehmet, 2014: 80-270).	
Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

İç rekonstrüksiyonun temel adımlarından biri eş zamanlı çalışmalar olduğu için, modern yazı dilleri kendi aralarında aynı zaman zarfı içerisinde değerlendirmeyi gerektirir. Yukarıda görüldüğü gibi modern Oğuz yazı dillerinde ablatifin geniş vokalli şekilleri yaygın olarak kullanılmaktadır. An.Ağ.’daki dar vokalli şekillerin (+dın ve +dun) kullanımı özellikle Eski Türkçe döneminde sıklıkla kullanılan direktifin kalıntıları olabilir. Bu durum için bilhassa +dUn’lu şekiller örnek verilebilir. Çünkü Eski Türkçede kullanılan +DIn ablatifi, hiçbir şekilde yuvarlaklaşma eğilimi göstermemektedir. Bunun dışında ileride tartışılacağı gibi AnAğ.’daki bu formların analogik bir izahı da mümkündür. Özellikle Azerbaycan sahasında daha geriye 16. yüzyıla gidildikçe bazı şairlerin eserlerinde +dIn formunun artışı Doğu Türkçesinin ve bu alanda edebî faaliyetlerin ve geleneğin tesiri olmalıdır. Çünkü yakın zamana geldikçe bu şeklin kaybolduğu görülmektedir. ST.’deki +tın şekillerinin de yine böyle bir sebepten dolayı kullanımı mevcuttur.

Daha 13. yüzyılın başında yazı dili olma çabalarının sonucunda ortaya çıkan Osmanlı Türkçesinin bakiyelerinden TT., GT. ve ITT.; düzenli konson uyumunu sürdürmektedir. Fakat Doğu Türkçesinin edebî tesiri altında kalan TkmT. ve AzT. gibi diğer modern yazı dilleri ve ağızlarında ise durum biraz daha farklıdır. Bunlarda genellikle ötümsüzleşmenin (/d/>/t/) olmadığı görülmektedir. Bu durumun izahı için başvurulacak en doğru yer eski yazının durumu olacaktır. Çünkü söz konusu yazı dillerine kaynaklık eden dönemlerdeki imla, yani Arap harfli yazım, mevcut morfemlerin tek şekilli olarak donmasıyla gelenekleşmiştir. Eski imla geleneğine göre (özellikle Oğuz) ablatif -harekeli veya harekesiz- “ن” şeklinde yazıldığından dolayı konson ve vokal uyumunun tespiti çok zordur. 15. yüzyılda Anadolu’da

yazılan eserlerde artık uyuma girmeksizin sabit bir şekilde yazılan ablatifin başka alfabelerle bu dönemde yazılmış yabancı kaynaklardaki örnekleri, bu konuda önemli ipuçları vermektedir. 16. ve 17. yüzyılda Anadolu’da yaşayan insanların diyaloglarını derleyen yabancı seyyahların Arap harfli olmayan eserlerindeki *uzaktan*, *şaraptan*, *çoktan*, *sarhoşluktan* (Kartallıoğlu, 2017: 213-216) gibi örnekler konson uyumunun gerçekleştiğini göstermektedir. Meninski eserinin başında bu konuda, imlanın tek şekilli olsa da konson uyumunun düzenli ve kurallı bir şekilde işlediğini bildirir (Tulum, 2011:107). Bunun yanında yine 15. yüzyılda Fatih Sultan Mehmet adına Uygur harfleriyle yazılan yarlıktaki *halayıktan*, *ahmetten* (Arat, 1939:299-301) örnekleri uyumun gerçekleştiğinin ispatı olabilir. Fakat Uygur harfli yazım geleneğinde /d/ ve /t/ harflerinin yazımında bir istikrarın bulunmadığı eskiden beri bilinmektedir.

Ayrıca yazım geleneğinin bu tesiri dışında olan ST.’deki uyum, modern yazı dili öncesinde Oğuz dilinde bu uyumun olduğunu çok açık bir şekilde göstermektedir. Bu açıdan AzT., HT., TkmT. ve ağızlarındaki konson uyumsuzluğunun Arap harfleri ile yazım geleneğinin sonucu veya Doğu Türkçesinin tesiri olarak düşünülmesi gerekir. TkmT. Ağ.’daki diğer şekillere gelince, burada modern Kuzeybatı diyalektlerinin durumları düşünülmelidir. Özellikle dudak uyumunun oldukça ileri olduğu yazı dillerinde ablatifin nasıl geliştiğini bildiğimize göre, TkmT.’deki bu şekillerinde ikincil olarak dudak uyumuna girerek geliştiği düşünülebilir. Orazdurdy Çommarov’un yaptığı Türkmenistan ağızları tasnifine göre Türkmenistan’daki 4 ana ağız sınıfı üzerinden dağılım yapılmıştır (Uyar, 2004: 58). Bu tasnife göre özellikle Kuzey-batı bölgesindeki ağızların (Tek. ve Yom.) Kıpçak dillerinin tesirini taşıdığı düşünülebilir. Ancak Berdiyev ve diğer bilim adamlarının verdiği bilgilere göre Teke, Sarık, Ersarı, Yomut ve Demirgazık gibi diyalektlerde bazen görülen bu durum, diyalektik bir hadise olarak düşünülmelidir. Çünkü bazı diyalektlerde bu durumun hiç görülmediği kaydedilmiştir (Berdiyev-Kurenov vd., 1970: 262). Sarıhanov ise, geniş dudak vokallerinin birinci heceden sonra bulunamayacağını, mesela *obalarımızdan* kelimesinin *ovolorumuzzon* şeklinde telaffuz edildiğini, dolayısıyla yazıma göre Oğuz grubundaki diğer dillere yaklaşırken telaffuz bakımından belli ölçüde Kıpçak dillerine yaklaştığını bildirmektedir (Sarıhanov, 2002: 842).

REKONSTRÜKSİYON I. ADIM		
Yazı Dili/Diyalekt	Morfem	Fonksiyon
TT.	+DAn	<i>kaynak, yer-yön, zaman,</i>
AnAğ.	+dAn, +Dan, +nAn, +dIn, +dUn	<i>sebeP, mamul, parça- bütün, karşılaştırma, ikileme, aitlik, araç, ilgi, zarf, edat</i>
AzT.	+dAn	<i>kaynak, yer-yön, zaman,</i>
Ağ.	+dAn, +nAn	<i>sebeP, parça-bütün, karşılaştırma, ikileme, araç, zarf, edat</i>
GT.	+DAn	<i>kaynak, yer-yön, zaman, sebeP, mamul, parça- bütün, karşılaştırma, aitlik, araç, ilgi, zarf, edat</i>
TkmT.	+dAn	<i>kaynak, yer-yön, zaman, sebeP, mamul, parça- bütün, karşılaştırma, ikileme, aitlik, ilgi, zarf, edat, fiyat, yüzdellik</i>
Ağ.	+Dan, +dOn, +lAn, +lOn, +nAn, +nOn, +zAn, +zOn, +sAn, +sOn	<i>-----</i>
HT.	+dAn	<i>-----</i>
ITT.	+DAn, +nAn	<i>kaynak, yer-yön, zaman, sebeP, mamul, parça- bütün, karşılaştırma, ikileme, aitlik, araç, zarf, edat</i>
ST.	+DAn, +tIn	<i>kaynak, yer-yön, sebeP, mamul, parça-bütün, karşılaştırma, ikileme, aitlik, zarf, pekiştirme</i>

O hâlde I. adımda;

REKONSTRÜKSİYON I. ADIM						
TT. ve Ağ.	AzT. ve Ağ.	TkmT. ve Ağ.	GT.	ITT.	HT.	ST.
+DAn	+dAn	+dAn	+DAn	+DAn	+dAn	+DAn ve +tIn

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere modern Oğuz dil ve diyalektlerinde eş zamanlı bir karşılaştırma ile ortaya konan bu morfeplerden ortaya çıkabilecek bir ***+DAn** pre-morfu rekonstrükte edilebilir. *Çoğunluk* ve *yönlülük* ilkeleriyle doğru orantılı olarak bu rekonstrüksiyon yapılabilir. Ayrıca iç rekonstrüksiyonun kendi içerisinde kendini doğrulama ilkesi yönünden EAT. ve öncesindeki formlar bu çıkarımı doğrulamaktadır. Yani eş zamanlı metodun art zamanlı metot ile örtüştüğü görülmektedir. Bu açıdan fonolojik uygunluğa dikkat edilirken Oğuzcanın tipolojisi de önem kazanır. Özellikle ağızlardaki şekillerin ikincil alamorflar olduğu anlaşılmaktadır.

Yeni rekonstrükte edilen **+DAn** morfeminin “morfolojik rekonstrüksiyon” metoduna uygun olarak bir de fonksiyonlarının değerlendirilmesi gerekmektedir. İlk kısımda verilen modern yazı dillerinden hareketle söz konusu morfemin ortaklaşan fonksiyonları şunlardır: *kaynak*, *yer-yön*, *sebepl*, *parça-bütün*, *karşılaştırma* ve *zarfl*. Ancak dikkat edilirse bu ortaklık dışında *zaman*, *mamul*, *ikileme*, *aitlik* ve *edat* gibi fonksiyonlar çok sık görülmekte olup ortaklıkları birkaç yazı dili tarafından bozulmaktadır. *İlgi*, *araç*, *pekiştirme*, *fıyat* ve *yüzdellik* gibi diğer fonksiyonlar da belirli yazı dillerinde görülen sonradan kazanılmış daha yeni fonksiyonlardır. Dolayısıyla söz konusu yazı dillerinde temel olarak rekonstrüksiyon ilkelerinden *çoğunluk* ve *ekonomi* ilkelerine göre I. adımda ablatif ve temel fonksiyonları şu şekilde olmalıdır:

Rekonstrükte Edilen Formun Adı	Rekonstrükte Edilen Form	Rekonstrükte Edilen Formun Ortak Fonksiyonları
<i>Ablatif</i>	+DAn	<i>kaynak</i> , <i>yer-yön</i> , <i>sebepl</i> , <i>parça-bütün</i> ,

		<i>karşılaştırma, zarf</i>

1.1.2.4.2. Rekonstrüksiyon: II. Adım

KıpT.'de yaygın olarak +DAn şeklinde görülen ablatifin, +Dİn biçimleri nadir de olsa görülmektedir. Özellikle Memlük-Kıpçak metinlerinde ekseriyetle +dAn biçimlerine tesadüf edilir. GT.'de uyumla birlikte +DAn: *hak ta'ālādan*, *kolundan*, *aştan*, *hikmetten*, *ta'ālādan* (Karamanlıoğlu, 1978: 206-366). İM.'de +dAn: *özgeden*, *böleginden*, *namazından*, *nafakasından* (Toparlı, 1992: 39a-339b). CC.'de düzenli +DAn: *köpten*, *sözümünden*, *yazukumdan*, *yoldan* (Gabain, 1988:89).

EAT.'de genel olarak ablatif +dAn biçiminde görülmektedir. Fakat bazı durumlarda +dİn şekillerine tesadüf edilebilir. Bu şeklin eklendiği kelimeler özellikle yön sözcükleri olduğu için temkinli yaklaşmak gerekir. Timurtaş EAT metinlerinde geçen +dİn şeklinden hareketle ortaya çıkan *öngdin* kelimesinin birkaç örnekte *öngdinkiler* olarak görüldüğünü ve dolayısıyla ablatif üzerine +ki morfeminin gelemeyeceğini iddia eder (Timurtaş, 2012: 72). Gabain, Mani ve Budist ağızlarda ablatifin biçimlerini verdikten sonra +Dİn ve +DUn şekillerinin bazı durumlarda yer bildirdiğini ve “nereden?” sorusuna yanıt vermediğini; bu yüzden de ablatiften farklı bir morfem olduğunu iddia eder (Eraslan, 1999b: 381).

Ayrıca bu dönemde sıklıkla ablatif yerine lokatif kullanıldığı görülmektedir.

KY.'de ağırlıklı olarak +dAn kullanılırken, +dİn şekline de rastlanmaktadır: *açlıkdan*, *atdan*, *erden*, *atamdan*, *ahvāldin*, *atamdın*, *oğlandın*, *zülayhādın* (Cin, 2004: 100).

BH.'de +dAn alamorfu kullanılır: *andan*, *deveden*, *halkdan*, *nefsden*, *yazuklardan*, (Buluç, 1956: 18-21).

FK.'da +dAn: *kaygudan*, *meselelerinden*, *şehirlerinden*, *gendiiden*, (Tekin, 1974:112-113).

KT.'de harekeli olmak üzere düzenli bir şekilde +dAn olarak kullanılmıştır (Korkmaz, 1966: 230).

ÇN.'de düzenli +dAn: *belādan*, *ecelden*, *kafesden*, *kulagungdan* (Mansuroğlu, 1956: 53).

SŞ.'de düzenli bir şekilde +dAn: *gözümden*, *Hakdan*, *veliden*, *yoldan* (Mansuroğlu, 1958: 110)

GN'de +dAn: *gökden*, *sebebdan*, *tangrıdan*, *andan* (Yavuz, 2000: 503-519).

SN.'de örnekleri fazla olan +dIn'lı şekiller, morfemin direktif olabileceğini akıllara getirmektedir. Çünkü yön/cihet anlamı daha kuvvetlidir: *aşağıdan*, *sagdan*, *öngdin*, *bendin*, *andın*, *çevredin*, *yemendin*, *çindin*. Yine de metinde genel olarak +dAn: *açlıhdan*, *adadan*, *ağaçdan*, *bakırdan* (Cin, 2012: 14).

MN.'de +dAn: *atdan*, *sovukdan*, *mülkden*, *nefesinden* (Korkmaz, 2017: 110).

YZ.'de çoğu hareke gösterilmeden ve vokal yazılmaksızın +dAn: *gökden*, *kakımakdan*, *tahtdan*, *yigitden* (Yıldız, 2008:117).

İN.'de +dAn: *etdüğinden*, *andan*, *senden*, *istemekden* (Ünver, 1983: 54a-55b).

KBD.'de +dAn: *tengriden*, *yemenden*, *saçından*, *sağışdan* (Ergin, 1951: 306).

YE.'de +dAn: *benden*, *göginden*, *hakdan*, *dostdan* (Tatçı, 1990: 817-822).

DK.'de düzenli bir şekilde +dAn: *beginden*, *kılıçdan*, *yerinden*, *taglardan* (Tezcan-Boeschoten, 2012: 66-71).

Fonksiyonlar	
Kaynak	<i>Kuyudan</i> çıkdı vü zindāna girdi.
Yer-yön	<i>Bir yingeç anı irakdan</i> gördü.
Zaman	<i>Giceden</i> bir kuzı pişürüp dururam.
Sebep	<i>Ilan sovukdan</i> buymuş yatur.

Mamul	<i>Yine altundan elli kandil aslu.</i>
Parça-bütün	<i>Ol pendnāmeden biri yādumdadır.</i>
Karşılaştırma	<i>Bir söz aydam kim şekerden tatlurak.</i>
İkileme	<i>Ayrugı hayvān durur başdan başa.</i>
Araç	<i>Orada Cebrā'ilden gönderür hūn.</i>
İlgi	<i>Turup yirine pir katına varup fakrdan şikāyet eyledi.</i>
Zarf	<i>Sini buldı bu gezden beg u baydur.</i>
Edat	<i>Senün sözünden ayruk söz hatādur ya resūlullāh</i>
(Gülsevin, 2011: 58-77). Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

Oğuz Türklerinin ilk yazılı eserleri olarak kabul edilen ve “olga-bolga” metinleri diye adlandırılan karışık dilli metinler, Anadolu sahası dışında yazılmıştır. Bu metinlerden en eskisi olan *Behcetü'l-Hadayık fî Mev'izeti'l-Halāik* ve Ali'nin *Kıssa-i Yusuf*'unda +dAn şekli yanında -neredeysen onun kadar fazla miktarda- +dIn şeklinin de kullanıldığı tespit edilmektedir. Hâlbuki bu eserlerin yazılış tarihine çok yakın olan *Feraiz Kitabı*'nda ikili şekiller çok görülmesine karşın, ablatif birkaç istisna dışında +dAn'dır. Hatta *Kudurî Tercümesi*'nde artık +dIn kullanılmamaktadır. Bunların devamında Anadolu sahasında yazılan *Süheyl ü Nevbahar* dışındaki bütün metinlerde +dAn kullanılmaktadır. Bu durum için öncelikle “olga-bolga” metinleri hakkında bazı düşünceleri yinelemek gerekmektedir. Öncelikle Brockelmann bu metinlere şive karışması demiş, ancak Köprülü bu görüşe karşı çıkmıştır. Ardından Arat, bu eserlerin yerli şivelere dayanan yeni yazı dillerinin Eski Türkçeden ayrılıp oluşmaya başladıklarını iddia etmiştir. Dolayısıyla bunlara “geçiş devri metinleri” demektedir. Tekin ise bu karışık dilliliği dönemin siyasi ve sosyal şartlarına bağlamıştır (Tekin, 1974: 65-67). Bu eserleri yazan kişilerin Arapça ve Farsçayı iyi

bilen, hatta Türkistan yazı geleneğinden haberdar olan şehirli Oğuzlar olduğu düşünülebilir (Karahan, 2013: 226). Özellikle Oğuzcanın Doğu Türkçesine oranla daha yeni bir yazı dili olduğu düşünüldüğünde ve Arat'ın "yeni yazı dili" oluşumunda Eski Türkçe yani Doğu Türkçesinin yazım geleneğinin tesiriyle Anadolu'da yeni bir yazı dilinin oluşmaya başladığını düşünmek çok gerçek dışı olmayacaktır. Bilhassa yukarıda kronolojik olarak verilen ilk eserlerdeki ablatif şekillerinin de zamanla tekleşmesi bu düşünceyi destekler niteliktedir. Bu durumda sadece *Süheyl ü Nevbahar*'ın bu ikili kullanımını ayrı bir diyalektik farklılık olarak kabul etmek gerekecektir. Yine ablatifin konson uyumu imla sebebiyle tespit edilememektedir.

Karışık dilli metinlerden sonra 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu sahasında yazı dilinin temellerinin atıldığı metinlerde ablatif artık düzenli olarak +dAn formundadır. Yine daha önce yapılan çalışmalarda bu metinlerde yer alan ve bilhassa "yön" anlam alanındaki kelimelere eklenen direktifleri ablatif olarak düşünmüşlerdir. Oysaki bu sözcükler morfemlerle hemen hemen sadece kalıplaşmış durumdadır ve daha arkaik bir morfem olduğu anlaşılmaktadır. Zaten Timurtaş, EAT metinlerinde geçen +dIn şeklinden hareketle ortaya çıkan *öngdin* kelimesinin birkaç örnekte *öngdinkiler* olarak görüldüğünü ve dolayısıyla ablatif üzerine +ki morfeminin gelemeyeceğini iddia etmişti (Timurtaş, 2012:72). Ayrıca Doerfer bu sahadaki söz konusu morfemin asla ablatif olamayacağını gösterir (Dorerfer, 1976: 92).

KarT. döneminde özellikle satıraltı Kur'an Tercümelere ve Kutadgu Bilig'de düzenli bir şekilde +DIn şekliyle tespit edilen ablatif, Kaşgarlı'nın bildirdiğine göre +DAn formuyla da aynı yüzyılda oldukça fazla örnekte görülmektedir: *atamdan*, *buzdan*, *bükünden*, *ıştan*, *adaktın*, *emgektin*, *buzdın* (Ercilasun, 2015: 109-398). Ayrıca KB.'de ablatif yanında aynı fonksiyona sahip lokatif kullanılabilir: *üçte*, *künde* (Arat, 2008: 226-626).

Harezmi sahasında yazılan eserlerde konson uyumu görülmemesinin yanında genel olarak +dIn şekli hâkimdir. Ancak +dAn şekillerini de görmek mümkündür. KE.'de bazen +dAn: *tegmesden*, *yapurgakdan* (Ata, 1997: 12v-70v). NF.'de tek örnek +dAn: *andan* (Eckmann vd., 2014: 84-257). Bugüne kadar yapılan çalışmalarda Harezmi sahası metinlerinde görülen bazı dil hususiyetleri Oğuzcayla ilişkilendirilmektedir. Eski Anadolu Türkçesi için de bu ortaklığın, bir boy ortaklığı

olduğu akla gelmektedir (Karahana, 2013: 226). Bu durumun yine diyalektik bir mesele olduğu düşünülebilir ki Harezmi döneminin ardından ortaya çıkan Çağatay sahasında artık Doğu Türkçesinin bütün özellikleri görülürken ayrıca +dAn şeklini sadece son dönem eserlerinden Şeybanî Han Divanı'nda görmekteyiz: *kudretiden* (Eckmann, 2013: 78). Hatta bugün modern Özbek Türkçesinde de aynı ablatif kullanılmaktadır. Çağatay Türkçesi döneminde ve Oğuz-Kıpçak çevrelerinde yazıldığı düşünülen (Ağca, 2016: 61) Oğuz Kağan Destanı'nda +dAn'lı şekiller yaygın kullanılmaktadır: *altundan*, *künlerden*, *dostlukdan* (Ağca, 2016: 47-48).

Klasik Uygur döneminde yaygın bir şekilde +DIn görülmektedir (Gabain, 2007: 64). EUT.'de ablatif görevi için daha eski dönemlerde olduğu gibi sıkça +DA morfeminin kullanıldığını unutmamak gerekir. Eski Uygur metinlerinde karşılaşılan ablatifin düzenli bir konson uyumundan söz etmek imkânsızdır. Ancak uyumun gerçekleştiği şekillerin bulunması uyum eğilimi konusunda fikir verebilir. Özellikle klasik Uygur imlasından dolayı formun ne şekilde olduğu tayin edilememektedir.

Oysa erken dönem ve 11. yüzyıl Uygur metinlerinde çoğu zaman +DAn örneklerine tesadüf edilir. Fakat bu durum özellikle klasik dönem metinlerinde artık tamamen yerini +dIn şekline bırakır. Her iki dönemdeki konson uyumunun ise /r/, /l/, /n/ gibi belirli koşullara bağlı olduğu söylenebilir. EUT.'de ablatifin genel biçimini +dXn olarak göstermek gerekecektir. Çünkü daha erken dönemlerde Mani metinlerinde daha çok +DAn şekli görülmekteyken daha sonraki Budist metinlerde +DIn biçimi ağırlıklı olarak görülmektedir.

Erken dönem Mani metinlerinde +DAn: *ögüzden*, *sütiden*, *baştan*, *üstüntün*. Yine Uygur Kağanlığı'na ait yazıtlarda yer alan şu kelimedeki direktif sonrası eklendiği için önemlidir: *taşdından* (Erdal, 2004: 174-175). Ancak erken dönem metinlerinden *Maitrisimit*'in Hami nüshasındaki birkaç istisna dışında, daima +dIn şekli görülmektedir. Bununla birlikte Oda'nın verdiği bilgilere göre, 11. yüzyılın ilk yarısından öncesine ait olduğu düşünülen Dun-Huang mağaralarındaki metinlerden bazılarında *iraqtan*, *yirdün*, *siztün* gibi kelimelerde +DAn formu görülmektedir. Ve bunun gibi bazı özelliklerden dolayı bu metinlerin müstensihlerinin Osmanlı Türklerinin ataları olabileceğini düşünmektedir (Oda, 2007: 1194).

Kökt.'de müstakil bir ablatif bulunmayıp aynı fonksiyonda hem lokatif hem ablatifi karşılayan +DA morfemi kullanılmıştır. Köktürkçede üç örnek dışında -ki bu

örnekler için defektif yazımdan dolayı vokalleri tespit edilemediği için farklı okuma teklifleri vardır- ablatif fonksiyonu lokatif kullanılarak sağlanmıştır. Yazıtlarda geçen *oguzdint(X)n*, *taşdınt(X)n* ve *kant(X)n* ifadelerindeki son şekil, daha önceki çalışmalarda hem +tan (Tekin, 2003:113-114) hem de +tın (Ercilasun, 2016: 600) biçiminde okunmuştur. Defektif yazımdan kaynaklanan bu problemten dolayı söz konusu morfemin tam olarak tesbiti mümkün değildir.

VBT.'de /r/, /l/ ve /n/ konsonlarından sonra +tAn, diğer seslerden sonra ise +rAn şeklinde görülür. Ayrıca bu kullanımın tamamı harekeli olarak gösterilmiştir: *dunyāran*, *hicretren* (Tekin, 1988: 38). ÇuvT.'de yine aynı olarak /r/, /l/ ve /n/ konsonlarından sonra +tAn, diğer seslerden sonra ise +rAn ve çokluk morfeminden sonra +çAn şeklinde görülür: *şiniren*, *anatkasran*, *hurantan*, *kilten*, *tuysençen*, *viyışençen* (Yılmaz, 2002: 13-14).

Daha önce yapılan Altayistik çalışmalarında elde edilen verilere göre Ana-Altayca için bir ablatif tasarımı bulunmamaktadır. Daha ziyade lokatifin bu işlevi üstlendiği bilinmektedir. Zaten bugün için geçerli olmak üzere Altay dillerinin birçoğunda ablatif ve lokatif tek bir morfemle karşılanmaktadır. Öyle ki bugün Moğolca ve Tunguzcada lokatif-ablatif +da şeklinde, Korecede ise +ta şeklinde görülmektedir. Hatta Orta Moğolcada yer alan lokatif-ablatifin +da-ça olması da oldukça ilginçtir (Choi, 1989: 187-188). Çalışmanın kapsamının dışında bulunsa da söz konusu morfemin bu şartlar altında kökeni için bazı düşünceler ortaya çıkabilir. Özellikle bu tespitin Köktürkçe döneminde de işlek bir hâlde kullanılması morfemin kökeni için lokatife gidilebileceğini gösterebilir. Ayrıca Çuvaşçadaki ablatif formları da bu görüşü desteklemektedir.

O hâlde II. adımda;

REKONSTRÜKSİYON II. ADIM								
VBT. ve Çuvaşça	Kökt.	EUT.	KarT.	HzmT.	KıpT.	ÇağT.	EAT.	Daha Önce Rekonstrükte Edilen Form
+tAn ve +rAn	+DA	+DA, +DIn ve	+DA, +DIn ve	+dIn ve +dAn	+dAn ve +DIn	+dIn, +dAn ve	+dAn	+dAn

		+DAn	+DAn			+dUn		

Tasarlanan Ana-Altayca ve İlk-Türkçe sonrasındaki Çuvaşçanın ayrıldığı düşünülen Ana-Türkçe dönemi yaklaşık I. - V. yüzyıllar arasına tekabül etmektedir. Yukarıda Çuvaşçadaki ablatifin durumu düşünüldüğünde +dAn morfeminin ablatif olarak kullanımı daha arkaik olup, yaklaşık bu yüzyıllarda kullanılmış olabileceği düşünülebilir. Ancak eldeki ilk mevcut yazılı belgelerde bunun örneği görülemez. Erken dönem Mani metinlerinde ilk kez tanıklanan bu morfemin diyalektikal olarak belirli çevrelerde kullanıldığını düşünmek zorunda kalıyoruz. Zaten Poppe, +DIn formunun ET., OT., ÇağT. ve Modern Uygur Türkçesi gibi belli diyalektlerde görüldüğünü dolayısıyla ablatifin daha eski +da lokatif-ablatif formundan geliştiğini iddia eder (Poppe, 1977: 65). İşte bu yüzden +dIn formunu ikincil ve daha çok analogik olarak düşünmek gerekmektedir. Çünkü +DAn formunun VIII. yüzyılda kullanılan +DIn direktif formuyla fonksiyon bakımından yakınlığı, bu analogiyi düşündürmektedir. Ayrıca bu morfemin vokalinin daralarak ikincil şeklini alması pek mümkün görünmemektedir. Bu sebeple yazıtlarda yer alan *oguzdint(X)n*, *taşdint(X)n* ve *kant(X)n* ifadelerini ablatifin ilk formu olan +DAn şeklinde okumanın daha doğru olacağı düşünülebilir. O hâlde Ana-Altayca ve İlk-Türkçe dönemlerinde lokatif-ablatif fonksiyonlu +dA morfemi hemen akabinde Ana-Türkçede kullanılmaya devam etmiş ancak Ana-Türkçeden ayrılan Çuvaşça ile birlikte bazı diyalektikal alanlarda bu morfemden gelişen (veya herhangi bir şekilde ortaya çıkan) +DAn morfeminin yaklaşık V. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmış olduğu görülmektedir. Yine yazıtlardaki bu iki örnek, bu düşünceye paralel olarak ortaya çıkan deliller olabilir. Burada hemen eklemek gerekir ki Poppe'nin de gösterdiği gibi diğer Türk diyalektlerine göre oldukça arkaik dil özellikleri sergileyen Hakasça ve Şorca gibi Sibiryaya lehçelerinde +dAn'lı formların bulunması (Poppe, 1977: 65) da bu açıdan dikkate değerdir.

Ayrıca arkaik bir lehçe olan Halaççada ablatif fonksiyonunun çoğu kez Köktürk dönemindeki gibi lokatifle sağlandığı bilinmektedir. Buna karşın Halaççanın birçok diyalektinde Doğu Türkçesinde kullanılan +DIn morfemi hiç kullanılmazken +DAn morfemine sıkça rastlanmaktadır: *eşiklärindän*, *bollardän*, *sözlärdän*...

(Doerfer, 1988: 91). Dolayısıyla lokatif-ablatif ilişkisi ve bu morfemin eskiliği için önemli bir veri olarak kaydedilebilir.

Öyleyse +dAn formu bazı Türk diyalektleri tarafından kullanılırken zaman içerisinde ikili kullanımların görülmesine sebep olmuştur. Yazıtlar ve Mani metinlerinde görülen bu durumdan sonra Kaşgarlı'da yer yer tesadüf edilen bu form sonraki dönemlerde de sıkça görülmektedir. Bu açıdan Oğuzcanın takip edilebilen metinlerinden önce bildiğimiz Oğuz-Yabgu devleti öncesi (VIII. - IX. yy) için Yazıtlar, Mani, Dun-Huang ve Karahanlı metinlerindeki +dAn'lı şekiller bizi daha eski bir tarihe götürebilecektir.

Eski Kıpçak Türkçesinde görülen ablatiflerdeki ileri konson uyumu, Kaşgarlı'nın sözlüğündeki ve Mani metinlerindeki fazlaca uyuma girmiş örnekler ve runik metinlerdeki lokatif ve benzer morfemlerdeki konson uyumu, ablatifin daha VIII. yüzyılda uyuma girmiş olabileceğinin önemli delilleridir. Ancak özellikle Köktürk ve Uygur sahalarında fonolojik koşullu konson uyumu olduğunu belirtmekte yarar var. Bu anlamda Oğuz tipolojisi de dikkate alınarak ablatifin Ana Oğuzca için tasarlanabilecek formu ***+dAn pre-morfu** olmalıdır. Bununla birlikte rekonstrüksiyonun sağlaması yine yazıtlardan yapılabilecektir. Yukarıda verilen iki örnek bu morfemin Oğuzlar için de geçerli olduğunu kanıtlar. Hatta Oğuzcanın genel hatlarını çizmeye çalıştığı yazısında Doerfer, Orhun Oğuzcası (orchonogus) terimini kullanarak bu dönemde bir +dAn şeklinden bahsetmektedir (Doerfer, 1976: 92). Böylece daha VIII. yüzyılda Batı Köktürk Kağanlığı içinde yaşayan Oğuzlar bu morfemi kullanmış olmalıdır. Ancak Oğuzların veya diğer Türk boylarının kesin olarak kaçınıcı yüzyılda bu morfemi kullandıklarını söylemek güç olsa da yukarıdaki ilk örnekler V. yüzyılda görülmesi muhtemel formun yazılı olarak VIII. ve belki IX. yüzyıllarda kullanıldıklarını gösterebilir.

Ancak daha önce Ana-Oğuzca üzerine yapılan bir çalışmada yapılan rekonstrüksiyon sonucu +dAn sonucuna ulaşılrken ayrıca EAT. dönemine ait *öngdin* ve *göklerdin* kelimelerindeki morfemler üzerinden daha eskicil olduğu düşünülen +dIn için de şüpheye düşülerek bu morfem tekrar rekonstrükte edilmiştir (Bowern-Aygen, 2003: 345). Fakat burada verilen örnekler daha önce de ele alındığı gibi ablatiften çok direktif morfemini işaret etmektedir. Özellikle ilk örnek oldukça sık

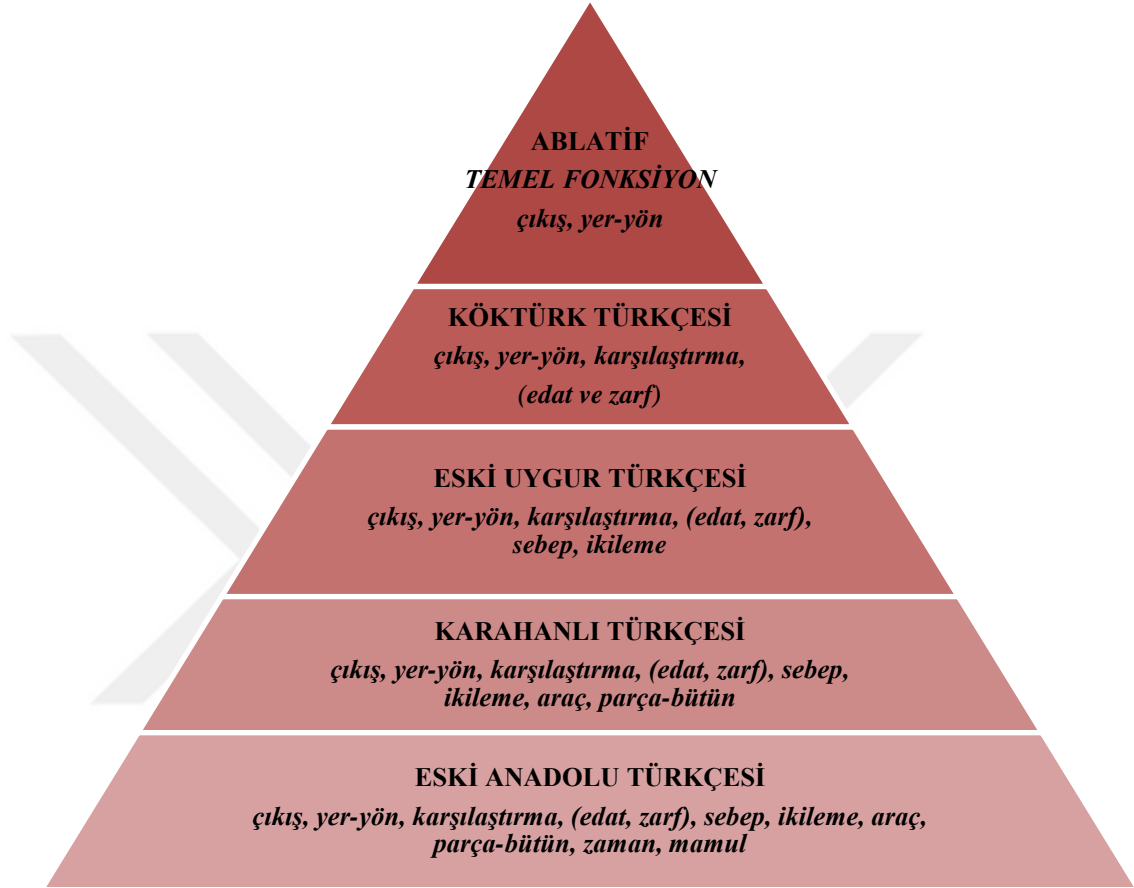
kullanılan ve zamanla kalıplaşmış bir formdadır. Ayrıca verilen morphem tablosu oldukça genel ve gerçeğe uzak bir mahiyettedir.

Rekonstrüksiyon I. adımda gösterilen, ortaklaşan ve farklılaşan fonksiyonlardan birçoğu EAT döneminde de tespit edilmektedir: *kaynak, yer-yön, zaman, sebep, mamul, parça-bütün, karşılaştırma, ikileme, araç, ilgi, zarf ve edat*. Ancak bu fonksiyonlardan *zaman* ve *mamul* fonksiyonlarının bu sahada ve Harezmi sahasında başladığı anlaşılmaktadır, çünkü daha eski dönemlerde örneklerine rastlanılamamıştır. *Parça-bütün* fonksiyonunun kullanımı da ilk olarak Karahanlı döneminde tespit edilir: *mişer dostta biri bulunmaz köni, kanı bu kün olar mininde biri* (Arat, 1992: 56-71). Erdal, DLT’de bulduğu bir örnekle ablatif’in *araç* fonksiyonunu göstermiştir: *küç ildin kirse törö tühlükten çıkar* (Erdal, 2004: 375). Bu fonksiyonun daha önceki dönemlerde örnekleri tespit edilemediği için fonksiyonun bu dönemde ortaya çıktığı kabul edilebilir.

Önemli fonksiyonlardan birisi olan *sebep* ise Uygur döneminde ablatifin fonksiyonları arasında kullanılmaya başlanmıştır. Köktürk döneminde görülmeyen bir kullanım olduğu anlaşılmaktadır: *munuñ piraptısı tegmek tegmekindin bolur* (Barutçu, 1998: 62). Aynı dönemlerde artık ablatif ikilemelerde de kullanılmaya başlamıştır: *etüz ertimligin salkınp evtin barktun öntiler* (Arat, 2007: 54). Ancak bu fonksiyonların ilk tespit edildiği metinlere dikkat edilecek olursa oldukça geç dönem Budist eserler olduğu anlaşılacaktır. Dolayısıyla ablatifin bu iki fonksiyon ile kullanılması da geç bir tarihe denk gelecektir. Erdal, Köktürkçede kullanılan +DA ve Maniheizt ve Budist metinlerden kullanılan +DAn/+DIn alomorflarının aynı fonksiyonlarda olmadığını; özellikle ilkinin çıkış (burada ‘kaynak’ ile ifade edilir), ikincisinin de ayrılma yani yer-yön olarak anlaşılabilceğini bildirirken aslında söz konusu morfemin temel iki fonksiyonunu veriyordu (Erdal, 2004: 375). Dolayısıyla erken dönem Mani metinleri ve yazıtlarda *kaynak* ve *yer-yön* fonksiyonları en çok kullanılan ve temel fonksiyonlar olarak diğer Türk yazı dillerini de kapsayan genel Türkçedeki ablatif fonksiyonlarıdır. Ancak Erdal’ın ablatif kısmında yer vermediği ve Köktürkçeden itibaren sıkça kullanılan diğer bir fonksiyon ise *karşılaştırmadır*: *ötükän yışda yig idi yok ärmiş, ıgar oğlanuñızda taygunuñızda yegdi igidür ärtigiz* (Tekin, 2003: 114). Bütün bu fonksiyonlar dışında yukarıda ele alınan zarf ve edat fonksiyonları daha ziyade sentaktik bir mesele olduğu için bu fonksiyonlar, daha

yazıtlar dönemine kadar götürülebilir. Ancak bu fonksiyonlar morfemin kendisiyle ilgili olmayıp daha ziyade söz dizimindeki yeri ile ilgilidir.

Bütün bu fonksiyonlar temelinde ablatifin fonksiyon gelişim piramidi aşağıdaki gibi olmalıdır:

Türk dilinin ilk belgeleri olan Köktürk Yazıtları'nda görülen *kaynak* ve *yer-yön* fonksiyonlarının yanında tespit edilen *karşılaştırma* fonksiyonu, diğerlerinden sonra ortaya çıkmış olması muhtemel bir fonksiyondur. Çünkü karşılaştırma iki veya daha fazla birimin arasında *kaynak* ve *hedef* ilişkisi ile ortaya çıkarılan bir kavramdır. Yani karşılaştırma yapılırken önce esas (kaynak) birimden karşı (hedef) birime gidilmektedir. Dolayısıyla kaynak birimden bir kaynak fonksiyonu kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Bu yüzden bu fonksiyonun orijini yine *kaynak* fonksiyonu olmalıdır.

Morfolojik rekonstrüksiyon metodu gereği rekonstrükte edilen formun en eski fonksiyonlarının bulunması gerekmektedir. Morfemin Genel Türkçe için kabul edilebilecek en eski fonksiyonları, *kaynak* ve *yer-yön* fonksiyonlarıdır. Bu

dönemdeki fonksiyonların birçoğunun izlerini bugünkü modern yazı dilleri ve diyalektlerinde bulmak mümkündür. Bu tespitten hareketle Ana Oğuzca için tasarlanan ablatifin de başlangıçta bu fonksiyonlara sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır:

Rekonstrükte Edilen Formun Adı	Rekonstrükte Edilen Form	Rekonstrükte Edilen Formun Fonksiyonları
<i>Ablatif</i>	<i>*+DAn</i>	<i>kaynak, yer-yön</i>

Ana Oğuzca için tasarlanan bu formun Mani metinlerinden sonra hemen Dun-Huang metinleri ve Karahanlı döneminde görülmesi, daha sonra Doğu Türkçesinde ve özellikle Eski Kıpçak Türkçesinde görülmesi ve hatta Yakutça, Hakasça, Şorca ve Modern Özbek Türkçesinde görülmesi söz konusu morfemin Korkmaz'ın dediği gibi Maniheist ağza Oğuzcadan geçmiş bir özellik (Korkmaz, 2013: 49) veya herhangi bir tarihî Türk lehçesindeki formun Oğuzca bir özellik olduğunu göstermeyecektir. Yalnızca VIII. yüzyılda kullanılması muhtemel formun farklı dönemlerde Türk yazı dillerinde görülebilen ve yaygınlaşan bir morfem olduğu düşüncesi daha makul bir açıklama olacaktır. Zaten Kaşgarlı'nın ikili şekilleri vermesi de bu düşüncenin en büyük kanıtıdır. Bu açıdan mevcut morfem Oğuzca olarak görülmek yerine, Oğuzcada ve diğer bazı diyalektlerde kullanılmış bir morfem olarak görülmelidir.

1.1.2.5. Ekvatif, Limitatif ve Prolatif

Haspelmath'ın (2017) verdiği bilgilere göre, ekvatif terimi ilk defa 19. yüzyılda Kelt dillerindeki eşitlik derecelendirme yapıları için ve ayrıca Türk dillerindeki bazı yapılar için kullanılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda birçok dünya dilinde görülen ekvatif yapıları, Türk dillerinde de oldukça yaygın ve durum kategorisinde yer alan işlek yapılardır. Terimin ortaya kaynak sebeplerinden birinin Türk dilleri oluşu, bu durum kategorisinin Türk dili için tipolojik bir karakter oluşunu da gösterebilir.

Ekvatif, eşdeğer birimlerin karşılaştırılmasını ifade eden bir durumdur. Dilbilim literatüründe, benzerliklerin ifade edilmesi olarak kabul edilirken, bazen *simulatif* olarak gösterilir. Ayrıca *komperatif* yapıları ile yakın kategoridedir (Sövegjærtò, 2010: 95). Ekvatif yapıları karşılaştırmalarda bir veya birkaç benzerliği işaretler. Bu anlamda, karşılaştırma ihtiva eden cümlelerde, *eşitlik* ve *eşitsizlik* olarak görülen iki farklı durumun işaretlenmesinde iki farklı kategori belirlenebilir. Ekvatif, “eşitlik”in karşılaştırıldığı yapılar, komperatif ise “eşitsizlik”in karşılaştırıldığı yapılar olarak adlandırılabilir (Haspelmath, 2017: 10). Bu yüzden, ekvatif için önerilebilecek en doğru tanım, “aynı derecedeki bir veya daha fazla birimin gösterildiği bir eşitlik karşılaştırılmasını ifade eden yapılar” olacaktır (Henkelmann, 2006: 371).

Klein, dillerde karşılaştırma için kullanılan yapıları dört grupta göstermiştir:

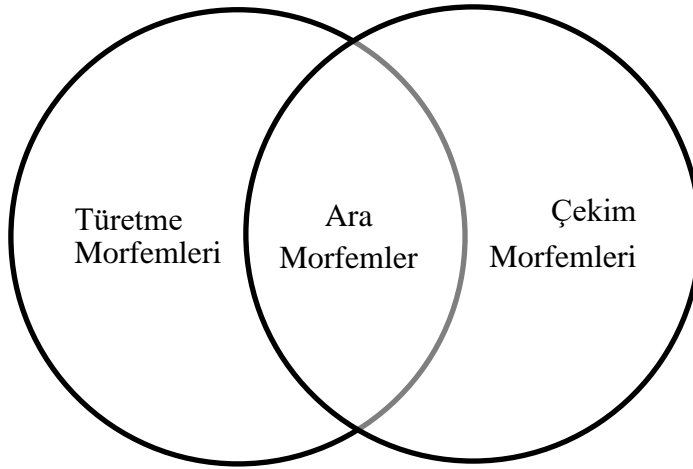
- I. Pozitif: *Ali uzundur.*
- II. Ekvatif: *Ali, Veli kadar uzundur.*
- III. Komperatif: *Ali, Veli'den daha uzundur.*
- IV. Superlatif: *Ali en uzundur.* (Klein, 1991: 674).

Görüleceği gibi dillerdeki karşılaştırma yapılarından eşitliğin işaretlenmesi, ekvatif yapıları ile gerçekleşmektedir. Ancak ekvatif yapıları dillerde farklı stratejilerle gerçekleştirilir. Haspelmath ve Bucholz (1998), 52 farklı dildeki ekvatif tipolojilerini belirlemişlerdir. Buna göre diller sekize yakın farklı yolla ekvatif fonksiyonunu karşılayan yapılar kullanmaktadır. Yapılar, bünyelerinde birkaç alt birimden oluşurken, morfolojik ve leksik birimden hatta sentaktik kuruluştan

faydalanmaktadır. Özellikle yapılar da kullanılan morfolojik ve leksik işaretleyiciler dikkat çekicidir. Bazı dillerde ekvatif; özel durum morfemleriyle, bazı dillerde ise zarf olarak kullanılan leksik birimlerle karşılanmaktadır. Türk dili bu çerçevede, farklı tarihî dönemlerde yukarıda ifade edilen iki stratejiyi de kullanmaktadır.

Türk dilinin özellikle +CA alamorfunu ilk yazılı metinlerden ve belki daha öncesinden beri –hatta farklı fonksiyonlar da kazanarak- kullandığı görülmektedir. Ancak bu alamorf yanında farklı leksik birimleri kullandığı da anlaşılmaktadır. Türk dilinde ekvatif olarak kullanılan söz konusu alamorfun bugüne kadar araştırmacılarca ortaya konan görüşler temelinde, birimin durum kategorisini işaretlemesi yanında türetme morfemi olarak da kullanılmaya başladığı, dolayısıyla fonksiyonel bir genişlemeye uğradığı vurgulanmıştır. Hatta Korkmaz, bu konuyu ele aldığı makalesinde morfemin durum mu yoksa türetme mi olduğunu tartışarak aralarındaki sıkı fonksiyonel bağdan dolayı ayırımın zorlaştığını bildirir. Ancak durum morfeminden türetme morfemine bir geçiş olduğu görüşündedir (Korkmaz, 1959: 343). Özkan ise, +CA'nın en fazla kalıplaşma temayülü gösteren morfem olduğunu ileri sürerek, zamirlerin kelime türetimine yatkın olduğundan dolayı önce zamirlerde kalıplaşmanın gerçekleştiğini ve bu kalıplaşmanın da oldukça eski dönemlerde başlamış olacağını tahmin etmektedir (Özkan, 2001: 155).

Başdaş, Türk dilindeki morfemlere yeni bir tasnif denemesiyle yaklaşmaktadır. Ona göre, Türk dilinde üç farklı morfem tipi bulunur: (a) türetme, (b) çekim ve (c) ara morfemler. Bu durumu şu şemayla gösterir:

Tasnifteki üçüncü morfem sınıfı olan “ara morfemler”den biri olarak ekvatif gösterilir (Başdaş, 2006: 4-5). Gabain, morfemin hem türetme hem de durum

morfemi olduğunu ve türetme fonksiyonuyla düşünülmesi gerektiğini ileri sürmektedir (Gabain, 2007: 105). Gabain, durum morfemlerini ele aldığı bölümde ise söz konusu morfemin bozulmuş bir son çekim edatı olduğu ve artık tek başına bir anlamı olmadığı için durum kategorisinde değerlendirildiğini söyler (Gabain, 2007: 105). Bu çalışmada durum morfemleri ele alındığından dolayı, türetme fonksiyonuyla kullanılan morfemler çalışmaya dahil edilmeyecektir. Türetme morfemleri ayrı bir çalışma konusu olacağından dolayı, +CA morfeminin sadece ekvatif fonksiyonuyla kullanılan örnekleri üzerinden hareket edilecektir. Morfemin kökeni hakkında oldukça az görüş bulunmaktadır. Bunlar ise şu şekilde sıralanabilir:

Deny, +CA ekvatifinin, *çag* “zaman” anlamına gelen bir **çan* kökünden geldiğini düşünmektedir. Ancak bu fikre karşı çıkan Korkmaz, fonolojik ve semantik olarak böyle bir gelişimin Türk dilinde mümkün olamayacağını düşünür (Korkmaz, 1959: 277). Soru zamirlerini ele aldığı yazısında Bang’ın Deny gibi düşündüğü anlaşılmaktadır. Eski Uygurcada kullanılan *qaçan* < *qai*+*çayın* örneğinden hareketle bu fikrini destekler (Bang, 1996: 34).

Kotwicz ise, Moğolca +aça, Türkçe +ça ve Mançuca +çi alamorflarıyla *çag* kelimesini benzer düşünerek daha eski bir *çaga* “kök” kelimesi ile ilişkilendirir (Kotwicz, 1953). Bu görüşler dışında genellikle Altayistik çalışmalarında söz konusu durum morfemi hakkında farklı çalışmalar yapılsa da morfemin kökeninden ziyade dillerdeki ortaklıklar ele alınmıştır.

Türk yazı dillerinde görülen ortak alamorfların ekvatif terimi içerisinde değerlendirildiği bilinirken, aşağıda ele alınacak alamorfların sadece üst kategoride ekvatif ve alt kategorilerde farklı fonksiyonlarla değerlendirilebilir. Bu çerçevede ilk yazılı metinlerden beri limitatif ve prolatif olarak kullanılabilen bu alamorflar alt kategoride yeniden isimlendirilebilir. Erdal’a göre ekvatif adlandırması bu alamorflar için yetersizdir. Çünkü bunların temel kullanımı ekvatif değildir (Erdal, 2004: 378). Taramalar sonucunda, Türk yazı dillerinde aynı alamorfların hem ekvatif hem limitatif hem de prolatif olarak kullanıldığı görüldüğünden ve ayrıca dünya literatüründe bu üç kategorinin çok yakın olması sebebiyle beraber değerlendirildiğinden dolayı, bu çalışmada hepsi tek bir bölümde ele alınacaktır.

1.1.2.5.1. Rekonstrüksiyon: I. Adım

1.1.2.5.1.1. TT. ve AnAğ.

Ekvatif için TT.'de +CA morfemi kullanılır. Ancak alamorflar, durum morfemi olarak fonksiyonel daralma sonucu çok az kullanılmaktadır. Daha çok bir türetim morfemine dönüşmüştür. Bu yüzden durum morfemi olarak kullanımı oldukça sınırlıdır. Korkmaz, bu konu hakkında kaleme aldığı yazısında söz konusu morfemi; durum morfemi, kalıplaşma ve türetim morfemi olmak üzere üç ayrı kategoride inceler (Korkmaz, 1959). *Bilgiyi beceriyi, aydınca düşünmeyi o öğretmedi mi bana? Bayramca esenlikler diliyorum, Salt düşmanca kanayan gözlerle gelişini izlediler, Günlerce konuk ederdi beni* (Korkmaz, 2014: 328-329).

AnAğ.'da dörtlü alamorflar görülür. Ancak vokal ve konson uyumunun olmadığı şekillere tesadüf edilmektedir: Esk. *Yağın yumurtasın çokca geyun. Siv. O zamanaça ahlina düşdü dedi ki devrişün halı ne olacah. Muş. Yonce galhar yar boyunca* Gaz. *Hasını verirsen ver, sâ onun arlenca altın vereyim* (Buran, 1996: 272-284).

Özellikle Doğu Anadolu ağızlarında farklı morfemlerle yeni alamorflar çeşitlenmeler ve genişlemeler görülür: Mal. *Mesela buğdayı suya gorlardı, eycene şişerdi. Kars. Bunnar da eyceme keflenir ki iki fiyatına aldık. Küt. Bubasının vedi ik altılığa epicime bal alıyor. Kırş. Gız davışanı bişirene gadar, iyicemen ser etmiş. Erz. Yuğurik güzelcemene. Erz. Hamürü eçiyik güzelcemenez. Erz. Ağırılığıncaz, keyfimcez* (Buran, 1996: 267-268). Bu örneklerin tamamında görüleceği üzere sadece morfemin fonksiyonu pekiştirilmiştir.

Fonksiyonlar	
Eşitlik	<i>Hep şiirdir sığındığım, esip köpürdüğüm dağlarca nehirlerce.</i>
Miktar	<i>Çünkü meydanda kalan kitle yığınlarca odun!</i>
Zaman	<i>Şeytanı bile şaşırtan işlerin, gecelerce uyku uyutmasa da...</i>
Görecelik	<i>Aşık olabilmek kanımca bir ayrıcalıktır.</i>

Karşılaştırma	<i>Ali Bey mal<u>ca</u> çok varlıklıdır, harcaması da ona göre...</i>
Sınırlama	<i>O zaman<u>ca</u> ahlına düştü dedi ki devrüşün halı ne olacak.</i>
Benzerlik	<i>Anasının kömür<u>ce</u> gözleri var idi.</i>
Tarafından	<i>Bu konuda çeşitli dernekler<u>ce</u> ileri sürülen görüşler, toplumda farklı yorumlara yol açmıştır.</i>
Tarz	<i>Her işin yollu yolun<u>ca</u> yapılması gerektiği bilinmelidir.</i>
Zarf	<i>Sinci ey<u>ce</u> iş görüyoruh ey<u>ce</u> çalışıyoruh.</i>
(Korkmaz, 2014: 328-331), (Buran, 1996: 267-283). Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.1.2.5.1.2. AzT. ve Ağ.

AzT., yaygın olarak +cA görülür: *Balaca elektrik lampası ile zâifca ışıklanmış tövlənin aşağı tərəfində iki cavan oğlan pıqqıldayıp güldülər, başı yüngülca gicəllənirdi, ceyran kəvizleri ehmalca kənar etdi* (Kazımov, 2010: 318). GAZT.'de durum aynıdır: *İndice zəhnundə bir zad durular, yavaşcadan yol gedirdi, bir iyne ucunca bir lehze* (Sarıkaya, 1998: 223-224). ErmT.'de +cA şekli düzenlidir. Mirzəzadə daha önceki asırlarda Hataî ve Nesimî gibi şairlerden şu örnekleri vererek, morfemin bu sahada yaygın olduğunu gösterir: *Ey eşge edi ve hüsni münkir, tezvir ile çekme bunca ahı, Sehra içinde munca ki ahı kelir kider, gettin gedrini bir garguca bilmez* (Mirzəzadə, 1962: 317). Örnekler üzerinden morfemin vokal uyumuna bağlı olarak alamorfik çeşitliliği olsa da konson uyumunun olmadığı ve bu yüzden tek şekilli formların kullanıldığı görülmektedir.

Morfem, farklı morfemlerle genişleyerek ekvatif fonksiyonunun semantik alanını genişletmektedir: *ummancan, uruscan, evvelcen, yaxşıcana, temizcene* (Şireliyev, 2008: 276), *qəhrəmancasına, dəlicəsinə, xaincasinə* (Zeynalov, 2008: 171).

Fonksiyonlar	
Eşitlik	<i>Bir iyne ucun<u>ca</u> bir lehze.</i>
Miktar	<i>Aç<u>ca</u> töh!</i>
Zaman	<i>Olar pusat<u>ca</u> getdilər.</i>
Görecelik	<i>Fikrimiz<u>ca</u>, bunlar söz köklerinin mənasından ireli bir haldır.</i>
Karşılaştırma	<i>Ceyran həmin and<u>ca</u> sövqi-təbii hiss etdi ki, Mahmudgil onu görür.</i>
Sınırlama	<i>Damdan şamac<u>an</u>.</i>
Benzerlik	<i>Kirimit<u>ca</u> yolunu keçə bilmirsən?</i>
Tarz	<i>Şahlar usduf<u>ca</u> başını kənara çəkdi.</i>
Zarf	<i>Təkçə ocağın işığında gizli<u>ca</u> məktub yazı bildi.</i>
(Kazımov, 2010: 319-339), (Şireliyev, 2008: 278-280), (Sarıkaya, 1998: 223-225) Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.1.2.5.1.3. GT.

GT.'de ekvatif dörtlü alamorfik çeşitlenmeye sahiptir: *Şokotori musafircü koydu dirseeni masanın kenarına, pekü delicäymiş bir vakit, ayakca, aklınca. Morfemin farklı morfemlerle genişlemiş şekilleri de sıklıkla kullanılır: *Ama tezcenü zerä alatlaarım, sizdä azcana bilmek, sarfoşcasına aalardı, eskiycesinü* (Özkan, 1996: 124-125).*

Fonksiyonlar

Eşitlik	<i>Angı devlettä yaşarsan, onun<u>ca</u> da yaşaman gidir.</i>
Miktar	<i>O ruh yaşamasını yaratmıştı hem yaradardı osmanlı tivilizatiyası hem kulturalı bun<u>ca</u> üzyıllar içindä.</i>
Zaman	<i>Eski<u>cä</u> sizin evceeziniz.</i>
Görecelik	<i>Esabımız<u>ca</u>, büyük örnektir.</i>
Karşılaştırma	<i>Göçücülerin kültürü aşağıdı, kır kültürüydü, ama kendisiy<u>cä</u> zengindi.</i>
Sınırlama	<i>Yol<u>ca</u> gelärdilär mezarlıktan iki ihtiär karı.</i>
Benzerlik	<i>Kutleeriz yaşını, bizim<u>cä</u>, eskiy<u>cä</u>.</i>
Tarafından	<i>Bolgarlar da, greklär dä bunnarı müsulman<u>ca</u>dan hep o zamannar aldılar.</i>
Tarz	<i>İşidip: “Sektıya yanmış!” O seslän aalamış uşak<u>ca</u>.</i>
Zarf	<i>Bu toprakçılık formaları çiftçilerä bir dolgun<u>ca</u> hem iyic<u>cä</u> yaşamak temin edärdilär.</i>
(Nedeva, 2008: 90-94), (Özkan, 1996: 125). Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.1.2.5.1.4. TkmT. ve Ağ.

TkmT. ve ağızlarında ekvatif, vokal uyumuna bağlı olarak oldukça çeşitli alamorflara sahiptir: *şunco, meniñce, ogrınca, öwröndüğümüzcö* (Clark, 1998: 194) (Hanser, 2003: 120). Ancak bu alamorflar, konson uyumunda tek şekillidir: +çA ve +çO. Ekvatif, farklı morfemlerin birleşmesi sonucu ortaya çıkan yeni formlarla limitatif gibi yeni semantik fonksiyonları kazanmaktadır: *Te obodon çıkıyanca qapdallap gitti, çorbo bişyenece pes otdo gaynadıbermeli, gördüğümce görösüm gelyar* (Clark, 1998: 504-546). Çarıyarov ve Sarıyev +çA morfeminin, benzerlik ve durum kategorisinde farklı olduğunu belirtmektedir ve “Eğer benzerlik tümleci yapıyorsa bu +çA morfemi yerine “yaly, kimiñ, dek” edatları getirilebilmektedir.

Durum kategorisinde söz konusu morfemleri edatlarla değiştirmek mümkün değildir” diyerek iki ayrı morfem düşünmektedir (Çarıyarov ve Sarıyev, 1977: 198).

Fonksiyonlar	
Eşitlik	<i>Halkara abrayına menem siz<u>çe</u> guwonyarın.</i>
Miktar	<i>Yönö <u>sonço</u> pulı bize hiç kim bermedi.</i>
Zaman	<i>Gyşyň başynda ýagan gar ýaz gelyän<u>çü</u> eränok.</i>
Görecelik	<i>Golaýynda möjekler barka çökmegin bolmaýandygyny Jeyhun öz tejribesi boýun<u>ça</u> bilýär.</i>
Karşılaştırma	<i>Hem meniň gövrääm tutuşlyğına yeke yumruk<u>ça</u> daa yook aahırın.</i>
Uygunluk	<i>Adyň Muhammet, munyň bolýar, türkmen<u>çe</u>, yöňe Garagum çölüniň o başyňdan bu başyna düýäni, itiňi zzyňa tirkäp ýöräp gitmegiň, ogul, türkmen<u>çe</u> däl.</i>
Sınırlama	<i>Gadymy adamlar ýyldyzlar boýun<u>ça</u> gijelerine şöwür çekip baryan ugurlaryny kesgitläpdiler.</i>
Benzerlik	<i>Mun<u>ço</u>-mun<u>ço</u> bolso özümüz oňororuz.</i>
Tarz	<i>Ogrın<u>ça</u> geldi.</i>
Zarf	<i>Elbetde, nemetsleriň hernä gije söweşine ulaşmazlyga çalyşýany belli, daň atýan<u>ça</u> olar gozganmasa gerek</i>
(Clark, 1998: 186-546) (Kara, 2012: 284) (Dinç, 2014: 14-186). Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.1.2.5.1.5. HT.

HT. ve ağızlarında, Genel Türkçede görülen +CA morfemi yerine +lAy, +lAyIn, +DAy gibi farklı morfemler ve *kimin* gibi bazı kelimeler kullanılır. Doerfer bu birimlerin ekvatif olarak kullanıldığını ileri sürer (Doerfer, 1977: 162). Fakat yukarıdaki birimlerin simulatif olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bazı kalıplaşmış kelimeler dışında durum morfemi olarak +CA'nın kullanılmadığı görülmektedir.

1.1.2.5.1.6. ITT.

ITT.'de; TT. ve GT.'deki konson uyumunun aksine yaygın olarak konson uyumuna uymaksızın +cA olarak görülür: *Ardımca halk dolanı, İllerce zaman geçti, Bu yemind mencece hiçti! Bilmirem neçce yükce. Bu morfemin pronominal /n/ kullanılmadan eklendiği örneklere rastlanılmaktadır (Bayatlı, 1996: 371).*

<i>Fonksiyonlar</i>	
Eşitlik	<i>Bir bun<u>ca</u> daha bekle, yaz getti bekle kışı.</i>
Miktar	<i>Ne<u>ç</u>ce gündü sormıyıb.</i>
Zaman	<i>İller<u>ce</u> zaman geçti.</i>
Görecelik	<i>Bu yemind mence<u>ce</u> hiçti!</i>
Karşılaştırma	<i>Bilmirem ne<u>ç</u>ce yük<u>ce</u>.</i>
Sınırlama	<i>Can vermeg yurd ogr<u>ca</u>, işte bu gün luzumdu.</i>
Benzerlik	<i>Menevi ister lazım, hakim<u>ce</u> oldu belli.</i>
Tarafından	<i>Yarısını hak<u>ca</u> buldı.</i>
Tarz	<i>Kümbete ne<u>ç</u>ce sıstuv?</i>
Zarf	<i>İlan eşitti na<u>ç</u>ar, özün yavaş<u>ca</u> a<u>ç</u>ar.</i>
(Bayatlı, 1996: 9-54).	

Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.

Morfem, eş zamanlı olarak değerlendirildiğinde, TT. ve GT. gibi Batı Oğuz grubu yazı dillerinde konson uyumunun düzenli olduğu görülmektedir. AzT. ve ITT. gibi yazı dillerinde tonlu konsonlu alamorfların kullanıldığı ve uyumun olmadığı anlaşılmaktadır. Yazı dillerindeki bu durum bir dereceye kadar imlanın tesirine bağlanabilir. Tıpkı diğer birçok morfemde görülen bu uyumsuzlukta olduğu gibi yazı dilindeki imlanın tesiri olarak düşünülebilir. Birkaç yüzyıl önceki Hataî ve Nesimî gibi şairlerin şiirlerindeki örnekler, morfemin imlanın tesirinde kaldığını gösterebilir: *Ey eşge edi ve hüsni münkir, tezvîr ile çekme bunca ahı, Sehra içinde munca ki ahu kelir kider, gettin gedrini bir garguca bilmez* (Mirzezade, 1962: 317).

Eski Türkçede düzenli bir şekilde +çA olarak görülen ekvatif, bu düzenini sadece TkmT.'de korumaktadır. Bu düzen neredeyse hiçbir örnekte bozulmaz. Morfemin TkmT.'de ileri vokal uyumuna girdiği de görülür: +çO. Alamorfik çeşitlenmeler, kelime kök veya gövdesindeki yuvarlaklıktan kaynaklanan ikincil şekiller olarak ortaya çıkar. Daha önce yinelendiği gibi Sarıhanov, geniş dudak vokallerinin birinci heceden sonra bulunamayacağını, dolayısıyla morfemlerin uyuma girerek imlada Oğuz grubundaki diğer dillere yaklaşırken telaffuz bakımından belli ölçüde Kıpçak dillerine yaklaştığını bildirmektedir (Sarıhanov, 2002: 842).

Modern yazı dillerinin bir önceki evresi olarak 17. ve 18. yüzyıllarda morfemin durumu bir hayli tutarsızdır. Meninski'nin verdiği örneklerden hareketle vokal ve konson uyumunun tutarsız olduğu görülmektedir (Tulum, 2011:106). Kartallıoğlu, 17. ve 18. yüzyıllarda Anadolu sahasında konson uyumunda bir istikrarın olmadığını bildirir. Bu yüzden 18. yüzyılın sonuna kadar konson uyumunun gelişmediğini düşünür (Kartallıoğlu, 2011: 532). Konuşma diline ait özellikle Arap harfli olmayan metinlerden hareketle bu düşünce ortaya çıkabilir, fakat Arap harfli metinlerden böyle bir çıkarımın yapılması mümkün değildir. Çünkü gelenekleşmiş imlanın uyumu ne derecede gösterebileceği ortadadır. Çünkü bu tutarsızlık, Anadolu sahasında yazılmış olan ilk metinlerden bu yana görülen bir durumdur. Ve bu tonlu alamorflar, diğer Doğu Türkçesi yazı dillerinden ayrılan en

önemli farklılıktan birini oluşturmaktadır. Dolayısıyla bunun diyalektik bir hadise mi yoksa imladan kaynaklanan bir durum mu olduğunu tayin etmek güçleşmektedir.

Develi, Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde “ج” ve “چ” harflerinin bu morfemin yazımında tutarlı olmadığını hatta *akça ve gökçe ve pakce libaslar* ifadesinin iki farklı yerde aynı şekilde yazıldığı için morfemin bazı kelimelerdeki yazımının kalıplaşmış olabileceğini veya daha farklı bir fonetik sebep aranması gerektiğini dile getirir (Develi, 1995: 155). Fakat bu noktada Erdal, çok önemli bir noktaya temas etmektedir. Özellikle Osmanlı yazı dilindeki *diminutif* (küçültme fonksiyonu) olarak kullanılan +çA alamorflarının Farsçadan ödünçleme olduğunu söyler (Erdal, 2004: 177). Dolayısıyla kalıplaşmış kelimelerdeki veya tutarsız yazımlarda görülen alamorfların Türkçeye ait olmayan birimler olabileceği düşünülürse, söz konusu dönemdeki alamorfik çeşitlenmenin dikkatle değerlendirilmesi gerekir.

REKONSTRÜKSİYON I. ADIM		
Yazı Dili/Diyalekt	Morfem	Fonksiyon
TT.	+CA	<i>eşitlik, miktar, zaman, görecelik, karşılaştırma,</i>
AnAğ.	+CA	<i>sınırlama, benzerlik, tarafından, tarz, zarf</i>
AzT.	+cA	<i>eşitlik, miktar, zaman, görecelik, karşılaştırma,</i>
Ağ.	+cA	<i>sınırlama, benzerlik, tarz, zarf</i>
GT.	+CA	<i>eşitlik, miktar, zaman, görecelik, karşılaştırma, sınırlama, benzerlik, tarafından, tarz, zarf</i>
TkmT.	+çA, +çO	<i>eşitlik, miktar, zaman, görecelik, karşılaştırma, uygunluk, sınırlama, benzerlik, tarz, zarf</i>

HT.	+CA	-----
ITT.	+cA	<i>eşitlik, miktar, zaman, görecelik, karşılaştırma, sınırlama, benzerlik, tarafından, tarz, zarf</i>

O hâlde I. adımda;

REKONSTRÜKSİYON I. ADIM					
TT. ve Ağ.	AzT. ve Ağ.	TkmT. ve Ağ.	GT.	ITT.	HT.
+CA	+cA	+çA, +çO	+CA	+cA	+CA

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere modern Oğuz dil ve diyalektlerinde eş zamanlı bir karşılaştırma ile ortaya konan bu alamorflardan ortaya çıkabilecek bir ***+CA** pre-morfu rekonstrükte edilebilir. Çünkü *çoğunluk* ve *yönlülük* ilkeleriyle doğru orantılı olarak bu rekonstrüksiyon yapılabilir. 17. ve 18. yüzyıllardaki metinlerde görülen uyumsuz yazımlar, dörtlü alamorflar düşüncesini birinci adımda desteklemektedir. Yani eş zamanlı metodun art zamanlı metot ile örtüştüğü görülmektedir. Bu açıdan fonolojik uygunluğa dikkat edilirken Oğuzcanın tipolojisi de önem kazanır.

Yeni rekonstrükte edilen ***+CA** proto-formunun “morfolojik rekonstrüksiyon” metoduna uygun olarak bir de fonksiyonlarının değerlendirilmesi gerekmektedir. İlk kısımda verilen modern yazı dillerinin fonksiyonlarından hareketle söz konusu morfemin ortaklaşan fonksiyonları şunlardır: *eşitlik, miktar, zaman, görecelik, karşılaştırma, sınırlama, benzerlik, tarz* ve *zarf*. Bu fonksiyonlar dışında özellikle Batı Oğuzcası sayılan TT. ve GT.’de yeni bir fonksiyon ortaya çıkmaktadır: *tarafından*. Bu fonksiyonun diğer yazı dillerinde görülmemesi, fonksiyonun sonradan kazanılmış olduğunu gösterebilir. Ayrıca TkmT.’de görülen *uygunluk* fonksiyonu da diğer yazı dillerinden ayrılan önemli bir özelliktir. Bu fonksiyon, ilerleyen kısımlarda daha eski tarihî yazı dillerinde görülebilecektir. Dolayısıyla modern yazı dillerinde temel olarak rekonstrüksiyon ilkelerinden *çoğunluk* ve *ekonomi* ilkelerine göre söz konusu morfemin ekvatif, limitatif ve

prolatif olarak I. adımda rekonstrüksiyonu ve temel fonksiyonları şu şekilde olmalıdır:

Rekonstrükte Edilen Formun Adı	Rekonstrükte Edilen Form	Rekonstrükte Edilen Formun Ortak Fonksiyonları
<i>Ekvatif-Limitatif-Prolatif</i>	*+CA	<i>eşitlik, miktar, zaman, görecelik, karşılaştırma, sınırlama, benzerlik, tarz, zarf</i>

1.1.2.5.2. Rekonstrüksiyon: II. Adım

KıpT.'ne ait bütün eserlerde düzenli olarak +çA şekli kullanılmaktadır. Alamorfların işlek olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır: *ardınca, bilesince, kadarınca, Süleymanca, telice, tilince, uzuninca* (Güner, 2013: 195). Bu dönemde söz konusu alamorflar yukarıdaki örneklerde görüleceği üzere geniş bir fonksiyon alanıyla kullanılmaktayken, limitatif ve prolatif olarak da görülebilmektedir.

EAT.'de Arap harflerinin sınırlı imkânları yüzünden morfemin konsonunun ve bu konsonun uyumunun tespiti zorlaşmaktadır. Taranan eserlerde genellikle uyum açısından bir tutarsızlığın olduğu anlaşılmaktadır. Morfemin fonksiyonel skalası tıpkı 18. yüzyılda görülen aralıktadır. Söz konusu morfem ekvatif yanında limitatif ve prolatif olarak da işlek bir hâlde kullanılmaktadır. Ancak genellikle bu dönem hakkında yazılan gramer kitapları, “gibi, kadar, miktar” fonksiyonlarını değerlendirmektedir (Timurtaş, 2012: 73), (Gülsevin, 2011: 76-77).

KY.'de +CA kullanılırken, konson uyumu tutarsızdır. Ancak +çA alamorfları metinde daha ağırlıklıdır: *ardınca, agrınca* ama *agrinca, dilce, nece* ama *nece, muradıca* (Cin, 2004: 514-852).

BH.'de düzenli +çA alamorfu kullanılır: *nice, ölince, sığınca, yolınca* (Buluç, 1956: 18-24).

Tekin, FK.'da +çA alamorflarının kullanıldığını bildirirse de metinde yapılan taramalar sonucu sadece nice ve anca örnekleri tespit edilebilmiştir (Tekin, 1974: 63).

ÇN.'de düzenli +çA: yaluñuzca yata sen sın içinde, kılmuşdur muattal bunca kārān (Mansuroğlu, 1956: 4-7).

SŞ.'nin imlasında bir tutarlılık olmamakla birlikte genellikle +çA: yatınca, nece, anca, barca (Mansuroğlu, 1958: 59-112).

GN'de imlada tonlu biçimler kullanılsa da hepsi +çA olarak kabul edilmiştir. Çünkü /ç/ için özel bir harf kullanılmamıştır: bunca, yumınca, akca, kançaru, ardınca, arduñuzca (Yavuz, 2000: 503-519).

SN.'de +cA olarak yazılmıştır: aslınca, kançara, etdükce, tuz ekmek hakkınca, yolınca (Cin, 2012: 14).

MN.'de +cA: adetce, dilegince, ardınca, oldukca, kanca, resmince (Korkmaz, 2017: 111-112).

YZ.'de yalnız beş örnekte +çA, diğerleri +cA olarak tespit edilmiştir: nice ama nice, agırınca, dillerince, şunca (Yıldız, 2008:119). Bu istisna örneğin kalıplaşmış hâlde daha arkaik bir dönemin kalıntısı olduğu anlaşılmaktadır.

KBD.'de +cA: kuşca, alca, sağışınca, aksince, ardınca (Ergin, 1951: 306).

YE.'de +CA: adınca, tagca, nice, kançaru, görmeyince, bunca, yolca (Tatçı, 1990: 817-822).

DK.'de tutarsız bir şekilde +CA: devece, depece, köşekce, tarıca, alca kan, toyınca, ağca tenüm (Tezcan-Boeschoten, 2012: 37-71).

Fonksiyonlar	
Eşitlik	<i>Tagca günahlar yuyasın tanla seher vaktında dur</i>
Miktar	<i>Ol biş taguñ ağırınca saña sevab vire.</i>

Zaman	<i>Ki bir saat<u>ca</u> gelmez tiz geçer yıl.</i>
Görecelik	<i>Şibrim bir otur aña şebrak dahı dirler ve kureyş lugatın<u>ca</u> dari dirler.</i>
Karşılaştırma	<i>Aybuñuñ görmez gözün her pil<u>ce</u>sin.</i>
Sınırlama	<i>Geçer iken yol<u>ca</u> bunlar bi-günah.</i>
Benzerlik	<i>Er olsañ yeg olsañ mere sen kazan<u>ca</u> olmayasın.</i>
Tarz	<i>Biz dünyada nefsumüz kolayın<u>ca</u> yörimedük.</i>
Zarf	<i>Buyurdılar ileyüm<u>ce</u> varuram bakaram bir ulu hayme görürem.</i>
(Gülsevin, 2011: 76-77) (Timurtaş, 2012: 73) Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

“Olga-bolga” metinlerinde görülen imlâ tutarsızlıkları ekvatifin tespiti için kolaylık sağlamaktadır. Fakat bilhassa 14. yüzyıldan itibaren morfemin tek şekilli yazımından dolayı alamorfik çeşitlenmelerin tayini güçleşmektedir. Özellikle *Behcetü'l-Hadayık fi Mev'izeti'l-Halâik* ve Ali'nin *Kıssa-i Yusuf*'unda Eski Türkçeden beri görülen +çA alamorfları kullanılmaya devam etmektedir. Ancak zaman içerisinde -metinlerdeki imlânın elverdiği ölçüde- tonlu biçimlerin de kullanılmaya başladığı anlaşılmaktadır. Ancak yine de konson uyumunun ne derece sağlandığının tespiti oldukça güçtür. Çünkü yukarıda verilen alamorfik çeşitlenmenin gerçekleştiği eserlerdeki örneklerde bile konson uyumunun olmadığı formlarla karşılaşılmaktadır. Ekvatif morfemi, bu sahada işlevliğini korumakta ve durum morfemi olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Harezmi sahasında yazıldığı kabul edilen bütün eserlerde konson uyumu olmaksızın tıpkı Eski Türkçe döneminde olduğu gibi +çA alamorfu tespit edilmektedir. Eckmann bu bilginin yanında 3. teklik iyelik morfemiyle birlikte ekvatiften önce pronominal /n/ kullanıldığını söyler (Eckmann, 1988: 199). Ata ise

+CA ekvatifinin kişi zamirlerinde kullanımının ilk defa Orta Türkçe döneminde görülmeye başlandığını ileri sürmektedir (Ata, 2002: 67). Çağatay Türkçesi döneminde ve Oğuz-Kıpçak çevrelerinde yazıldığı düşünülen Oğuz Kağan Destanı'nda +çA alamorfları oldukça az kullanılmıştır. Metinde yer alan *neçe* örneği dışındaki diğer iki örnek limitatif fonksiyonundadır: *kün batuşığaça*, *oklarını kökkece atıy* (Ağca, 2016: 98-101).

KarT. dönemindeki Kur'an Tercümeleleri ve KB'de düzenli ve işlek olarak +çA: *munça*, *solça*, *yañançā*, *yiymçe*, *kedimçe*, (Arat, 2008: 136-664). Kaşgarlı, Divanı'nda söz konusu morfemin benzetme için kullanıldığı kaydını düşerek şu örneği vermektedir: *bundan ol meniñçe*, *bu anıñça* (Ercilasun, 2015: 438). Ekvatif fonksiyonuyla öne çıkan bu alamorflar, limitatif ve prolatif olarak da kullanılmaya devam etmektedir.

Erken dönem Mani metinlerinden klasik Uygur Budist eserlerine kadar bütün dönemlerde konson uyumu görülmeksizin +çA formunda yaşayan ekvatif, durum morfemi olarak işlek ve yaygındır. Korkmaz ve Eraslan gibi araştırmacılara göre bu dönemdeki *barça*, *munça*, *kança* gibi örneklerde alamorflar, daha çok türetme fonksiyonunda kullanılmaktadır. Fakat durum morfemlerinin işlekliliği de bu dönemde azalmaya başlamaktadır (Eraslan, 2012: 153). Ancak taranan metinlerden elde edilen veriler morfemin, durum kategorisinde hâlâ işlek olarak ve geniş fonksiyon alanı ile kullanıldığını göstermektedir: *yime baçak oluru edgüti nomça törüce baçadımız erser*, *yime teñri aymış ötçe biligçe yorımadımız erser* (Özbay, 2014: 88-91), *tükeşiğçe rinti yinçü ed tavar alıp* (Clark, 1982: 177), *yıkınça yaragınça bışrunmak yolta ikileyü öritsün yöründeki* (Özönder, 1998: 48), *bilçe boguzça suvda yortı*, *ıgladı sıktadı balıkça agnayu* (Tulum-Azılı, 2015: 104-128). Bu dönem örneklerini ele alan Erdal, morfemin ekvatif olarak oldukça az kullanıldığını, özellikle limitatif ve prolatif fonksiyonlarında kullanıldığını söyler. Hatta morfemin prolatif olarak kullanımının birincil fonksiyon olabileceğini düşünür (Erdal, 2004: 376).

Yazıtlarda düzenli olarak +çA alamorfları kullanılmıştır. Bu kullanım, bünyesinde ekvatifi, limitatifi ve prolatifi barındırmaktadır: *Türgiş kağan süsi otça borça kelti*, *kaniñ subça yügürti süñökün tagça yatdı*, *uygur ilteber yüzçe erin ilgerü tezıp bardı*, *kıyınığ köñlünçe ay* (Tekin, 2003: 116). Morfemin pronominal /n/ ile kullanımını yaygınken, diğer yazı dillerinden farklı olarak soru zamirinde de bu çekim

görülmektedir: *Tört bulundaki bodunug nence etmiş, nence yaratmış* (Tekin, 2010: 46).

Yapılan taramalar sonucunda Çuvaşça ve Yakutça hakkındaki gramer çalışmalarında ekvatif fonksiyonuyla kullanılan bir morfem veya +çA formu tespit edilememiştir.

Daha önce yapılan Altayistik çalışmalarında Ana-Altayca için bir ekvatif tasarımı bulunmasa bile Altay dillerindeki morfem ortaklığı oldukça dikkat çekicidir. Ramstedt, Moğolcada, +AcA, -mAgçA; Mançucada +çi; Korecede +çay gibi morfemlerin ekvatif fonksiyonuyla kullanılmak üzere bağlantılı olabileceğini iddia eder (Ramstedt, 1939: 116-182). Choi, bu durumdan hareket ederek Eski Türkçe +ça / Eski Korece +çē denkliliğini kurmuştur (Choi, 1989: 193). Çalışmanın kapsamının dışında bulunsa da söz konusu morfemin bu şartlar altında kökeni için daha önce ileri sürülen görüşlerin (çag>+çA) yanıtıcı olabileceği düşünülebilir. Çünkü böyle bir gelişimin Ana-Altayca devresinde bile görülemeyen çok daha eski bir gelişim olması gerekmektedir. Altay dillerindeki bu ortaklık söz konusu morfemin oldukça eski olabileceğini göstermektedir.

O hâlde II. adımda;

REKONSTRÜKSİYON II. ADIM					
KökT.	EUT.	KarT.	HzmT.	EAT.	Daha Önce Rekonstrükte Edilen Form
+çA	+çA	+çA	+çA	+CA	+CA

Altay dillerindeki alamorf ortaklığı bir yana Ana-Türkçeden ayrılan Çuvaşça ve Yakutça gibi uzak diyalektlerde ekvatif olarak bu morfemin izine rastlanılamamıştır. Bunun dışında yukarıda görüleceği gibi Türk dilinin ilk yazılı belgelerinden günümüze kadar konson uyumuyla birlikte Oğuz grubu yazı dillerindeki alamorfik çeşitlenme dışında bir istikrar görülmektedir. Ayrıca Tkmt.'de görülen +çA alamorfları Eski Türkçenin devamı niteliğindedir ve Doğu Türkçesindeki alamorfik durumu yansıtmaktadır. Bu formlardan ilkinin, Oğuzcanın

ilk diyalektleşme sürecinde kullanılan alamorf için ciddi bir delil teşkil ettiği düşünülebilir. Bu şartlar altında yapılacak rekonstrüksiyon yine morfemin bizzat kendisi olacaktır. Yani Ana Oğuzca için tasarlanabilecek form, **+çA* pre-morfu olmalıdır. Daha önce Ana-Oğuzca üzerine yapılan bir çalışmada yapılan rekonstrüksiyon sonucu bütün yazı dillerindeki örneklerin aynı alamorf olduğu dolayısıyla **+çA* formunun rekonstrükte edilmesinde bir problemin olmayacağı iddia edilir (Bowern-Aygen, 2003: 346).

Ancak rekonstrüksiyon sonucunda elde edilen formun fonksiyon aralığı biraz karmaşıktır. Çünkü bu form KökT.'den itibaren oldukça farklı fonksiyonlarla ortaya çıkmış ve bu yüzden araştırmacıların temel fonksiyonu tespit etmesini güçleştirmiştir. Korkmaz, morfemin ilk fonksiyonunun Altay dilleri incelendiğinde elde edilebileceğini söyledikten sonra, şu an için Türkçede ilk metinler ışığında, temel fonksiyonunun eşitlik olduğunu düşünür (Korkmaz, 1959: 342). -Şimdilik aksi iddia edilmediği için- Altay dillerindeki ortaklaşan alamorfların temel özelliği *karşılaştırma*, dolayısıyla da benzerliğin karşılaştırılması olduğu düşünüldüğüne göre (Ramstedt, 1939: 116-182) bu düşünce doğrulanabilir. Bu düşüncenin aksine Erdal, morfemin ekvatif olarak oldukça az kullanıldığını, özellikle limitatif ve prolatif fonksiyonlarında kullanıldığını söyler. Hatta morfemin prolatif olarak kullanımının birincil fonksiyon olabileceğini düşünür (Erdal, 2004: 376). Dikkat edilirse limitatif ve prolatif gibi durum kategorileri ekvatif ile oldukça yakın olan ve çoğu kez aynı kategoride değerlendirilebilen gramer birimleridir. Bu durum kategorileri, temelde *eşitlik/benzerlik* kavram alanlarından doğmuş durumlardır. Tıpkı datif-lokatif-ablatif anlam ilişkisine benzeyen bir ilişkiye sahiptir. Ama kavramlar arasındaki eşitlik/benzerliğin değerlendirilmesi ile bu durumun limitatif ve prolatife doğru genişlemesi söz konusu olabilir. Tarihî yazı dillerinde yapılan taramalar sonucu zaten yazıtlarda limitatif ve prolatif olarak *+çA* morfeminin kullanıldığı tespit edilememiştir. Böylelikle morfemin bu fonksiyonlarla kullanıldığı ilk metinler Budist Uygarlık metinleridir. Yani *+çA* alamorflarının ekvatif ve diğer fonksiyonlarla ayrımı bu yazı dilleri üzerinden yapılabilir. Diğer bir önemli nokta ise Erdal'ın ileri sürdüğü zayıf ekvatif fonksiyonunun sebebinin başka bir form ile ilgili olabileceğidir. Daha Eski Türkçede ve özellikle Uygarlık Türkçesinde işlek bir biçimde kullanılan *teg* benzetme edatı ve bundan morfemleşmiş *muntag*, *munteg*, *antag* gibi şekiller, *+çA*

alamorfunun ekvatif fonksiyonundan uzaklaşmasına sebep olmuş olabilir. Böylece diğer fonksiyonların sınırları belirginleşmiş olabilir.

Rekonstrüksiyon I. adımda gösterilen, ortaklaşan ve farklılaşan fonksiyonlardan birçoğu EAT döneminde de tespit edilmektedir: *eşitlik, miktar, zaman, görecelik, karşılaştırma, sınırlama, benzerlik, tarz, zarf*. Bu fonksiyonlardan ekvatif fonksiyon alanına girebilecek olanlar *eşitlik, miktar, görecelik, karşılaştırma, benzerlik* ve *tarz* fonksiyonlarıdır. Limitatif için *sınırlama* fonksiyonu ve prolatif için ise *zaman* ve *yer* fonksiyonları dâhil edilebilir. Dolayısıyla bu üç kategori, fonksiyonlar üzerinden ayrı ayrı değerlendirmeye tabi tutulabilir.

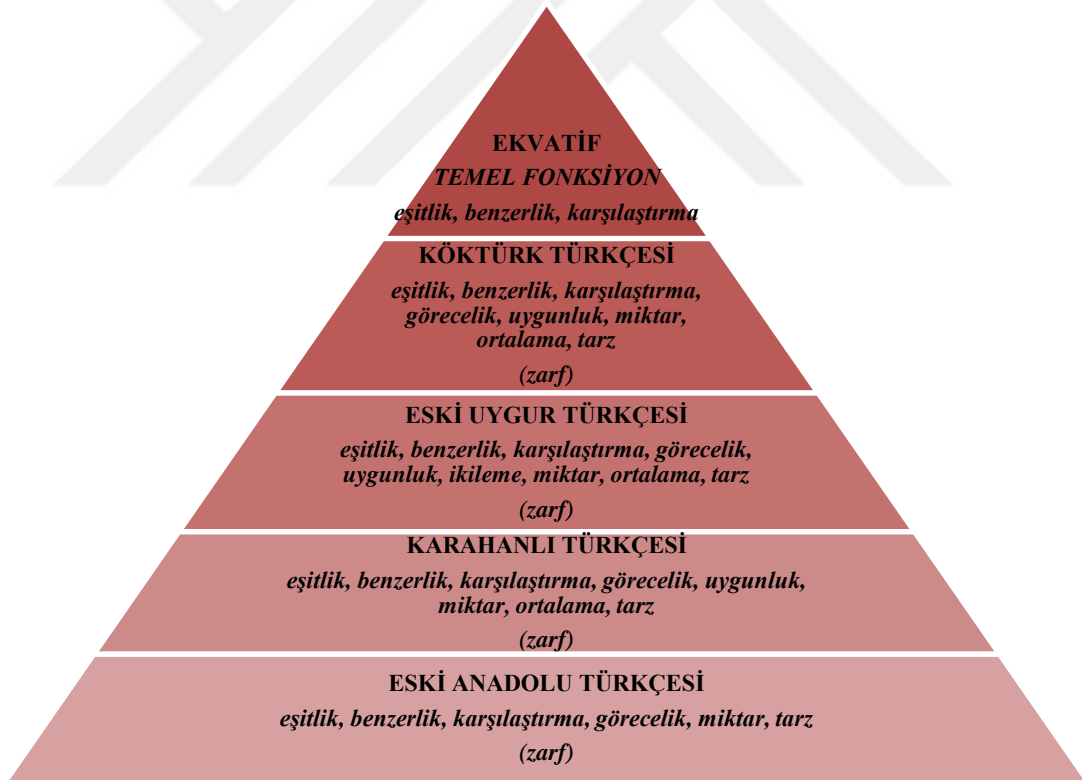
Karahanlı Türkçesinde *eşitlik, miktar, zaman, görecelik, karşılaştırma, sınırlama, benzerlik, tarz, zarf* fonksiyonlarının tamamını görmek mümkündür. Bu fonksiyonlardan bazıları ve yeni bazı fonksiyonlar eski Uygur Türkçesinde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde *sınırlama* fonksiyonuyla morfem, limitatif olarak kullanılır: *yiti kün bilçe boguzca suvda yorıp kümüşlüg otrukka takka tegdi* (Tulum-Azılı, 2015: 104). Korkmaz ise bu fonksiyonun edat-morfem değişkenliği ile ortaya çıkmış olabileceğini ifade ederek şu örnekleri verir: *altun yış tegi = altun yışkaça* (Korkmaz, 1959: 342). Erdal, prolatif kategorisininin, bu dönemde tespit edildiğini ileri sürer: *firişti utuzup adın öñi yolca yoritdi ol mogoçlarıg* (Erdal, 2004: 376). Bu örnek prolatifin *yer* fonksiyonu ile kullanımını göstermektedir. Benzer şekilde prolatifin *zaman* fonksiyonuna bu dönemde tesadüf edilir: *kadgurdukca kaşı körtlem kavışığısayurmen* (Arat, 2007: 20). Eski Uygur Türkçesinin en karakteristik özelliklerinden biri sıkça ikilemeler kullanmasıdır. Diğer durum morfemlerinde olduğu gibi +çA alamorflarının ikilemelerle kullanımı bu dönemde ortaya çıkar: *yıkınca yaragınca bışrunmak yolta ikileyü öritsün yöründeki* (Özönder, 1998: 48).

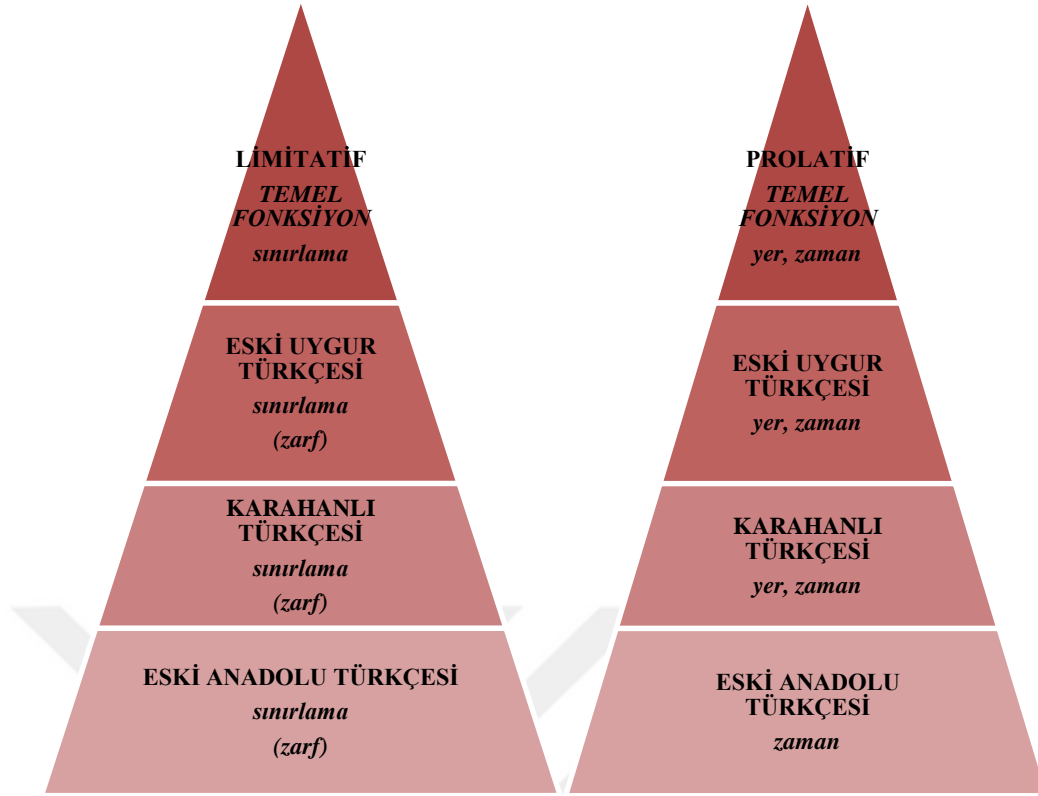
Morfem ekvatif olarak yazıtlarda sıkça kullanılır. Ekvatif, temel fonksiyonlarından *benzerlik, eşitlik* ve *karşılaştırma* ile kullanılmaktadır: *kanığ ügüzce yügürti, uça bardıgız teñride tirigdekiçe, türgiş kagan süsi otca borca kelti* (Tekin, 2003: 116). Morfem ekvatif kategorisinde fonksiyon genişlemelerini bu dönemde kazanmıştır. Daha sonraki yazı dillerinde görülen birçok fonksiyon bu dönemde örneklerini vermektedir. *Görecelik* fonksiyonu, *benzerlik/eşitlik* anlam alanının ilk ayrımını teşkil etmektedir: *kıynıg köñlinçe ay*. *Görecelik* fonksiyonuyla çok yakın bir alanda bulunan *uygunluk* fonksiyonu da kullanılır: *bodunug eçüm apam*

törüsünce yaratmış boşgurmış (Tekin, 2003: 116). Söz konusu fonksiyonun modern Oğuz yazı dillerinden TkmT.'de örneklerini bulmak mümkündür.

Erdal, +çA alamorfunun yazıtlarda ve Eski Uygur Türkçesi metinlerinde *miktar* yanında *ortalamayı* işaret ettiğini şu örneklerle göstermektedir: *eligce er tutdumuz, gañ ögüzdeki kum sanınca* (Erdal, 2004: 376). Morfemin söz diziminde zarf görevli birimler teşkil etmesinden dolayı *tarz* fonksiyonuyla bu dönemden itibaren bütün yazı dillerinde görülmektedir: *oglanım erde marımınca bol!* (Tekin, 2003: 116). Bütün bu fonksiyonlar dışında yukarıda ele alınan *zarf* fonksiyonu daha ziyade sentaktik bir mesele olduğu için bu durumun daha Köktürkçe zamanına kadar götürülebileceği açıktır. Ancak bu fonksiyon morfemin kendisiyle ilgili olmayıp daha ziyade söz dizimindeki yeri ile ilgilidir.

Bütün bu fonksiyonlar temelinde morfemin fonksiyon gelişim piramidi aşağıdaki gibi olmalıdır:

Eğer ekvatif kabul edildiği şekilde “eşitliğin karşılaştırılması” (Haspelmath, 2017: 10) ise, ekvatifin temel fonksiyonları *eşitlik*, *benzerlik* ve *karşılaştırma* fonksiyonları temel fonksiyonlar olmalıdır. Diğer fonksiyonlar bu anlam alanlarından doğan ve küçük farklarla ayrılan fonksiyonlardır. Bu yüzden morfolojik rekonstrüksiyon metodu gereği rekonstrükte edilen formun en eski fonksiyonları, *eşitlik*, *benzerlik* ve *karşılaştırma* fonksiyonlarıdır. Bunlardan başlayarak Genel Türkçenin seyrettiği düzlemde EAT dönemine kadarki gelişimin devam ettiği tahmin edilebilir. Bu dönemdeki fonksiyonların birçoğunun izlerini bugünkü modern yazı dilleri ve diyalektlerinde bulmak mümkündür. Bu tespitten hareketle Ana Oğuzca için tasarlanan ekvatifin de başlangıçta bu fonksiyonlara sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır:

Rekonstrükte Edilen Formun Adı	Rekonstrükte Edilen Form	Rekonstrükte Edilen Formun Fonksiyonları
<i>Ekvatif</i>	*+çA	<i>eşitlik, benzerlik, karşılaştırma</i>

Ana Oğuzca için bir prolatif ve limitatif de tasarlamak mümkündür. Ancak tarihî Türk yazı dillerinde ilk olarak yaklaşık 10. yüzyılda örnekleri tespit edilen bu kategoriler, modern ve tarihî Oğuz yazı dillerinde kullanılan durumlardır. Köktürkçede örneklerinin bulunmaması diyalektik bir farktan kaynaklanabileceği gibi morfemin gelişim safhası ile ilgili de olabilir. Yine de bütün bu örnekler Oğuzca için -çok eski bir tarihe götürülemeyecek dahi olsa- limitatif ve prolatif çıkarımını mümkün kılmaktadır. Yukarıda verilen piramitte temel fonksiyonu *sınırlama*, *yer* ve *zaman* olan limitatif ve prolatif için şu çıkarımda bulunulabilir:

Formun Adı	Rekonstrükte Edilen Form	Formun Fonksiyonları
<i>limitatif</i>	+çA	<i>sınırlama</i>

Formun Adı	Rekonstrükte Edilen Form	Formun Fonksiyonları
<i>prolatif</i>	+çA	<i>yer, zaman</i>

1.2. Ortaklık Durumları

1.2.1. Instrumental ve Komütatif

Instrumental, adından da anlaşılacağı üzere fiilin gerçekleşmesinde “araç”ı temsil etmektedir. Tekin, instrumental üzerine bugüne kadar en geniş ve kapsamlı tanımı yapmıştır. Ona göre instrumental; fiilin hangi araçla işlendiğini, kiminle işlendiğini, nasıl ya da hangi şartlar altında işlendiğini ve ne zaman işlendiğini gösterir (Tekin, 2003: 116). Fakat bu tanım dünya dillerinin genelini kapsayan bir tanım değil, sadece Türk dilindeki instrumental için geçerlidir. Çünkü tanımda yer alan fonksiyonların tamamı instrumentalin aslî fonksiyonları değildir. Sonradan kazandığı daha yeni fonksiyonlardır. Önler, instrumentalin esas vazifesinin araç olduğunu ama zaman içerisinde zarf yapma işlevini kazanmış olabileceğini iddia eder (Önler, 2010: 154). Evrensel dil araştırmalarında genellikle instrumental, eylemin gerçekleştirildiği aleti kodlayan bir durum olarak kabul edilmektedir (Blake, 2004: 154).

Tipolojik çalışmalar, instrumental durumunun dillerde farklı stratejilerle ortaya çıktığını göstermektedir. Lehmann ve Shin, dünya dillerinde instrumental fonksiyonlarının sağlanması için yedi farklı stratejinin olduğunu tespit etmişlerdir:

- a) *Birliktelik tahmini veren yapılar (Örn. Mandarin Dili)*
- b) *Çekim edatları (Örn. İngilizce “by, with”)*
- c) *Durum işaretleyicileri (Örn. Rusça)*
- d) *Fiil türetme*
- e) *Geçişim (Örn. Maya dilinde el ve ayak için kullanılan isimlerden instrumental oluşturulur).*
- f) *Dönüşüm (Örn. Bir fiilin potansiyel araca dönüşerek isimden instrumental fonksiyon kazanması)*
- g) *Leksikal kaynaşma (Örn. İngilizce “tool”)*

Dilbilimsel olarak bu stratejilerin tamamı instrumental fonksiyonların işaretlenmesi için kullanılır. Diller bunlardan bir veya birkaçına sahip olabilir ve tercih ettikleri stratejilere göre farklılık gösterebilir (Lehmann-Shin, 2005: 33-34). Türk dili bu stratejilerden iki tanesini (b)-(c) instrumental işaretlemek için kullanmaktadır.

Türkçede oldukça yaygın olarak kullanılan (c) maddesindeki strateji, temelde (b) maddesi ile ilişkilidir. Yani instrumental fonksiyonuyla sözdiziminde kullanılan edatların birçok diyalekte morfemleşerek instrumentali işaretlediği bilinmektedir. Dolayısıyla Türk dili için bu iki strateji, birleşerek durum morfemi olarak kabul edilebilir. Ancak instrumentalın ortaya kaynak stratejileri, yine bu durumun temel fonksiyonundan hareketle olmalıdır. Çünkü bir dilde doğal -leksik olarak- araçları gösteren isimler en az morfem kullanmayı gerektirir. Eğer bir dilin instrumental durumu varsa, bu durum öncelikle “araç”ı ifade etmek için kullanılır (Luraghi, 2003: 33).

İşlevsel gramerde, instrumental, nedensel olaylar zincirindeki elemanlar olarak görülmektedir. Baker, bu konuda oldukça ilginç bir örnek vermektedir: “*Eğer ekmeği bıçakla kesersem, bıçağın yerini değiştirecek şekilde bıçakla birlikte hareket etmiş olurum. Bıçak böylece ekmeğe etki eder ve onu yeni bir duruma geçirir.*” (Franco-Manzini, 2017: 9). Dolayısıyla instrumental, fiili gerçekleştiren etmenlerden biri olarak sözdiziminde yer alır. Bu durumdaki kılıcının mahiyeti durum kategorisini belirlemektedir. Kılıcılar proto-tipik olarak ikiye ayrılır: İnsan ve insan olmayan. İşte tam bu noktadaki ayırım beraberinde iki farklı durum kategorisini getirir. Kılıcının insan birlikteliği komütatif, insan olmayan araçsal birim birlikteliği ise instrumental olarak değerlendirilebilir. Ancak bu ayırım her şartta belirgin ve kesin değildir. Birçok dilde instrumental ve komütatif birlikteliği mevcuttur. Bu iki durum arasındaki yüzey yapıda görülen benzerlikten bağımsız bir şekilde bu iki durum, anlamsal olarak farklı ilişki veya durumları temsil edebilir. Bununla birlikte, bu iki durum arasındaki fark o kadar büyüktür ki Walmsley, bu durumu aynı derin yapı durum ilişkisinin alt parçaları olarak görür (Schlesinger, 1979: 307). Schlesinger, bu konuyu ele aldığı yazısında sonuç olarak, instrumental ve komütatifin farklı kategoride şekillenmediğini ancak sürece ait olduğunu iddia etmektedir (Schlesinger, 1979: 322).

Bu açıdan düşünüldüğünde instrumentalın durum kategorisinde nereye konumlandırılacağı de tartışılmıştır. Blake, durum hiyerarşisinde instrumental ile ablatifi aynı katmanda değerlendirir: Nom.> Akz.> Erg.> Gen.> Dat.> Lok.> Abl./İns.> Diğer (Blake, 2004: 156). Caha, bu düşünceye karşı çıkararak hiyerarşiyi yeniden ele alır: Nom.> Akz.> Lok.1> Gen./Par.> Lok.2> Dat.> Lok.3> İns./Kom.

(Caha, 2009: 32). Görüldüğü gibi Caha, instrumental ve komütatifi aynı katmanda eşdeğer olarak değerlendirmektedir. Ancak bu hiyerarşi beraberinde bazı problemleri de getirmektedir. Gerçekten bütün diller instrumental ve komütatif ayrımını dilbilgisel olarak yapıyor mu? Mesela, Hint-Avrupa dillerinde komütatif denilen bir durum yoktur ancak instrumental, köken olarak komütatife hatta sosyatife sahiptir. Ve instrumental daha sonraki gelişmelerde bu fonksiyonu sergileyerek bu adlandırmayı kazanır. Stolz, genetik olarak birbiriyle alakasız diller arasında yaptığı tipolojik karşılaştırmalarda fonksiyon olarak komütatif işaretleyicilerinin instrumentale genişlediğini ve bunun tek yönlü semantik bir genişleme olduğunu göstermiştir (Luraghi, 2003: 28). Instrumental ve komütatif arasındaki bu semantik gelişim, Lakoff ve Johanson'un ortaya koyduğu "ortaklık metaforu (companion metaphor)"dur. Bu, "bir işin gerçekleşmesi için bir aracıyla birlikte hareket etme" fikrine dayanmaktadır (Lakoff-Johanson, 1980: 35).

İki durum arasındaki bu ilişkinin izlerini Türk dilinde de bulmak mümkündür. Genel Türkçede instrumental ve komütatif durumları çoğu kez bir morfem -veya edat- ile karşılanırken, durumlar müstakil ve farklı olarak bir birime sahip değillerdir. Türk dilinde bu zamana kadar komütatif için tespit edilen tek özel morfem; Orhun, Yenisey Yazıtları ve Mani metinlerinde yer almaktadır. Bu morfemin tartışmalı da olsa tek izi Yakutçada görülür (Tekin, 2013c: 233). Dolayısıyla bu iki durum kategorisi genel olarak instrumentalde birleşmiş ve kullanımı yaygınlaşmıştır.

Altay dil birliğinden günümüze kadar olan süreçte Türkçe, oldukça farklı stratejilerle instrumental durumu için farklı morfem ve edatlar kullanmıştır. Bunlar aşağıda ayrıntıları ile incelenecektir. Morfemin kökenine dair bir yorum yapılmamıştır. Genellikle yalnızca bir fonemden oluşan formların değerlendirilmesi yapılmıştır.

1.2.1.1. Rekonstrüksiyon: I. Adım

1.2.1.1.1. TT. ve AnAğ.

TT.'de instrumental, tam olarak morfemleşme sürecindeki, kullanımı keyfi ve rastgele olan *ile* edatı ile sağlanmaktadır. Bu edat morfemleştiğinde +(y)lA şeklini almaktadır: *Deniz yüzü ay ışığıyla parlıyordu. Dolma kalemlerle döşendiği mektubu*

benim okumamı istedi. Belkıs dudaklarıyla, Adnan anıtlarıyla konuşuyordu (Korkmaz, 2014:310-311). Bu alamorfor, Eski Türkçeden itibaren görülen instrumental yapısının yerini almıştır ve bütün fonksiyonlarını karşılamaktadır. Fakat Genel Türkçede görülen yaygın morfem, bugün sadece kalıplaşmış kelimelerde yer almaktadır: *yazın, kışın, güzün, yayan, ansızın, düşünmeksizin, gündüzün, için için, gerisin* (Ergin, 2009: 237). Söz konusu bu kalıplaşmış örneklerden hareketle instrumentalin izini takip etmek mümkündür. Dikkat edilecek olursa, yukarıdaki örneklerde, bağlantı vokalinin dudak uyumuna girdiği görülecektir. Bu özellik daha arkaik bir fonetik hadisenin anlaşılması için önemli bir kanıttır.

Ancak Anağ.'da +(y)IA alamorfunun yanı sıra özellikle Karadeniz ve Doğu Anadolu ağızlarında +n de işlekliliğini kaybetmemiştir: Mal. *İlkin yaşımı böyüdüp okula saldılar*. Riz. *İki ikin dört eder*. Çor. *Babam geliyor koğuşa yüzün goyulu yatıyo*. Muş. *Şeyde bülbül kimin isim zar oldi* (Buran, 1996: 236-237). Morfemleşmiş ile edatı Anağ.'da eski instrumental ile genişleyerek alamorforik çeşitliliğe sebep olmuştur: +lAn, +llAn, +nAn, +InAn, +UnAn, +Ina, +UnA. Burada +n alamorfu işlek ve canlı olarak kullanılmaktadır. Bu formlar, özellikle iki farklı alamorfun aynı fonksiyona sahip olmasından kaynaklı pekiştirme amacıyla kullanılıyor olmalıdır: Isp. *Onunlan yatāken alan içeri girmiş devi öldürmüş*. Bur. *Baharın kohusu yazılan gelir*. Bit. *Menimki de sabunnan hınne saterdi*. İz. *Üzengi inen yöriyen at*. Muğ. *Yükünan gelir iken ünne kesdile*. Bit. *Eline selam verdi, meni ağılattı getdi*. Isp. *Çocuna da pazarlık ettile* (Buran, 1996: 238-239).

TT.'deki +n alamorfunun kalıplaştığı kelimeler, genellikle zaman ve tarz zarfı fonksiyonlarında kullanılmaktadır. Ancak örnekler sınırlı ve morfem de işlek olmadığı için sağlıklı bir fonksiyon tablosu çıkarmak mümkün değildir. Anağ.'da söz konusu alamorflar canlı ve işlek olduğundan dolayı instrumental fonksiyonlarını yazı dili olmayan ağızlarda göstermek daha doğru olacaktır:

Fonksiyonlar	
Araç	<i>Öteki arkadaşın da iplen yukarıya çakiyo.</i>
Birliktelik	<i>Dev arkadaşlarınan geli ki ne görsın yarım adam kaçmış.</i>

Zaman	<i>Buğday çavdar güzden ekilir de arpa baharın<u>n</u> ekilir.</i>
Sebep	<i>Yalunuz dargunluğunan<u>n</u> olmasın deye bakıya.</i>
Miktar	<i>Kel emeyim bir keren<u>n</u>.</i>
Pekiştirme	<i>Yemek yedirile, gene gız elimizi öpe artıkın<u>n</u> ne verecese belek onu veri.</i>
İkileme	<i>Dizin<u>n</u> dizin<u>n</u> sürün.</i>
Zarf	<i>İlkin<u>n</u> nadas iderik bi gat tarlayı.</i>
(Buran, 1996: 234-264). Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.2.1.1.2. AzT. ve Ağ.

Mirzade'nin bildirdiğine göre, AzT.'nin genelinde XIX. yüzyıla kadar şiir dilinde görülen *birle* edatı zaman içerisinde yerini *bile* ve *ile* edatlarına bırakmıştır. Bu edatlar ise zaman içerisinde morfemleşerek kullanılmaya başlamıştır. XIX. yüzyıl ve sonrasında şiir dilinde *ilen* şeklinde görülen leksik birimlerin sondaki fonemleri, daha arkaik olan instrumental morfeminin kalıntıları olmalıdır: *ey yanagından hecil gül laleyi-hemra ilenn, dünyada insan ilenn meşhur idi, devrilenn döndürür dostum aglaram, Bu vechlenn oldı ki mütehherdür, Emme kim küfiler seninlenn düşmenlik yerindedirler, Severim seveni canı başinenn* (Mirzade, 1962: 321-322).

Tıpkı TT.'de olduğu gibi +n alamorfu yalnızca kalıplaşmış kelimelerde yaşamaktadır: *yerin canındaki bir gizlinn henirti, eleliginn neynirsen sever bir goca idi, sabah gedip öylenn gelmek*. GünAzT.'de çoğu kez *ile* edatının morfemleşmiş şekli eski instrumental ile birleşmektedir. Ortaya çıkan bu form oldukça farklı benzeşmeler sonucu alamorfik çeşitliliğe de neden olmuştur: *bikarlenn dolupdı bütün gehvehaneler, nahırlann gelende, o sıldırım daşlarinann, o yollarinann gelen kişi/*

torpağınan vardı işi, *mancınığdan* atılar, *ol puldan* gidip hacce (Sarıkaya, 1998: 223-224). Aynı durum İAT. ve KarAzT.'de de görülür.

Fonksiyonlar	
Araç	<i>Bu vechlen</i> oldu ki mütehherdür.
Birliktelik	<i>Daşlı budah daş gumunan</i> dolmasın.
Zaman	<i>Sabah gedip öylen</i> gelmek.
Sebeb	<i>Ollar da ele bil ki zulümnen.</i>
Miktar	<i>Düz bir garaçuha tekin.</i>
Pekiştirme	<i>Ayın şayın</i> otlasın.
İkileme	<i>Oturar zırın zırın</i> ağlar.
Zarf	<i>Şuhluğılan</i> gatallar.
(Mirzezade, 1962: 321-322), (Sarıkaya, 1998: 223-224), (Karaman, 2011a: 277) Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.2.1.1.3. GT.

GT.'de instrumental, tıpkı AnAğ.'da olduğu gibi *ile* edatı ile kaynaşmış vaziyette kullanılmaktadır. Çok kısıtlı örnekte +(y)lA kullanılırken, +n alamorfu ise sadece kalıplaşmış kelimelerde görülmektedir: *Zimba keskin bıçaklan* ayırdı eti kemiklerden. *Kavallan* o bize geldi. *Al kannan* hep bir aaladın. *Titsi elinnen* o çizdi. Özkan, GT.'de +n alamorfunun kaybolmak üzere olduğunu ve bu morfemin yerine ablatifin görev aldığını bildirmektedir: *Kürüyermiş ilkin* damları, *O dereden geçmiş ilkten*; *Ansızın* girişdi çıvdırmaa fontan, *Tez çekti bir tekme ansızdan* o bana (Özkan, 1996: 123-124).

Fonksiyonlar	
Araç	<i>Zimba keskin bıçaklan<u>ı</u> ayırdı eti kemiklerden.</i>
Birliktelik	<i>Al kannan<u>ı</u> hep bir aaladın.</i>
Zaman	<i>Orda yattılar da sabaylen<u>ı</u> kalkıylar.</i>
Sebepl	<i>Bir buynuznan<u>ı</u> da yok nası yaklaşmaa.</i>
Pekiştirme	<i>Ansızın<u>ı</u> girişdi çıvdırmaa fontan.</i>
İkileme	<i>Ordan gitti bir soy adam bir göznan<u>ı</u> bir ayaknan<u>ı</u>, bir-da kolnan<u>ı</u>.</i>
Üleştirme	<i>Da birin-ikin<u>ı</u>, derler çıkmışlar hayada.</i>
Zarf	<i>Kürüyermiş ilkin<u>ı</u> damları.</i>
(Özkan, 1996: 123-124) (Uçkun, 1998: 763-766) (Uçkun, 2000: 385). Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.2.1.1.4. TkmT. ve Ağ.

TkmT.'de +n alamorfunu sadece kalıplaşmış zarflarda tesadüf edilebilmektedir. Bu zarflar da oldukça kısıtlı örneklerde görülmektedir: *yazını, gışını, gününı, elinı, gidşinı, gelşinı* (Clark, 1998: 546). Clark bu alamorfun +In şeklinde olduğunu söyleyerek uzun vokale sahip morfemler arasında göstermektedir (Clark, 1998: 54). Yapılan taramalarda TkmT.'de instrumental için müstakil bir morfeme rastlanılamamıştır. Bu durum için sadece *bilen* edatının kullanıldığı görülmektedir. Bu edatın da morfemleştiği örnekler yoktur. Fakat Eski Türkçeden bu yana tarihî seyri izlenebilen bu edatın bir +n alamorfuyla birleşerek kullanıldığı anlaşılmaktadır: *Gurt oğlu ve kızı **bilen** mir salım oynotdı. May bayramı **bilen** gutloyon. İki dost trotuvar **bilen** yuwoş yörep* (Hanser, 2003: 63). Ersarı, Sarık, Çovdur ve Göklen, Teke, Nohur, Yomut gibi diyalektlerde de aynı durum görülmektedir.

Fonksiyonlar	
Araç	<i>İki dost tırotuvar bilen yuwoş yörep</i>
Birliktelik	<i>Amanıy yolloşlorı bilen ugromoyşuno onun ejesi injalıksızlanı.</i>
Zaman	<i>yazın, gışın, günün.</i>
Sebep	<i>May bayramı bilen gutloyon.</i>
Miktar	<i>birin-mirin, yekän-yekän.</i>
Pekiştirme	<i>bütünlöyön, günortaan.</i>
İkileme	<i>Ogrın-dogrın, öñlin-sonlın.</i>
Zarf	<i>Şonun üçün biz xowa yolu bilen gitmeli diyen karara gellik.</i>
(Hanser, 2003: 63-188), (Clark, 1998: 407-546) Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.2.1.1.5. HT.

HT. ve ağızlarında *bile* edatı ve onun instrumental ile genişlemiş formu olan *bilen*, sıklıkla kullanılırken aynı zamanda *ile* edatının morfemleşmiş şekilleri de alamorfik çeşitliliğe sebep olmuştur: +lAn, +nAn, +InAn (Doerfer, 1977:162). Bu alamorfların sonlarında bulunan konsonun instrumental olduğunu söylemek mümkündür. Yine Kuç. ağızında +(y)lA ve +n alamorflarının birleşmesi ile gelişen alamorflar görülmektedir. Düzenli bir +nAn formu tespit edilir: *bir dilnän yox, üz dilnän mənä aşug oldi, päri xanım kulfätlärnän galıptı, çaruginän, agaçinän, damdasgasinän gälär, här ikkimiz vaxtinnü, män, gulzarnä işim bardi* (Özden, 2014: 91).

1.2.1.1.6. ITT.

İnstrumental, kalıplaşmış bazı sözcüklerde arkaik şekilde +n olarak görülse de *ile* edatından morfemleşen şekillerin kullanıldığı görülmektedir: *atlımı yayann ider, bu gece dünn gece sen görübsen bu dişi, Bir yolcu arvadıyann, gider gevül şadıyann, Felek vurdu daşıydann, yandırdı ataşıydann, Onuydann bir sorışag* (Bayatlı, 1996: 6-17). +dAn alamorfunun ablatif ile karıştırılmaması gerekmektedir. Çünkü alamorfтан önceki iyelik morfemi instrumentalden önce bir pronominal /n/ değil, bağlantı vokali ile bağlanmaktadır.

<i>Fonksiyonlar</i>	
Araç	<i>Bezirgen beşti yazma, igneyden<u>n</u> kuyyu kazma.</i>
Birliktelik	<i>Bir yolcu arvadıyan<u>n</u>, gider gevül şadıyan<u>n</u>.</i>
Zaman	<i>Bu gece dün<u>n</u> gece sen görübsen bu dişi.</i>
Sebep	<i>Felek vurdu daşıydan<u>n</u>, yandırdı ataşıydan<u>n</u>.</i>
Miktar	<i>Ahçamçı dama çikti, üzünün keresiyden<u>n</u>.</i>
Pekiştirme	<i>İlan kimin<u>n</u> burunıb, bir su kimin<u>n</u> durunıb.</i>
Zarf	<i>Bir çomakı var, vursa vurınan<u>n</u> çisher canı.</i>
(Bayatlı, 1996: 6-370)	
Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.2.1.1.7. ST.

Mehmet, yazdığı morfolojik gramerinde, ST.'de instrumental fonksiyonuyla +lA alamorfunun kullanıldığını belirterek örnekleri instrumental durumunun kazandığı birkaç fonksiyonla bağdaştırmıştır. Söz konusu eserde, instrumental durum

kategorisinde de yer almamış, +IA alamorfu da “edat çekimi” bölümünde değerlendirilmiştir: *Men tırla torah gerber, piser orahla pogde orber, sinjerle talne paglamış, men senla vagur* (Mehmet, 2012: 94). Buradan anlaşılıyor ki bu alamorf, ile edatından morfemleşen bir şekildir. Araştırmacı ayrıca +IAne şeklindeki bir alamorfтан da söz eder ve +IA morfeminin yerine kullanıldığı örnekleri gösterir. Büyük bir ihtimalle söz konusu alamorfun diğer modern yazı dillerinde olduğu gibi arkaik +n instrumentali ile genişlemiş şekli olabilir: *tırlane, orahlane* (Mehmet, 2012: 94). Ancak ST.’de instrumental için kullanılan bu formların oldukça dar bir fonksiyon alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Fonksiyonlar	
Araç	<i>Avu kılış<u>la</u> amasın bir c’at ülterci.</i>
Birliktelik	<i>Men siñnäm<u>la</u> bu oyde otbär.</i>
Zarf	<i>İşkisi oh<u>ula</u> vurişmiş.</i>
(Mehmet, 2014: 255-256)	
Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

İç rekonstrüksiyonun temel adımlarından biri eş zamanlı çalışmalar olduğu için modern yazı dilleri kendi arasında değerlendirmeyi gerektirir. Oğuz grubu modern yazı dillerinde, daha arkaik olan +n instrumentalinin bir morfem olarak kullanılmadığı, yalnızca kalıplaşmış kelimelerde görüldüğü anlaşılmaktadır. Özellikle *zaman* ve *tarz* fonksiyonunu işaretleyen leksik birimlerde kullanılmaktadır. Bu durum, söz konusu morfemin bu fonksiyonlarla daha eski bir ilişkisine işaret edebilir. +n instrumentalinin bulunduğu kelimelerde alamorfların dil ve dudak uyumlarına bağlı oldukları görülmektedir. Ancak bu morfemle birlikte kelimeleri de kalıplaşmış kabul etmek gerekecektir. Çünkü işlek olmayan morfemle birlikte kelimenin kazandığı yeni fonksiyon bu dönem için geçerli değil, daha eski bir fonksiyonel genişlemeyi gösterir.

Modern Oğuz yazı dillerinin neredeyse tamamında *ile* edatı ve bu edattan morfeleşen +IA, +IIA ve +(y)IA alamorfları kullanılmaktadır. Bu alamorfların yine +n instrumentali ile genişleyen şekilleri bazı fonolojik hadiselerle değişime uğramış ve yaygınlık kazanmıştır. Bu kullanımın izlerini, şimdilik 17. yüzyıla kadar takip etmek mümkündür. 1672 yılında ana dili Türkçe olmayan *Jakab de Nagy Harsany* adlı kişi tarafından yapılan derlemede, Anadolu sahasındaki Türklerin konuşma dilinde bu formların izlerine rastlanır: *şerabıla doldur*, *suyla karışmış*, *kadakarıla*, *zor ile* (Kartallıoğlu, 2017: 214-218). Yine Aşıkpaşazade tarihinde yer alan diyaloglarda genişlemiş +IIAn formu görülmektedir: *suretilen*, *devletilen* (Kartallıoğlu, 2017: 44). Meninski, 17. yüzyılda +IA morfeminin sıklıkla kullanıldığını örneklerle gösterir. Fakat bu morfemin vokal uyumuna uymayan örnekleri oldukça fazladır (Tulum, 2011: 114). Yakın bir zamana ait olan Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'nde durum yine aynıdır. +IA, +IIA ve +(y)IA alamorflarıyla *ile*, instrumental ve komütatif olarak kullanılır (Duman, 1995: 43-44). Mirzezade'nin bildirdiğine göre, AzT.'nin genelinde 19. yüzyıla kadar şiir dilinde görülen *birle* edatı zaman içerisinde yerini *bile* ve *ile* edatlarına bırakmıştır (Mirzezade, 1962: 321). Ancak bu düşünce bazı açılardan yanlış olabilir. Çünkü ilerleyen bölümlerde görüleceği üzere, 14. ve 15. yüzyıllarda *ilenin* kullanıldığı birçok eserde *bile* edatı da kullanılmaktadır. Bu durum, *ilenin* *bilenin* yerine geçmesi şeklinde değerlendirilmesi yerine, yeni instrumental formunun ortaya çıkması olarak değerlendirilmelidir. Zaten bu durum 19. yüzyılda değil daha eski bir tarihte gerçekleşmiş olmalıdır.

TT., AzT., GT., HT. ve ITT. gibi yazı dil ve diyalektlerinde ortaklaşan bir alamorfik çeşitlenme görülmektedir. Bu çeşitlenmede +(X)lAn, +(X)nAn ve +(X)dAn formları, daha yeni fonolojik hadiselerle ortaya çıkmıştır. Ve formlar bünyesinde +n instrumentali barındırmaktadır. Fonksiyonel genişliğin sağlanabilmesi için aynı fonksiyona sahip iki morfemin üst üste gelmesi Türk dilleri için oldukça alışıldık bir durumdur.¹⁰ Bu formlarda +IA ve +n alamorflarının birleşmesi ile modern instrumental formları oluşturulmuştur. ST.'de yer alan +IA ve +IAne formları için kesin bir çıkarım yapmak mümkün görünmese de yukarıdaki diğer yazı dillerinde görülen formlarla benzerlik taşımaktadırlar. Hatta ikinci

¹⁰ Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Osman Fikri SERTKAYA (1996), "*Zamirlerde Katmerli Çekim Üzerine*", Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992, Ankara: TDK Yay., s. 17-31.

formdaki genişleme tıpkı diğerlerindeki gibi daha arkaik bir +n instrumentalini hatırlatmaktadır.

TkmT. ve diyalektlerinde instrumental için morfolojik bir birimin bulunmadığı görülmektedir. Bunun yerine söz konusu durumu ve komütatifi karşılamak için *bilen* leksik biriminden faydalanılmaktadır. Bu farklı durum, daha önceki tarihî yazı dillerinde görülen *birlenin* hâlâ kullanıldığını göstermektedir. Diğer modern Oğuz yazı dillerinde görülen yapılardan farklı olarak görülen bu özellik, TkmT.’nin diğer yazı dillerinden ayrıldığı katmanı gösterebilir. Çünkü ilerde görüleceği üzere 13. yüzyılda Oğuz yazı dilinde *ile* ortaya çıkarken TkmT.’de bu yapı görülmemektedir. Doğu Oğuzcası olarak tanımlanan bu yazı dili, bu yüzyıllarda Oğuzcadan ayrılarak yeni bir katman oluşturmuş olabilir. Bu mesele için, Doğu Türkçesini dikkatten kaçırmamak gerekir. TkmT.’nin instrumental ve komütatif için gösterdiği bu tavır, temelde Doğu Türkçesinin özelliğidir. Bu yüzden bu durumun Doğu Türkçesinin tesiriyle izah edilmesi de mümkün olabilecektir.

17. yüzyıldan günümüze kadar olan devredeki bütün yapılar, aslında sadece instrumental olarak değil, komütatif olarak da kullanıldıklarını göstermektedir. TkmT.’deki *bilen* formu ve hatta 17. yüzyıla ait örneklerde çeşitli instrumental formlarının aynı zamanda komütatif olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan Oğuzca -tıpkı Genel Türkçe gibi- instrumental ve komütatif ayrımına gitmeksizin tek bir yapı ile bu fonksiyonları sağlayabilmektedir.

REKONSTRÜKSİYON I. ADIM		
Yazı Dili/Diyalekt	Morfem	Fonksiyon
TT.	+n, +(y)lA	<i>araç, birliktelik, zaman,</i>
AnAğ.	+n, +lAn, +lAn, +nAn, +InAn, +UnAn, +Ina, +UnA	<i>sebeb, miktar, pekiştirme, ikileme, zarf</i>
AzT.	+n, +lAn, +lAn, +nAn, +InAn	<i>araç, birliktelik, zaman, sebeb, miktar, pekiştirme,</i>
Ağ.	+n, +lAn, +lAn, +nAn, +InAn	<i>ikileme, zarf</i>
GT.	+n, +lAn, +nAn	<i>araç, birliktelik, zaman,</i>

		<i>sebeb, pekiştirme, ikileme, üleştirme, zarf</i>
TkmT.	+n	<i>araç, birliktelik, zaman, sebep, miktar, pekiştirme, ikileme, zarf</i>
Ağ.	+n	
HT.	+lAn, +nAn, +InAn	-----
ITT.	+n, +lAn, +nAn, +dAn	<i>araç, birliktelik, zaman, sebep, miktar, pekiştirme, zarf</i>
ST.	+lA, +lAne	<i>araç, birliktelik, zarf</i>

O hâlde I. adımda;

REKONSTRÜKSİYON I. ADIM						
TT. ve Ağ.	AzT. ve Ağ.	TkmT. ve Ağ.	GT.	ITT.	HT.	ST.
+n (donmuş) +(y)lA +lAn	+n (donmuş) +lAn	+n (donmuş)	+n (donmuş) +lAn	+n (donmuş) +lAn	+lAn	+lA(ne)

Yukarıdaki verilere göre, modern Oğuz yazı dillerinde +n instrumentali canlı değildir. Instrumental için kullanılan bir morfem olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Daha önceki kalıplaşmaların bugüne kadar gelmesi ve daha çok zarf olarak kullanılan birimlerde görülmesi söz konusu alamorfların Oğuzca için geçerli bir morfem sayılamayacağını gösterebilir. Modern Oğuz dil ve diyalektlerinde eş zamanlı bir karşılaştırma ile ortaya konan tablodan da anlaşılacağı üzere *ile* edatının morfemleşmesi ile ortaya çıkan yeni form +lA, tam anlamıyla instrumental olarak ortak kullanılan bir morfem olarak düşünülebilir. Dolayısıyla *+IIA pre-morfu ve yine instrumental için bir *ile* leksik birimi rekonstrükte edilebilir. Çünkü *çoğunluk* ve *yönlülük* ilkeleriyle doğru orantılı olarak bu rekonstrüksiyon yapılabilir. Modern Oğuz yazı dillerinde *ile* ve morfemleşmiş şekli +lA, fonksiyonlardan da anlaşılacağı

üzere komütatif olarak da kullanılmaktadır. Modern dil ve diyalektlerde komütatif için özel bir morfem olmadığı bilindiğine göre, bu iki durumu birbirinden ayırmak mümkün görünmemektedir. Bu yüzden her iki durum için kullanılan tek morfemin varlığı rekonstrüksiyon için tek bir forma ulaşma ihtiyacını doğurur. Ayrıca İç rekonstrüksiyonun kendi içerisinde kendini doğrulama ilkesi yönünden EAT ve öncesindeki formlar bu çıkarımı doğrulayacaktır. Yani eş zamanlı metodun art zamanlı metot ile örtüştüğü görülmektedir. Bu açıdan fonolojik uygunluğa dikkat edilirken Oğuzcanın tipolojisi de önem kazanır. Özellikle ağızlardaki şekillerin ikincil alamorflar olduğu görülmektedir.

Yeni rekonstrükte edilen +IIA morfemi ve *ile* kelimesinin “morfolojik rekonstrüksiyon” metoduna uygun olarak bir de fonksiyonlarının değerlendirilmesi gerekmektedir. İlk kısımda verilen modern yazı dillerinin fonksiyonlarından hareketle söz konusu morfemin ortaklaşan fonksiyonları şunlardır: *araç, birliktelik, zaman, sebep, miktar, pekiştirme, zarf*. Ancak dikkat edilirse bu ortaklık dışında *miktar* ve *ikileme* gibi fonksiyonlar çok sık görülmekte olup ortaklıkları birkaç yazı dili tarafından bozulmaktadır. *Üleştirme* gibi diğer bir fonksiyonsa GT.’de görülen sonradan kazanılmış daha yeni bir fonksiyondur. Dolayısıyla söz konusu yazı dillerinde temel olarak rekonstrüksiyon ilkelerinden *çoğunluk* ve *ekonomi* ilkelerine göre I. adımda instrumental ve komütatif temel fonksiyonları şu şekilde olmalıdır:

Rekonstrükte Edilen Formun Adı	Rekonstrükte Edilen Form	Rekonstrükte Edilen Formun Ortak Fonksiyonları
<i>Instrumental</i> <i>ve</i> <i>Komütatif</i>	+IIA <i>ile</i>	<i>araç, birliktelik, zaman, sebep, miktar, pekiştirme, ikileme, zarf</i>

1.2.1.2. Rekonstrüksiyon: II. Adım

KıpT.’de işlekliliğini yitirmiş ve kalıplaşmış ifadelerde görülen +n instrumentali bulunmaktadır: *ansızın, küntüzün, küzün, öñün, soñun, üstün, yayın* (Karamanlıoğlu, 1994: 74). Özellikle Memlük-Kıpçak metinlerinde ekseriyetle +IA

ve yine +n instrumentali ile genişlemiş olduğu düşünülen +lAyIn alamorfları sıkça kullanılmaktadır: *könülle*, *lutfıla*, *parasıyula*, *yumşaklığıla*, *keşeleyn*, *kettüğümleyin* (Güner, 2013:196). Instrumental için morfem dışında *birle*, *birlen*, *bile* ve *bilen* edatlarının kullanıldığı da tespit edilmiştir. Bu edatlar hem instrumental hem de komütatif olarak kullanılmaktadır (Hacıeminoğlu, 2015: 20-27).

EAT.'de genel olarak arkaik +n instrumentalinin izleri görülmektedir. Bu morfem dışında tutarsız olarak farklı eserlerde farklı formlara tesadüf edilmektedir. Bazen edatların kullanımı ağırlıklı iken bazı eserlerde ise morfemleşen edatların kullanımı yaygındır. Ancak yapılan taramalarda bütün bu kullanımların hem instrumental hem de komütatif olduğu anlaşılmaktadır. Yani kullanılan herhangi bir morfem veya leksik birimin özel olarak instrumental veya komütatif olarak kullanılması söz konusu değildir. Aşağıda, instrumental söz konusu dönemlerde yazılan eserlerdeki durumu verilmiştir:

KY.'de kalıplaşmış olarak +n kullanılmaktadır: *hatasızın*, *közün*, *kanun*, *vaktin*, *tünün*. Yine eserde *birle*, *bile*, *bilen* ve *ile* edatının instrumental ve komütatif olarak kullanıldığına tanıklık edilir: *menüm birle*, *nazım birle*, *öfke birle*, *sabah birle*, *tag taş bile*, *yusuf bile*, *destur bile*, *kimse ile*, *hasret ile*, *anı ile* (Cin, 2004: 101-102).

BH.'de +n alamorfu sıklıkla görülür. Buluç, bu alamorfun eserde hâlâ canlı olduğunu düşünür (Buluç, 1995: 124). Eserde *birle* ve *bile* edatları söz konusu fonksiyonlar ile kullanılmıştır: *mim birle*, *kimün birle*, *dil birle*, *eyitmek birle*, *müddet bile*, *ma'iyet bile* (Buluç, 1956: 18-21).

FK.'da çok az örnekte kalıplaşmış olarak +n: *ilkin*, *degin*. Fakat eserde *birle* edatı da kullanılmıştır: *eli birle*, *kıyas birle*, *buları birle*, *asaba birle* (Tekin, 1974: 71-94).

ÇN.'de nadiren +n: *biş gezin*. Ancak eserde *ile* edatının morfemleşmiş şekilleri yaygın olarak kullanılmıştır: *bu göklerle bu yerler*, *hayrunla serrün*, *anunla kılmağıl*, *gözünle neçe gördün*. Doğal olarak bu alamorfik çeşitlenmeye sebep olan edat ayrıca kullanılmıştır: *sultân ile çolpan*, *ins ile can*, *on arşın bez ile* (Mansuroğlu, 1956: 5-9). Instrumental ve komütatif için diğer eserlerde kullanılan *birle*, *bile* gibi edatlara bu eserde rastlanılmaz.

SŞ.'de birkaç örnekte +n: *kılınçan*, *can gözin*. İle edatının morfemleşmiş şekilleri daha yaygındır: *gözile bak-*, *üzeyle kahr eyle-*, *erenlerle bile*, *hürilerle yori*, *kulla* sultan. Metinde ayrıca instrumental ve komütatif için *birle*, *bile* ve *ile* edatlarının kullanıldığı tespit edilmiştir: *teşri **birle***, *gendü **birle***, *erenlerle **bile***, *gendüz **bile***, *ay **ile** güneş*, *bir bir **ile***, *karaşu **ile*** (Mansuroğlu, 1958: 112-136)

GN'de +n alamorfunun izleri bazı örnekte kalıplaşmış şekilde görülmektedir: *aşsuzın*, *yalhuzın*, *anın*, *ançıluyın*. +(y)IA morfemleşmiş edatının örnekleri oldukça yaygındır: *felek cismiyle*, *ismiyle*, *anuş kavlıyla*, *bir suyuyla*, *anuşla*. Instrumental ve komütatif için *birle*, *bile* ve *ile* edatları sıkça kullanılır: *saşa **birle***, *anuş **birle***, *dürlü halk **birle***, *bunlarınla **bile***, *aduşla **bile***, *göz **ile***, *seyr **ile***, *bu **ile*** (Yavuz, 2000: 117-891).

SN.'de +n alamorfu kalıplaşmış kelimelerde zarf olarak kullanılır: *üstin*, *düinin*, *künin*. İle edatının morfemleşen şekilleri de metne hâkimdir: *kimesneyle*, *lafziyuyla*, *kayguyuyle*, *kudurmagile*. Metinde ayrıca instrumental ve komütatif için *birle*, *bile* ve *ile* edatlarının kullanıldığı tespit edilmiştir: *atası **birle***, *suciyile **birle***, *dua **birle***, *yunt tayı **bile***, *ilin **bile***, *yolu **bile***, *sûz **ile** düzdi*, *tolu nur **ile** müşk*, *ışk **ile***, *bir eyü ad **ile*** (Cin, 2012: 69-417).

MN.'de nadir örneklerde kalıplaşmış olarak +n: *kıçın*, *ayagın*. Metinde +IIA morfemi daha yaygın kullanılmıştır: *benümle*, *kişiyyle*, *agaccugyla*, *tavşancılıyla* *ibaretile*. Instrumental ve komütatif, edat ile karşılanabilir: *evsaf **birle***, *kılıç dili **birle***, *bilikdeni **birle***, *bunuşyla **bile***, *şahzade **bile***, *vacib **bile***, *müsafir **ile***, *datlu dil **ile***, *gögercin **ile** geyige* (Korkmaz, 2017: 112-227).

YZ.'de oldukça fazla örnekte +n: *birin birin*, *soşın*, *ilkinin*, *yayanın*, *ikinin*. Ayrıca *ile* edatından morfemleşen şekiller mevcuttur: *Yusufuyla*, *Züleyhayyla*, *hoşlıyla*, *zarıyla*, *katla*, *adıyla*. Metinde ayrıca instrumental ve komütatif için *birle*, *bile* ve *ile* edatlarının kullanıldığı tespit edilmiştir: *yüzügi **birle***, *başı **birle***, *kendüle **bile***, *bu şart **ile***, *fitne **ile*** (Yıldız, 2008:119-238). Ancak bu edatlar içinde ilk ikisinin artık azalmaya başladığını ve genel olarak *ile* edatının yaygınlık kazandığını eser üzerinden söylemek mümkündür.

KBD.'de nadiren +n: *gündüzün*. +IIA alamoru sıklıkla görülür: *ömrile*, *gözümile*, *binümle*, *senünile*. Ayrıca instrumental ve komütatif için edatlar da metinde sıklıkla kullanılır (Ergin, 1951: 306-325).

YE.'de birkaç kalıplaşmış kelimedede +n'dir. Bunun dışında metinde yaygın olarak *ile* edatının morfemleşmiş şekli kullanılır: *senünile*, *diliyle*, *ışkıla*, *ışkuyla*, *sinegile pervanenün* (Tatçı, 1990: 556-561).

DK.'de birçok örnekte +n alamoru görülebilir: *götün götün*, *öylen*, *yayan*, *yazın*, *dünün*. *İle* edatının morfemleşmesi sonucu oluşan alamorfik çeşitlilik eserde oldukça yaygındır: *yumrugıyla*, *oguz bigleriyile*, *saglıgile*, *hemidilen*, *katla*, *dünle*. Ayrıca artık birkaç *bile* örneği dışında metinde instrumental yerine kullanılan *ile* ve +n instrumentali ile genişlemiş şekiller hâkimdir: *senünile bile*, *dülek evren bile*, *anun ile*, *itüm ile*, *sag ilen*, *kırk yiğit ilen*, *kara köpek ilem* (Ergin, 2004: 73-251).

Fonksiyonlar	
Araç	<i>İki göziñ oğlanun bogazın gözlerdi lokman bıçağı oğlanun bogazına kodi.</i>
Birliktelik	<i>Yaratganum huzurında kılam sinün bile yargu.</i>
Zaman	<i>Bes gündüzün aydın ve dünün karanu olısar.</i>
Sebeup	<i>Ata ana diyip bilinmez kıymeti, anın olmaz halkun aña minneti.</i>
Miktar	<i>Bu makamdan geçtiler birin birin, her birinün bir kişi tutdı yirin.</i>
Pekiştirme	<i>Arzularsın rencesüzün sen dost yüzün körmeklik can.</i>
İkileme	<i>Oğlan yumrugıla buganun alnına kıya tutup çaldı buga götün götün gitdi.</i>
Zarf	<i>Kişi nesnesin nice alur kişi, uyanıklı görmüş olasıñ düşi.</i>
(Gülsevin, 2011: 71-73).	

Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.

Oğuz Türklerinin ilk yazılı eserleri olarak kabul edilen ve “olga-bolga” metinleri diye adlandırılan karışık dilli metinlerde, +n instrumentali sadece fosil olarak birkaç kalıplaşmış kelimedede kullanılmaktadır. Bu örnekler de genellikle tarz ve zaman zarfı olarak kullanılmıştır. Metinlerde instrumental için daha çok edat ve edat kökenli alamorfların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu metinlerden *Behcetü'l-Hadayık fi Mev'izeti'l-Halâik* ve *Feraiz Kitabı* gibi erken tarihli metinlerde sadece *birle* edatı bu fonksiyonu yüklenirken, Ali'nin *Kıssa-i Yusuf'u* ve Sultan Veled'in şiirlerinde ilk defa *ile* ve bundan morfemleşen alamorflar tespit edilmektedir. İlk eserlerin Doğu Türkçesi tesiri altında karışık dilli olma özelliği düşünülürse, *birle* edatının kullanımının bu eserlerde yaygın olduğu ancak ilerleyen dönemlerde - özellikle 14. yy- yerini tamamen *ileye* bıraktığı fark edilecektir. Kelimenin *il-* fiili ve *-e* gerundiyumundan ortaya çıktığı araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir (Hacıeminoğlu, 2015: 45). Bu edat yalnızca Batı Türkçesi, Çağatayca ve Kıpçakçada görülmektedir. Bu yüzden edatın Oğuzcaya özgü bir birim olduğu, Çağatay ve Kıpçakçaya Oğuzcadan geçtiği düşünülmektedir (Li, 2004: 243). Ayrıca kelime, +n instrumentali ile genişleyebilmektedir.

Oğuz yazı dilinin temellerinin atıldığı 13. yüzyıldan itibaren elde bulunan metinlerde +n instrumentalinin tam anlamıyla kullanımdan kalktığı anlaşılmaktadır. Bu durum belki daha önceki dönemlerde de gerçekleşmiş olabilir. Çünkü yakın yüzyıllarda Doğu Türkçesi için de durum aynıdır. Karahanlı Türkçesinden sonra morfemin tam anlamıyla kullanımdan düştüğü görülür. Bu açıdan Doğu ve Batı Türkçesi bir koşutluk içindedir. Oğuzlar, artık instrumental olarak *ile* ve bundan morfemleşen +IA alamorfunu kullanmaktadır. Yine de söz konusu yapılar, aynı zamanda sadece instrumental için değil komütatif için de kullanılan yapılardır.

Harezm sahasında yazılan eserlerden HŞ.'de kalıplaşmış kelimelerde görülen +n canlılığını yitirmiştir: *azın*, *azın*, *yalguzun*, *küçün*, *kabinsizin* (Hacıeminoğlu, 2000: 59-60). NF.'de canlı olmayan ve oldukça az örnekte tespit edilen +n alamorfu kullanılır: *gariblukın*, *üstün*, *yanın*, *vaktın*, *küçün*. Ama HŞ.'de olduğu gibi

instrumental için morfem yerine *birle* ve *bile* edatlarının kullanımı yaygındır: *yanları birle, kadgu birle, hatice birle, kafirlik bile, avret bile* (Eckmann vd., 2014: 4-257). Genel olarak Harezmi döneminde kaleme alınmış eserlerde instrumental durumu aynıdır (Ata, 2014: 78-79). Çağatay Türkçesi döneminde ve Oğuz-Kıpçak çevrelerinde yazıldığı düşünülen (Ağca, 2016: 61) Oğuz Kağan Destanı'nda instrumental fonksiyonunu karşılamak için herhangi bir morfem kullanılmamasına karşın, *birle* ve *bile* edatları ile bu fonksiyon karşılanmıştır (Ağca, 2016: 65-104). Ancak eserde -zamirlerle birlikteki kullanım- dışında bütün örnekler instrumental olarak kullanılmıştır.

KarT. döneminde +n alamorfunun canlı olduğu ve sıklıkla kullanıldığı anlaşılmaktadır: *kotkılıkın, elgin,menin* (Ercilasun, 2015: 39-467); *özün, küwençin, sewinçin, suklukun, közün,menin* (Arat, 2008: 186-820). Örneklerden anlaşıldığı gibi söz konusu morfem, temelde hem instrumental olarak hem de komütatif olarak kullanılmıştır. Bu dönemde *birle* edatı, yukarıdaki morfemin yanında instrumental ve komütatifin bütün fonksiyonlarını taşıyan görevli birimler hâlini almıştır: *atım birle tegü ewdim, tün kün keçe alkınur ödlek bile ay, iki beg birle il boldı* (Ercilasun, 2015: 23-87), *sevüg savcı birle kopur kopgumi, kişi söz bile koptı boldı melik, kutı birle arzu tilek bulmuş er* (Arat, 2008: 98-186). Araştırmacılardan birçoğunun bu dönemde instrumental olarak gösterdiği bir +IA alamorfu bulunmaktadır. Bu form özellikle KB. ve DLT.'de yer alan *tigüle, uçuzla, özele* ve *tirigle* gibi örneklerde görülmektedir. Örneklerin yer aldığı kontekstler dikkate alındığında, formun özellikle zaman ve tarz zarfları oluşturduğu anlaşılmaktadır. Zaten Räsänen, +IA morfemini isim durumları içinde “Adverbialis” kategorisinde ele almaktadır. Bu morfemin Çuvaşçada adlardan zarf yapma görevinin olduğunu ve tarz fonksiyonunun bulunduğunu iddia eder. Bang'ın “Instrumental Adverbial” dediğini söyleyerek yukarıdaki örnekler gibi örnekler sıralamaktadır (Räsänen, 1957: 66). Tulum ise söz konusu morfemin *ile* edatından morfemleşerek kullanılan +IA'dan daha eski bir şekil olduğunu, ancak iki morfemin fonksiyonel benzerlik yüzünden karıştığını düşünür (Tulum, 1993: 162). Ayrıca instrumentalin zaman ve tarz zarfları oluşturma fonksiyonları aslı değil, daha sonra kazanılmış fonksiyonlardır.

Klasik Uygur döneminde yaygın bir şekilde +n instrumentali görülmektedir. Bu alamorf, canlı ve işlek bir şekilde kullanılmıştır: *koluçakın, boyunun, biligin, ünün, busuşun, amranmakın, tıltagın, yadagın, yalının, edgün* (Erdal, 2004: 378-

379). Alamorflar, -bazı erken tarihli metinler hariç- dudak uyumuna genellikle bağlı değildir. Ağca, bu dudak uyumunu önemli bir tarihlendirme kıstası olarak ele aldığı çalışmasında, Erken tarihli Köktürk ve Mani metinlerinde dudak uyumu görülmesine karşın, genel olarak Budist Uygur metinlerinde dudak uyumu olmaksızın +In şeklinde alamorfik çeşitlenmenin azaldığını tespit etmiştir (Ağca, 2006: 220).

Artık *birle*, bazı fonetik ve morfolojik gelişimlerle *birle/birlen/bile/bilen* gibi farklı varyantlarda görülmeye başlanmıştır. Ancak bu noktada en dikkat çekici husus, *birlen*in komütatif kadar instrumental olarak yaygın bir şekilde kullanılmasıdır. Erken tarihli Budist Uygur metinleri başta olmak üzere bütün Uygur metinlerinde her iki durum kategorisi için kullanılır: *kişi bile tūdüş keriş bolur* (Arat, 1936: 38), *Negülüg titdiñ özünün bizni birle barmadıñ* (Kaya, 1994: 326), *Kasıkın yıldız birle yorgudka tokup içürzün* (Arat, 1930: 45), *iki yanar ernek eñip ulug ernek uçı bilen tegür* (Bang-Gabain, 1931: 8).

Erken dönem Mani metinlerinde +n canlı olarak kullanılmaya devam etmiştir. Bu canlılığın en önemli göstergesi morfemden önce kullanılan bağlantı ünlüsünün /A/ olmasıdır. Dolayısıyla bu metinlerde alamorfik çeşitlenmeye +An şekli de katılmıştır: *saklanmakan, armakan, kamagan, yigiten, temiren, yaşukan* (Le Coq, 1922: 7-49). Mani metinlerinde *birlen*in, komütatif dışında bazı örneklerde instrumental olarak kullanılmaya başladığı görülmektedir: *Hormuzta teñri beş teñri birle kamag teñriler sözünlügün yekke sünüşkeli kelti, Kamag yekler uluglar todunçsuz uvutsuz suk yek birle yüz artukı kırk tümen yekniñ yavlak biligeñe katılıp ögsüz köñülsüz boltı* (Özbay, 2014: 78-79), *kentü atlıgın yüzlügün birle barxangaru közüngeli tegeli kelmiş, altun uguşın birle oluru yarlıqayur* (Zieme, 1975: 49-60).

Kökt.'de işlek bir şekilde +n alamorfu kullanılmaktadır. Bu alamorf hem instrumental hem de komütatif fonksiyonuyla kullanılır: *okun, eligin, kaganımın, erin, kopın, yadagın, yalañın törön* (Tekin, 2003: 117). Bu dönemde Bilge Kağan ve Altınköl yazıtlarında komütatif için müstakil bir morfem de kullanılmaktadır: *iniligü, kişiligü* (Tekin, 2013c: 230). Mani metinlerinde de görülen bu morfem, ilerleyen dönemlerde instrumental ile genişleyecektir. Böyle bir fonksiyon-morfem ayrılığına rağmen yine de yazıtlarda *birle* edatının kullanıldığı görülmektedir. Yazıtlarda sıklıkla kullanılan bu edat örneklerin tamamında “insan birlikteliği” yani komütatif fonksiyonuyla kullanılmıştır: *İnim kül tigin birle sözleşdimiz, oguz bodun tokuz tatar*

birle tirilip kelti, bilge tunyukuk buyla бага tarkan *birle* iltiriş kağan boluyın, kağanın *birle* soña yışda süñüşdüm (Tekin, 2003: 150).

VBT. dil malzemesi içerisinde instrumentali işaretleyen herhangi bir morfem veya leksik birim mevcut değildir. Bu yüzden dönemdeki kullanımı hakkında fikir tayin etmek mümkün olmamaktadır. ÇuvT.'de instrumental için +pA alamorfu kullanılır: *sanpa*, *şivpa*, *çulpa*, *hıypa*. Ancak alamorfların genişlemiş formları da görülmektedir: *ulıppala*, *tıspele*, *atılpalan* (Ersoy, 2012: 287). Kullanılan alamorfların yalnız instrumentali değil komütatifi de işaretlediği anlaşılmaktadır.

Ramstedt, +(I)n formunun bütün Altay dillerinde mevcut olduğunu ve Altay dillerinin en eski tabakasına ait olduğunu iddia eder. Morfemin fonetik olarak genitif ile örtüştüğünü ve bu yüzden iki morfemin etimolojilerinin birbiriyle ilişkili olabileceğini iddia eder. Ayrıca Fince'deki genitif ve instrumentalın benzer formda olduğunu ekler (Ramstedt, 1957: 49). Poppe, Türkçe verilere dayanarak *+n instrumental proto-formunun tasarlanabileceğini söyler. Moğolca ve Orta-Moğolcada +gun ve +un instrumentali varken sayısız örnekte +n şekli görülmektedir. Bu durumun, eski instrumentalın fosilleşmiş şekli olabileceğini düşünür (Poppe, 1977: 60). Mançucada eski +In formu +I şeklinde görülür. Aynı durum Korece için de geçerlidir (Tenişev, 1996: 12). Choi, karşılaştırmalı morfoloji çalışmasında, Türkçe ve Korece instrumental formu olarak komütatif alamorflarını göstermiştir (Choi, 1989: 196). Herhâlde, müstakil bir instrumental göstermemesinin sebebi, Altay dillerindeki instrumental-komütatif fonksiyonel geçişkenliği olmalıdır. Fakat bugünkü veriler, Altay dillerinde instrumental için farklı alamorfların kullanıldığını göstermektedir.

O hâlde II. adımda;

REKONSTRÜKSİYON II. ADIM							
ÇuvT.	Kökt.	EUT.	KarT.	HzmT.	KıpT.	EAT.	Daha Önce Rekonstrükte Edilen Form
+pA +pAlA	+n	+n	+n	+n (donmuş)	+n (donmuş)	+n (donmuş) +IIA	+IIA

---	<i>birle</i> (<i>sadece</i> <i>kom.</i>)	<i>birle</i> <i>bile</i>	<i>birle</i> <i>bile</i>	<i>birle</i> <i>bile</i>	<i>birle</i> <i>bile</i>	<i>ile</i> <i>birle</i> <i>bile</i>	<i>ile</i>

Altay dillerindeki ortaklık göz önünde bulundurularak genellikle instrumental için +n proto-morfemi tasarlanmıştır (Poppe, 1977: 60). Altay dillerinin neredeyse tamamında bu morfemin izlerini bulmak mümkündür. Hatta Ramstedt, bu morfemin Altay dillerinin en eski katmanına ait olduğunu düşünmektedir (Ramstedt, 1957: 49). Genel Türkçe üzerinden düşünüldüğünde, ilk yazılı metinlerinde canlı ve işlek olarak kullanılan bu morfemin, 8. yüzyıldan çok daha önceki bir tarihte ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Instrumentalin, 8-11. yüzyıllar arasında canlı olduğu ve çekime girebildiği örneklerden de anlaşılmaktadır. Çağatay, bu durumu göz önünde bulundurarak, eskiden instrumental +n'nin akuzatif ile karışmasından dolayı kullanımdan düştüğünü ileri sürer (Çağatay, 1943: 93).

Morfemin, Türkçenin tarihî seyrinde büyük bir değişim geçirmediği gözlemlenmektedir. Özellikle yazıtlar döneminde istisna birkaç örnek dışında bağlantı vokalinin, uyuma girdiği görülür. Fakat klasik Uygur dönemi metinlerinde morfemin sınırlı alamorfik çeşitlenme ile uyumsuz hâle geldiği anlaşılmaktadır (Ağca, 2006: 220). Bu durumun istikrarlı olmadığı daha sonraki dönemlerde kalıplaşmış örneklerde görülmektedir. Tarihî ve modern yazı dillerinde tutarsız uyumlu ve uyumsuz örnekler bulunmaktadır. Sonuç olarak morfemin bağlantı vokali için kesin ve net bir çıkarım mümkün görünmemektedir.

Morfemin en canlı olduğu erken tarihli Mani metinlerinde, bir diyalekt özelliği olarak bağlantı vokallerinin geniş olması durumu, instrumental için de geçerlidir. Genellikle +An alamorflarının kullanıldığı anlaşılmaktadır. Doğal olarak bu durum, morfemin canlı olduğunun en büyük kanıtıdır.

11. yüzyıldan itibaren morfemin canlılığını yitirmesi ile birlikte, morfemin sahip olduğu fonksiyonların herhangi bir dilbilgisel birime yüklenmesi gerekirdi. Instrumental fonksiyonlar için en ideal ve en uygun birim *birle* olmuştur. Bu durumun sebebini şu şekilde bir senaryo ile izah etmek mümkün olabilir: Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi yazıtlarda ve diğer birkaç metinde bulunan +IIgU(n) komütatifi işlekliliğini yitirerek sadece birkaç örnekte tanıklanmıştır. Bu durumun

yerine yazıtlarda *birle* tamamen komütatif için kullanılmaya başlanmıştır. Mani metinlerinde birkaç örneğin artık komütatif değil instrumental olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İlerleyen tarihlerdeki metinlerde, geniş bir alanda hem komütatif hem de instrumental olarak kullanılan *birle* örnekleri tespit edilmiştir. Dolayısıyla canlılığını yitiren +n instrumentali için eşdeğer fonksiyonlara sahip *birle*, instrumental olarak söz diziminde yer almaya başlamıştır. Ayrıca artık Türkçe, erken tarihli metinlerle birlikte instrumental-komütatif ayrımını ortadan kaldırarak iki durum için tek bir birim kullanılmaktadır. Zaten bu ikili fonksiyonel durum yazıtlardaki +n instrumentalinde de görülmekteydi.

Instrumental fonksiyonuyla yazıtlardan hemen sonra başlayan *birle/birlen/bile/bilen* şekilleri, Oğuz yazı dilinin ilk örneklerinde de görülmektedir. Ancak 13. yüzyılın başlarında yazılan Ali'nin *Kıssa-i Yusuf*'u ve Sultan Veled'in şiirlerinde ilk defa *ile* tanıklanmaktadır. Bu birim hem komütatif hem de instrumental olarak geniş fonksiyon çeşitliliğiyle kullanılmaktadır. Bu kullanım 14. yüzyıldan itibaren *birle* ve farklı şekillerinin yerini almıştır. Artık Oğuz yazı dilinde *birle*, instrumental için yavaş yavaş kullanımdan düşmüştür. *İle* edatının morfemleşen şekilleri daha ilk örneklerde tesadüf edilecek kadar yaygındır. Fakat yapının alamorfik çeşitlerinden +IIA alamorfu ve Arap harfli yazım geleneği; çoğu kez morfem mi yoksa bağımsız bir birim mi olduğunun tayin edilmesini güçleştirmektedir.

Türk dillerinde görülen bir başka +IA zarf yapan morfem, instrumental ile sıklıkla karıştırılmış veya tartışma konusu olmuştur. Arat, *Atebetü'l-Hakayık*'ta görülen *özele* kelimesi için yazdığı notunda *ile* edatından morfemleşen şekillerin, modern Orta Asya diyalektlerinde kullanılırken, bağımsız bir birim olarak kullanılmadığını bildirmektedir (Arat, 1992: 140). Anlaşılan Arat, zarf yapan bu morfemi instrumental ile aynı olarak düşünmüştür. Eski Türkçedeki *tigüle*, *uçuzla*, *özele* ve *tirigle* gibi örnekleri araştırmacılardan birçoğu instrumental olarak göstermektedir. Räsänen, +IA morfemini isim durumları içinde “Adverbialis” kategorisinde almaktadır. Bu morfemin Çuvaşçada adlardan zarf yapma görevinin olduğunu ve tarz fonksiyonunun bulunduğunu iddia eder. Bang'ın “Instrumental Adverbial” dediğini söyleyerek yukarıdaki gibi örnekler sıralamaktadır (Räsänen, 1957: 66). Tulum ise söz konusu morfemin *ile* edatından morfemleşerek kullanılan +IA'dan farklı ve daha eski bir şekil olduğunu, ancak iki morfemin fonksiyonel

benzerlik yüzünden karıştığını düşünür (Tulum, 1993:162). Ayrıca instrumentalin zaman ve tarz zarfları oluşturma fonksiyonları aslı değil, daha sonra kazanılmış fonksiyonlardır. Önler ise, eski metinlerde +n instrumentalinin zarf yapma fonksiyonuyla aynı fonksiyonda bulunan bir +IA morfeminin bulunduğunu (*tañla, arala, acla, armışla*), ancak bu morfemin Türkiye Türkçesindeki *ile* edatının ekleşmesi ile oluşan +IA morfemiyle aynı biçimi alarak ayırt edilemez bir hâl aldığı belirtilmiştir (Önler, 2010: 154). Her iki morfem arasında mevcut olan fonksiyonel ortaklık durumu çok erken tarihe rastlamalıdır. Çünkü instrumental yapılarının zarf fonksiyonları erken dönemlerde kazandığı bir fonksiyondur. Bu açıdan düşünüldüğünde bu morfemleri hem fonksiyonel hem de morfemik açıdan farklı birimler olarak düşünmek gerekecektir.

Halaççada instrumental olarak +IAn formu kullanılmaktadır. Diyalektlerde daha çok alamorfik çeşitlilik görülür: +nAn, +dAn; fakat bazı diyalektlerde +IA ve +nA. Doerfer, *el* kelimesiyle bu çeşitlenmeyi örneklendirir: *elinlen, eliden, elinle, elile, elinle, eline* (Doerfer, 1988: 92). Buradaki alamorflar görüldüğü üzere modern Oğuz yazı dillerindekilerle benzerlikler göstermektedir. Dolayısıyla arkaik +n formuyla birleşmiş olsun olmasın, alamorfların *ile* edatından morfemleşen yapılar olduğu düşünülebilir. Yakutça gibi uzak Türk diyalektinde çok benzer +(I)nAn ve +(I)nAn formları vardır: *saanan, iliinen, bõrõnõn, atinan* (Kirişçioğlu, 2012: 1259-1260). Hakas Türkçesinde ise morfemin daha farklı alamorfları kullanılır: *salanan, hurçunan, kimenen, hironan* (Arıkoğlu, 2012: 1105). Bu kadar farklı ve uzak diyalektlerde görülen bu formların ortaklaşması, morfemin eskiliği için kuvvetli bir delil olabilir. Aynı şekilde Kirişçioğlu, bu yapıları Yakutça üzerinden değerlendirirken *ile* ve arkaik +n instrumentalinden oluştuğunu iddia etmektedir (Kirişçioğlu, 1999: 77). Oğuz yazı dilleri dışında kullanılan bu yapılar için ortada önemli bir sorun vardır: Bu alamorfların ortaya çıkmasına sebep olan *ile*, bağımsız olarak söz konusu diyalektlerde asla söz diziminde bulunmamaktadır. Bu açıdan morfemin kökeni hakkındaki şüpheler devam eder. Fakat her durumda instrumental ve komütatif için kullanılan bu formlar, eskiliğini koruyacaktır. Çünkü Anadolu sahasında ilk kez 13. yüzyılda görülen bu yapılar Yakut ve Hakas Türkçeleri gibi Genel Türkçenin uzak diyalektlerinde ve hatta arkaik diyalekt olarak kabul edilen Halaççada çok ciddi örneklerin bulunması, bu formun oldukça eski olduğunun en önemli kanıtı olacaktır.

Türk yazı dillerinde kullanılan bağımsız bir form olarak *ilen* ve +(I)lAn, +(I)nAn, +(I)dAn gibi alamorflarda görülen eski +n formu, önemli ipuçları barındırmaktadır. Öncelikle Türk dili için alışıldık bir durum olan, aynı fonksiyondaki durum morfemlerinin üst üste gelerek fonksiyonu pekiştirmeleriyle +lA/ile ve +n formlarının aynı fonksiyonda olduklarını göstermektedir. Diğer önemli bir mesele ise, yeni bir instrumental formu ortaya çıkmasına rağmen yine de eski +n instrumentali ile genişlemesidir. Bu durum, arkaik formun Türk dili için belirli bir sınıra kadar hâlâ geçerli olabileceğini gösterir. Böylelikle Altay dillerinde de görülen morfemlerin tasarlanmasını kolaylaştırabilir.

Öyleyse 13. yüzyılda görülen *ile* edatıyla oluşan yeni alamorflar bir yana, Genel Türkçe için geçerli eski +n alamorfu, Oğuz Türkçesi için de geçerli bir durum morfemidir. Diğer yazı dillerinde olduğu gibi bu morfem, hem instrumental hem de komütatif fonksiyonunda kullanılmıştır. Yukarıdaki veriler göz önünde bulundurularak ve Oğuz tipolojisi de dikkate alınarak instrumental/komütatifin Ana Oğuzca için tasarlanabilecek formu ***+n proto-morfu** olmalıdır. Bununla birlikte rekonstrüksiyonun sağlaması Genel Türkçenin tamamında yapılabilir. Yani Oğuzca bu durumda diğer bütün yazı dili ve diyalektleriyle paralellik göstermektedir. Zaten Korkmaz, Oğuzcanın gelişimini ele aldığı eserde, özellikle EAT. dönemindeki instrumental kullanımının Oğuzcayla sıklıkla ortaklık gösterdiğini dile getirir (Korkmaz, 2013: 49).

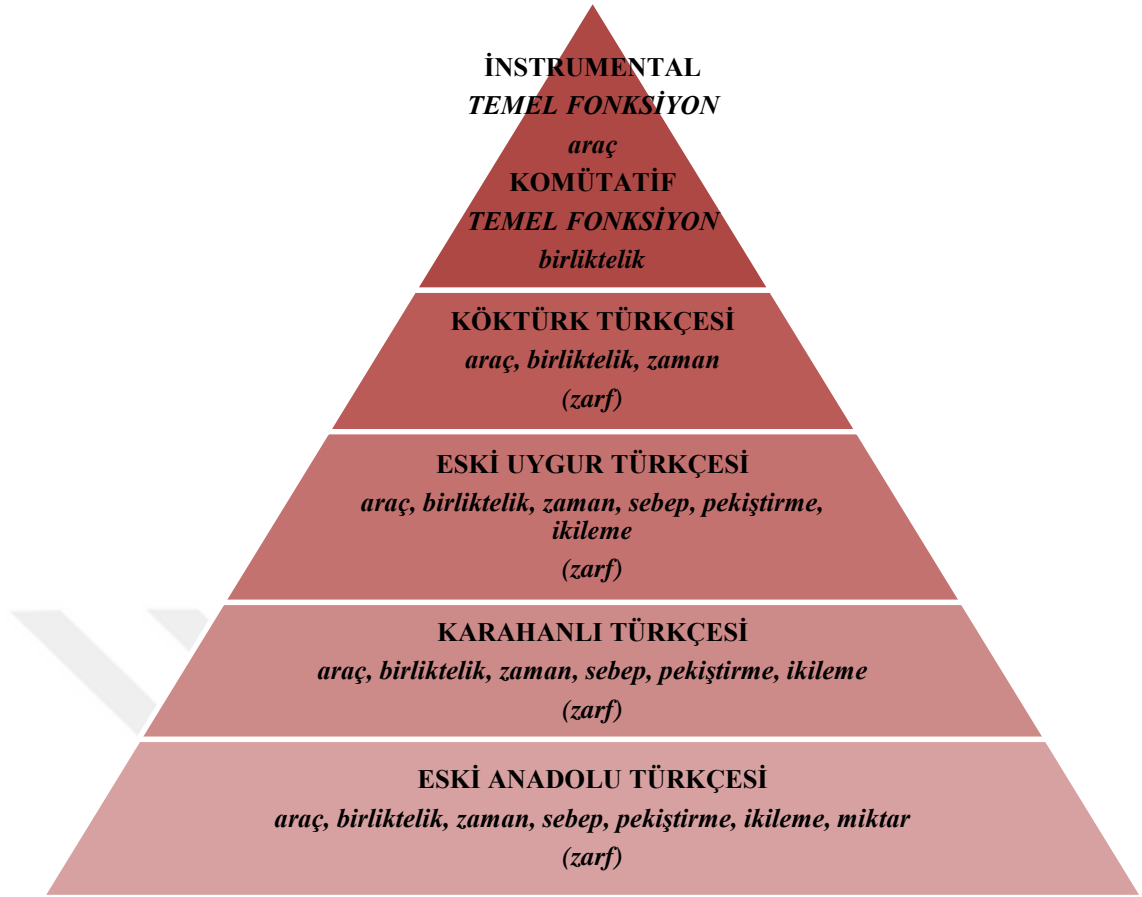
Rekonstrüksiyon I. adımda gösterilen, ortaklaşan ve farklılaşan fonksiyonlardan birçoğu EAT döneminde de tespit edilmektedir: *araç, birliktelik, zaman, sebep, miktar, pekiştirme, ikileme ve zarf*. Ancak *miktar* fonksiyonunun bu sahada ve Harezmi sahasında başladığı anlaşılmaktadır çünkü daha eski dönemlerde örneklerine rastlanılamamıştır: *Bu makamdan geçtiler birin**in** birin**in**, her birinün**in** bir kişi tutdı yirin* (Gülsevin, 2011: 72), *Keldi yüz miñ er kamu beşin**in** otuzun**in*** (Ata, 1997: 151v). Karahanlı döneminde instrumental yeni bir fonksiyon kazanmamıştır. Daha önceki dönemlerde mevcut olan fonksiyonların tamamı bu dönemde de görülür.

Klasik Uygur Türkçesi döneminde instrumental formları *sebeb* fonksiyonuyla kullanılmaya başlanmıştır: *bu tıtagın anın**in** munta kalmakıg köseyü teginmez men tip tidi* (Gabain, 1938: 223), *bu bars torukı küçsüzi ugrınta anın**in** mini yigeli umaz* (Kaya, 1994: 324). Yine ikilemelerin oldukça fazla kullanıldığı bu dönemde, instrumental

ikileme fonksiyonuyla kullanılmıştır: *ulug türlüg törün tokun ağır ayag tapıg udug kıltilar* (Kaya, 1994: 328). Söz diziminde zarf veya isim olarak kullanılan birçok kelime Uygur Türkçesinde instrumental ile genişleyerek zarf görevine devam etmektedir. Bu kelimelerde instrumental, fonksiyonel olarak pekiştirme amacıyla kullanılır. Bu durum ilk defa Uygur Türkçesi metinlerinde görülmektedir: *anıñ biz kamağun ikileyü yana yülki ajunıta togguluk ötekke emgekke teğer biz, ötrü ol ödün bu ağır ulug yağız yir altı türlügin tebredi kabşadı* (Kaya, 1994: 62-324).

Instrumentalin temel fonksiyonu olarak fiilin kılınışında kullanılan araç fonksiyonu ilk defa Köktürk Yazıtları'nda görülmektedir. Zaten bu fonksiyon, söz konusu durumun temel fonksiyonu olmalıdır: *bir erig okun urdı, bu yolun yorisar yaramaçı, közüñ körmedük kulgakın eşimedük, usın süñügin açdımız* (Tekin, 2003: 117). Yazıtlarda görülen araç fonksiyonu insan olmayan bir birlikteliğin ifade edilmesidir. Bu birliktelik insan ile geçerli olacağı zaman, döneme has bir +IIgU(n) morfemi kullanılmıştır. Fakat bu morfemin yazıtlar döneminde çok işlek olmadığı ve belki de bir ağız özelliği olduğu düşünülürse, bu vazifeyi üstlenecek en yakın durum morfemi instrumental olmuştur. Yazıtlarda birçok örnekte ilk defa birliktelik fonksiyonuyla kullanılmıştır: *kağanımın sü eltdimiz, uygur elteber yüzçe erin ilgerü tezıp bardı, kañım kagan yiti yegirmi erin taşıkmiş* (Tekin, 2003: 117). Sonuç olarak birliktelik fonksiyonunun araç fonksiyonundan sonra ortaya çıktığı anlaşılmakta ve instrumental-komütatif ilişkisinde fonksiyonel ortaklığın böyle bir sonuç doğurduğu görülmektedir. Yine bu dönemde instrumentalin temel fonksiyonu dışında zaman ifade eden sözcüklerle birlikte zaman fonksiyonu kazandığı tespit edilmiştir: *kışın kıtany tapa süledim, yazın tatañı tapa süledim, ol yıl küzün ilgerü yorıdım* (Tekin, 2003: 117). Bugün modern yazı dillerinde özellikle zaman kavram alanına sahip kelimelerde kalıplaşmış olması, morfemin aslı fonksiyonlardan birinin zaman olduğunu gösterebilir. Bütün bu fonksiyonlar dışında yukarıda ele alınan zarf fonksiyonu daha ziyade sentaktik bir mesele olduğu için bu durumun daha Köktürkçe zamanına kadar götürülebileceği açıktır. Ancak bu fonksiyonlar morfemin kendisiyle ilgili olmayıp daha ziyade söz dizimindeki yeri ile ilgilidir.

Bütün bu fonksiyonlar temelinde instrumental ve komütatifin fonksiyon gelişim piramidi aşağıdaki gibi olmalıdır:

Köktürk Yazıtları'nda görülen *araç* fonksiyonu dışındaki *birliktelik*, daha çok semantik bir farkın -yani kılıcının insan veya insan olmayan varlıklarla ilişkisinin- bir sonucu olduğu için temel fonksiyona oldukça yakın bir fonksiyondur. Bu açıdan komütatifin de instrumentalin içinde varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Fakat başlangıçtaki komütatif alamorfları düşünüldüğünde, *birliktelik* fonksiyonu *araç* fonksiyonundan sonra kazanılmış olmalıdır. Zaman fonksiyonu ise, yine kılıcının fiil ile zamansal birlikteliğini göstermesi açısından temel fonksiyona semantik olarak bağlanabilir. Bu yüzden bu fonksiyon, daha yeni ve işlektir.

Morfolojik rekonstrüksiyon metodu gereği rekonstrükte edilen formun en eski fonksiyonlarının bulunması gerekmektedir. Morfemin Genel Türkçe için kabul edilebilecek en eski fonksiyonları, yukarıda söylendiği gibi *araç* ve *birliktelik* fonksiyonlarıdır. Çünkü instrumental ve komütatifin genellikle tek bir morfemle işaretlendiği görülmüştür. Dolayısıyla komütatif ve instrumental için yalnızca bir morfem ve iki fonksiyon belirlenmelidir. Bu dönemdeki fonksiyonların birçoğunun izlerini bugünkü modern yazı dilleri ve diyalektlerinde bulmak mümkündür. Bu

tespitten hareketle Ana Oğuzca için tasarlanan instrumental ve komütatifin de başlangıçta bu fonksiyonlara sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır:

Rekonstrükte Edilen Formun Adı	Rekonstrükte Edilen Form	Rekonstrükte Edilen Formun Fonksiyonları
<i>Instrumental</i> <i>Komütatif</i>	*+n	<i>araç, birliktelik</i>

Ana Oğuzca için tasarlanan bu formun Oğuzca olması bir yana, genel olarak Türk diline ait ve ortak bir durum morfemi olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle VIII. yüzyıldan başlayarak canlı olarak kullanılması, muhtemel formun farklı dönemlerde Türk diyalektlerinde kullanılarak yaygınlaştığı düşüncesi daha makul bir açıklama olacaktır. Bu açıdan mevcut morfem Oğuzca olarak görülmek yerine, Oğuz ve diğer bazı boyların kullandığı morfem olarak görülmelidir. Ancak Oğuzca için söylenmesi gereken en önemli gelişim, söz konusu morfemin canlılığını yitirmesiyle tıpkı Sibiryaya diyalektlerindeki gibi *ile* edatı bu fonksiyonu üstlenmiştir.

1.3. Belirlilik Durumları

1.3.1. Belirlilik İşaretleyen Durumlar

1.3.1.1. Akuzatif

Diller sık sık iki farklı türdeki nesnelere ayırt edebilmek için morfolojik birimleri kullanır: Morfolojik durum ile birlikte belirli nesnelere işaretleyerek, işaretsiz bırakarak yani morfem kullanmayarak ve başka durum morfemleriyle işaretleyerek. Bu noktada morfem kullanımının belirli amaçları vardır. Bu amaçlar, özgünlük (specifity), belirlilik (definiteness) ve canlılıktan (animacy) birisi olabilir (Lidz, 2006: 10). Ancak İtabashi, Japonca ve Tunguzca'yı dikkate alarak akuzatifin en arkaik fonksiyonunun ünlemsel kullanım olduğunu söyler (İtabashi, 1988: 211). Bu görüşü Türk dilleri için daha önce Kuznetsov söylemiş olsa da pek kabul görmemişti. Genel olarak akuzatifin dillerdeki en işlek fonksiyonu “belirlilik” olarak kabul edilmektedir.

Akuzatif formunun söz dizimindeki diğer bir stratejisi ise morfem kullanılmamasıdır. Yani canlı, belirli ve özgün olmayan nesnelere için bir işaretleme olmadan akuzatif fonksiyonu sağlanabilmektedir. Birçok dünya dilinde akuzatif morfemsiz sağlanmakta hatta bazı dillerde akuzatif için özel bir morfem bulunmamaktadır. Genellikle dillerde bu morfemsizlik veya morfemlilik noktasında leksik özelliklerin daha ön plana çıktığı görülmektedir. Kişi zamirleri durum işaretlemede nominatif/akuzatif sistemini çok açık bir şekilde gösterirken, leksik kategorideki isimler doğal işaretleme sistemine daha kapalıdır (Helasvuo-Campbell, 2006: 175). Özetle morfemli veya morfemsiz olarak akuzatif formu, sentaktik düzlemde özgünlük (specifity), belirlilik (definiteness) ve canlılık (animacy) fonksiyonları için kullanılabilen bir yapıdadır.

1.3.1.1.1. Rekonstrüksiyon: I. Adım

1.3.1.1.1.1. TT. ve AnAğ.

TT.'de akuzatif alamorfları +I veya +U şeklinde görülür ancak bazı hâllerde morfemsiz kullanımları mevcuttur: *Candarmalar bir ara ateş kestiler. Bu gülüş Mümtaz'ın günler boyunca düşündürdü. Ah kardeşim, kömür at babam at! Şaka değil,*

ocak kömür ister. Karanlıklar içine gömülmüş, esrarlı bir gece geçiriyor (Korkmaz, 2014:112).

AnAğ.'da pronominal /n/ ve bağlantı konsonundan sonra vokal uyumu görülmeksizin +I ve +U şekli görülür: Ant. *Gızı yoharı cıharır*. Van. *Elini mezara ati, daşi, torpaği beraber galdırı*. Ad. *Gurduk düünümüzü*. Niğ. *Oğlan gaşmış bunu dutmuş*. Bağlantı konsonundan sonra gelen akuzatifin bazen düştüğü ve görevin bağlantı konsonuna devredildiği görülmektedir: Nevş. *Makiney harmana getirinci biz, bütün gonşılar savırırh süpürürk*. İzm. *Gapıy açık bırakma didi*. Üçüncü teklik iyelik morfeminden sonra gelen akuzatif alomorfu bazı hâllerde yukarıdaki gibi kendinden önceki konsona akuzatif fonksiyonunu yükler ki bu ET.'deki forma oldukça benzemektedir: Kars. *Bu dünyanın bir sefasın sürmedim*. Çor. *Zemheride dost almasın bitirir*. Yine bazı hâllerde morfemsiz akuzatif fonksiyonunun kullanımına da tesadüf edilmektedir: Nev. *Ne sorarsın benim ismim*. Ord. *Aradık bulduk birbirimiz*. Bur. *Olannarı da harman savuruyormuş* (Buran, 1996: 101-104).

Fonksiyonlar	
Hedef	<i>Gözlerini yummadan şu kız<u>ı</u> bir görebilseydim.</i>
Araç-gereç	<i>Elinde taşıdığı heybeyi, sırtına koyup başın<u>ı</u> dayadı.</i>
Yer	<i>Buzlu merdivenleri<u>ı</u> çıktık.</i>
Zaman	<i>Ahşam<u>ı</u> orada geçirmişler.</i>
Konu	<i>Ben ona İstanbul dedikodularını<u>ı</u> götürdüm.</i>
İkileme	<i>Ver muradını yeri<u>ı</u> göğ<u>ü</u> yaradan.</i>
Miktar	<i>Yüz<u>ü</u> aşkın insan meydanda toplanmıştı.</i>
(Korkmaz, 2014: 310-322) (Buran, 1996: 129-130) (Kalkan, 2006: 58-59). Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.3.1.1.2. AzT. ve Ağ.

AzT., İAT., KarAzT. ve GünAzT.'de genel olarak TT. ile aynı şekilde +I ve +U formlarını kullanmaktadır: *Şair bu yerlər_i yaxından tanı. Sen bütün kermamadlıları_i tanırdın. Bu heyvannarı_i aparırıx şəmkirə.* (Kazımov, 2010: 73), (Karaman, 2011a:121), (Sarıkaya, 1998: 218). Ancak Mirzezade, aşağıdaki Hatayî ve diğer şairlere ait birkaç asır önceki edebî mahsullerde geçen alamorfların oldukça arkaik olduğunu bildirmektedir: *Kötürmezem közim_{ni} tâ ölinçe ruyinden. Eylesem le'l revan bahtınga canım_{nu} feda* (Mirzezade, 1962: 81-83). Fakat bu şekillerin metindeki diğer farklı formlar da hesaba katılarak Çağatay yazı dili tesiri olduğunu söylemek mümkün olabilir. Çünkü Hatayî'ye ait şu örnekte akuzatif formu farklıdır: *Bilmez mü vefay_i kem cefalar.* (Mirzezade, 1962: 80). Söz konusu arkaik şekilleri modern AzT. ve Ağ.'da görmek mümkündür: *O lampan_ı yandır. Bu zulumat geceni_i bu garaçuhalanan adam neye çevirdi?* (Kazımov, 2010: 75), (Sarıkaya, 1998: 219). Ayrıca söz konusu formların yuvarlak şekilleri de mevcuttur.

Üçüncü teklik iyelik morfeminden sonra gelen form, TT. ile aynı şekle sahiptir: *Yüzün yırtım tırnağınan elinen.* Ancak bazen morfemsiz de görülebilmektedir: *Ovçu tülkü gördü* (Kazımov, 2010: 79)

ErmT.'de çoğu kez +I veya +U şekli düzenlidir: *Adam var ki özü gəzər xatan_i. Qelbim_i oxşuyan, könlüm_ü alan bir ana laylası, bir de saz olup. Göz ey gözlerim, görme aləm_i.* Ancak alamorf, AzT. ve Ağ.'daki gibi +nI şeklinde görülebilir: *Göz bebeği kimi qorumalıdı, ata öz oğlunu, oğul atan_ı* (Karaman, 2011b:184-187).

Fonksiyonlar	
Hedef	<i>Ahır günlerim_i kef çekirem.</i>
Araç-gereç	<i>Maşın_ı özü idarə edərdi.</i>
Yer	<i>Şair bu yerlər_i yaxından tanı.</i>

Zaman	<i>Geçen zamanı, gelen günleri hiyal edirem.</i>
Konu	<i>Her derdin olsa derdivi perverdigâre de.</i>
İkileme	<i>Hər yerdə mal-qaranı, qoyun-quzuı, atı-dəvəni hesaba alırdılar.</i>
Miktar	<i>Sahat on yarımı sovuşmuşdı.</i>
(Kazımov, 2010: 73-76) (Sarıkaya, 1998: 218-343). Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.3.1.1.1.3. GT.

GT.'de akuzatif, çoğu kez +I ve +U alamorflarıyla kullanılırken, bazen morfemsiz şekillerde görülmektedir. Ayrıca alamorflar bazı hâllerde düşerken aradaki bağlantı konsonu bu görevi üstlenebilir: *Sardılar insannarı maavi buulan. Bana gözünü kıptı. Kedi deliy tıkadı. Sarmaşıpta öptü klanetçiy.* (Özkan, 1996: 122).

Fonksiyonlar	
Hedef	<i>O dübüdüz dünneyi zaptiyedecek.</i>
Araç-gereç	<i>Avşama yak mumları da gelecek sana bir kartal.</i>
Yer	<i>Şindi getirtti yevä kısıraa, yaptırdı bir demir ograda, da kapadı orayı kulunu kısıraklan.</i>
Zaman	<i>Şindi ertesi günü gittiler kuş urmaa.</i>
Konu	<i>Aliksandra-da işitti lafları onnarın.</i>
İkileme	<i>Çocuun kuvedini de alıy hem gözlerini.</i>

(Uçkun, 1998: 762-764) (Uçkun, 2000: 385).

Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.

1.3.1.1.1.4. TkmT. ve Ağ.

TkmT.'de akuzatif artık bir düzenli form hâline gelmiş ve fonolojik koşullu olarak konsonlardan sonra +I ve +U, vokallerden sonra +nI ve +nU şekli ile kullanılmaktadır: *Ertir ağşamdan gijä goyman, oğlanı bize yetir. Sen hayısı çayı içmäni halayan? Sürünü sürüne goşdulor. Biz pagtanı yigamızzan soñ pagta yagyanız?* (Clark, 1998: 121-125) (Hanser, 2003: 58). Bu vokal koşullu alamorflar, Doğu Türkçesindeki alamorflarla analojik bir bağlantı yüzünden ortaya çıkmış olabilir.

Morfemsiz şekillerin de oldukça sık kullanıldığı görülmektedir: *Biz çay iç yençek palaw, şöhlät, garaz, iygiçgilerden dürlü-dümän zat gelip başladı. Mihmanın çig suw içennir ödyän.* (Clark, 1998: 123-124). Bu benzeşme TkmT.'nin bütün ağızlarında daha farklı görünümlemlerle karşımıza çıkmaktadır:

TkmT. diyalektlerinde ses düzenine bağlı olmak kaydıyla +I, +U, +nI, +nU, +n akuzatif formları görülmektedir. Özellikle Çovdur ve Kıraç diyalektlerinde +nI, +nU: *kuşumnu, ölümnü*. Çovdur, Teke, Yomut gibi diyalektlerde özellikle dudak uyumu sonucu alamorfun yuvarlak şekilleri dikkat çekmektedir: *küçölörü, mülkü, öküzü*. Genel olarak diğer diyalektlerde uyum görülmeksizin +I formuna da tesadüf edilebilir: *yalanı aytsañ, tayagını alıp* (Berdiyev-Kurenov vd., 1970: 257-258).

<i>Fonksiyonlar</i>	
Hedef	<i>Ertir ağşamdan gijä goyman, oğlanı bize yetir.</i>
Araç-gereç	<i>Yogumo-beylekime garaman, pulı elime tutdurdı.</i>
Yer	<i>Bu suwı Garagum kanalı getiriyär.</i>

Zaman	<i>Ol özünüñ yaşlık döwrünüñ Vakudo geçiripdi.</i>
Konu	<i>Onı men kakamnan eşitdim.</i>
İkileme	<i>Gorkmağı ürkmöğü bilmeyär.</i>
(Hanser, 2003: 58-184) (Clark, 1998: 121). Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.3.1.1.1.5. HT.

HT. ve Kuç. ağzında çeşitli formlar mevcuttur. +I ve +U çok sık kullanılmak üzere +nI ve +n alamorfları görülmektedir: *Odiniñ täßärnän sindiriram. Minin yeminiñ suyiniñ tökdilen. Bu ikki öpüşünüñ häm aldı. Kişiniñ görüp audan gedirem. Vali nani yedin nüşiçân söfraniñ goy u git. Kişiniñ öyi katadi. Xırâvânda al üzün yuwyü şu cürä durüdi.* (Doerfer, 1993a:201-224) (Özden, 2014: 87).

1.3.1.1.1.6. ITT.

ITT.'de akuzatif ekseriyetle +I ve +U alamorflarıyla karşılaşılır. Ancak 3. teklik iyelik morfeminden sonra bazı hâllerde +n formu da görülebilir: *Kahramân'ın koyunu, kim bili bu oynı. Bunı veri çopana, koyun gider yabana. Bu sırrı sele mene! Beşin verdim kassaba, dördü gelmez hissaba. Çohlar var satar evin.* (Bayatlı, 1996: 29-370).

Fonksiyonlar	
Hedef	<i>Hak yolun tutub gider.</i>
Araç-gereç	<i>İp, tulugı aldılar, dag içine daldılar.</i>
Yer	<i>Dāyim gözler irāgı.</i>

Zaman	<i>Bir kuyyu bal tapmışam, idara eder kışl.</i>
Konu	<i>Birinnen 'ēciz ossav, 'eybin̄ üzüne çalma.</i>
İkileme	<i>Koln̄ bilegin̄ yağlar, ipi beline bağlar.</i>
Miktar	<i>Yüzü aşkın insan meydanda toplanmıştı.</i>
(Bayatlı, 1996: 1-25). Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.3.1.1.1.7. ST.

ST. ve ÇinS.'de akuzatifin oldukça çok alamorfları vardır. Genel olarak +nI ve +nA alamorfları işlek olarak kullanılırken üçüncü teklik iyelik morfemi ve birinci ve ikinci şahıs zamirlerinden sonra pronominal /n/ ardından +I alamorfunun morfolojik koşullu olarak kullanıldığı görülmektedir: *Sen, işkısımn̄u toïkuma! Avunige hanterinī apasına verci. Töüvä k'u 'kucenē körmış. Sen çiraluhn̄ü deşirdogo. Sinī alg uyu! Ninusin̄ı asrıgan ya'c'uha emesar.* (Mehmet, 2014: 70-71) (Mehmet, 2012: 84-85). Ayrıca çok az olmak kaydıyla +n morfemine de tesadüf edilebilir: *Kiynn̄ı tanıci.* (Mehmet, 2014: 70).

Fonksiyonlar	
Hedef	<i>Taşındağı cañn̄ı yıgmaci.</i>
Araç-gereç	<i>İjası o:c'uhnige zanzısın̄ı o'ta qızıtc'eler aki:îmiş.</i>
Yer	<i>Kara ziminn̄e yarıçihkegen kızıl pogtar-yo.</i>
Konu	<i>Ninusi yöen iliği kaçanı̄ yaşamış.</i>
İkileme	<i>Men yica Hasite otire, c'ēnün̄ı, ceyoñn̄ı cārı.</i>

(Mehmet, 2014: 264-272).

Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.

İç rekonstrüksiyonun temel adımlarından biri olan eş zamanlı çalışma yöntemi doğrultusunda modern Oğuz yazı dilleri, söz konusu akuzatif yapısı bakımından karşılaştırılmıştır. Yukarıda görüldüğü gibi Oğuz grubu modern yazı dillerinde akuzatifin ortaklaşan ve farklılaşan bazı formları vardır. Öncelikle modern yazı dillerinde hemen hemen ortak gibi görünen yapı, morfemsiz akuzatif formudur. Morfemsiz form, diğer birçok dilde olduğu gibi sentaktik düzen ile ilgili bir durumdur. Sentaktik düzlemde *özelleştirilebilecek* isim, isim grubu veya zamirleri tayin etmek için morfemsiz akuzatif kullanımı oldukça yaygındır. Bu form, aslında genel Türk dilinin tipolojik özellikleri arasında yer almakta olup tarihî Türk yazı dillerinde oldukça işlek bir kullanıma sahiptir. Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından günümüze değin kullanılan morfemsiz akuzatif, şüpheye yer kalmaksızın tarihî seyri izlenebilen ve rekonstrüksiyona dâhil edilebilecek durumdadır.

Türk dilinde mevcut akuzatif alamorfları, genel olarak leksik veya morfem koşullu olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, akuzatifin proto-morfemi için tek bir form tasarlamayı zorlaştırmaktadır. Yukarıda verildiği gibi akuzatifin çeşitli alamorfları farklı düzlemlerde koşullu olarak görünmektedir. Modern yazı dillerinde isim, iyelik morfemli isim ve zamirlere farklı formların geldiği görülebilir. Bu yüzden formların kendi içlerinde farklı olarak ele alınması gerekmektedir.

Osmanlı Türkçesinin devamı niteliğindeki TT., GT. ve ITT.; +I, +U morfemleri ile akuzatif fonksiyonunu sağlarken Doğu Türkçesinin edebî tesiri altında kalan TkmT., AzT. ve HT. gibi diğer modern yazı dilleri ve ağızlarında ise durum biraz daha farklıdır. Bu alanlarda söz konusu morfemler dışında +nI, +nU gibi özellikle Doğu Türkçesine özgü morfemlerin kullanıldığı görülmektedir. Diğer durum morfemlerinde olduğu gibi bu yazı dillerinde, Doğu Türkçesinin tesirinin görülebileceği akuzatif alamorfları günümüzden birkaç yüzyıl öncesinde yer alan edebî mahsüllerde tespit edilebilmektedir. Mirzeade'nin gösterdiği Hatayî ve diğer şairlere ait birkaç asır önceki eserlerde geçen +nI formunun Doğu Türkçesi yazım

geleneğine has bir form olduğu çok açıktır: *Kötürmezem közimni tâ ölinçe ruyinden*. (Mirzeade, 1962: 81-83). Ayrıca Arat'a göre Doğu Türkçesinin özelliklerini gösteren Fatih'in yarlığında yer alan akuzatif alamorfunun çoğunlukla +nI olması (Arat, 1939:296) ve yarlığın hitap ettiği kitle düşünüldüğünde bu alamorfun Oğuzca olmayan bir unsur olduğu anlaşılabilir.

AzT. ve HT. ve ağızlarındaki +nI ve +nU akuzatif alamorfları düzensizdir. Ancak TkmT.'de yer alan +nI ve +nU alamorfları, fonolojik koşullu alamorflardır. Özellikle vokallerden sonra kullanılan bu alamorflar, bağlantı konsonu olarak /n/ konsonunun kullanıldığını veya analogik bir hadise olabileceğini akıllara getirmektedir. Fakat TkmT. Ağ.'da standart yazımın dışında kalmak üzere konsonlardan sonra da bu alamorfun kullanıldığı görülmektedir. Bu sebepten dolayı TkmT. ve Ağ.'da oldukça karmaşık bir akuzatif formu ortaya çıkar. TkmT.'de her ne kadar düzenli bir alamorflar görünümü olsa da TkmT., AzT. ve HT. ve ağızlarında düzensiz bir kullanım olduğu anlaşılmaktadır. Yine ST.'de -diğer alamorflar dışında düzenli bir +nI alamorfunun kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durumda ST.'deki söz konusu alamorfun diğer yazı dillerinin etkisiyle kullanıldığı söylenebilir.

Ayrıca ST.'de +nA morfemiyle karşılaşılır. Bu formun gerçekte bir datif-akuzatif fonksiyonlarını içeren bir alamorflar olması gerekir. Ancak Bacanlı'ya göre bu durumun alamorflar koşulları belirsizdir (Bacanlı, 2016: 361). Elbette bu alamorfun eş fonksiyonlu durumu ayrı bir araştırma konusudur.

Hemen hemen bütün Oğuz yazı dillerinde karşılaşılan +n alamorflar ise iyelik morfemlerinden sonra gelen morfolojik koşullu bir alamorftur. Bu alamorflar Türk dilinin tarihî seyri içerisinde hemen hemen bütün yazı dillerinde de takip edilebilir. Dolayısıyla +n alamorflar oldukça arkaik bir çizgiye sahiptir. TT.'de bu alamorfların dar bir çevrede kullanıldığı görülebilir. Öyle ki edebî kaygı güdülen şiir dilinde ve bazı vecizli sözlerde tesadüf edilmesi dışında pek kullanılmamaktadır. AnAğ.'da ise oldukça işlek bir şekilde kullanılır. Oğuz yazı dillerinde bulunan akuzatif, düzenli ve işlek bir alamorflar olarak değerlendirilerek bu form art zamanlı karşılaştırmalara dâhil edilmelidir.

Modern Oğuz yazı dillerinde ortak ve işlek olarak kullanılan son akuzatif alamorflar ise +I ve +U'dur. Genellikle konsonlardan sonra kullanılan alamorflar, vokallerden sonra bazı bağlantı konsonları yardımıyla kullanılabilir. Bu

anlamda mevcut alamorflar içerisinde TT., GT. ve ITT. gibi yazı dillerinde oldukça işlek ve kullanışlı bir morfem hâlini almıştır. Diğer yazı dillerinde ise fonolojik koşullu olarak veya düzensiz bir şekilde kullanılmaktadır. Dudak uyumuna sahip yazı dillerinde +U alamorfu da tespit edilirken sadece ST.’de +I formu yaşamaktadır. Yazı dillerinin ağızlarında kalınlık incelik uyumuna da rastlanmadığı görülmektedir. Eski imla geleneğine göre akuzatif -harekeli veya harekesiz- “ى” şeklinde yazıldığından dolayı konson uyumunun tespiti çok zordur. Meninski +I akuzatif alamorfunun imlada tek şekilli olarak “ى” şeklinde gösterildiğini (Tulum, 2001: 118) ve akuzatifin dudak uyumundan etkilenmediğini söylemektedir (Tulum, 2011: 183). Daha genel kapsamda 16. - 18. yüzyıllardaki “ى” şeklinde yazılan akuzatif alamorfu yuvarlak tabanlardan sonra dudak uyumuna bağlı değildir. Yabancılar tarafından 16. ve 17. yüzyıllarda yapılan transkripsiyon metinlerinde bu morfem, daima düz vokalli olarak gösterilir. 18. yüzyılın sonunda *Viguiet ve Carbo gnano* gibi kişiler tarafından yazılan eserlerde yuvarlak tabanlardan sonra da dudak uyumuna bağlıdır (Kartallıoğlu, 2008: 467). Dolayısıyla görülüyor ki akuzatifin +I alamorfu 18. yüzyıla kadar tek şekilli olarak yaşamıştır. Bu tarihten itibaren dudak uyumuna girebilmiştir. Bu sebeple dudak uyumuna girmiş alamorflar oldukça yenidir.

REKONSTRÜKSİYON I. ADIM		
Yazı Dili/Diyalekt	Morfem	Fonksiyon
TT.	+I, +U, Ø	<i>hedef, araç-gereç, yer,</i>
AnAğ.	+I, +U, +n, Ø	<i>zaman, konu, ikileme,</i> <i>miktar</i>
AzT.	+I, +U, +nI, +nU, +n, Ø	<i>hedef, araç-gereç, yer,</i>
Ağ.	+I, +U, +nI, +nU, +n, Ø	<i>zaman, konu, ikileme,</i> <i>miktar</i>
GT.	+I, +U, Ø	<i>hedef, araç-gereç, yer,</i> <i>zaman, konu, ikileme</i>
TkmT.	+I, +U, +nI, +nU, Ø	<i>hedef, araç-gereç, yer,</i>
Ağ.	+I, +U, +nI, +nU, +n, Ø	<i>zaman, konu, ikileme</i>
HT.	+I, +U, +nI, Ø	-----
ITT.	+I, +U, +n, Ø	<i>hedef, araç-gereç, yer,</i> <i>zaman, konu, ikileme</i>
ST.	+I, +nI, +nA, +n	<i>hedef, araç-gereç, yer,</i>

		<i>konu, ikileme</i>

O hâlde I. adımda;

REKONSTRÜKSİYON I. ADIM						
TT. ve Ağ.	AzT. ve Ağ.	TkmT. ve Ağ.	GT.	ITT.	HT.	ST.
+I, +U, +n, Ø	+I, +U, +nI, +nU, +n, Ø	+I, +U, +nI, +nU, +n, Ø	+I, +U, Ø	+I, +U, +n, Ø	+I, +U, +nI, Ø	+I, +nI, +nA, +n

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere modern Oğuz dil ve diyalektlerinde kullanılan akuzatif alamorfları içerisinde dış diyalektikal etmenler göz ardı edilerek iki farklı pre-morf rekonstrükte edilebilir: Koşulsuz olarak genel kök ve tabanlarda kullanılan ***+I** pre-morfu ve belirli koşullar altında kullanılabilir ***+n** pre-morfu. Ayrıca akuzatif durumunun morfemsiz sağlandığı diğer durumların yaygın bir şekilde görüldüğü hesaba katılırsa morfemsiz akuzatif durumunun da arkaik bir durum olduğu düşünülebilir. Bu çıkarım *çoğunluk* ve *yönlülük* ilkeleriyle de doğru orantılı olarak yapılabilir. Ayrıca iç rekonstrüksiyonun kendi içerisinde kendini doğrulama ilkesi bakımından EAT ve emsal dönemlerdeki formlar bu çıkarımı doğrulayabilir. Yani eş zamanlı metodun art zamanlı metot ile örtüştüğü ilerleyen kısımlarda görülebilecektir. Bu açıdan söz konusu akuzatifin fonolojik ve morfofonolojik şartlara uygunluğuna dikkat edilir ve modern Oğuzcanın tipolojisi de dikkate alınarak böyle bir sonuca ulaşılabilir. Çünkü bazı yazı dili ve diyalektlerinde görülen formların ikincil veya diyalekt dışı olduğu anlaşılmaktadır.

I. adımda rekonstrükte edilen ***+I** ve ***+n** alamorflarının “morfolojik rekonstrüksiyon” metoduna uygun olarak bir de fonksiyonlarının değerlendirilmesi gerekmektedir. İlk kısımda verilen modern yazı dillerinin fonksiyonlarından hareketle söz konusu morfemin ortaklaşan fonksiyonları şunlardır: *hedef, araç-gereç, yer, konu, ikileme*. Ancak dikkat edilirse bu ortaklık dışında *zaman* fonksiyonu çok sık görülmekte olup ortaklıkları birkaç yazı dili tarafından bozulmaktadır. *Miktar*

fonksiyonu da belirli yazı dillerinde görülen sonradan kazanılmış daha yeni bir fonksiyon olarak düşünülebilir. Dolayısıyla söz konusu yazı dillerinde temel olarak rekonstrüksiyon ilkelerinden *çoğunluk* ve *ekonomi* ilkelerine göre I. adımda akuzatif ve temel fonksiyonları şu şekilde olmalıdır:

Rekonstrükte Edilen Formun Adı	Rekonstrükte Edilen Form	Rekonstrükte Edilen Formun Fonksiyonları
<i>Akuzatif</i>	<i>Koşulsuz alamorflar: *+I</i> <i>Morfolojik koşullu</i> <i>alamorflar: *+n</i> <i>Morfemsiz akuzatif: Ø</i>	<i>hedef, araç-gereç, yer,</i> <i>konu, ikileme</i>

1.3.1.1.2. Rekonstrüksiyon: II. Adım

EAT.'de akuzatif yine morfolojik koşullu alamorflarla karşımıza çıkmaktadır. Henüz yazı dilinin ilk metinleri sayılabilecek eserlerde alamorflar çeşitliliği fazla iken zamanla alamorflar belirli bir çizgide ilerlemiştir. Öyle ki “karışık dilli” diye adlandırılan metinlerden erken tarihlilerinde +nI alamorfu yer alırken diğerlerinde düzenli olarak +I ve morfolojik koşullu olarak iyelik morfeminin ardından +n alamorfu görülebilir. Oğuz yazı dilinin ilk evrelerindeki bu çeşitlilik özellikle *Kadı Burhaneddin Divanı* gibi metinlerde kullanılan çeşitlilik ile örtüşürken, Oğuzca olduğuna şüphe gerektirmeyen birçok EAT. metinlerinde bir tutarlılık gözlenebilir. Dolayısıyla gelenekleşen Doğu Türkçesi yazım geleneğinden etkilenen -veya bu yazım geleneği içinde oluşturulan- metinlerdeki çeşitlilik alamorfluk düzeyde diyalektik bir durum olarak düşünülebilir.

Morfemsiz akuzatif yapısının kullanımı EAT için oldukça işlek mahiyettedir. Zaten Timurtaş, bu dönemde akuzatif formu için “belirli” ve “belirsiz” durum olarak iki farklı akuzatif önerisinde bulunmuş ve belirli durumlarda dahi morfemin kullanılmadığını ileri sürmüştür. Bu durumun da özellikle vezin zaruretinden kaynaklanabileceğini düşünmüştür (Timurtaş, 2012: 71). Ancak bu düşüncenin aksine nesirde de morfemsiz kullanımlara tesadüf edilebildiği görülmektedir. Genel olarak modern Oğuz yazı dillerinde olduğu gibi bu dönemde de yaygın bir şekilde

kullanılan morfemsiz akuzatif, daha eski dönemlere doğru takip edilebilen ve rekonstrüksiyona dâhil edilmesi gereken bir form olarak görülebilir.

KY.'de morfemsiz şekiller dışında +I morfemi kullanılmaktadır. İyelik morfemlerinden sonra da düzenli +nI ve +n formları ile karşılaşılır. Ancak bazı iyelik morfemlerine sahip olmayan kelimelerde de +nI morfemi görülebilir: *arabı*, *bilezüğü*, *işi*, *deweni*, *kömleknî*, *düşni*, *bitini*, *şefkatin*, *sözün* (Cin, 2004: 98-99).

BH.'de morfemsiz şekiller dışında genel olarak akuzatif +I morfemiyle karşılaşılır ancak özellikle manzum kısımlarda +nI morfeminin kullanıldığı görülebilir. Ayrıca 3. teklik iyelik morfemi sonrası +n formu da oldukça işlektir: *ağaçı*, *boyı*, *bunı*, *dünyâyı*, *yazukunı*, *kendüzünü*, *kümüşni*, *kelimesin*, *boynun* (Buluç, 1956: 17-25).

FK.'da morfemsiz şekiller dışında düzenli +I: *kitâbı*, *fakihleri*, *bunı*, *özlerini*. Ancak 3. teklik iyelik morfeminden sonra yine düzenli bir +n morfemi kullanıldığı görülebilir: *hâcetin*, *idilerin*, *yarusın*. Oldukça seyrek olarak +nI: *bizni*, *altını* (Tekin, 1974:71-124).

ÇN.'de morfemsiz şekiller dışında çoğunlukla +I morfemi kullanılırken 3. teklik iyelik morfeminden sonra +n formuna da tesadüf edilir: *tahtını*, *öğünü*, *ussunu*, *hâlünü*, *sünnetin*, *oklarını* (Mansuroğlu, 1956: 51-52).

SŞ.'de morfemsiz şekiller dışında düzenli +I: *delüyü*, *eliünü*, *göğü*, *kamuşuzı*. Ancak 3. teklik iyelik morfeminden sonra yine düzenli bir +n morfemi kullanıldığı görülebilir: *balıkların*, *buyrugun*, *ma'nisin*. Tek örnekte +nI: *hürünü* (Mansuroğlu, 1958: 107-108).

GN'de morfemsiz şekiller dışında +I ve 3. teklik iyelik morfeminden sonra +n: *hâlıkı*, *ta'atı*, *mi'râcını*, *şerhini*, *ilmin*, *kudretin*, *kutlusun* (Yavuz, 2000: 49-75).

SN.'de morfemsiz şekiller dışında genellikle +I: *cihânı*, *âleti*, *nesneyi*, *suyı*. 3. teklik iyelik morfeminden sonra +n: *sovugin*, *gökyüzün*, *yegregün*, *agzın*. Ancak düzensiz örnekler de mevcuttur: *cânını*, *kamusını* (Cin, 2012: 42-51).

MN.'de yaygın olarak +I: *yavruunu*, *ikiñüzi*, *çetüğü*, *yöreyi*. 3. teklik iyelik morfeminden sonra +n: *sevgüsün*, *arkasın*, *yüzlerin*. Ancak düzensiz örnekler de mevcuttur: *ahlakını* (Korkmaz, 2017: 107-108).

YZ.'de morfemsiz şekiller dışında genellikle +I morfemi görülür: *düşini*, *nittüğünü*, *eliñüzü*, *bitiyü*, *tañrıyü*. Ancak bir örnekte farklı şekil kullanımıyla karşılaşılmalıdır: *kimseni* (Yıldız, 2008:116).

İN.'de morfemsiz şekiller dışında +I ve 3. teklik iyelik morfeminden sonra +n: *sihri*, *çengümü*, *sözümü*, *fenāyü*, *kendüñü*, *kendüyü*, *riştesin*, *kālībün*, *birbirin* (Ünver, 1983: 1a-33b).

KBD.'de akuzatif üç şekilde görülmektedir. Genel olarak her türlü isim tabanlarına +I: *suyü*, *bütini*, *yahınuyü*. Bazen +nI: *neni*, *bağdadnı*, *kuşnu*, *yüregümni*. 3. teklik iyelik morfeminden sonra +n: *yayın*, *nicesin*, *icdügin*, *ilāhın* (Ergin, 1951: 304-305).

YE.'de morfemsiz şekiller dışında +I ve +n: *bünyādını*, *susamışları*, *tamusını*, *uçmağı*, *kendüyü*, *uçmağın*, *da'vīsın*, *mülkin*, *etegin* (Tatçı, 1990: 817-822).

DK.'de akuzatif morfemsiz şekiller dışında +I ve +n: *müşkilini*, *eyleyeni*, *birisini*, *issini*, *artuğın*, *göñlin*, *elin*, *yüzün*, *beglerin* (Tezcan-Boeschoten, 2012: 29-41).

Fonksiyonlar	
Hedef	<i>Evvel parmağı birle işâret kılup ayı yarduğı gece durur.</i>
Araç-gereç	<i>Zahmetini görüben dürersin dünyā mālını.</i>
Yer	<i>Bezeyeler uçmakları karşı gele yüz biñ hūrī.</i>
Zaman	<i>Eger güci yitmezse iki ayı ulaşdurı oruç tutsun.</i>
Konu	<i>Nasihât dutar iseñ diñle sözüm.</i>
İkileme	<i>Hak te'âlâ ana yedi kat gögini ve tamusını uçmağın arz idüp teferrüc itdüirdi.</i>
(Gülsevin, 2011: 32-35).	

Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.

Oğuz Türklerinin ilk yazılı eserleri olarak kabul edilen ve Anadolu sahası dışında yazılan “olga-bolga” metinlerinde, en erken tarihli olanlarından itibaren, dikkat edildiğinde, akuzatif alamorflarındaki çeşitlilik veya ikilik zaman içerisinde azalmaktadır. Öyle ki Sultan Veled dönemine bakıldığında artık Doğu Türkçesinde yaygınlaşmış olan +nI alamorfunun -tek istisna dışında- kullanılmadığını ve daha sonraki eserlerde tesadüf edilmeyeceği anlaşılabilir. Doğu Türkçesi yazı dilinden koparak yepyeni bir yazı dili oluşturan Oğuzlar için akuzatifin süreç içinde çeşitliliğinin azalması, temelde etkisi altında kaldığı yazı dilinin tesirini göstermektedir. Yine de Doğu Türkçesinde kullanılan +nI alamorfunun yanında Oğuzların daha ilk metinlerinde bile +I alamorfunu tespit edebilmek alamorfun arkaikliği açısından oldukça önemlidir. Söz konusu alamorflar artık morfolojik koşullu değil, her türlü leksik düzeyde form ile kullanılabilir olacak işlevi kazanmıştır. Ayrıca bu metinlerde 3. teklik iyelik koşullu +n alamorfu da hâlâ canlıdır.

13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu sahasında yazılan metinlerde artık akuzatif morfolojik koşullu +n ve koşulsuz +I alamorflarıyla karşılaşmaktadır. Morfemsiz kullanım bir kenara bırakılırsa akuzatif fonksiyonu için kullanılan alamorflar düzenlidir. Dudak uyumuna uymazlar.

Harezm sahasında morfemsiz akuzatif, koşulsuz +nI ve morfolojik koşullu +n alamorfları dışında sadece *Hüsrev ü Şirin*'de karşılaşılacak bir +I alamorfu bulunmaktadır: *bagı*, *gevheri*, *selāmı*, *havayı* (Sev, 2007: 200-202). Yine KarT. döneminde olduğu gibi iyelik koşullu +n alamorfunun yanında yine özellikle 3. teklik iyelik morfeminden sonra +I alamorfu görülmektedir: *yolını*, *anasını* (Eckmann, 1988: 187). Bu alamorfik durum ÇağT. ve KıpT. için de geçerlidir. Morfolojik koşullu alamorflar dışında sadece iyelik morfeminden sonra ortaya çıkabilen bir alamorftan söz edilebilir. Ayrıca söz konusu tarihî yazı dillerinde dudak uyumunun da görülmediği anlaşılmaktadır.

KarT. döneminde +g alamorfunun yavaş yavaş kaybolduğu ve yalnız *Kutadgu Bilig*'de canlı bir hâlde yaşadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca daha önceki

dönemlerde zamir koşullu olan +nI alamorfu artık koşulsuz olarak bütün kök ve gövdelerde kullanılabilir. Özellikle *Kutadgu Bilig*'de diğer morfolojik koşullu alamorfların dışında koşulsuz olarak kullanılan bir +I alamorfunun tesadüf edilmektedir: *kimi*, *könlüğü*, *canıyı*, *kadgumu* (Arat, 2008: 186-818). Yine Arat'ın verdiği bilgilere göre, *Atabetü'l-Hakayık*'ın nüshalarında *kitabı* örneğinde olduğu gibi +I alamorfu kullanılmıştır (Arat, 1992: 128). Bu durumda iyelik koşullu +n alamorfunun kullanımının yanında farklı metinlerde yer alan *malını*, *halini*, *kişisini* örneklerindeki akuzatiflere dikkatli yaklaşmak gerekmektedir. Genel olarak farklı kaynaklarda ve farklı dönemler için bu alamorf +nI şeklinde kabul edilmiştir. Fakat 3. teklik iyelik morfeminden sonra morfolojik koşullu +n alamorfu oldukça yaygın ve işlek bir hâdedir. Dolayısıyla iyelik koşullu +n alamorfu dışında yine iyelik morfemiyle kurulmuş kelimelerdeki diğer alamorflara şüpheyle bakmak icab eder. Ayrıca burada şiir dili ve vezin zorunluluğunu da düşünmek gerekir.

Bu dönemde görülen diğer akuzatif alamorflarının aksine dudak uyumuna girdikleri görülmektedir. Özellikle +nI alamorfunun birçok yerde dudak uyumuna girdiği açıkça görülmektedir. Morfemsiz akuzatif kullanımı da oldukça işlek bir hâdedir.

Kökt. ve EUT.'de akuzatif birçok alamorfla karşılanmaktadır. Öncelikle farklı örneklerde görüleceği üzere akuzatif, morfem kullanılmadan sağlanmaktadır. Akuzatif fonksiyonu için kullanılan alamorfların tamamı morfolojik koşulludur. Genel olarak isimlerde +g alamorfu, iyelikli gövdelerde +n alamorfu ve bazen de +nI alamorfu kullanılmaktadır (Tekin, 2003:107). Zamir çekimlerinde kullanılan +nI alamorfunun özellikle geç Uygur Türkçesi döneminde *yanturdaçını*, *kalıktakını* gibi örneklerde olduğu gibi isim gövdelerinde kullanılmaya başlandığı bilinmektedir (Gabain, 2007: 64). Ancak bu morfolojik koşullu alamorflardan bazıları leksik düzeyde koşullar gösterir. Mesela *biz*, *siz* gibi zamirlere +nI alamorfu getirilirken *ben*, *sen* gibi zamirlerde +I alamorfuyla karşılaşılır. Bacanlı'nın iddia ettiği şekilde oldukça kısıtlı görülen bu alamorf, dönemdeki düzensizlik olarak kabul edilmiştir (Bacanlı, 2016: 41-51).

VBT. kitabelerinde morfemsiz akuzatif kullanımı dışında akuzatif için herhangi bir alamorf tespit edilememiştir (Tekin, 1988: 36). Yine benzer bir şekilde ÇuvT.'de akuzatif, datifle (+A ve +nA) karşılanmış ve bunun için özel bir alamorf

kullanılmamıştır (Yılmaz, 2002: 7). Bu durum daha önce ele alınan “akuzatif için morfemsizliğin morfemlilikten daha arkaik olduğu” düşüncesiyle örtüşmektedir. ÇuvT.’deki bu morfemsizlik durumunun Türk dilleri için proto-model olabileceği düşünülmelidir.

Daha önce yapılmış olan Altayistik çalışmalarına göre Ana-Altaycada kullanılmış olması muhtemel akuzatif için farklı görüşler vardır. Birçok çalışmada akuzatif, diğer durum morfemlerinden ayrı tutularak ele alınmıştır. Öncelikle Poppe, akuzatifi İlk-Türkçe ve İlk-Moğolcada **+gi* olarak tasarlamıştır (Poppe, 1987: 191). Tuna ise yine Poppe’den aktardığı bilgilere göre Ana-Altayca için **+I* ve **+g* morfemlerini rekonstrükte ettiğini bildiriyor (Tuna, 1992: 21). Castrèn, Yastremskiy, Severtyan ve Kononov gibi araştırmacılar ise akuzatifteki /g/ ve /n/ konsonlarını genitifteki ilk /n/ konsonuyla ilişkilendirmeye çalışmışlardır.

Bu morfemler dışında aşağıda akuzatif için morfemli ve morfemsiz olma durumu tartışılmıştır. Bu mesele için Michalove’nin, Altay dilleri için tanımlı (yani morfemle işaretlenen) nesneyi göstermenin ikincil olduğunu ve Japonca hariç bütün Altay dillerinde bazı formlarla temsil edilen akuzatifin **+i* ve **gi* olabileceğini düşünmesi (Michalove, 2002: 86) gayet dikkat çekicidir. Bu görüş doğrultusunda Ana-Altayca için ilk tasarlanması gereken akuzatifin de morfemsiz olması gerekebilir. Çünkü Korecede bile nominatif nesnelere göre daha geniş kullanılmakta ve morfemler *belirli* nesnelere karşılık gelmektedir (Jung, 2011: 4). Buna benzer durumlar birçok dünya dilinde görülebilir. Böyle bir durumda akuzatif fonksiyonunda morfemsizlik, morfemlilikten daha arkaik ve daha yaygın olarak düşünülebilir.

Starostin ve diğer bilim adamlarının yayınladıkları sözlükte ise Ana-Altaycada muhtemel akuzatif olarak **+be* formu tasarlanmaktadır (Starostin vd., 2003: 221). Bu görüşe katılan ve tasarlanan akuzatifin Nostratik diller için geçerli olabileceğini düşünen Michalove ise benzer bir şekilde **+mA* akuzatifini tasarlamaktadır. Oysa Starostin bu rekonstrüksiyonunun devamında Korecede *+i-r* (g’nin düştüğünü söyleyerek) akuzatifinin, Moğolcada *+g* ve ET.’de *+(i)g* akuzatiflerinin kullanıldığını bildirir (Starostin vd., 2003: 221). Bugün Korecede bulunan akuzatifle birlikte Moğolcadaki şekiller de dikkati çekmektedir. Öyleki Poppe, genel ve yazılı Moğolcada akuzatifin *+yi* ve *+i* olduğunu, Orta Moğolcada da

değişmeden devam ettiğini söyler. Janhunen ise Ana-Moğolca akuzatifi *y-i şeklinde gösterir (Ersoy, 2012: 268). Eski Türkçede akuzatif çeşitliliği artmaktadır. Ancak Gabain (2007: 64) ve Erdal (2004: 366)'a göre ET.'deki en eski akuzatif alamorfu +g'dir. Yine de belirli bir dönemden sonra pronominal koşullu akuzatif olan +nI genelleşmiş ve +g alamorfunun yerini almıştır.

Tekin'e göre Türkçenin en eski akuzatifi +n alamorfudur. Bu alamorfun disimilasyona uğramış formu +g olmalıdır (Tekin 1968: 127).

Kuznetsov, akuzatifin kökeni olarak farklı bir görüş benimsemiştir. Türkçede akuzatifin "işte o (bu)" anlamına gelen bir belirlilikten kaynaklandığını ve leksik bir kaynaktan geldiğini iddia eder: an + ok > anok > anuk > anık > anıg. Bu gelişim safhasından sonra, Oğuzca için akuzatifin gelişimini şöyle gösterir: (an)ıg > -ı(g) > -ı > -(y)ı; diğer diyalektler için ise: (a)mıg > -nı(g) > -nı şeklinde geliştiğini düşünür (Sev, 2007: 187).

Genel Türkçeden özel diyalektlere doğru gidildiğinde Oğuzların dilinde akuzatif alamorflarının varlığı ve nitelikleri biraz tartışmalıdır. Bugüne kadar birçok araştırmacı (Arat, 1992: 127) (Timurtaş, 2012: 70), +I alamorfunun ET'deki -ve belki daha önceki- +g alamorfunun düşmesi ve aradaki bağlantı vokalinin bu fonksiyonu üstlenmesi ile oluştuğunu düşünüyordu. Ramstedt, aynı görüşler üzerinden bağlantı vokalinin bu görevle kullanıldığını hatta +IyI şeklindeki formların da yine bu sebepten ileri geldiğini bildirmektedir. (Ramstedt, 1957: 37). Özellikle Korkmaz, Oğuzların Eski Türkçe döneminde +G alamorfunu kullandığını ve zamanla düşen bu alamorfun görevini bağlantı vokaline bıraktığını söyler. Hatta söz konusu alamorfun Oğuzcayı diğer diyalektlere oranla daha çok temsil ettiğini düşünür ve Oğuzların daha önceki akuzatif alamorflarının +g olduğunu iddia eder (Korkmaz, 2013: 48). Ancak Doerfer, Oğuzların eskiden beri +I akuzatifini kullandıklarını bildirmektedir. Birçok kaynağın iddia ettiğinin aksine bu alamorfun +(X)g alamorfuyla herhangi bir ilişkisi olmadığını söyleyerek aksi hâlde +U formunun da bulunması gerekeceğini bildirir (Dorerfer, 1976: 88). Doerfer gibi bu açıklamayı kabul etmeyen Canpolat şu sebepleri sıralar:

"1. Eğer bir +g düşmesi söz konusu olsaydı, ek +I değil +U olurdu. Bunun yalnızca üçüncü tekil kişi iyelik ekine örnekseme nedeniyle +I biçimini almış olabileceği akla gelse

bile en azından seyrek de olsa metinlerde birtakım yuvarlak biçimlerin bulunması gerekirdi.

2. Daha +g sesinin düşmesi söz konusu olmayan Karahanlı Türkçesinde +I belirtme ekinin bulunması, böyle bir açıklamanın doğru olmayacağını gösterir.

3. Harezmi, Kıpçak metinlerinde ve karışık dilli denilen metinlerde +g eki görülmediği gibi, yuvarlak ünlülü biçiminin de bulunmaması, bu ekin daha önceki dönemlerde bütünüyle kaybolduğunu ve en son örneğinin Karahanlı Türkçesinde bulunduğunu gösterir. Yani daha Uygurca döneminden başlayarak yerini adil belirtme durumu ekine bırakmaya başlayan +g eki Eski Anadolu Türkçesinde, daha doğrusu Oğuzcada birden çok heceli sözcüklerin sonundaki -g sesleri diftonglaşarak düşmeye başlamadan önce zaten kullanılamaz olmuştur.” (Canpolat, 1992:11).

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere Ana-Altayca veya Ana-Türkçe için rekonstrükte edilen akuzatif(ler)den gelişen alamorflar içinde Eski Türkçede yaygın kullanılan +g alamorfu dışında bir +I alamorfunun olduğu ve bu alamorfun Altay dillerinin birçoğuyla ilişki kurulabilecek benzerliklerinin bulunduğu söylenebilir.

O hâlde II. adımda;

REKONSTRÜKSİYON II. ADIM								
VBT. ve Çuvaşça	KökT.	EUT.	KarT.	HzmT.	KıpT.	ÇağT.	EAT.	Daha Önce Rekonstrükte Edilen Form
+A	+g +n	+g +n	+g +n	+nI	+nI	+nI	+I	+I
+nA	+nI	+nI	+nI	+n	+n	+n	+n	+n
Ø	+I(?) Ø	+I (?) Ø	+I Ø	+I Ø	+I Ø	Ø	Ø	Ø

Silverstein'e göre zamirlerin ve isimlerin "doğal leksik içerikleri" diye adlandırılan bir hiyerarşileri vardır. Bu hiyerarşi gerçek geçişli fiillerin bir kılıcı olarak leksik isimler için bir semantik doğallığı ifade eder (Helasvuo-Campbell, 2006: 164). Yani isimler akuzatifle işaretlenme konusunda düzensiz ve kararsızdır. Dolayısıyla isimler, kendi bünyelerinde bir akuzatif alanı veya fonksiyonu barındırırlar. Bu doğrultuda zamirlerin akuzatifle işaretlenme bakımından daha elverişli olduğu anlaşılmaktadır. Erdal, zamirlerin akuzatif eğilimleri konusuna değinirken, yazıtlardan itibaren belirli ve tanımlı olduklarında bile akuzatif olmadan sayısız belirtili nesne örnekleri olduğunu ve akuzatife asla ihtiyaç duymadıklarını ifade eder (Erdal, 2004: 366). Bu açıdan Türk dilinde akuzatif fonksiyonu diğer diller gibi zamirlerde daha belirgindir. Özellikle Fince'de kişi zamirleri belirli bir akuzatif sistemi gösterirken -ET.'deki "pronominal akuzatif +nI" bu durumda düşünülebilir-tüm isim ve isim gruplarının kodlanması oldukça belirsiz ve kapalıdır. Ve bu şekilde özne daima nominatif, nesne ise akuzatif veya partitif ile işaretlenir. Hatta Fince'de kişi zamirleri ve diğer zamirleri birbirinden ayıran akuzatif sistemidir (Helasvuo-Campbell, 2006: 185-188). Tam olarak bu noktada hatırlatmak gerekir ki KökT.'de oldukça az kullanılan ancak EUT.'de yaygınlaşan ve artık zamir dışındaki isimlerde de kullanılmaya başlayan +nI alamorfunun zamir kaynağından çıkışı bu görüşü desteklemektedir.

Sentaktik düzeyde durağan bir nesnenin semantik düzeyde daha aktif bir hâle getirilmesi için morfem kullanımı ön plana çıkmaktadır. Türk dilinde bu fonksiyonu sağlayacak özel morfemler mevcuttur. Birçok dilde olduğu gibi farklı durum morfemleriyle -özellikle iki durum morfemiyle- (Woolford, 1997:183) akuzatif işaretlenebilir. Fakat Türkçe bu fonksiyonu yerine getirecek olan diğer durum morfemleri konusunda biraz katı görünmektedir. Akuzatif fonksiyonunu -diğer durum kategorisindeki geçişliliği oldukça dar da olsa- datifle yerine getirebilmektedir. Özellikle Batı Anadolu ağızlarında ve bazı modern yazı dillerinde bu geçişkenlik görülebilir. ÇuvT. ve VBT.'de akuzatif fonksiyonunun datifle sağlanması veya morfemsiz kullanım, akuzatifin morfemik olarak daraldığını veya akuzatif-datif görevli başka bir morfemle kullanıldığını göstermektedir. Bu anlamda Woolford'un (1997) ikili durum sistemi bu yazı dillerinde yerleşmiş durumdadır. Yine ST.'de yaygın akuzatif alamorflarının yanında özellikle +nA alamorfunun olması yine akuzatif-datif görevli bir alamorfu akıllara getirmektedir.

Ana-Altayca veya Ana-Türkçe için tasarlanan $*+gi$ veya $*+g/*+I$ akuzatiflerinin izlerini Japonca hariç bütün Altay dillerinde bulmak mümkündür. Türkçede ise Eski Türkçeden beri görülen akuzatif çeşitliliğinde ilk sırayı isim koşullu $+g$ alamorfu almaktadır. Özellikle KökT.'de yaygın olarak görülen bu akuzatif isimlere gelmektedir. Ancak yaygın kanaate göre isimler akuzatifi bünyelerinde barındırdıklarından dolayı bu alamorfun zamirlerdeki karşılığı daha arkaik olacaktır. Yukarıda zikredilen KökT. ve EUT.'de sadece kişi zamirlerine getirilen $+I$ alamorfu, bunun sonraları KarT.'de isimlere getirilerek kullanılmış olması ve daha da önemlisi Altay dillerinde bu alamorfun izlerinin bulunması en azından izi sürülebilen dönemlerde bile $+g$ alamorfu kadar eski bir $+I$ alamorfunun düşünülmesine sebep olmaktadır.

Ayrıca Türk dillerinde daha önce bahsedildiği gibi iyelik morfemlerinden ve zamirlerden sonra gelen akuzatif tekrar ele alınmaya muhtaçtır. Eğer gerçekten akuzatif zamir kaynaklı bir durum içerisinde ise o hâlde zamirlerde kullanılan alamorfların daha arkaik olması beklenir.

KökT. ve EUT. dönemlerinde teklik kişi zamirlerinde kullanılan $+I$ alamorfuna karşın çokluk kişi zamirlerinde $+nI$ kullanılması bir arkaik analogiyi akıllara getirmektedir: *mi-ni, si-ni, a-ni; biz-ni, siz-ni, olar-ni*. Veya diğer bir ihtimal de çokluk zamirlerinde kullanılan $+nI$ alamorfunun *ben, sen* gibi zamirlere de eklendiği ancak çift $/n/$ foneminde bir asimilasyon sonucu *beni, seni* örneklerinin görüldüğü düşünülebilir. Ayrıca ET.'de yer alan (*onun*) *atasını* gibi örneklerde birçok araştırmacı iyelik morfeminden sonra $+nI$ alamorfunu akuzatif olarak kabul etmektedir. Oysa manzum ve mensur eserlerde oldukça işlek bir şekilde kullanılan iyelik morfemi koşullu $+n$ alamorfu bu vazifeyi pekâlâ yerine getirebilirdi. Üstelik yazıtlardaki *iliğe, yarıkınta, ortosınaru* örneklerinde, EUT.'deki *kızıña, suvıntın* örneklerinde, KB.'deki *barçasıña, anasında, atındın* örneklerinde, DLT.'deki *anasıña, adakında, bükünden* örneklerinde, NF.'deki *adakinça, adakında, alnındın* örneklerinde ve ME.'deki *arkasıña, arasında, agızındın* gibi çok sayıda verilebilecek örneklerde, çeşitli durum morfemlerinden önce pronominal $/n/$ açıkça gözlemlenebilirken, (*onun*) *atasını* gibi örneklerde pronominal $/n/$ 'yi yok sayarak $+nI$ akuzatifinin varlığını kabul etmek çok doğru görünmemektedir. Ayrıca bu durumun aksine Oğuz sahasında EAT. döneminde yazılmış birçok eserde yer alan *agzını, ahvalini, yüzini, tırnagını* gibi yukarıdaki örneklerle aynı yapıdaki kelimelerde $+I$

alamorfunun olduğunu söylemek aynı durumlardan farklı sonuçlar elde etmek olacaktır. Böylesi bir çıkarım da yanlış sonuçlar doğuracaktır. Burada görülen pronominal /n/'in zamirsellik özelliğinden dolayı +I alamorfunu taşıyabileceği de yukarıdaki durumlardan anlaşılabilir. Bu durum birçok tarihî yazı dillerinde görülebilecek bir özelliktir.

Ayrıca Tuna, Tekin ve Gülsevin gibi birçok bilim adamı iyelik koşullu +n alamorfunun kullanıldığı yapılarda gerçekte morfemsiz bir akuzatif kullanımının olduğunu ve temel olarak iyelik morfeminin +(s)ın şeklinde kullanılmış olduğunu kabul eder (Kerimoğlu, 2007: 324). Hatta Kerimoğlu, bu düşünce için yazıtlardaki *Tabgaç bodunka beglik urı ogln kul boldı, işilik kız ogln küñ boldı* cümlesinden *oglu*n ifadesini delil olarak gösterir. “Bol-“ fiilinin nesne alamayacağını bu yüzden burada daha eski bir (+In) 3. teklik iyelik morfeminin bulunduğunu iddia eder (Kerimoğlu, 2007: 325). Paralel bir şekilde EAT. döneminde yer alan şu ifadeler de bu durum için geçerli görünmektedir: *aliyi resülün pehlivānun kıldı, bana sensüz cihān mülkin gerekmez* (Gülsevin, 2008: 189). Eğer bu iddia doğru kabul edilirse iyelik koşullu alamorfun kökeni hakkındaki bilgiler netleşirken diğer yandan yukarıda verilen iyelik morfeminden sonra gelen akuzatif alamorfunun da +I olabileceği ihtimali kesinleşebilir.

+nI alamorfunun zamirlerdeki kullanımı EUT.'de isimlere de bulaşmış ve işlek bir akuzatif alamorfu hâline gelmiş ve ilerleyen dönemlerde Doğu Türkçesinin karakteristik akuzatifi olmuştur. Bu anlamda benzer bir durum +I alamorfu için de geçerli olabilir. Yani daha KökT. döneminde zamirlerde kullanılmış olması muhtemel olan bu alamorf, bazı diyalektler tarafından tercih edilen ve belirli bir süreç sonrası isimlerde de kullanılmaya başlayan bir form olabilir.

I.-V. yüzyıllar arasında Ana-Türkçeden Çuvaşça ile birlikte ayrıldığı düşünülen Yakutçadaki akuzatif alamorflarından biri +I ve +U olarak görülmektedir (Kirişçioğlu, 2012: 1258-1259). Konsonlardan sonra kullanılan fonolojik koşullu bir morfemdir. Yakutçadaki kullanılan alamorflar, ET.'den öncesi için bazı fikirler verebilir. Üstelik en eski Altayik akuzatif formunun da formatif *I şeklinde tasarlandığını bilmekteyiz (Sagidolda, 2016: 168). Yani Ana-Altayca için rekonstrükte edilen biçimlerden hareketle Ana-Türkçe döneminin akabinde ayrılan Yakutça ve Genel Türkçede ortak olarak kullanılması muhtemel akuzatif alamorfu +I

olabilir. O hâlde teorik zeminde ilk olarak zamirlerle kullanılması beklenen akuzatifin KökT.’de gerçekten belirli zamirler üzerinde kullanılabilmiş olması ihtimali, söz konusu alamorfu daha arkaik yapar ki Yakutçadaki alamorflar da bu durumu destekler. Böylece bu alamorf, Ana-Altayca için tasarlanan formlarla birlikte doğrulanabilir. Bütün bunların yanında Halaççanın oldukça arkaik bir lehçe olduğunu ileri süren Doerfer, söz konusu yazı dilinde kullanılan akuzatiflerden birinin +I olduğunu göstermiştir. Hatta bazı Halaçça diyalektlerinde *mänü*, *ullaru* gibi örneklerden hareketle +U alamorfunun görülebileceğini kaydeder: *sän bo yulu variyory, davvum kinü kälđi, böyünü, munı/munu* (Doerfer, 1988: 84).

Ana-Altayca için tasarlanan morfemlerden başka Yakutçadaki alamorfların durumu ve ET.’de görülen şüpheli alamorf kullanımları Oğuzların ilk yazılı metinlerinden itibaren düzenli bir duruma gelmiştir. Dolayısıyla Ana-Oğuzca için tasarlanabilecek akuzatif, takip edilebilen tarihsel çizgide **+I* proto-formu olabilir.

Bütün tarihî yazı dilleri ve Altay dillerinde sentaktik stratejiler gereği morfemsiz akuzatif kullanımı mevcuttur. Bu durum elbette Ana-Oğuzca için de geçerli bir kullanım olmalıdır. Zaten modern ve tarihî Oğuz yazı dillerinde de sık başvurulan bir yol olarak Ana-Oğuzca için de morfemsiz “Ø” akuzatif kullanımı kabul edilebilir.

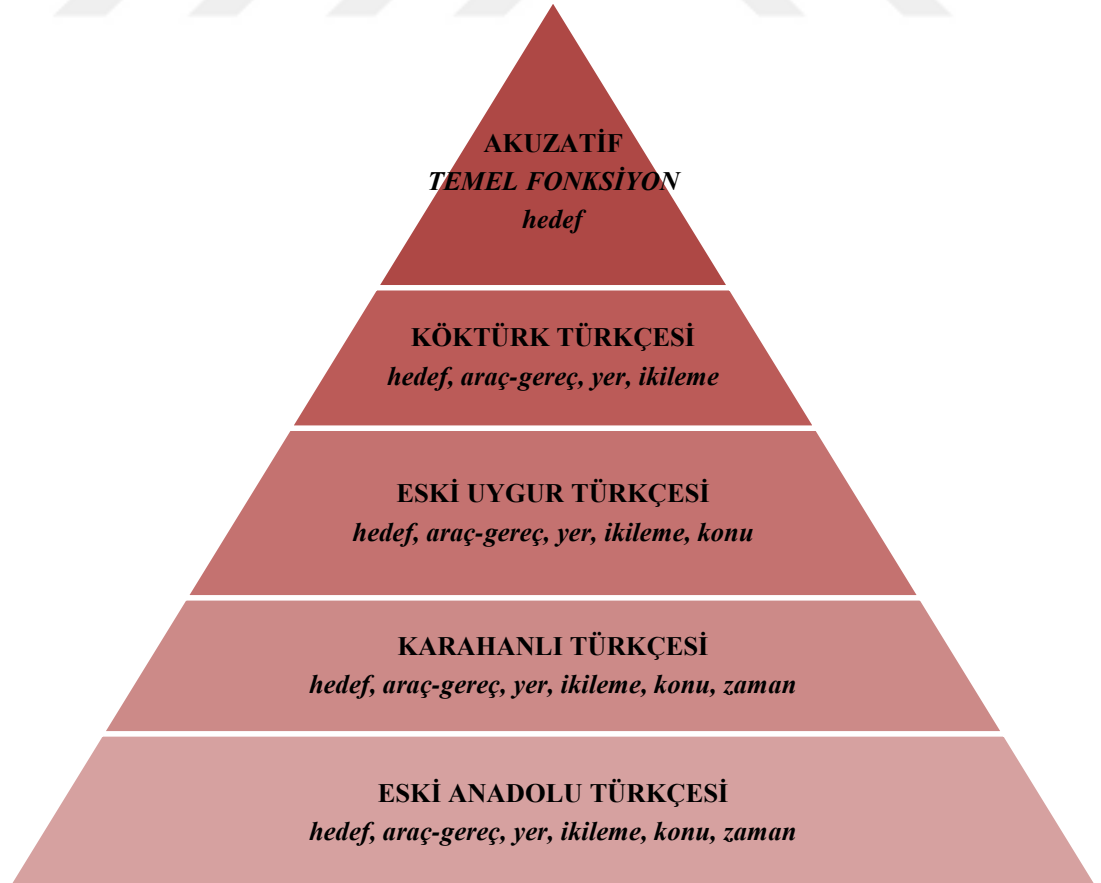
Rekonstrüksiyon I. adımda gösterilen, ortaklaşan ve farklılaşan fonksiyonlardan birçoğu EAT döneminde de tespit edilmektedir: *hedef, araç-gereç, yer, zaman, konu, ikileme*. Ancak *miktar* gibi bazı fonksiyonların daha geç dönemlerde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır, çünkü bütün modern yazı dillerinde de ortaklaşmayan sadece TT. ve AzT.’de görülebilen bir fonksiyondur. Bunun dışında EAT. döneminde görülen ancak modern yazı dillerinin bazılarında görülemeyen *zaman* fonksiyonu da EAT. döneminden önce Karahanlı döneminde ilk defa ortaya çıkmıştır: *bu yanlıg beginiş sevinçin tilep, özin emgetür tünni künke ulap* (Arat 2008: 544). Uygur Türkçesinde daha sonra kullanılan tek bir fonksiyon tespit edilebilmiştir. Bu fonksiyon da *konudur*: *tört törlüg belgüberte tegşürürler ol togmak belgüg tıdar ermez* (Barutçu, 1998: 54), *ol biş yüz koltguçılar bu savag işidip ulıdılar sıktadılar* (Tulum-Azılı, 2015: 148).

Köktürk döneminde fazlasıyla örneklerine rastlanılan fonksiyon *ikilemedir*. Bu fonksiyon diğer morfemlerde görüldüğünün aksine Uygur Türkçesinden önce

ortaya çıkmıştır: *ebimin̄ barımın̄ kalısız kop kelürti, sınar süsi ebiḡ barkıḡ yulıgalı bardı* (Tekin, 2010: 37-62). Ancak bu fonksiyonun en eski metinlerden birinde bulunması, temel fonksiyon olacağı anlamına gelmemektedir. Daha ziyade sentaktik bir fonksiyon olan ikilemeler, herhangi bir morfemin ikilemelerde kullanılabileceğini gösterebilir.

Bu dönemde örnekleri görülen diğer bir fonksiyon ise *araç-gereç* tir: *kül tigin ebiḡ başılayı akıttımız* (Tekin, 2010: 38). Bu minvalde yine aynı dönemde *yer* fonksiyonunu da tespit etmek mümkündür: *arkuy karguḡ olgurdum ok* (Tekin, 1994: 21). Fakat öyle görünüyor ki, söz konusu iki fonksiyon da temelde hedefe bağlı olmalıdır. Yani *hedef* fonksiyonunun alt birimleri olarak düşünülebilir. Çünkü bu fonksiyonlar hem kapsamlı olmamaları yani özel alanlara sahip olmaları hem de temel fonksiyona uzak olmaları sebebiyle ilk çıkış fonksiyonu olamazlar. Dolayısıyla akuzatif morfeminin elde kalan tek fonksiyonu olarak *hedef* yani *belirlilik* gösterilebilir.

Bütün bu fonksiyonlar temelinde akuzatifin fonksiyon gelişim piramidi aşağıdaki gibi olmalıdır:

Köktürkçede *ikileme* gibi sentaktik bir fonksiyonun yanı sıra *araç-gereç* ve *yer* gibi *hedef* fonksiyonunun alt birimleri sayılabilecek özel fonksiyonların çıkışıyla temel fonksiyon çeşitlenebilmiştir. Bu çeşitlilik Uygur ve Karahanlı dönemlerinde artarak EAT dönemine kadar gelmiş ve bu fonksiyonlar dışında daha da artarak modern Oğuz yazı dillerine kadar genişlemiştir. Bu çeşitlilik içerisinde, yapılan taramalar göstermiştir ki akuzatif alamorflarının yazılı ilk evrede tespit edilen temel fonksiyonu *hedef*dir. Bu *hedeflik* fonksiyonu gerçekte “işaretleme”, “özelleştirme” veya “belirli yapma” gibi evrensel yaklaşımın ortaya koyduğu fonksiyonun bizzat kendisidir.

Morfolojik rekonstrüksiyon metodu gereği rekonstrükte edilen formun en eski fonksiyonlarının bulunması adına morfemin Genel Türkçe için kabul edilebilecek en eski fonksiyonu, *hedef* fonksiyonudur. Buradan başlayarak Genel Türkçenin seyrettiği düzlemde EAT dönemine kadarki gelişimin devam ettiği tahmin edilebilir. Bu dönemdeki fonksiyonların birçoğunun izlerini bugünkü modern yazı dilleri ve diyalektlerinde bulmak mümkündür. Bu tespitten hareketle Ana Oğuzca için tasarlanan akuzatifin başlangıçta bu fonksiyona sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır:

Rekonstrükte Edilen Formun Adı	Rekonstrükte Edilen Form	Rekonstrükte Edilen Formun Fonksiyonları
<i>Akuzatif</i>	Ø *+I	<i>hedef</i>

1.3.1.2. Genitif

Genitif durumu, -birçok araştırmacının ittifakla kabul ettiği şekliyle- bir kelimeyi değiştirirken genellikle isim olan başka bir kelimeyi işaretleyen dilbilgisel bir durumdur. Bu açıdan bir ismin diğerleriyle öznitelik ilişkisini göstermektedir. Genellikle fiilleri ve zarfları da işaretlediği kabul edilse de Türkçede temel olarak isimler üzerinde kullanımı esastır. İyelikli durumlar ise özellikle genitif yapılarının alt kümeleri olarak kabul edilmektedir.

Genitifin diğer durumların aksine fiillerle olan münasebeti üzerinden bir durum olup olamayacağı üzerine çeşitli tartışmalar olsa da, evrensel dilbilim çalışmalarında durum kategorisi içerisinde genitif yapılarına da yer verilmektedir. Klasik dilbilim literatüründe, durumlar arasında iki ayırım yapılmaktadır: *Yapısal* ve *doğal* durum. Yapısal durum, morfo-sentaktik bir durumdur ve sentaktik düzlemde isimlere yüklenen bir öz durum hlidir. Burada kastedilen isimlerin fiillerle ilişkisidir. Buna karşılık doğal durum ise söz konusu nominal değerin yüklendiği fiile tematik bir rolün atanması ile ilgilidir. Dolayısıyla genitif, doğal durum sınıfına dhil edilip bir durum morfemi olarak düşünülmektedir (Kagan, 2013: 1).

Baberg, gramer araştırmalarında genitifin, çekimli/morfemik (inflected) ve sözlüksel (“of” construction) olarak iki grupta ele alınabileceğini ileri sürer. Bugün gelinen noktada birinci gruptakilerin daha arkaik ve sentaktik olarak daha fonksiyonel olduğunu, ikincisinin ise sınırlı durumlarda kullanıldığını belirtir. Fakat burada daha dikkat çekici bir nokta vurgulanmıştır: Morfemli genitif yapılarında morfemlerin kaybolma eğilimi vardır (Boberg, 2007: 4). Zaten daha önceki çalışmalarda genitifin morfemsizlik durumu, doğal olarak da genitif-nominatif değerimi üzerine birçok çalışma yapılmıřtı¹¹. Yine de morfemsiz genitif yapılarının Türkçe için genitif sayılıp sayılamayacağı üzerine oldukça farklı görüşler vardır¹². Türk dilinde yukarıda zikredilen iki gruptan yalnızca ilki kullanılmaktadır. Ancak ilk gruptaki morfemli yapıların morfemsiz durumlarına da tesadüf edilmektedir.

¹¹ Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Akira Watabane (1996), “Nominative-Genitive Conversion and Agreement in Japanese: A Cross-Linguistic Perspective”, *Journal of East Asian Linguistics*, Vol. 5, No. 4, pp. 373-410

¹² Daha ayrıntılı bilgi için bkz: S.S. Mayzel (1957); *Izafet v Turetskom Yazıke* [Türkçede İzafet], ANSSSR.

A.K. Borovkov (1937); *Priroda turetskogo izafeta* [Türkçe İzafetin Doğası], Sbornik ANSSSR N. Ya Marru.

Morfemli veya morfemsiz genitif yapıları genel olarak morfo-sentaktik veya sentaktik bir strateji olarak kabul edilse bile Türkçe için bu durumdan daha fazlasının olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle semantik ayrıntı kazanma ve fonksiyonel değişim genitifin morfemliliğini veya morfemsizliğini belirleyebilmektedir. Özellikle özgünlük (specifity), belirlilik (definiteness) ve canlılık (animacy) fonksiyonlarının belirlenmesinde morfem esas belirleyici ölçüt olarak ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki iki örnek bu durumu açıklamakta yeterli olacaktır:

- a. kapının kolu
- b. kapı kolu

(a) örneğindeki morfemli yapıda söz konusu leksik değer belirli ve özgün iken ikinci (b) örnekte genel bir leksik değer yer almaktadır ve sadece bir türü işaret etmektedir. Görüldüğü gibi, iki yapının ortak özelliği, sahipliğin nominal düzeydeki bir iyelikte bağlantılı olmasıdır. Ancak bu ilişkinin semantik ve fonksiyonel niteliği önemli ölçüde değişebilir. Tabii olarak bu şartlarda morfemsizlik durumunun morfemin bizzat kendisi ile ilgili olduğu da unutulmamalıdır. Ancak bu durum Eski Türkçede biraz farklıdır. Özellikle morfemli genitif yapılarından bazı örneklerde bu fonksiyonların hiçbirinin kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle genel türü bildiren leksik değerleri işaretledikleri görülür. Erdal, konuyu ele aldığı kitabında verdiği bir örnekle Eski Türkçede morfemli genitif yapılarının morfemsiz yapılardaki fonksiyonları sergilediğini göstermektedir (Erdal, 2004: 381-382). Öyleyse “Morfemli genitif yapılarında morfemlerin kaybolmaya eğilimi vardır (Boberg, 2007: 4)” düşüncesi ile birlikte Eski Türkçedeki kullanım beraber düşünüldüğünde morfemliliğin daha önce ortaya çıktığı ve morfemsiz yapıların ikincil ve daha yeni olduğu düşünülebilir.

Türk dilinde başlangıçtan beri tespit edilebilen morfemin kökeni hakkındaki görüşler şöyledir:

Rasänen, genitif morfeminin en eski şeklinin +*n veya +*ń olduğunu ileri sürer. Bu görüşü kabul eden Poppe, Eski Türkçedeki +In alamorfunun bağlantı vokalleriyle birlikte kullanıldığını düşünür. Bu yüzden de tek bir konsonun morfeme kaynaklık edebileceğine inanır. Ayrıca birçok yazı dilinde genitif morfeminin son konsonunun +n olmasına karşın, bazı diyalektlerdeki +n’li alamorfların +KI

morfeminin eklenmesinden kaynaklanan bir birleşme yoluyla ortaya çıkmış olabileceğini belirtmektedir (Poppe, 1977: 59).

Şçerbak, +In alamorfunu en eski şekil olarak kabul ederken, +nIn şeklini ise eski şeklin modernize hâli olarak gösterir (Şçerbak, 1977: 36).

Baskakov ise morfemin aslî şeklini +n olarak kabul eder ve diğer durum morfemlerinde olduğu gibi kendisinden önce gelen pronominal /n/’den kaynaklı bir genişleme gösterdiğine işaret eder (Baskakov, 1981: 64).

Srebrennikov, hiçbir kanıt göstermeksizin Eski Türkçedeki +n alamorfunun +n’ye dönüştüğünü ileri sürerken, Baitchura böyle bir hadisenin *glottogenesis* kanunlarına göre mümkün olabileceğini öne sürer. Doğal olarak morfemin aslî şeklinin +n olduğunu kabul etmektedirler (Baitchura, 1987: 165).

Deny (1941: 134), Kuznetsov (1997: 232) ve Grönbech (2011: 89) gibi bilim adamları söz konusu morfemin “şey” anlamındaki *neŋ* kelimesinin morfemleşmesinden meydana geldiğini iddia etmektedirler.

Doerfer, morfemi daha farklı bir kökene bağlamaktadır. Genitif ve akuzatifin iç içe girmiş sıkı fonksiyonel ilişkisine dayanarak genitifin, iki farklı (+əG ve +ən) akuzatifin birleşmesinden ortaya çıktığını kabul etmektedir (Doerfer, 1993b: 147).

Tekin, tarihî ve modern Türk yazı dillerindeki birçok örnek üzerinden, genitif morfeminin +In olabileceğini öne sürdükten sonra /n/’li formların türlü morfemlerin etkisi ile ortaya çıkan yeni şekiller olduğunu çeşitli örneklerle açıklar (Tekin, 2013b: 289-290).

Erdal, +nXn alamorfundaki ilk konsonun çok eski bir dönemde pronominal /n/ kalıntısı olarak aktarılmış olabileceği görüşü üzerinde durmaktadır (Erdal, 2004: 168).

Yukarıdaki görüşler ışığında genitif morfeminin mevcut iki probleminin olduğu ortaya çıkmaktadır: İlki kaç sestten oluşan bir alamorf olduğu ve diğeri bu alamorfun son foneminin durumu. Genel olarak morfemin tek sestten oluştuğu kabul görmektedir. Alamorfun son konsonunun ise morfolojik ve fonetik hadiseler sonucu ortaya çıkan ikincil şekiller olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

1.3.1.2.1. Rekonstrüksiyon: I. Adım

1.3.1.2.1.1. TT. ve AnAğ.

TT.'de genitifin oldukça fazla alamorfu bulunmaktadır. Öncelikle standart dilde söz konusu morfem, fonolojik koşullu olarak kullanılmaktadır. Vokal ile sonlanan kelimelere +nIn ve +nUn, konson ile sonlanan kelimelere +In ve +Un koşullu alamorflar eklenmektedir: *Gazeteyi aldı, katladı, **ceketinin** dış cebine koydu. Otomobille çöllerde birbirlerini kovalıyorlar; öyle ki, **dünyanın** yüzü bunlara dar geliyor. Fakat **değirmenin** açık bahçesine girmeğe cesaret edemezdim. Önde Nuriye Hanım yarı sendeleyerek, arkada o, kendisinden bezgin, **çamlığın** ücra ve gölgelik yerlerine doğru yürüdüler. Şinasi Bey **salonun** ortasında durdu.* (Korkmaz, 2014:285-286). Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi genitif genel olarak isim tamlamaları kurmaktadır. Fakat kurulan bu tamlamaların bazen eksiz olabileceği durumlarla da karşılaşılmaktadır. O hâlde genitiften bahsedilirken morfemsiz bir hâlden de bahsetmek gerekecektir: *Yağmur sicim gibi yağıyor, sokaklardan **çamur dere**leri akıyordu. Sabaha karşı **diş ağrısı** diner gibi oldu. 1914'te **İstanbul havası**, Enver'le kaplı, onunla aydınlık, onunla kapanıktı* (Korkmaz, 2014: 287).

Standart dilin dışında AnAğ.'da alamorflar yine fonolojik koşullu olarak kullanılmaktadır. Ancak morfemin daha farklı şekillerine de tesadüf edilebilir. Vokal koşullu alamorflar +nIn ve +nUn'un yanında +nIn ve +nUn; konson koşullu alamorflarda +In ve +Un'un yanında +In ve +Un; Art. **Çuvalların** ağzını tikiyer. Kast. **Adamın** iki ölü var imiş. Muğ. Bu **gülün** sâbı neredi deyuru. El. **Kimsenin** matarasından alıp da içmezdi. Ant. Çenesi **çekilesicenin** durmadan çenesi işler. Af. Padişahum **şunun** saçı böle güzâl, kândi daha nasıl güzâl. (Buran, 1996: 62-69).

Vokal ve konson koşullu genitif alamorfları yaygın olmasına karşın tıpkı Doğu Türkçesinde görülen tek şekilli, koşulsuz genitiflere AnAğ.'da da tesadüf edilmektedir: Küt. *Garşısına geçer gelin**inin**, ondan sora ellern**inin** şu bileklerine gadar gına yakāla.* Siv. *Gız gelir, hamam ayağ**ının** ucunu vurir.* Çank. *Hocanın birisi eşşân gulagn**ının** biri olmasaydı ben alırdım demiş.* (Buran, 1996: 71). Ancak burada 3. teklik iyelik morfemlerinin düşmesinden kaynaklanan düzensizlik ortaya çıkmış olabilir.

Özellikle Doğu Karadeniz ağızlarında vokal uyumu da yer yer bozulur. Bu durum EAT. dönemindeki karakteristik yuvarlaklaşma eğilimini akıllara

getirmektedir: Tra. *Geminun* ateşçisi. Riz. *Mağallenun* yabancisiyim. Çank. *Hocanun* birisi eşşān gulagnın biri olmasaydı ben alırdım demiş. Riz. *Ayrıldı ordan getti bir ağaçun* dibine. Tra. *Senun* yüzünen. (Buran, 1996: 65-74).

Hemen hemen bütün bölgelerdeki ağızlarda oldukça farklı genitif alamorfları görülmektedir. Bu alamorfların fonolojik hadiseler sonucunda oluşmuş yeni alamorflar oldukları açıktır. Aşağıdaki örnekler ağızlardaki yeni alamorfların ne kadar çeşitli olabileceğini gösterebilir: Küt. *Allān* (<Allahın) emrinnen peygamberiñ gavlinen gızın hoşumuza getdi. Çank. *Çıhaydım uca dān* (<dağın) başına. Uş. *Çocuun* (<çocuğun) odaları döşenir. Zon. *Gız kendiniy* (<kendinin) mendilini görüncü yırtaklaya. Kars. *Garpızı keserken çakadır, garpızığ* (<karpuzun) içine girdi. Ant. *Aynı babayıy* (<babaın) oğlusun demiş. (Buran, 1996: 65-75).

AnAğ.'da morfemsiz genitive de sıkça rastlanılmaktadır. Bu şekillerin çokluğu genitifin işlekliliği ile yakından ilgili olup, morfemsizliğin de genitif fonksiyonunu ortaya çıkarabileceğinin göstergesidir: Kars. *Amcam oğlunu ben yolcu etmeğe gidirim*. Erz. *O işde benim görümüm oğlu*. Bit. *Sabah ōlu kahelle gidelle babalari evine*. Tra. *Pān da senun kibi bir padişah kızıyım*. (Buran, 1996: 63-64).

Fonksiyonlar	
İlgi	<i>Haydar Bey'in karısının rengi uçmuş, elleri titriyor, kızı baygınlıklar geçiriyordu.</i>
Aitlik	<i>Bu Yusuf, hanımın süt ninesinin oğludur.</i>
Bütün	<i>Sığırların hapsini bālaya, orta yerlerine gendü yatıya.</i>
Parça	<i>Lafumun birisi şudur demiş.</i>
Edat	<i>İrica etdiler bunun üzerine arhadaşlarnan barabar gahduh.</i>
(Korkmaz, 2014: 289) (Buran, 1996: 96).	
Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev	

alabilmektedir.

1.3.1.2.1.2. AzT. ve Ağ.

AzT., İAT., KarAzT. ve GünAzT.'de genitif, vokal ve konson koşullu alamorflarla sağlanmaktadır. Konson ile sonlanan kelimelere +In ve +Un; vokal ile sonlanan kelimelere +nIn ve +nUn: *Səkinənin üzündə, galannun ardı, quzunnun sahibi, gözünnün gabağında, paltaruznun boynı çirk olmaz, uşağnun papağı, şəhernin çırağları* (Kazımov, 2010: 65) (Sarıkaya, 1998: 218) (Karaman, 2011a:181). ErmT.'de genitif morfemi aynı formlardaki alamorflarla yaşamaktadır: *Ölənnərin arasına giridik. Otuz nəfərə kimi mənim qaynımnun balalarıda. Bir de oğulluğum kişinnin oğlu, ordadı. Min doqquz yüz əllinci ildə həməən bu mənim qardaşımıdı, erazdan rayonunnun təkəli kəndinnən* (Karaman, 2011b: 77-79).

AzT. ve ağızlarında tıpkı TT.'de olduğu gibi morfemsiz genitif yapıları da sıkça kullanılır: *ahşam yığıncağı, gâmiş balası, emişdirmek havası, maşın həvəskarı* (Kazımov, 2010: 66) (Sarıkaya, 1998: 218). Mirzəzadə, morfemsiz genitif yapısının AzT.'de oldukça yaygın olduğunu bildirir. Hatta 16. ve 17. yüzyıldaki nesir edebiyatına ait eserlerde oldukça sık kullanıldığını, bu sebeple bu yüzyılların karakteristik özelliği olarak anılabileceğini ileri sürmektedir (Mirzəzadə, 1962: 77).

Özellikle GünAzT.'de söz konusu morfemin dudak uyumunu bozan ve EAT. dönemindeki arkaik kullanımları hatırlatan düzensiz alamorfları mevcuttur: *galannun dörd bir yanı, narnun yarısı* (Sarıkaya, 1998: 218).

Fonksiyonlar	
İlgi	<i>Qulağı ərin<u>nin</u> təmkinli, ahəngdar sesinde olan Səkinə<u>nin</u> üzündə taleyindən razı bir ifadə vardı.</i>
Aitlik	<i>Yar<u>nun</u> saçları tək qaraydı gecə.</i>
Bütün	<i>Galan<u>nun</u> dörd bir yanında gördilər.</i>

Parça	<i>Ayı daş<u>ın</u> parçalarını yomalayır.</i>
Edat	<i>Sen<u>in</u> kimi əziz konak üçün de koyun kəsməyəcəyik.</i>
(Kazımov, 2010: 63-140) (Sarıkaya, 1998: 218). Bu funksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.3.1.2.1.3. GT.

GT.'de morfemsiz genitif yapısının yanı sıra koşullu genitif alamorfları kullanılmaktadır. Konson ile sonlanan kelimelere +In ve +Un; vokal ile sonlanan kelimelere +nIn ve +nUn: *Çalışkan kuşun yuvası verilirmiş. Çiy güşmüş gülä benzer yarimin yanakları. Hep bu vakıt ölünün evindä toplandılar hasımnarı. Tunanun kavakları titrär yaprakları.* Ayrıca bazı ses hadiselerinden dolayı +An şeklinde yeni bir alamorfun kullanıldığı da tespit edilmektedir: *uşaan imesi, bu diräün dolayınında* (Özkan, 1996: 122).

Fonksiyonlar	
İlgi	<i>Göktän düştü bir kartal yimmirtası yeteen<u>in</u> üstünä, da kırıldı.</i>
Aitlik	<i>Da aldı yılaçlarını, gitti Filib<u>in</u> memlekettinä hem gezdi yerdä, baaradı: "yılaç alın".</i>
Bütün	<i>O büyük padişahı hepsin<u>in</u> harcını toplardı.</i>
Parça	<i>Avşama yak mumları da gelecek sana bir kartal, görünecek kafası aslan, kanatları biri altın, biri gümüş, da o gelecek büyük gürültüynän.</i>
Edat	<i>Bir yerdä da peeda oldu çingenelär, da onlar<u>ın</u> arasından ayırdılar kırk kişi</i>
(Uçkun, 1998: 762-766) (Uçkun, 2000: 386).	

Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.

1.3.1.2.1.4. TkmT. ve Ağ.

TkmT.'de vokal uyumuna bağlı fonolojik koşullu olarak +In, +Uη ve +nIn, +nUη kullanılır: *Hakıki türkmön halısınu düşögü gızıl bolmolı. Elli manadu arka yüzünnö Türkmönüssanu gerbi, şeyle hem gadımı yadıgärliklerinin biri yerleşdirilen. Pagtanu göwrümü kiçelyär, hem-de ol gowı yerleşyär. Daşarda bolso şemalu güwwüllüsü güçlönüp, öyü iranması artyardı. Clark'ın verdiği bilgilere göre TkmT.'nin yazı dilinde nadir de olsa +η alamorfunun da genitif olarak kullanıldığı tespit edilmiştir: *kakanη kıızı, ejänη kıızı*. Morfemsiz genitif şekilleri diğer Oğuz yazı dillerinde olduğu gibi TkmT. için de oldukça yaygındır: *çilim tüssösü, derya suwı, gije yarı, demirkazık yeli* (Clark, 1998: 117-121).*

Özellikle Hasar diyalektinde genitifin ikincil alamorfları dikkat çeker: *gapınu~gapıny, tilkinin~tilkiniy, onunu~onuy*. Memmedinu~Memmediy. Ersarı, Sarık, Salır, Göklen, Yomut, Çovdur ve Alili gibi Türkmen diyalektlerinde vokal uzunlukları karşısında fonolojik koşullu +η alamorfu kullanılmaktadır: *hazınu, arçanu, deryanu, sonanu*. Söz konusu alamorf Günbatır ve Yomut diyalektlerinde /k/ ile sonlanan kelimelerde çeşitli hadiseler sonucu görülmektedir: *çeleginu~çelenu, köyneginu~köyneu, eşeginu~eşşenu* (Berdiyev-Kurenov vd., 1970: 247-251).

Diğer bir kısalmış alamorf ise Anev diyalektinde kullanılmaktadır. Bu alamorf sadece vokalden oluşan +I ve +U formudur: *dıvarınu~dıvarı, itinu~iti, şununu~şunu* (Berdiyev-Kurenov vd., 1970: 251).

Fonksiyonlar	
İlgi	<i>Pagtan<u>u</u> göwrümü kiçelyär, hem-de ol gowı yerleşyär.</i>
Aitlik	<i>Daşarda bolso şemal<u>u</u> güwwüllüsü güçlönüp, öy<u>ü</u> iranması artyardı.</i>
Bütün	<i>Has gızık yeride, şol baylıg<u>u</u> hemmesi Orazbibini<u>u</u> maşgalasına değışli.</i>

Parça	<i>Hökümöt işgärlerini<u>ni</u> birnäçesi işden boşodull.</i>
Edat	<i>Bu gızıklı sıyahatlar dişe siz<u>in</u> üçünnür.</i>
(Hanser, 2003: 58-59) (Clark, 1998: 117-411). Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.3.1.2.1.5. HT.

HT. ve ağızlarında çeşitli fonolojik koşullu genitif alamorfları mevcuttur: *allarinin töyi, allarini birmaqları, senin gezi, onin kimi, muni gözü* (Doerfer, 1993: 305-361). Bu örneklerde görüldüğü gibi morfemin son fonemindeki değişimler, alamorfik çeşitlenmeyi artırmaktadır. Muhtemel değişim Anağ.'daki şekiller de göz önünde bulundurularak şu şekilde olabilir: /ŋ/>/g/>/y/>Ø. Ayrıca HT.'deki birçok örnekte konson uyumunun gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Kuç. ağızında ise yukarıda görülen değişimin tam anlamıyla bütün örneklerde görüldüğü ortaya çıkmıştır: *şahi huzurina, houzi kânârında, çéşmäni üstindä, dârvâzani işginä* (Özden, 2014: 86).

1.3.1.2.1.6. ITT.

ITT.'de fonolojik koşullu alamorflar görülmektedir: *Hepsi Allahın emri, bunun kimin na-necib, bir köyün agası, kurtun adı yamandı.* Yine morfemin ikincil şekilleri olduğu anlaşılan farklı bir alamorflar tespit edilmiştir: *senuv gibi dolamaç, çohları senuv gibi* (Bayatlı, 1996: 10-369). Alamorfların dudak uyumlarının istikrarsız olduğu anlaşılmaktadır.

Fonksiyonlar	
İlgi	<i>Buna da razı olmaz, hegben<u>in</u> yanı dolmaz.</i>

Aitlik	<i>Ne rakib<u>in</u> şerrinnen, ne ölümnen hürk Türkman!</i>
Bütün	<i>At diyer acı, tohı; Ümrü<u>in</u> azı çohı.</i>
Parça	<i>Bir gün köylü<u>in</u> biri ölmüşken oldı dirri.</i>
Edat	<i>Kuyyu<u>nun</u> üzerinde ahşama dek kaldılar.</i>
(Bayatlı, 1996: 1-44). Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

1.3.1.2.1.7. ST.

ST. ve ÇinS.'de Genel Türkçeye ait genitif ve +ki morfemlerinin birleşmesi ile oluşan +nigi / +nige alamorfları kullanılmaktadır. Bu yönüyle Güneydoğu ve Kuzeybatı diyalektlerindeki kullanımlarla ortaklaşır. Bunun dışında +nI ve +Iı alamorfları da kullanılmaktadır: *Salarnnigi ogulu. Pir kişinige kölegini ugramış. Ehmeh verse, izini õsına ag un ehmehc'uh veımeş. Meni husagım. İnci ogulun kiını togrıc'ānā yıglamış.* Ayrıca ST.'de morfemsiz genitif ve hatta morfemsiz ve iyeliksiz formlar da sıkça görülmektedir: *Süd gaymah, kakası yanına, goy bagrä, bārmah ornä* (Mehmet, 2014: 85-86) (Mehmet, 2012: 93).

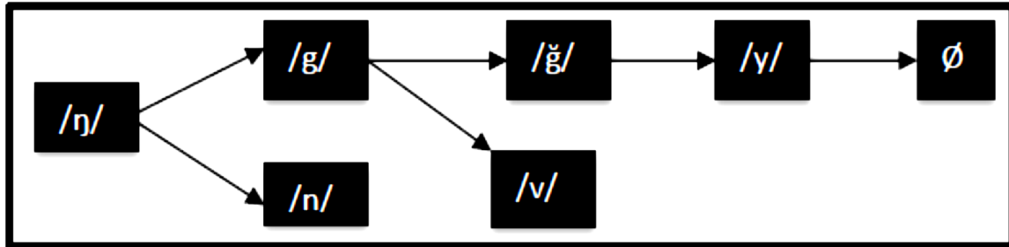
Fonksiyonlar	
İlgi	<i>Eñgu c'üc'c'eler peg<u>nige</u> yān a apāmiş.</i>
Aitlik	<i>Vārc'eler kişic'uh<u>nige</u> öyina paşlaç pāmiş.</i>
Bütün	<i>İşkısı ta husağı toımiş.</i>
Parça	<i>İnci törbet pir-<u>ni</u> işına Kozkur-oglanne kommiş.</i>
Edat	<i>Masembu kuş-<u>ni</u> arkasına usalmış</i>

(Mehmet, 2014: 85-90).

Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.

Modern Oğuz yazı dillerinde genitif, oldukça fazla alamorfik çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilikten bazıları aslî iken bazıları ikincildir. AnAğ.'daki *ayağınn ucunu*, *gulagınn biri* gibi örneklerde koşulsuz alamorflar gibi görünse de aslında 3. teklik iyelik morfeminin kaybıyla geriye kalan pronominal /n/ ve +In alamorfunun kaynaşması sonucu ortaya çıkan bir formdur. Dolayısıyla tek şekilli bir alamorfтан söz etmek mümkün değildir. AnAğ.'da ve GT.'deki *Allān* (<Allahın) *emrinnen*, *dān* (<dağın) *başına* ve *uşaan* imesi, *bu dirāün dolayınında* gibi örneklerde görülen yeni şekiller, kelime ortasında yer alan semi-vokallerin kaybı ve bu hadiseden doğan uzunluklar yüzünden ortaya çıkmıştır. Hatta TkmT. ağızlarında artık bir kurala bağlanarak /K/ fonemlerinden sonra ortaya çıktığı ileri sürülmüştür: *çelegin~çelen*, *köynegin~köynen*, *eşegin~eşşen*. Oysaki bütün bu örneklerde sadece +In alamorfu kullanılmıştır.

Bütün tarihî Türk yazı dillerinde tanıklanabilen genitif alamorflarından bazıları ise bugünkü modern Oğuz yazı dillerinde değişikliğe uğramıştır. AnAğ., TkmT. ağızları ve ITT.'deki *kendiniy mendilini*, *garpızığ içine*, *babayıv oğlusun*, *gapınun~gapıny*, *tilkinin~tilkiniy*, *onun~onuy*, *Memmedin~Memmediy*, *senuy* gibi dolamaç, *çohlari senuy* gibi gibi örnekler arkaik olan temel +nXj alamorfunun son konsonunun bölünmesi (split) ile ilgili olabilir. Bu durumda alamorfun fonolojik değişim sürecini tayin etmek mümkün olabilecektir:

Bu fonolojik gelişim aşamalarına göre AnAğ. ve TkmT. ağızları gelişimin ileri, safhalarını temsil etmektedirler. ITT.'de ise farklı bir koldan ilerlemektedir. Ayrıca

aşamanın son noktası olan konsonun kaybolma durumu HT. görülmektedir: *allarini* *birmaqları*, *muni* gözü. Konsonun alafonik çeşitlenmelerinden biri de ilk bölünmede ortaya çıkan /n/’li şekillerdir. Bu şekiller sıklıkla AnAğ. ve AzT. ağızlarında sıklıkla görülmektedir. Yukarıdaki alafonik çeşitlenmelerin bütün safhalarını modern Oğuz yazı dil ve diyalektlerinde takip edebiliyoruz:

+nX η → +nXg (AnAğ. ve TkmT. Ağ.) → +nXğ (AnAğ. ve TkmT. Ağ.) → +nXy (AnAğ. ve TkmT. Ağ.) → +nX (HT.)

+nX η → +nXg (AnAğ. ve TkmT. Ağ.) → +nXv (ITT.)

+nX η → +nXn (AnAğ. ve AzT. Ağ.)

Bu şekilde morfemin bütün alamorflarının oldukça yeni ve ikincil şekiller olduğu düşünülebilir. Bu yüzden, yukarıdaki şekilleri farklı formlar olarak kabul etmek doğru olmayacaktır.

EAT. döneminde –aşağıda görüleceği üzere- morfemin düzenli ve uyumsuz yuvarlak şekillerine rağmen, modern yazı dillerindeki bu çeşitliliğin sebebinin yakın zamanlarda aranması gerekmektedir. Söz konusu dönemin ardından yazı dili olarak ortaya çıkan Osmanlı Türkçesi, genitifin alamorfik çeşitliliği hakkında çok ciddi bilgiler verebilmektedir. Öncelikle şunu söylemek gerekir ki Doğu Türkçesinin aksine Batı Türkçesi daha ilk metinlerinden itibaren koşullu alamorfları kullanmaya başlamış ve bu zaman içerisinde bugüne gelinceye kadar istisnasız bir düzene kavuşmuştur. Bu sebeple koşullu alamorflar üzerinde herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır.

Kartallıoğlu, morfemlerin dudak uyumu hakkındaki yazısında, 16., 17., ve 18. yüzyıllarda genitifin uyum oranının sırasıyla %5, %30 ve %83 olduğunu göstermiştir (Kartallıoğlu, 2008: 463). İstatiksel olarak verilen bu uyum oranı, EAT. dönemindeki yuvarlak biçimlerin azaldığını ve alamorfik çeşitlenmenin daha bu yüzyıllarda başladığını göstermesi açısından önemlidir. 16. yüzyıla ait Fatih’in yarlığında durum biraz daha farklıdır. Metin söz konusu morfem bakımından tam bir Doğu Türkçesi yazım geleneğinin özelliklerini göstermektedir. Genitif koşulsuz ve düzenli olarak +nİ η ’dır. Ancak metnin satır aralarında yer alan Arap harfli kısımlarda yuvarlak bir şeklin önemli bir örneği verilmiştir. Uygur harfleri ile yazılan *beğün* örneğine karşı aynı kelime Arap harfli *beğün* şeklinde yazılmıştır. Bu uyumsuz bir

alamorf olsa da dönemdeki durumu göstermesi açısından oldukça kıymetli bir örnektir (Arat: 1939: 296).

Meninski'nin verdiği malzemedan hareket eden Tulum, gösterdiği örnekler üzerinden alamorfları genellikle dar vokalli verirken, uyumun gerçekleştiği *bunun*, *yolun* gibi örnekler dışında *bozun*, *mansurun* gibi uyum dışı örneklerden de bahseder. Dudak uyumu için imlânın donduğunu ve artık tek şekilli yazımdan kaynaklanan uyumsuzluğun gerçekleştiğini söylese de (Tulum, 2011: 196) buradaki örnekler 17. yüzyılda morfemin uyuma başladığını göstermektedir. Buna karşılık 17. yüzyıla ait Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde uyumun daha da ilerlediği görülmektedir. Hatta istisnalar olsa dahi uyumun %90 oranında gerçekleştiği anlaşılır (Develi, 1995: 116). Dolayısıyla bu yüzyılda uyumdan söz etmek kesin olarak mümkün görünmektedir ve bu uyumun bir önceki yüzyılda başlamış olabileceği akla gelmektedir.

Genitifin neredeyse 17. yüzyıldan modern Oğuz yazı dilleri ve diyalektlerine kadar olan süreçteki durumu, alamorfik çeşitliliğe sahip, uyumlu ve koşullu bir morfem görünümü sağlamaktadır. Şu ana kadar özellikle yukarıda verilen AnAğ. ve AzT. ağızlarında görülen uyumsuz yuvarlak şekilleri 16. yüzyıldan kalma daha arkaik şekiller olarak kabul etmekten başka bir çözüm görünmemektedir. Bütün bunlar dışında ST.'de görülen +nigi, +nige gibi farklı şekiller, iki farklı alamorfun birleşmesinden kaynaklanmış olabilir. Benzer şekillerin Moğolca ve Tunguzcada olduğu bilinmektedir. Hatta böyle yapıların genitif ve +KI alamorfunun birleşmesinden meydana geldiği yönünde görüşler vardır (Poppe, 1977: 58). Ayrıca Doerfer'in genitifin kökeni hakkında yukarıda verilen düşüncesi de (Dorfer, 1993b: 147) unutulmamalıdır.

REKONSTRÜKSİYON I. ADIM		
Yazı Dili/Diyalekt	Morfem	Fonksiyon
TT.	+In, +Un, +nIn, +nUn, Ø	
AnAğ.	+In, +Un, +In, +Un, +IG, +UG, +nIn, +nUn, +nIn, +nUn, +nly, +nUy, +n, Ø	<i>ilgi, aitlik, bütün, parça,</i> <i>edat</i>
AzT.	+In, +Un, +nIn, +nUn, Ø	<i>ilgi, aitlik, bütün, parça,</i>

Ağ.	+In, +Un, +nIn, +nUn, Ø	<i>edat</i>
GT.	+In, +Un, +An, +nIn, +nUn, Ø	<i>ilgi, aitlik, bütün, parça, edat</i>
TkmT.	+In, +Un, +nIn, +nUn, +n, Ø	<i>ilgi, aitlik, bütün, parça, edat</i>
Ağ.	+In, +Un, +nIn, +nUn, +nIy, +nUy, +n, +I, +U, Ø	
HT.	+In, +Un, +nIn, +nUn, +nI, +nU, +I, +U, Ø	-----
ITT.	+In, +Un, +Uv, +nIn, +nUn, Ø	<i>ilgi, aitlik, bütün, parça, edat</i>
ST.	+nigi, +nige, +nI, +In	<i>ilgi, aitlik, bütün, parça, edat</i>

O hâlde I. adımda;

REKONSTRÜKSİYON I. ADIM						
TT. ve Ağ.	AzT. ve Ağ.	TkmT. ve Ağ.	GT.	ITT.	HT.	ST.
+In, +Un, +In, +Un, +IG, +UG, +nIn, +nUn, +nIn, +nUn, +nIy, +nUy, +n, Ø	+In, +Un, +nIn, +nUn, Ø	+In, +Un, +nIn, +nUn, +nIy, +nUy, +n, +I, +U, Ø	+In, +Un, +An, +nIn, +nUn, Ø	+In, +Un, +Uv, +nIn, +nUn, Ø	+In, +Un, +nIn, +nUn, +nI, +nU, +I, +U, Ø	+nigi, +nige, +nI, +In

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere modern Oğuz dil ve diyalektlerinde eş ve art zamanlı bir karşılaştırma ile ortaya konan bu alamorflardan ortaya çıkabilecek bir ***+(n)X_n** pre-morfu rekonstrükte edilebilir. Çünkü *çoğunluk* ve *yönlülük* ilkeleriyle doğru orantılı olarak yukarıdaki alamorfik çeşitliliğin neredeyse tamamının yeni ve ikincil olabileceği göz önünde bulundurularak anlaşılmıştır. Ayrıca iç rekonstrüksiyonun kendi içerisinde kendini doğrulama ilkesi yönünden 17. yüzyıl ve öncesindeki formlar bu çıkarımı doğrulamaktadır. Yani eş zamanlı metodun art

zamanlı metot ile örtüştüğü görülmektedir. Bu açıdan fonolojik uygunluğa dikkat edilirken Oğuzcanın tipolojisi de önem kazanır.

Taranan bütün modern yazı dili ve diyalektlerinde ve 17. yüzyıla kadarki metinlerde genitifin morfemsiz olarak sıkça kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durum da genitifin daha eski dönemlerde de morfemsiz kullanımının var olabileceğini gösteriyor. Çünkü Baberg'in morfemli genitif yapılarında morfemlerin kaybolmaya eğilimi olduğu düşüncesi (Boberg, 2007: 4) Türk dilinin daha ilk metinlerinde görülen morfemsiz yapıların daha eski olabileceğini düşündürmektedir. O hâlde Türk dilinin her döneminde var olduğuna şüphe olmayan morfemsiz yapılar Ana-Oğuzca için de geçerlidir ve rekonstrüksiyonun ilk adımında da yer almalıdır.

Rekonstrükte edilen $*(n)X\eta$ morfeminin “morfolojik rekonstrüksiyon” metoduna uygun olarak fonksiyonlarının değerlendirilmesi gerekmektedir. İlk kısımda verilen modern yazı dillerinin fonksiyonlarından hareketle söz konusu morfemin ortaklaşan fonksiyonları şunlardır: *ilgi, aitlik, bütün, parça ve edat*. Bu fonksiyonların tamamı ortak olduğu gibi, bunlar dışında başka bir fonksiyon tespit edilememiştir. Bu durum, morfemin fonksiyonel olarak kapalı ve katı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla söz konusu yazı dillerinde temel olarak rekonstrüksiyon ilkelerinden *çoğunluk* ve *yönlülük* ilkelerine göre I. adımda genitif ve temel fonksiyonları şu şekilde olmalıdır:

Rekonstrükte Edilen Formun Adı	Rekonstrükte Edilen Form	Rekonstrükte Edilen Formun Ortak Fonksiyonları
<i>Genitif</i>	\emptyset <i>Vokal koşullu +Xη</i> <i>Konson koşullu +nXη</i>	<i>ilgi, aitlik, bütün, parça,</i> <i>edat</i>

1.3.1.2.2. Rekonstrüksiyon: II. Adım

KıpT.'de genitif alamorflarının istikrarlı olmadığı görülmektedir. Koşullu alamorfların kuralsız bir şekilde kullanıldığı örneklere sıkça rastlanılmaktadır. Ayrıca genellikle dar vokalli kullanım görülse de bazı örneklerde yuvarlak vokalli kullanımlara da tesadüf edilir. Bu durum mevcut literatürde Oğuzcalaşma olarak karşılık bulmaktadır. Bunlar dışında morfemsiz kullanımlar da oldukça fazladır. GÜT.'de istikrarsız alamorflar: *ademînin* aşu, *ağaçnuu* dahil, *yigitnin* fülûsı, *bahtu*, *buyrukun*, *gülin/gülnin* (Karamanlıoğlu, 1978: 7-176). İM.'de +nIn ve +nU: *ahşamnuu* ahır vaktı, *bileknin* buçukından, *küfrnin* artmakı, *kişinin*, *teyrinin*, *kulnuu*, *kimnüü* (Toparlı, 1992: 54-82). CC.'de koşullu alamorflar görülmez. Morfemin vokalleri de genellikle düzdür: *eyernin*, *katnuu*, *munu*, *teyrinin*, *tamuhnuu*, *töşeknin* (Argunşah-Güner, 2015: 94).

Çağatay Türkçesinin son (klasik sonrası) döneminde, farklı bir alamorflar kullanılmaktadır. Bu alamorflar +nI olarak tespit edilmiştir. Bu yeni şekli Eckmann (2013: 69) ve Tulum (2009: 34) gibi bazı araştırmacılar kısalmış genitif yapısı şeklinde adlandırırken, bazı araştırmacılar yine genitif-akuzatif görevsel değişimi (Karahana, 2011) veya farklı bir genitif şekli (Pekacar-Uçar, 2015) olarak kabul etmektedirler. Ancak burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta; Çağatay Türkçesinin karakteristik özelliği olmamasına rağmen genitif alamorflarının yuvarlak şekillerine rastlanılabilirken, bu yeni şeklin sadece dar şekilli alamorflarının örnekleri görülmektedir. Bu hâlde söz konusu alamorfların akuzatif ile fonksiyonel yakınlıktan dolayı nöbetleşme ihtimalleri göz ardı edilmemelidir. Ayrıca bu şekil için başlangıç olarak her ne kadar Çağatay Türkçesi gösterilse de ilk örnekleri, Eski Uygur Türkçesi ve EAT dönemine ait bazı metinlerde görülebilmektedir.

EAT.'de genel olarak çeşitli genitif alamorflarının kullanıldığı bilinmektedir. Öncelikle Doğu Türkçesinde görülen koşulsuz +nXn alamorflarının bu dönem eserlerinde yer yer kullanıldığı gözlemlense de tarihî süreç ilerledikçe yerini fonolojik koşullu alamorflara bıraktığı görülmektedir. Ayrıca vokal uyumunun da başlangıçta gerçekleştiği ve zamanla yuvarlaklaşma sonucu bozulduğu görülmektedir.

Bu dönemde genitif alamorfları kadar morfemsiz genitif yapıları da sıklıkla kullanılmaktadır. Morfemsiz yapılar için örnekler verilmeyip yapılara sonuç kısmında genel olarak değinilecektir.

KY.'de vokal uyumuna bağlı olarak +İ_ŋ, +U_ŋ, +nİ_ŋ ve +nU_ŋ kullanılmaktadır. Ancak uyumun bozularak yuvarlaklaşmaların görüldüğü örnekler de bir hayli fazladır. Ayrıca bazı örneklerde koşullu alamorfun düzenli kullanılmadığı görülmektedir: *direklerin_{İŋ} dübinde*, *birin_{Üŋ} başında*, *etegün_{İŋ} altına*, *halil_{İŋ} oğlu*, *kudüs_{Üŋ} meliki*, *hatun_{Üŋ} elin* (Cin, 2004: 98).

BH.'de alamorflar tamamen yuvarlaktır. Koşullu alamorflar düzenli olarak kullanılmaktadır: *agaç_{Üŋ} köki*, *köjül_{Üŋ} hayırlu işi*, *hurma ağaçın_{Üŋ} fayidesi*, *kim_{Üŋ} birle*, *biren_{Üŋ} düşmanı*, *tañrın_{Üŋ} kabı* (Buluç, 1956: 18-19).

FK.'da çok sınırlı örnek bulunmakla birlikte örneklerin tamamı koşullu alamorftur ve vokal uyumuna bağlıdır. Uyumsuz olarak yuvarlaklaşma hiç bir şekilde görülmemiştir: *an_{Üŋ} üstine*, *er_{İŋ} karnın*, *bun_{Üŋ} üzere*, *bular_{Üŋ} yarulaşu*, *oğlun_{Üŋ} oğlu* (Tekin, 1974: 17-101).

ÇN.'de düzenli ve koşullu +U_ŋ ve +nU_ŋ alamorfları kullanılır: *cihan_{Üŋ} işi*, *çarhun_{Üŋ} eli*, *Hak_{Üŋ} dostı*, *resul_{Üŋ} sünneti*, *nefs atın_{Üŋ} agzı* (Mansuroğlu, 1956: 51).

SŞ.'de koşullu +U_ŋ ve +nU_ŋ alamorfları kullanılır. Ancak Çağatay döneminde görülen +nI alamorflarına bu eserde de rastlanılmaktadır: *düşmenin_{Üŋ} gürligi*, *İsin_{Üŋ} yolu*, *dirlüg_{Üŋ} ma'nisi*, *mumlar_{Üŋ} nuri*, *sözler_{Üŋ} gözi*, *dünyanı dirligi*, *cannı içi* (Mansuroğlu, 1958: 106).

GN'de düzenli ve koşullu +U_ŋ ve +nU_ŋ: *peygamber_{Üŋ} gönli*, *kullıg_{Üŋ} ilmi*, *bular_{Üŋ} kullığı*, *birin_{Üŋ} tâkati*, *kendün_{Üŋ} hem ayrug_{Üŋ} suçı* (Yavuz, 2000: 491-504).

SN.'de yuvarlak şekilli alamorfik çeşitlilik görülür: *şahun_{Üŋ} tonı*, *anıhtarın_{Üŋ} gussası*, *bülbül_{Üŋ}/gül_{Üŋ}*, *kamun_{Üŋ} içi*, *kişin_{Üŋ} bagrı* (Cin, 2012: 71-81).

MN.'de düzenli ve koşullu +U_ŋ ve +nU_ŋ: *kardaşın_{Üŋ} tâli'iyle*, *ilan_{Üŋ} ögi*, *siz_{Üŋ} tedbirünüz*, *üftâden_{Üŋ} eli*, *iş_{Üŋ} cezası* (Korkmaz, 2017: 106).

YZ.'de dudak uyumu aramaksızın düzenli +U_η ve +nU_η: *kurdun, şehriün, sarayun, tañrınun, kavminün, kimün* (Yıldız, 2008:117).

KBD.'de düzenli ve koşullu +U_η ve +nU_η: *fırâkun odı, uçmagun kapısı, kişinün sini, sevenün* (Ergin, 1951: 303).

YE.'de düzenli ve koşullu +U_η ve +nU_η: *nurnun balkıduğı, âşıkun işreti, münâfıkun gözi, sözünün ma'nisi, pervânenün yuvası, kimün renci* (Tatçı, 1990: 817-822).

DK.'de düzenli ve koşullu +U_η ve +nU_η: *Oguzun ol kişi temâm bilicisi, Oguz kavminnun müşkili, yigidün kara tag yomrısı, obanun ol ucu, derenün içi* (Tezcan-Boeschoten, 2012: 29-43).

Fonksiyonlar	
İlgi	<i>Ol suy<u>un</u> kenarında gül gülistan olmuş.</i>
Aitlik	<i>Ayın<u>un</u> bir şeytan dostı varıdı.</i>
Bütün	<i>Harem içre bu mescid ikidür bil / ikisin<u>ün</u> arasında geçer il.</i>
Parça	<i>Pes ol pencereler<u>ün</u> birisi şehre açılurdı.</i>
Karşılaştırma	<i>Cümle iş<u>ün</u> yigregi birlik durur.</i>
Edat	<i>Yezid süsi it kibi an<u>un</u> dapa akışdı.</i>
(Gülsevin, 2011: 26-30).	
Bu fonksiyonlarda kullanılırken çok defa diğer durum morfemleri yerine de görev alabilmektedir.	

“Karışık dilli” metinler” olarak kabul edilen olga-bolga metinleri genitif hususunda oldukça istikrarlı ve düzenli bir görünüm sağlamaktadır. Anadolu sahası dışında yazılan KY.'de görülen aykırı koşulsuzluk örnekleri dışında taranan bütün

metinlerde genitifin koşullu alamorflarla kullanıldığı görülmektedir. Bu durumda genitifin koşullu olma durumu, Doğu Türkçesinin aksine neredeyse XIII. yüzyıldan beri görülen bir alamorfik durum olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla genitifin EAT. dönemi başlangıcından beri iki koşullu alamorfu vardı: $+X\eta$ ve $+nX\eta$.

Genitifin yuvarlak şekilli alamorfları özellikle KY. ve FK.'da dikkate değerdir. Çünkü bu metinlerde çok defa vokal uyumuna bağlı olarak çekimlenmiştir. Zaten Eski Türkçede genitifin temel koşulu da vokal uyumuydu. Bu anlamda devam niteliği göstermektedir. İlk defa *Behcetü'l-Hadayık fi Mev'izeti'l-Halâik* adlı eserde alamorf daima yuvarlak olarak kullanılmış ve bundan sonra yazılan bütün metinlerde istisnasız yuvarlak şekiller hâkim olmuştur. Özellikle olga-bolga metinlerinden KY. ve FK. vokal uyumu -elbette uyumsuz örnekler de mevcuttur- tarafında iken yakın tarihlerde kaleme alınan BH.'de artık uyumun dışında yuvarlak şekiller tek alamorf olarak kullanılmıştır. Bu durum karşısında anlaşılabilir en önemli mesele FK. ve KY. gibi metinlerin genitif morfemi açısından geçiş aşamalarını çok iyi yansıttıkları olmalıdır. Çünkü yukarıda verildiği gibi KY. aynı zamanda koşullu alamorfların kullanılmasında da ikilik göstermekteydi. Bu açıdan Oğuz yazı dilinde genel olarak kullanılan genitifin oluşum aşaması bu eserlerin yazıldığı tarihlerde gelişmeye başlamış olmalıdır.

Karışık dilli metinlerden sonra 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu sahasında yazı dilinin temellerinin atıldığı metinlerde genitif artık düzenli ve koşullu olarak $+(n)U\eta$ formundadır. Timurtaş, EAT. dönemi üzerinden yazdığı gramerinde bu alamorfların söz konusu yüzyıllarda yuvarlak şekilli olmasını son konsonun (/ŋ/) tesirine bağlamaktadır. Hatta 1. teklik iyelik morfeminin *beniŋ~benüm* şeklinde gelişmesinin, 2. teklik iyelik morfemine analogi yoluyla bulaştığını öne sürerek bütün bunların tamamına dudak konsonlarının sebep olduğunu iddia eder (Timurtaş, 2012: 34). Bu iddia bugüne kadarki bütün çalışmalarda kabul edilmiştir. Ancak bu iddianın kabulüyle ortaya bazı problemler çıkmaktadır: Öncelikle bu yuvarlaklaşma hadisesi neden söz konusu yıllarda gerçekleşmiş veya neden daha önce görülmemiştir? Ayrıca bu hadiseye göre alamorfların yuvarlaklaşması böyle bir fonetik hadiseden doğuyorsa, niçin daha eski dönemlerde dudak uyumuyla beraber görülen yuvarlak şekiller ve dar şekiller vardır? Öyle görünüyor ki genitif alamorfları bu dönemde diğer karakteristik yuvarlaklaşma temayülleri ile analogik bir bağlantı kurmuştur ve tek şekilli kullanımlar bu şekilde yaygınlaşmış olmalıdır.

Harezmi sahasında yazılan eserlerde alamorfların +nİj ve +nUj olarak konson-vokal koşulu olmaksızın kullanıldığı -tabii ki zamirler için sözcüksel koşulluluk devam etmektedir- görülmektedir. Bu alamorflarda dudak uyumu bir düzen içerisinde değildir. Düzensizlik oldukça fazla örnekte görülebilir. Ancak uyumun olduğu yuvarlak şekiller de görülmektedir. HŞ.'de koşullu olmayan (+nİj ve +nUj) alamorflar dikkat çekmektedir. Büyük oranda vokal uyumuna bağlı alamorflar tespit edilmiştir: *kişinîj ışkı, sehernîj hoş nesimi, sözümnüj manası, közümnüj tutyası*. Fakat iki hâlde de uyumu bozan örnekler bir hayli mevcuttur: *köknîj uyatı, sakakımnüj turunçı, fi'ilimnüj tileki* (Hacıeminoğlu, 2000: 51). NF.'de zamirler için sözcüksel koşullu +İj ve +Uj alamorfları dışında düzenli olarak +nİj ve +nUj kullanılmıştır. Ancak vokal uyumundan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Çünkü tıpkı EAT. dönemindeki gibi çok defa yuvarlak şekillerin uyumsuz kullanıldığı görülür: *Ka'benîj perdesi, ewnüj tünluki ama ewüj müñüşü, ta'amnüj mikdarı, karındaşımnüj sandukı* (Ata, 2014: 15-222). KE.'de benzer durum gözlenir: *nuhnüj sözi, ademnüj karnı, köknîj kalınlıkı* (Ata, 1997: 4r-23r). Bu sahada bugüne kadar yapılan çalışmalarda görülen bazı dil hususiyetleri Oğuzcayla ilişkilendirilmektedir. Eski Anadolu Türkçesi için de bu ortaklığın, bir boy ortaklığı olduğu akla gelmektedir (Karahana, 2013: 226). Dolayısıyla EAT. ve Harezmi döneminde görülen bu yuvarlak şekiller ortak diyalektin doğurduğu sonuçlar olabilir. Bu durumun en açık örneği Oğuz-Kıpçak çevrelerinde yazıldığı düşünülen Oğuz Kağan Destanı'nda görülmektedir. Metne oranla oldukça fazla örnekte +nUj şekli görülür: *bedeninüj kamagı, tagnüj adakı, oguz kagannüj canı* (Ağca, 2016: 36). Sözcüksel koşulluluk yine bu metinde de devam etmektedir.

KarT. döneminde vokal uyumunda düzen görülmemektedir. Özellikle yuvarlak vokallerden sonra gelen alamorflar sıklıkla dar şekilli olurken aksi örnekleri de görmek mümkündür. Ayrıca bu alamorflarda koşulluluk durumu değişkendir. Zamirlerden sonra +İj ve +Uj kullanılırken, kelime kök ve tabanlarında +nİj ve +nUj kullanılmaktadır. KB.: *ajunnüj töri, kamugnüj firakı, ernîj sözi, munüj şükri* ama *munüj yöleki, kimîj himmeti, etöznüj evi* (Arat, 2008: 332-1024). Kaşgarlı Mahmud, sözlüğünde farklı bir örneğe yer vermiştir: *tolun ayın yüzi* (Ercilasun, 2015: 362). Bu örnekte hatalı yazım ihtimali olabileceği gibi daha arkaik bir alamorfun kalıntısı da olabilir. Çünkü manzum bir parçada geçen bu örnek daha arkaik bir katmanın göstergesi olabilir.

Geç dönem Uygur metinlerinde düzenli bir şekilde +nInj alamorfu kullanılırken bazen dudak uyumuna girdiği de gözlenebilir. Ancak bu uyum düzenli ve karakteristik değildir. Genellikle düz vokalli kök ve tabanlarda uyumsuzluk gözlenmezken, yuvarlak vokalli tabanlarda uyumsuz kullanımlara aynı metinlerde dahi tesadüf edilebilir: *arhantnuy arhant*, *bilgelernin köñülleri*, *bodunnuy emgekin*, *künnün aynuy idi öngi adırmakı*, *küvrügnin yig başdınkı ünin ama küvrügnün agız içinte* (Kaya, 1994: 89-312), *akıglarnuy iyin üklimeki*, *ikigünün*, *işlemeknin yörügi* (Özönder, 1998: 32-57). Erken dönem Budist metinlerde tıpkı Köktürk yazıtlarında tesadüf edilen biçimler de yaşamaktadır. Örneğin; *maytrinug*, *bayagutnug*, *tengrinig* (Laut, 1986: 73).

Erken dönem Mani metinlerinde tıpkı yazıtlarda görüldüğü gibi koşullu alamorflar kullanılmaktadır. Fakat bu vokal-konson koşulluluğu düzenli değildir. Bu metinleri diğer bütün dönemlerden ayıran yegâne özellik çeşitli alamorfların düzensiz vokalli (+Añ ve +nAñ) bulunmasıdır: *bägnän*, *kişinän*. Söz konusu metinlerden ikisinde uyumu bozacak nitelikte yuvarlak şekiller de tespit edilmiştir: *Vam vagınuy baş*, *ziriftinuy başta* (Erdal, 2004: 168-169). Bu dönemde koşullu kullanımın çok sık olduğunu söylemek mümkündür. Bu koşulu bozan örneklerle beraber alamorfların kullanım çeşitliliği azalmıştır. Anlaşıyor ki genitif, bu dönemden itibaren Doğu Türkçesi olarak adlandırılan diyalektlerin tamamında koşulluluğu yitirmiş ve tek şekilli kullanılmıştır.

Kökt.'de morfemsiz genitif yapılarının yanı sıra düzenli ve koşullu alamorflar kullanılmaktadır. Tekin'e göre bu alamorflar kalınlık-incelik uyumuna dâhil olurken dudak uyumuna girmemektedir: *bägin kädimlig torug at*, *bilgä kaganuy bodunı*, *kül tiginin altunı*, *bayırkunuy ak adgırığ*. Fakat yazıtlarda bir örnekte +Ig ve bir örnekte +In: *türük bodunıg atı küsi*, *bilgä kaganıyn sabın* (Tekin, 2003:106-107). Ağca /ɲ/ ~ /g/ nöbetleşmesi olarak kabul ettiği meselenin, bu dönemde sadece Költigin ve Bilge Kağan Yazıtları'nda bulunduğu ve Tonyukuk Yazıtı'nda görülmediği için diyalektik bir hadise olarak ele alınabileceğini düşünür (Ağca, 2012: 78).

VBT.'de genitif genellikle morfemsiz sağlanmıştır. Tekin'in iddiasına göre sadece iki kitabede morfemli yapılar bulunmaktadır. Buna göre vokal koşullu +n ve konson koşullu +In: *ya'kutun belüwi*, *ahmad aganın ılgıcısı* (Tekin, 1988: 37-38).

Zaten ÇuvT.'de yine aynı alamorflar kullanılmaktadır. Vokal-konson koşullu +n ve +ñ alamorfları vokal uyumuna da sadece kalınlık-incelik bakımından uymaktadır. Konson koşullu olarak kullanılan +ñ alamorfunun /a/ ve /e/ ile sonlanan kelimelerde özel olarak +ñın şeklinde kullanıldığı da bilinmektedir: *şipirñ kaşni vulli, patşan pattir arışlani, yalñ hivel tuhiş yence, laşanñ, inenñ* (Ersoy, 2012: 267).

Rasänen, genitif morfeminin Türk dilindeki en eski şeklinin +n veya +ñ olduğunu ileri sürer. Poppe, bu görüşü kabul ederken Eski Türkçedeki +In alamorfunun bağlantı vokalleriyle birlikte kullanıldığını düşünür. Bu yüzden de tek bir konsonun morfeme kaynaklık edebileceğine inanır. Ayrıca birçok yazı dilinde genitif morfeminin son konsonunun +n olmasına karşın, bazı diyalektlerdeki +n'li alamorfların +KI morfeminin eklenmesinden kaynaklanan bir analogi olabileceğini belirtmektedir (Poppe, 1977: 59). Moğolcada farklı türdeki koşullu alamorflar olarak +yIn ve +Un şekilleri görülmüştür.

Genitif formu, Tunguzcada +ngi iken Mançucada +ni alamorfu bulunmaktadır. Korecede ise oldukça farklı alamorflar görülür: +nñ, +in, +nñ, +ñ ve +n (Choi, 1989: 177-178). Görüleceği üzere Altay dillerinde genitif alamorfları oldukça benzerdir. Bu yüzden Ramstedt ve Poppe gibi araştırmacılar bu alamorfları karşılaştırarak bir +*n (veya +*ñ) proto-morfemi tasarlamaya çalışmışlardır (Poppe, 1977: 59).

O hâlde II. adımda;

REKONSTRÜKSİYON II. ADIM							
VBT. ve Çuvaşça	KökT.	EUT.	KarT.	HzmT.	KıpT.	EAT.	Daha Önce Rekonstrükte Edilen Form
∅ +n, +In ve +n, +ñn, +nñn	∅ +nIn, +In, +Ig, +In	∅ +nIn, +nUn, +In, +Uñ, +nAn,	∅ +In, +Uñ, +nIn, +nUñ	∅ +In, +Uñ, +nIn, +nUñ	∅ +In, +Uñ, +nIn, +nUñ	∅ +Uñ, +nUñ	∅ +Xñ +nXñ

		+A η					
<i>Not: Yukarıda verilen farklı dönemdeki alamorfların vokal-konson koşullulukları belirtilmemiş, sadece alamorfik değerleri gösterilmiştir.</i>							

Türk dilinin en eski dönemlerinden beri görülen genitif yapılarında ortaklaşan tek kısım alamorfların son konsonları olan /n/ ve / η / fonemleridir. Daha önce morfem üzerinde çeşitli çalışmalar yapan araştırmacılar oldukça farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Rasänen ve Poppe, morfemin bünyesinde görülen vokalin bağlantı vokali olabileceğini düşünerek Ana-Altayca için +*n veya +* η tasarlamaktadır (Poppe, 1977: 59). Bu görüş için şu an mevcut en önemli kanıt erken dönem Uygur metinleridir. Bu metinlerde görülen bağlantı vokallerinin geniş vokalli olması ve buna mukabil *bägnän*, *kişinän* gibi örneklerde genitif alamorflarındaki geniş vokalli formlar morfemin iki farklı morfem ve bir bağlantı vokali ile birleşmiş olabileceği fikrini doğurmaktadır. Ayrıca AnAğ. (+n) ve TkmT.'deki (+ η) tek konsonlu örnekler, Çuvaşça ve Yakutçadaki yine tek konsonlu alamorflar (Tekin, 2013b: 289) morfemin bağımsız bir fonemle kullanıldığının da en güzel kanıtları olabilir. Bu örneklere rağmen, Şçerbak (1977: 36) ve Tekin (2013b: 289-290) ise bağlantı vokalinin ayıramadan en eski şeklin +*In olabileceğini düşünür.

Eğer morfemin bünyesinde bir bağlantı vokali bulunduğu kabul edilirse, o zaman ortaya iki ayrı problem çıkacaktır: (a) alamorflarda görülen ilk konsonun mahiyeti ve (b) son konsonun asli şeklinin ne olacağı. Öncelikle Baskakov (1981: 64) ve Erdal (2004: 168) gibi bazı araştırmacılar alamorflardaki ilk konsonun eski bir pronominal /n/ kalıntısı olabileceğini ileri sürerler. Tabii ki burada dayanak noktası olarak gösterilebilecek en önemli kanıtlar zamir çekimleri ve iyelik morfemlerinden sonra kullanılan genitif alamorflarıdır. Bu koşullu kullanımlarda daha önce de görüleceği gibi sadece koşulsuz genitifin (+nX η) kullanıldığı birçok dönemde zamir ve iyelik morfemleri üzerine sadece +X η alamorfları gelmekteydi. Bu durum bir pronominal kalıntısı için çok önemli bir delil sayılabilir. Zaten Róna-Tas, birçok durum morfemini pronominal /n/ ile birlikte rekonstrükte ederek söz konusu fonemin işlevliğini ortaya koymuştur: +*nVG, +*nKA, +*nVn (Róna-Tas, 1998: 73). Yine de genellikle birçok araştırmacı morfemin en eski ve belki ilk şeklinde birinci foneme asla yer vermemişlerdir.

İkinci problem olarak ortaya çıkan morfemin son konsonunun mahiyeti için araştırmacılar ittifakla aynı görüşü benimsemişlerdir. Yani söz konusu morfemin kendisinden sonra gelen farklı morfemlerin etkisi ile art damak konsonuna /ŋ/ dönüştüğünü kabul etmişlerdir (Poppe, 1977: 59), (Şçerbak, 1977: 36), (Tekin, 2013b: 289-290), (Baitchura, 1987: 165). Özellikle genitiften sonra gelen +KI alamorfunun etkisini öne sürmüşlerdir ki bu yapının bir benzerini Tunguzcada (+ngi) ve Salarcada (+nigi) görmek mümkündür. Ancak genitifteki /ŋ/ fonemini böyle bir morfem birleşimiyle izah etmek için yeterli kanıt bulunmamaktadır. Çünkü tarihî Türk yazı dillerinden günümüze kadar ortaya çıkan alamorfik çeşitlilik çok farklı bir seyir izlemiştir.

Altay dillerinden Çuvaşçaya kadar olan geniş yelpazede bir *+n tasarlamak mümkündür. Çünkü sadece *ekonomi* ve *çoğunluk* ilkeleri genitifin rekonstrüksiyonunu kolaylaştırmaktadır. Ancak Köktürkçe dönemi bakıldığı zaman alamorfik çeşitlenme daha farklı bir hâl almaktadır. Bu dönemde pronominal /n/ ve bağlantı vokali dışında yeni bir alamorfik parça olan /ŋ/ fonemi görülmektedir. Eğer Poppe, Şçerbak ve Tekin bu konuda haklıysa Köktürkçedeki +(n)Xŋ alamorfları, Türk dili için yeni şekillerdir. Yani bu dönemden önce farklı morfemlerle birleşerek analogik bir ilişki içine girilmiş olabilir. Dolayısıyla bu ilişki de Köktürkçe döneminden öncesi için mümkün sayılabilir. Bu açıdan yazıtlarda görülen *kaganıŋın sabın* örneğindeki +In alamorfunu daha arkaik bir form olarak kabul etmek gerekecektir. Yine Kaşgarlı'nın verdiği *tolun ayın yüzi* örneğinde de bu alamorfu görmek mümkündür. Bu konuya benzer bir şekilde yaklaşan Ünal, modern Kırgızcanın Eski Türkçedeki /ŋ/ fonemlerini koruduğu hâlde, genitifin +nIn şeklinde olmasını, daha arkaik bir +n alamorfunun etkisine bağlamaktadır (Ünal, 2019: 59).

Buraya kadar olan düşünceler bir yana, yine tarihî Türk yazı dillerinde görülen /g/'li şekiller meseleye bambaşka bir seyir kazandırmaktadır. Köktürkçede *türük bodunıg atı küsi* örneğinde sadece bir kere tanıklanabilen +Ig alamorfu ile başlayan ve erken dönem Budist Uygur metinlerinde tanıklanan +nIg şekilleri genitif üzerine tekrar düşünmeyi zorunlu hâle getirmektedir. Bu durum 11. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir. Ağca'nın verdiği bilgiye göre Kaşgarlı, *Divan*'ında bu şekilde alamorfların kullanımını göstermiştir (Ağca, 2012: 76) ancak son yayınlarda bu alamorf gösterilmemiştir (Ercilasun, 2014). Yarkent dokümanlarında da bu *yirniğ evvel haddi, Bugra beğniğ satmış yir, biziğde kin* (Erdal, 1984: 269-281) gibi

örneklere tesadüf edilmektedir. Erdal, *türük bodunıg atı küsi* örneğini ele alarak bu durumun daha önceki /n/ konsonundan kaynaklanan bir disimilasyon olduğunu belirtir. Yine bu hadisenin akuzatif ilişkisindeki karışıklığı gidermekle ilgili olabileceğini öne sürer (Erdal, 2004: 169). Gerçekten /ɲ/ ~ /g/ nöbetleşmesi olarak görülen bu hadisenin 11. yüzyıldan sonraki Mani ve Budist metinlerde görülmediği, dolayısıyla diyalektik bir mesele olabileceği düşünülebilir. Bu açıdan Ağca, bir Argu özelliği olabileceğine değinir (Ağca, 2012: 78). Ölmez (2010: 211) ve Tekin (1980: 13) ise bu durumun tamamen imla ile ilgili olduğunu iddia ederler. Ancak farklı çevrelerde ve farklı yazı sistemlerinde görülen bu meselenin imlaya bağlanması yanlış bir değerlendirme olmalıdır. Yukarıdaki örnekler üzerinden yapılan çıkarımlardan nöbetleşme, disimilasyon ve belki bölünmeden hangisi olursa olsun yukarıdaki örneklerin ikincil alamorflar olduğu sonucu çıkmaktadır.

Eckmann (2013: 69) ve Tulum (2009: 34) gibi bazı araştırmacılar Çağataycadaki +nI alamorfunun kısılmış genitif demişlerdi. Nalbant, Çağataycadaki +nI alamorfunu ele aldığı yazısında Köktürkçedeki *türük bodunıg atı küsi* örneğinde alamorfun +nIg olduğunu ve /n/ fonemi ile sonlanan kelimedeki ikiz konsonlardan birinin yazıcı tarafından yazılmadığını düşünür (Nalbant, 2018: 23). Yazıtlarda gerçekten böyle bir hadisenin olması çok çeşitli örneklerde görüleceği üzere mümkündür. Ancak bu dönemde kullanılan genitif zaten koşullu olduğu için böyle bir çıkarım yapmaya gerek yoktur. Çünkü konson koşullu alamorflar olarak +In şekli çok defa kullanılmaktadır. Nalbant, bu tek örnekten hareketle başladığı yazısında Mani ve Budist metinlerden ve Kaşgarlı'nın verdiği örnekler üzerinden hareket ederek Çağatay döneminde görülen +nI alamorfunun daha eski bir +nIg alamorfundan geldiğini ve sondaki /g/ konsonunun kaybıyla sonuçlandığını düşünmektedir (Nalbant, 2018: 27-28). Oysa daha önceki bölümde (bkz. 1.3.1.1. Akuzatif) yer alan tartışmalarda da görüleceği gibi böyle bir fonetik gelişmenin farklı sonuçları olması beklenirdi. Yani +nIg > +nI gelişimi iddia edildiği gibi mümkün olsaydı, bir ara form veya düzenli +nU alamorfu tespit edilebilirdi. Kaldı ki Çağatay dönemindeki bütün alamorflar tek şekilli olarak +nI'dır. Hatta daha önce NF.'deki *kavmuñu* cümlesi ve *anamñu* hakkı örneklerinde olduğu gibi düz vokallidir (Eckmann vd., 2014: 56-198). Belki Anadolu ağızlarında sıklıkla görülen +nIg > +nIy > +nI şeklinde bir gelişimden bahsedilebilirdi ancak buradaki ara formu söz konusu dönemde bulmak mümkün değildir. Bu meseleye diyalektik bir şekilde

bakılırsa problem yine çözülemeyecektir. Araştırmacıların pek ele almadığı bir örnek de Oğuzların ilk yazılı belgelerinden bir olan Sultan Veled'in Türkçe şiirlerinde yer almaktadır. Eserde tespit edilen *dünyanı dirligi*, *canını içi* gibi örneklerde de bu alamorfu görmek mümkündür. Fakat bunun diyalekt ile bağlantısının açıklanması söz konusu metnin ait olduğu çevre ile kabul edilemeyecektir.

Türkçenin yazılı dönemlerinden bugüne kadarki geçen süre içerisinde ortaya konulan metinlerden anlaşıldığı üzere genitif ve akuzatif yapıları arasında fonksiyon bakımından ciddi bir geçişkenlik söz konusudur. Bu geçişkenlikte iki durumun da sahip olduğu *belirlilik* (definiteness) görevi belirleyicidir. Yani iki durumda da işaretlenen kavramın belirli olma durumu sayesinde birbirlerinin yerine kullanılabilen iki morfem ortaya çıkmıştır. Zaten, Hopkins hiçbir durum morfeminin özel dar bir fonksiyon ile dil içinde yaşamaya başlamayacağını, dolayısıyla gerçekte durum için gerçek bir ihtiyacın olduğu düşünülmemeyeceğini söyler. (Hopkins, 1918: 48-50). Genitif-akuzatif arasındaki bu geçişkenliğin yanı sıra her iki durum için geçerli olabilecek morfemsizlik yani nominatif durumu da meydana çıkmaktadır. Burada, “morfemli genitif yapılarında morfemlerin kaybolmaya eğilimi vardır” (Boberg, 2007: 4) düşüncesi Türkçe için doğrulanabilir mahiyettedir. Özetle genitif fonksiyonel yakınlıktan kaynaklanan bir biçimde -gerektiği durumlarda- akuzatif ile veya morfemsiz olarak sağlanabilmektedir. Karahan, bu konuyu ele aldığı bildirisinde Türk dilinin çok farklı dönemlerinden verdiği örneklerle morfemlerin eş görevli olmalarından dolayı birbirinin yerine kullanıldığını öne sürmektedir (Karahan, 2011: 7). Eski Türkçe edat çekimlerine göz atıldığında *birle*, *teg*, *üçün* gibi edatlar; *kırkız birle*, *umay teg*, *türük bodun üçün* gibi örneklerde olduğu gibi morfemsiz durumla kullanılabilirken (Tekin, 2003: 150-153), aynı zamanda *bizni birle*, *münü teg*, *anı için* gibi örneklerde olduğu gibi akuzatif ile kullanılmıştır. Ve hatta yukarıda sayılan edatların çok defa *anı birle*, *anı teg*, *anı için* gibi örneklerde genitif durumu ile kullanımı da tespit edilmektedir (Karahan, 2011: 1-2). O hâlde Türk dilinde görülen nominatif-akuzatif-genitif geçişkenliği tipolojik bir özellik olarak diğer birçok dünya dilinde olduğu gibi tespit edilebilmektedir. Ayrıca Ünal, arkaik bir alamorf olarak kabul ettiği +(X)n şeklini hem akuzatif hem de genitif olarak kabul ederek bu görüşü desteklemiştir (Ünal, 2010: 62). Bütün bu kanıtlar göz önünde bulundurulduğunda, Çağatay döneminde kullanılan söz konusu alamorfun akuzatif olabileceği anlaşılmaktadır. Aynı durum yine Sultan Veled'in

şiiirlerindeki *dünyanu dirligi*, *cannu içi* gibi örneklerde de geçerli olacaktır. Benzer bir yaklaşımla Köktürkçedeki *türük bodunıg atı küsi* örneğinde yalın isimlere gelen koşullu akuzatifin, *bilgä kaganıñın sabın* örneğinde ise yine koşullu akuzatifin kullanılmış olabileceği düşünülebilir. Elbette bu iki örnek üzerinde kesin hüküm vermek mümkün değildir. Çünkü dönemlerinde ve yakın dönemlerinde tanıklanabilen başka örnekler mevcut değildir.

Bugüne kadar yapılan rekonstrüksiyon çalışmaları ve morfem üzerinde yapılan örneklerden hareketle şu şekilde bir senaryo kurmak olası görünmektedir: Altay dillerinde görüldüğü gibi +n proto-formu Türkçe için geçerli bir rekonstrüksiyondur. Çünkü bunun en yakın tanıkları yukarıda verildiği gibi Çuvaşça ve Yakutçada doğrudan tespit edilebilmektedir. Birçok araştırmacının düşündüğü gibi Türk dilinin ilk yazılı döneminde görülen alamorflardaki /ŋ/ fonemi Köktürkçe öncesinde farklı bir morfem ile birleşme sonucu ortaya çıkmış ise (ki Türkçenin de dâhil olduğu Altay dillerinde /ŋ/ foneminin karakteristik bir fonem değil birleşik alafon olduğu bilindiğine göre) bu morfem, koşullu olarak +In ve +nIn formunda yaşamaya başlamıştır. Bu koşullu alamorflar farklı fonetik hadiselerle alamorfik çeşitliliğe sebep olmuştur. Bu durum belki bir nöbetleşme, belki bir disimilasyon veya bölünme olabilir. Şayet bu fonemin bir nöbetleşme geçirmesi mümkünse çıkış noktası bakımından en yakın ses yine /g/ olacaktır. Farklı olarak /ŋ/ foneminin bir bölünmeye uğradığı kabul edilebilirse yukarıda yer alan modern Oğuz yazı dil ve diyalektlerinde tespit edilmiş ve tablolaştırılmış gelişim (s. 297), fonemin her safhasını gösterdiğinden bir mikro-tip olarak kaydedilebilir. Doerfer, Halaççada diyalektler arasında farklı alamorfların kullanıldığını bildirerek bunları gösterir: +ī, +īn, +ün, +üy. Ancak bu formlar için genel olarak bir +Uñ alamorfunu teklif eder (Doerfer, 1988: 79-80). Görüldüğü gibi diyalektler arasındaki alamorfik farklılıklar gelişimin en önemli kanıtlarını göstermektedir.

Bütün tarihî Türk yazı dil ve diyalektlerinde görülen sözcüksel koşullu yani zamirlerden sonra kullanılan +Xŋ alamorfunun yanında Köktürk ve erken dönem Mani metinlerindeki fonolojik koşullu alamorflar, zamirler üzerinde daha arkaik bir kullanımın kalıntısını gösteriyor olabilir. Bu durum modern Oğuz yazı dillerinde de karakteristik bir özellik hâlini almıştır. Hatta EAT. dönemi metinlerinde başlangıcından beri koşullu alamorfların kullanılmış olması, Oğuzca için önemli bir delil teşkil edebilir. Zaten Korkmaz, Oğuzcanın ana hatlarını çizdiği eserinde

Köktürk yazıtlarında ve Mani metinlerinde görülen +In alamorfunu, Oğuzca belirtisi olarak göstermiştir (Korkmaz, 2013: 49). Söz konusu alamorfun Oğuzca olduğunu söylemek oldukça güç olsa dahi, Oğuzların sıklıkla kullandığı bir koşulluluk olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü çok farklı çevrelerde de görülebilen bu alamorfu Oğuzcaya bağlamak, ait olduğu çevrelerdeki metinlerde yanlış çıkarımlara yol açacaktır.

Fakat morfemin bünyesinde bulunan bağlantı vokali ile uzun süren münasebeti ve diğer morfemlerle olan analogik ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda daha önce +n şeklinde rekonstrüksiyonu yapılan genitifin en azından Ana-Oğuzca için çok erken olduğu görülmektedir. Oğuzların ilk yazılı belgeleri ve Türk dilinin ilk metinlerinde görülen uyumsuz alamorflar düşünüldüğünde dudak uyumunun sonradan ortaya çıktığı, dolayısıyla morfem bünyesindeki bağlantı vokalinin de dar olması gerektiği görülebilir. Bu dönemlerde dudak uyumuna katılmaması (Tekin, 2003: 106) morfemin dar şeklinin aslı olabileceğini düşündürmektedir. Zaten bazı araştırmacılar, ulaştıkları proto-formda bağlantı vokalini dar göstermişlerdi (Şçerbak, 1977: 36), (Tekin, 2013b: 289-290). Yukarıdaki veriler ve çıkarımlar üzerinden I.-V. yüzyıllar arasında Çuvaşçanın da dahil olduğu Türk dil birliğinde belki bir +n genitifinin bulunması kuvvetli bir ihtimal görünse de ilerleyen zamanlarda bağlantı vokali ile olan sıkı bağı Ana-Oğuzca için kaçınılmaz bir ***+In** pre-morfunu tasarlamayı zorunlu kılmaktadır. Genitif fonemik koşulluluklarında -eğer iddia edildiği gibi- pronominal /n/ ile birleşme olacaksa bunun için bağlantı vokallerinin oldukça eski bir ilişkisi ortaya çıkabilir. Bu şekilde yapılan bir rekonstrüksiyonun dil içi genitif-akuzatif-nominatif geçişkenliği için de elverişli olabileceğini söylemek mümkündür. Genitif ve +nI koşullu akuzatif benzerliği, hatta belki iki alamorfun aynı olması, üstelik morfemsiz yapıların daha yeni ve gelişmiş bir durum olduğunun bilinmesi bu düşünceyi destekleyebilecektir. Ana-Oğuzca için daha önce yapılan bir çalışmada oldukça kısıtlı örnekler ve özellikle ikincil şekiller ele alınarak +(n)In şeklinde bir rekonstrüksiyon yapılmıştır (Bower-Aygen, 2003: 344). Fakat bu sonuca ulaşılabilen için kullanılan örnekler çok kısıtlı, hatta Gagavuzcadaki ikincil örnekler olup alamorfik çeşitlenme neredeyse hiç yer almamıştır. Ayrıca morfem ile ilgili varılacak yargı için Eski Türkçenin dışına çıkılmadığından fonemik değişimler

hakkında bir sonuca ulaşamamıştır. Bu açıdan bu rekonstrüksiyon doğru bir sonuç veremeyecektir.

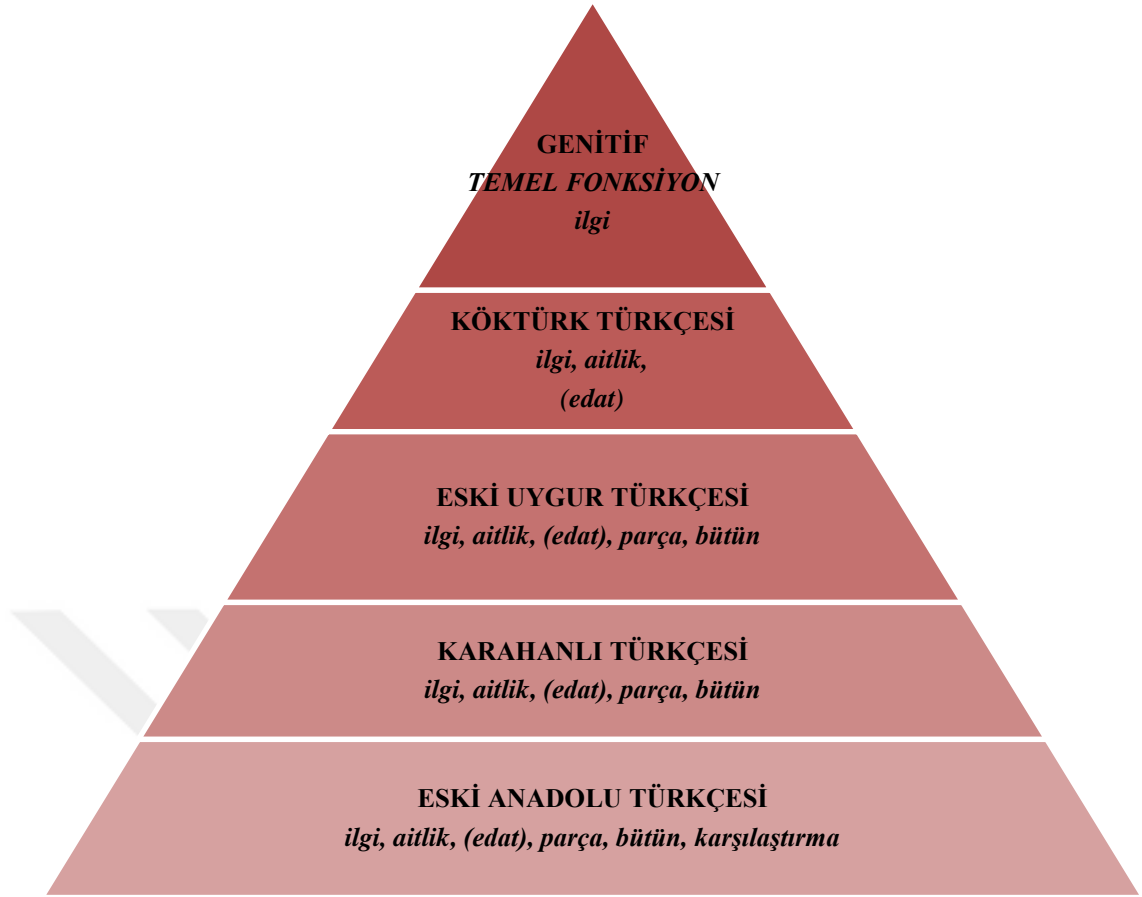
Rekonstrüksiyon I. adımda gösterilen ve bütün ortaklaşan fonksiyonların hepsi EAT. döneminde de tespit edilmektedir: *ilgi, aitlik, bütün, parça ve edat*. Ancak bu fonksiyonlardan *karşılaştırma* fonksiyonunun bu sahada ve *amellernin yigi açlık turur, takı cümle kerimlernin kerimi men turur men* (Eckmann vd., 2014: 265-272) gibi örneklerden de anlaşılacağı gibi Harezmi sahasında başladığı görülmektedir, çünkü daha eski dönemlerde örneklerine rastlanılamamıştır.

Karahanlı döneminde yeni bir fonksiyon ile karşılaşılacakken Uygur döneminde ilk kez genitif *parça* ve *bütün* ilişkilerini göstermek için kullanılmaktadır. Özellikle yazıtlar döneminden sonra bu iki fonksiyon oldukça işlek olarak kullanılmaya başlanmıştır. Aşağıdaki ilk örnek *parça*, ikinci örnek ise *bütün* fonksiyonlarının söz konusu dönemde kullanılmış olabileceğini gösterebilir: *kamagunun bir yanlıg kagrulur busanur köjülleri* (Kaya, 1994: 301), *azunun ükligüluki asılguluki için atı bolmuş* (Özönder, 1998: 45).

Köktürkçe döneminde genitifin en temel fonksiyonlarından ikisi göze çarpmaktadır: *aitlik* ve *ilgi*. İyelik görevinin kişiler dışı kullanımında ilk defa genitifin ortaya çıkması, dolayısıyla sahip olma durumunu iyelik morfemleri dışında genitifin de yüklenmesine sebep olmuştur. *Yigen silig begin kedimlig torug atı, bilge kaganın bodunı, köl tiginin altunun kümüşin* (Tekin, 2003: 106-107) gibi örneklerde iyelik yani sahip olma ilişkisi kurulmuştur. Oysa bu *aitlik* fonksiyonuna sebep olan sahiplik ilişkisi gerçekte kavramlar arasında kurduğu “ilgi”den kaynaklanmaktadır. Kavramlar arasında kurulan bu ilgi, temel olarak önce aitliğe bağlanmış olmalıdır. Daha sonra diğer fonksiyonlara doğru bir genişleme söz konusu olabilecektir.

Bütün bu fonksiyonlar dışında *edat* fonksiyonu daha ziyade sentaktik bir mesele olduğu için bu durumun daha Köktürkçe zamanına kadar götürülebileceği açıktır. Zaten örnekler de bunu gösterir. Ancak bu fonksiyonlar morfemin kendisiyle ilgili olmayıp daha ziyade söz dizimindeki yeri ile ilgilidir.

Bütün bu fonksiyonlar temelinde genitifin fonksiyon gelişim piramidi aşağıdaki gibi olmalıdır:

Morfolojik rekonstrüksiyon metodu gereği rekonstrükte edilen genitif formunun en eski fonksiyonlarının bulunması gerekmektedir. Taramalar sonucu elde edilen verilere göre, genitifin Genel Türkçe için kabul edilebilecek en eski fonksiyonu, *ilgi* fonksiyonudur. Köktürkçe döneminde görülen iki fonksiyon için gerçekte daha eski bir *ilgi* fonksiyonunun belirlenmesi gerekir. Bu açıdan birçok araştırmacı kurduğu bu ilişki bakımından söz konusu yapıları “ilgi durumu” şeklinde adlandırmaktadır. Ayrıca daha önce değinilen özgünlük (specifity), belirlilik (definiteness) ve canlılık (animacy) fonksiyonlarının tamamı bu kurulan *ilgi* fonksiyonun altında yatmaktadır. Modern Oğuz yazı dil ve diyalektlerinde görülen diğer bütün fonksiyonlar yine *ilgi* fonksiyonundan gelişen semantik ayrıntılar olmalıdır. *İlgi* temel fonksiyonundan başlayarak Genel Türkçenin seyrettiği düzlemde EAT dönemine kadarki gelişimin devam ettiği tahmin edilebilir. Bu tespitten hareketle Ana Oğuzca için tasarlanan genitifin de başlangıçta bu fonksiyonlara sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır:

Rekonstrükte Edilen Formun Adı	Rekonstrükte Edilen Form	Rekonstrükte Edilen Formun Fonksiyonları
<i>Genitif</i>	\emptyset *+In	<i>ilgi</i>

Ana Oğuzca için tasarlanan bu formun Köktürkçeden başlayarak birçok tarihî ve modern yazı dillerinde de var olması ve morfemin bu düzlemde gerçekleşen alamorfik çeşitliliği, söz konusu morfemin sadece Oğuzlara özgü bir genitif olamayacağını göstermektedir. Bunun aksine diğer Türk diyalektlerinde de kullanılan ortak bir morfeme işaret etmektedir. Bu açıdan mevcut morfemler Oğuzca olarak görülmek yerine, Oğuz ve diğer bazı boyların kullandığı morfem olarak görülmelidir.

1.3.2. Belirlilik İşaretlemeyen Durumlar

1.3.2.1. Nominatif

Nominatif, *adlandırma durumu* olarak kabul edilir. Anlam ve kullanım bakımından karmaşık bir yapıya sahip değildir. Genellikle nominatif, herhangi bir ismin temel ya da sözlükteki formudur. Bu yüzden nominatif çoğu kez “özne”nin durumu olarak kabul edilir. Türkçede nominatif kategorisi özel bir morfeme sahip değildir. Bu çerçevede işaretleyicisi bulunan nominatifler, *subjektif* olarak adlandırılır ve nominatif kategorisinden ayrılır. Bu iki kategori genellikle birbirine çok yakın kategorilerdir. Türk dili, özneleri işaretlemek için özel bir morphem kullanmadığı için *subjektif* değil *nominatif* kategorisine sahiptir. Fakat birçok gramer çalışmalarında nominatif, *subjektif*; akuzatif ise *objektif* olarak adlandırılmaktadır.

Bu durumun sebeplerinden biri, nominatifin özne ile sınırlı olmasıdır. Ancak genel olarak Türk dili gramerlerinde, nominatif kavramı farklı şekilde izah edilmektedir. Deny'den (1941) beri Türkçede durum kategorisinden herhangi bir morfemi barındırmayan her türlü leksik birimin nominatif olduğu düşünülmüş, bu doğrultuda morfemsiz diğer kategoriler dikkate alınmaksızın bütün morfemsiz yapılar nominatif olarak kabul edilmiştir. Buna karşın konu hakkındaki son çalışmalar¹³ tam aksini göstermektedir. Öner, herhangi bir gramer anlamı taşımakla birlikte bir işaretleyicisi bulunmayan dil biçimlerini “sıfır morphem” olarak tanımlar. Ona göre, çekim biçimlerinde “sıfır morphem”li yapıları nominatif olarak adlandırırken, bunun diğer morfemsiz durum kategorileri ile karıştırılmaması gerektiğini düşünür (Öner, 2013: 160-161). Durgut ise nominatif hakkındaki

¹³ Yakın tarihlerde yazılan yazılardan bazıları şunlardır:

Hüseyin Durgut (2006), “Türkçede Yalın Hâl Kavramı Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-2004 / II*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 875 / II, ss. 71- 78.

Kerime Üstünova (2007), “Yalın Durum Karmaşası”, *Türkoloji Araştırmaları*, Sayı: 2/2, s. 736-748.

Muna Yüceol Özezen (2007), “Türkçede Yalın Durum Üzerine Görüşler”, *38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS 38)*, Ankara, 10-15 Eylül 2007, vol.3, s.1333-1342.

Mustafa Öner (2013), “Nominatif hem Nul Morfema”, *Soxranenie i razvitie rodnix yazikov v usloviyax mnogonatsional' nogo gosudarstva: Problemy i perspektivi (V. Mejdunarodnaya nauçnopraktičeskaya konferantsiya)*, Kazan Federal Üniversitesi, Kazan, s. 160-162.

tanımlamalarında, nominatifin sadece özne ile ilgili olduğunu hatta dünya literatüründe de bu şekilde kabul edildiğini söyler. Çünkü morfemsiz veya sıfır morfemli isimler görünüşte morfemsiz olmalarına rağmen nominatif fonksiyonunda değildir (Durgut, 2004: 76). Buradan hareketle nominatifin işaretlenebileceği birimler, özne olarak kullanılan isim ve zamirlerdir. Aşağıda yer alan iki örnek bu durumu daha iyi açıklayabilir:

(a) *Ağaç yaprağı düştü.*

(b) *Pazardan elma aldım.*

(a) örneğindeki *ağaç* kelimesi klasik gramerlerde nominatif olarak veya genitif fonksiyonu yerine kullanılan nominatif olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu değerlendirme iki taraftan da yanlıştır. Çünkü söz konusu kelime morfemsiz genitif olarak kabul edilmesi gereken ve doğrudan genitif kategorisinde ele alınması gereken bir birimdir. Fakat *ağaç yaprağı* tamlaması yukarıdaki cümlenin öznesidir ve bütünüyle nominatif kategorisine aittir. (b) örneğinde ise *elma* ifadesi yine morfemsiz akuzatif olarak değerlendirilmeli ve nominatif değil akuzatif kategorisinde ele alınmalıdır. Diğer bölümlerde değinildiği gibi, genitif, akuzatif ve nominatif kategorileri için morfemsizlik, bilinen ve yaygın bir durumdur.

Diller sık sık iki farklı türdeki nesnelere ayırt edebilmek için morfolojik birimleri kullanır: Morfolojik durum ile birlikte belirli nesnelere işaretleyerek, işaretlenmeden yani morfem kullanılmayarak ve başka durum morfemleriyle işaretleyerek. Bu noktada morfem kullanımının belirli amaçları vardır. Bu amaçlar, özgünlük (specifity), belirlilik (definiteness) ve canlılıktan (animacy) birisi olabilir (Lidz, 2006: 10). Nominatif/akuzatif ayrımı yapabilen dillerde sadece canlı (animate) olan isimler akuzatif ile işaretlenir. Dolayısıyla canlı olmayanlar (inanimate) için bir işaretleme, nominatif kategorisinin varlığını gerekli kılar (Falk, 1997: 17). Bu durumda tipolojik olarak Türkçe, *akuzatif-nominatif dili* olarak kabul edilmektedir. Zaten, genel kabule göre akuzatife sahip dillerde, nominatif, tipik olarak morfemsiz formlardır (König: 2008: 536). Bu yüzden akuzatif işaretleme sistemi nominatifi daha özel bir fonksiyona iterek farklı bir kategoriye zorlar.

Türkçe ilk yazılı metinlerden bu yana, canlı veya canlı olmayan birimlerin işaretlenmesinde akuzatif/nominatif işaretleyicilerini kullanmıştır. Fakat muhtemelen bu ayrımın ortaya çıkışı, akuzatifin morfem ile işaretlenmesi ile gerçekleşmiştir.

Çünkü bir durum kategorisinin işaretlenmesinde, dillerdeki “hiç olmama” veya “sıfır morphem” ilkesinden hareketle morfemli yapıların çeşitlendiği gerçeğiyle birlikte, morfemsizlik birincil durumda olacaktır. Ayrıca, farklı diller üzerine çalışan eski gramerciler, nominatifi “yükselen durum”, diğer durumları ise “alçalan durum” olarak kabul etmişlerdir. Bu yüzden morfemsizlikle birlikte “yükselen durum” olarak nominatif, gerçek bir durum kategorisi olarak kabul edilmez (Meiklejohn, 1892: 19).

Kişi zamirleri durum işaretlemeye nominatif/akuzatif sistemini çok açık bir şekilde gösterirken, leksik kategorideki isimler doğal işaretleme sistemine daha kapalıdır (Helasvuo-Campbell, 2006: 175). Böyle bir gerçeğin izinde nominatif kategorisinin zamirler üzerinden değerlendirilmesi gerekecektir. Yani isimler, özgünlük, belirlilik ve canlılık özelliklerinden herhangi birisi için işaretlenmeye gerek duymaksızın dilde gösterilebilirken, bu özellikler zamirler üzerinde daha sistemli bir şekilde işaretlenmeye açıktır. Bu yüzden akuzatif kategorisi daha çok zamirlerin işaretlenmesinde belirgindir. Bu düzlemde hareketle akuzatifin isimler üzerinden zamirleri işaretlediği anlaşılmaktadır.

Diğer bir yaklaşım da Erdal tarafından yapılmıştır. Ona göre; prensipte, en azından, durum morfemleri diğer isim çekimleri kadar “seçimlik” kabul edilebilir. Çünkü bağlamsal ve leksik anlam, cümlenin durum fonksiyonunu netleştirdiğinde konuşmacı bu fonksiyonu vurgulamak istemezse durum morfemini kullanmayabilir (Erdal, 2004: 360). Bu şekilde dilin iptidaî evresindeki temel veya basit söz dizimlerinde işaretlemeye ihtiyaç duymaksızın durum kategorisi belirlenebilir. Bu durum, beraberinde morfemsizliğin temel durum işaretleyicisi olduğunun en önemli delili sayılabilir.

Türkçede yazılı ilk metinlerden bugüne kadar tarihî ve modern yazı dillerinde nominatifin herhangi bir morphem ile işaretlendiği örnek bulunmamaktadır. Bu nominatif düzeni sistematik bir şekilde Yakutça ve Çuvaşça gibi yazı dillerinde de benzer bir görünümde. Hatta Altay dillerindeki morfemsiz nominatif formları bu dil ailesi için karakteristiktir (Sagidolda, 2008: 167). Dolayısıyla bütün Türk dilleri için genellenebilecek nominatif kategorisinin söz konusu vaziyeti, Ana-Altayca dönemine kadar takip edilebilecek bir durumdur. Bu açıdan morfemsiz işaretleme ile dil içi gelişme kaydetmeyen bu durum kategorisi Ana-Oğuzca için de aynı şekilde rekonstrükte edilebilir.

Erdal, nominatifin oldukça geniş skalada fonksiyon aralığı olduğunu belirterek özellikle özne işaretlemesinde çok yaygın olduğunu düşünür. Çalışmasında verdiği yön/kaynak ve zaman gibi fonksiyonlar, nominatifin fonksiyonları değil, aksine diğer durum kategorisine ait birimlerin morfemsiz şekilleri olmalıdır (Erdal, 2004: 360). Bu açıdan nominatif için morfemsiz işaretleyicilerin sadece özneyi işaretlediği bilindiğine göre öznenin sahip olduğu bütün kavramsal/anlamsal alanı karşılayabilmektedir. Ayrıca Stump'a göre durum, bir ismin çeşitli ilişkilerini birbirinden ayıran morfo-sentaktik özelliklerin bir kategorisidir. Bu tür ilişkilerden bazıları temelde sadece sentaktiktir. Bunlar; nominatif, akuzatif ve genitif gibi kategoriler ile işaretlenmektedir (Stump, 2007: 25). Sonuç olarak sentaktik görevlerle söz dizimine dâhil olan nominatif kategorisinin özne ile sınırlı kalabileceği görülmektedir:

Rekonstrükte Edilen Formun Adı	Rekonstrükte Edilen Form	Rekonstrükte Edilen Formun Fonksiyonları
<i>Nominatif</i>	Ø	<i>Söz diziminde özne olarak görevlenen birimlerin üstlendiği bütün fonksiyonlar</i>

III. BÖLÜM

SONUÇ

Ana-Oğuzca muhtemel durum kategorisinin tespiti için, modern Oğuz yazı dillerinden *Türkiye Türkçesi*, *Azerbaycan Türkçesi*, *Gagavuz Türkçesi*, *Türkmenistan Türkçesi*, *Horasan Türkçesi*, *Irak Türkmen Türkçesi*, *Salar Türkçesi* ve bütün bu yazı dillerinin gerektiği hâllerde diyalektleri eş zamanlı olarak karşılaştırılmış ve rekonstrüksiyonun I. adımı oluşturulmuştur. II. adımda Oğuzcanın ilk yazılı eserleri olarak kabul edilen olga-bolga metinlerinden başlayarak XV. yüzyıla kadarki metinler ve diğer tarihî Türk yazı dilleri ile art zamanlı mukayeseler yapılmıştır. Elde edilen sonuçların eskiliği bakımından uzak Sibiryâ diyalektleri, Çuvaşça-Yakutça ve nihayet Altay dilleriyle karşılaştırılarak veriler işlenmiş ve Ana-Oğuzca için morfolojik birimler ve bunların temel fonksiyon aralıkları ve gelişimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Tüm aşamalarda rekonstrüksiyonun gereği olarak morfolojik birimlerin alamorfik çeşitlilik ve fonksiyon aralıkları denklik setleri ile gösterilmiştir.

Çalışmada toplam on dört durum kategorisine yer verilmiştir. Bu durum kategorilerinden bazıları aynı morfemlerle işaretlendiğinden dolayı aynı bölüm içerisinde değerlendirilmiştir. Yapılan durum tasnifiyle beraber elde edilen rekonstrüksiyon sonuçları aşağıda verilmiştir:

TEMEL İŞARETLEME	DURUM KATEGORİSİ	MORFEM	FONKSİYON
Lokal	Lokatif	*+DA	yer, zaman
	Datif	*+A	yer, yön, zaman
	Direktif	*+rU	yer, yön
	Direktif/Partitif-Lokatif	*+rA	yer, yön, zaman, parça-bütün
	Ablatif	*+DAn	kaynak, yer-yön
	Ekvatif	*+çA	eşitlik, benzerlik, karşılaştırma
	Limitatif	*+çA	sınırlama
	Prolatif	*+çA	yer, zaman

Ortaklık	İnstrumental ve Komütatif	*+n	<i>araç, birliktelik</i>
Belirlilik	Akuzatif	*+I ve Ø	<i>hedef</i>
	Genitif	*+In ve Ø	<i>ilgi</i>
	Nominatif	Ø	<i>özne</i>

1. Proto-morfemlerin Alamorfik Düzeni

Ana-Oğuzca muhtemel durum kategorisine ait durum morfemleri, özellikle vokal uyumlarına bağlı kalınarak oluşturulmuştur. Çünkü Türk dilinin erken dönemlerinde ayrıldığı düşünülen Çuvaşça gibi Türk diyalektinden Eski Türkçe gibi ilk yazılı metinlerin olduğu dönemlere kadar, hatta bazı Altay dillerinde bile vokal uyumunun gerçekleştiği morfemlerin var olması ve üstelik bu uyumun Genel Türkçe için tipolojik bir karakter görünümü arz etmesi, Ana-Oğuzcada kabul edilebilecek muhtemel proto-morfemlerin de vokal uyumuna sahip olduğu düşüncesini doğurmaktadır. Mesela, lokatifin Eski ve Modern Korecede *+ta/+te*, Moğolcada *+da/+de* (Choi, 1989: 187-188), Mançu-Tunguzcada *+dā/+dā* (Itabashi, 1996: 383) formlarındaki varlıkları ve Eski Türkçenin yazılı metinlerinde kullanılan alfabelerde vokallerin mahiyeti her zaman tespit edilemese bile bazı morfemlerde kullanılan farklı harfler aracılığı ile vokal uyumunun tespit edilebiliyor oluşu, bu uyumun daha Altay dil birliğinden beri kabul edilebilecek bir tipolojik özellik olduğunun önemli bir delilidir. Bu yüzden Ana-Oğuzca için tasarlanan proto-morfemlerin vokal temelinde alamorfik düzeni uyuma göre değerlendirilmiştir.

Lokatif ve ablatif gibi bazı morfemler ise art zamanlı ve eş zamanlı karşılaştırmalarda istikrarsız bir şekilde konson uyumu/uyumsuzluğu gösterdiği için yapılan rekonstrüksiyonlarda ortaya çıkan sonucu bulanık bir vaziyete sokmuştur. Bu yüzden gerçek bir uyumdan söz etmek mümkün olmasa bile ikili alamorfların varlığı, alamorfik çeşitlenmeleri artırdığı için, lokatif ve ablatif kategorilerinde rekonstrüksiyonlar dörtlü alamorflar olarak sonuçlandırılmıştır.

Dillerdeki durum kavramları, her bir morfemde oldukça geniş fonksiyonlarla veya birden fazla durum kavramının tek bir morfemde toplanmasıyla ortaya çıkabilir. Durum morfemlerinin çeşitli fonksiyonlarının bazı durumlarda diğer durum

morfemleri ile sağlandığı görülebilir. Bu açıdan dillerde hiç olmama (veya yok olma) eğilimi mevcuttur (Hopkins, 1918: 48). Bu düşünceden hareketle, modern ve tarihî yazı dillerinde görülen bazı durum kategorilerinin “morfemsiz olma” özelliğinin aslı olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Nominatif, akuzatif ve genitif gibi durum kategorilerinin belirlilik işaretlemeleri için bir morfeme ihtiyaç duymamaları yukarıda ele alınmıştı. Bu yüzden morfemsizliğin “dilde en az emek yasası” doğrultusunda da öncelik kazandığı söylenebilir. Dolayısıyla yapılan rekonstrüksiyonlarda durum kategorilerinin morfemsiz olarak işaretlendiği durumlarda, bu morfemsizlik durumu rekonstrüksiyona dâhil edilmiştir. Ancak gerekli morfemlerin varlığı da gösterilmiştir.

2. Proto-morfemlere Göre Ana-Oğuzcanın Tarihi

Öncelikle belirtmek gerekir ki, Türk dilinin herhangi bir proto döneminin tayini için sadece belirli morfemlerden hareket etmek yeterli olmayacaktır. Durum morfemlerinin ele alındığı bu çalışma sadece söz konusu proto-dönem sadece bir gramer kategorisi bakımından değerlendirildiği için Ana-Oğuzcanın tarihlendirilmesi konusunda ortaya çıkan proto-morfem sonuçları ile yetersiz olacaktır. Fakat bu proto-morfemler, bazı durumlarda önemli ipuçları barındırmaktadır.

Daha önce Ana-Oğuzcanın varlığını kabul eden araştırmacılar, bu proto-dili, Genel Türkçenin tarihî zemininde farklı tarih ve konumlara yerleştirmişlerdi. Tekin, Ana-Oğuzcayı Ana-Türkçe ve Eski Türkçe arasında bir konuma yerleştirerek IV. ve VIII. yüzyıllar arasında tarihlendirmişti (Tekin-Ölmez, 2003: 168-169). Ölmez ise Ana Türkçe döneminin tıpkı İlk Türkçe gibi kuramsal bir dönem olduğunu söyleyerek bu dönem ile Eski Türkçe arasında kimi dil gruplarının "Ana" biçimlerinin tasarlanabileceğini kabul eder ve Tekin'in iddiasını doğrular (Ölmez, 2003: 68). Buran (2014), Ercilasun'un görüşünü yineleyerek Ana-Oğuzcayı Köktürk yazı dilinden ayrılan bir parça olarak IX.-XI. yüzyıllar arasına tarihlendirir.

Doerfer (1976), daha önce bir yazısında, *orchonogus* bir kenarda tutulursa Ana-Oğuzca için herhangi bir terim veya tarih kullanmaksızın yalnızca bir Oğuz tipolojisi çizer. Fakat bu tipolojik sınırlar Stachowski tarafından en erken IX. yüzyıl

ile sınırlandırılır (Stachowski, 2011: 70). Yine iki farklı yazısında, Ana-Oğuzca'yı tarihsel zemine şu şekilde yerleştirmeye çalışır:

Proto-Nostratic > Proto-Ural-Altaic > Proto-Altaic > Proto-Turkic-Mongolian > Proto-Turkic (Standart and Bulgar) > Standart Proto-Turkic > Proto-Oghuz > Turkish (Stachowski, 2014: 409).

Ana-Altayca → Ana-Türkçe → Genel Türkçe → Ana-Oğuzca → Eski Anadolu Türkçesi → Osmanlıca → Modern Türkiye Türkçesi (Stachowski, 2011: 70).

Sonuç olarak daha önceki çalışmalardan Ana-Oğuzca için iki farklı tarih tespiti ortaya çıkmaktadır: Ana-Türkçe ve Eski Türkçe arasında belki V.-VIII. yüzyıllar ve Köktürk yazı dili sonrası -beslendiği kaynaklar farklı olmak üzere- IX.-XI. yüzyıllar arası. Bu çalışmada bütün bu görüşlerden bağımsız bir şekilde durum morfemleri takip edilerek bir morphem tarihlendirmesi ve buna bağlı olarak dar bir çerçevede Ana-Oğuzca tarihinin tespiti için şu deliller mevcuttur:

Ana-Altayca dönemi için yapılan rekonstrüksiyonlar ve mevcut Altay dil verilerinden başlayarak Çuvaşça ve Türk dili üzerinden lokatif, direktif, instrumental ve ekvatif gibi kategorilere ait morfemler hakkında bir tarihlendirme yapmak mümkün değildir. Çünkü söz konusu durum kategorisine ait morfemler hemen hemen bütün dönemlerde bir tutarlılık göstermektedir. Ancak ablatif yapıları, tarihlendirme için önemli ipuçları barındırır. Yazıtlarda muhtemel +dXn formlu örnekleri bulunan ablatifin IX. yüzyıla tarihlendirilen Mani metinlerinde +dAn formları ve Çuvaşçada yaygın bir şekilde +tAn ve +rAn'lı şekillerinin tespiti, Ana-Oğuzca için tasarlanan ablatif formunun I.-V. yüzyıllar arasında Türk dilinden ayrıldığı düşünülen Çuvaşça ile bir ortaklık gösterdiği ve dolayısıyla IX. yüzyıldan daha erken bir tarihte kullanılmış olduğunu göstermektedir. Bu açıdan Ana-Oğuzca için tasarlanan *+dAn proto-formunun Eski Türkçe döneminden önce kullanılmış olabileceğine işaret eder.

Aynı bakış açısıyla Moğolcanın tarihî diyalektleri ve Çuvaşçadan hareket edilerek datif için de söylenebilir. Çünkü Erdal'ın da değindiği gibi datif yapılarının Oğuzca dışında yalnızca Çuvaş-Bulgar grubu ile örtüşüyor olması (Erdal, 2016: 137), söz konusu morfemleri bu grupta incelemeyi mecburî kılmaktadır. Doerfer bu morphem ile ilgili olarak net bir tarih vermek yerine dil içi gelişimin takip edilmesi

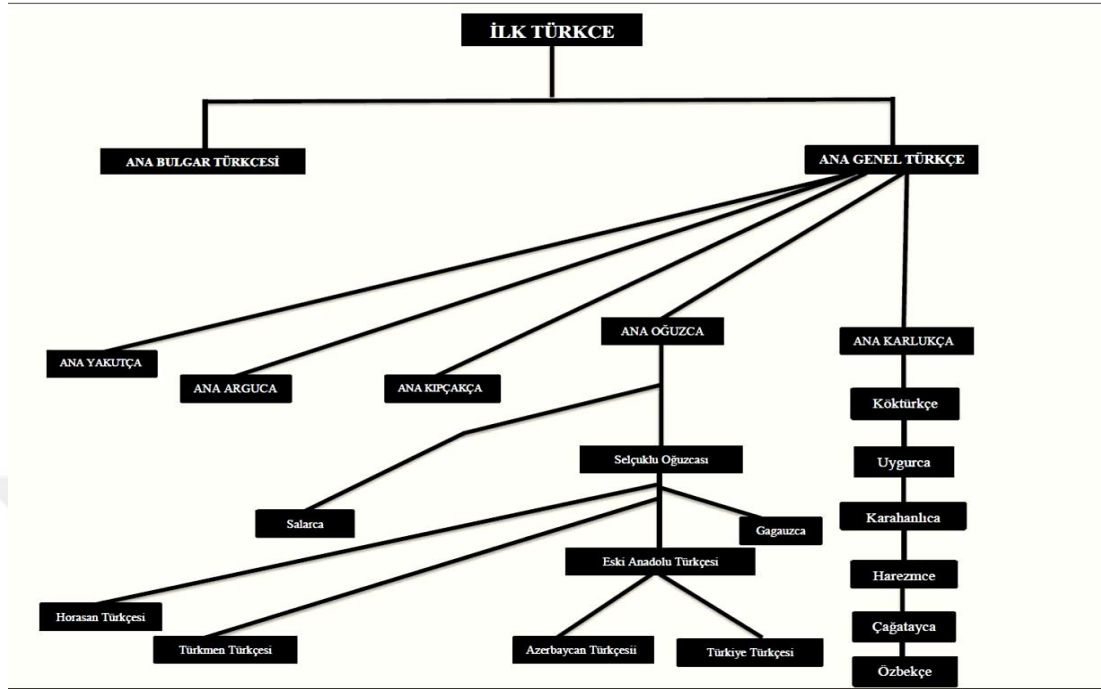
gerektiğini düşünür (Doerfer, 1988: 82). Bu dil içi gelişim aşamaları takip edildiğinde ve Çuvaş ve Bulgar grubu dillerin eskiliği hesaba katıldığında tıpkı ablatif gibi Eski Türkçe öncesi bir tarihlendirme sonucu doğmaktadır. Bu sonuca Altay dillerindeki datif yapılarının vaziyeti de eklenebilir.

Ana-Oğuzca için tasarlanan *+I akuzatif formu için Çuvaşça bir çözüm getirmezken, Altay dillerindeki yapılar formun eskiliğini göstermektedir. Öte yandan Yakutça gibi Türk dilinin uzak bir diyalekti ve Halaçça gibi arkaik diğer bir diyalekte bu formun varlığı tespit edilebilmektedir. Çuvaşçada görülemeyen formun Yakutça ve Halaççada görülebilmesi hatta tarihî yazı dillerinin aksine vokal uyumlarıyla birlikte görülüyor olması (+I > +U), yine morfemin Eski Türkçe öncesi bir tarihini işaret etmektedir.

Bugünkü Oğuz yazı dillerinde bulunan genitif yapılarının ilk yazılı Oğuz metinlerinden beri koşullu hâlde bulunuyor oluşu, yapılan rekonstrüksiyonda önemli bir delil sayılabilir. Bunun dışında /ŋ/ gibi bir fonemin Türkçenin de dâhil olduğu Altay dillerinde karakteristik bir fonem değil birleşik alafon olduğu bilgisiyyle hareket eden araştırmacıların Ana-Altayca +n tasarımları, Ana-Oğuzca için yapılacak genitif rekonstrüksiyonun tarihini yine Eski Türkçe öncesine götürmeyi mümkün kılmaktadır. Zaten Çuvaşçadaki alamorflar ve koşullulukları, ayrıca Köktürk yazıtlarındaki bir örnekten hareket ederek Ana-Oğuzca genitif tasarımını Eski Türkçe öncesine dâhil etme zorunluluğu doğmaktadır.

Bütün bu şartlar altında tarihlendirme için kullanılacak durum proto-morfemleri, Altay dillerindeki ilişkiler ve Çuvaşça-Yakutça merkezinde Eski Türkçeden daha eski bir dönemi işaret etmektedir. Bu noktada kuramsal olarak kabul edilen Ana-Türkçe evresi ile Türk dilinin ilk yazılı evresi olan Eski Türkçe evresi arasında Ana-Oğuzcada yer alabileceği düşünülen morfemler ortaya çıkmaktadır. Proto-morfemlerden hareketle Ana-Oğuzca oluşum tarihinin tespiti her ne kadar eksik veya yanıltıcı olacak olsa dahi, Ana-Oğuzcanın bazı proto-morfemlerinin bu dönemde kullanılmış olma ihtimali, bir proto-dilin varlığına işaret edebilir. Bu açıdan Oğuz diyalektini oluşturan bir proto-dilin yazıtlardan beslendiği görüşü yerine Ana Türkçe evresinde oluştuğu görüşü daha inandırıcı gelmektedir. Dolayısıyla Ana-Oğuzcanın diğer Türk diyalektleri ile ortak bir kaynak olarak Ana Türkçeden beslenen ve VIII. yüzyıldan önce diyalektik farklılıklarla Genel Türkçeden ayrılan

bir proto-dil tasarlanması uygun görülebilir. Bu sonuçla birlikte Ana-Türkçenin varsayımsal bir proto-diller şeması şu şekilde olabilir:

Oğuz araştırmalarında kullanılan mevcut yöntemlere eleştiriler getiren Karatay, temelde tarihî olarak yeknesak bir Oğuz topluluğunun peşinden giderek önemli bir mesafe alnamayacağını, buna karşılık, münferit toplulukların izlenerek ve faaliyetleri tespit edilerek görüntünün daha anlaşılır bir hâle geleceğini düşünmektedir (Karatay, 2016: 19). Gerçekte bu düşünce tarih alanının dışında bu çalışmada izlenen yolun bir özeti gibidir. Çünkü tarihî ve modern Oğuz yazı dillerinin takibi ile pek tabii bu gayeye ulaşılabilecektir. Fakat uygulanan rekonstrüksiyon ilkeleri sonucu ortaya çıkan verilerle Oğuz tipolojisinin tutarlı oluşu, bu noktada araştırmacının homojen bir Oğuz topluluğunun varlığı konusundaki şüphelerini gereksiz kalmaktadır. Zaten Oğuz yazı dillerindeki -en azından durum morfepleri açısından- tutarlılık, daha eski bir Oğuz proto-topluluğu ve proto-dilini düşünmeyi zorunlu hâle getirir. Karatay, aynı zamanda, tarih ve dil alanlarının disiplinlerarası anlamda bir problem yaşadığına vurgu yapar. Ona göre, Oğuzluk araştırmalarında tarihçilerin düştüğü hata, dilcileri de yanıltıyor gözükmekte veya tersinden bakınca da Oğuzluğu yenilerde oluşmuş bir boy birliği değil, ezeli durağan bir yapı olarak gören dilcilerin ulaştığı sonuçlar tarihçilere yardımcı olmamaktadır.

Hatta İlk Oğuz dil malzemelerini veren Kaşgarlı'nın ortaya koyduğu ses ve biçim özelliklerinin bir kısmının sonraki diyalektlerde bulunmadığını ve Kaşgarlı'nın yan yana verdiği Oğuz-Kıpçak özelliklerine göre XI. yüzyılda farklı bileşenlerden oluşan bir diyalektin söz konusu olduğunu iddia eder (Karatay, 2016: 21). Bu düşünce gerçekten doğru olabilir, ancak karşılaştırmalı tarihsel çalışmaların sonucu Oğuzca özelliklerin daha arkaik ve uzak diyalektlerle olan mukayeseye verdiği imkân ölçüsünde bahsedilen tarihten daha eski bir zamana ait Oğuzca verilere ulaşabilmektedir. Bu durum, çalışmada kabul edilen proto-dilin XI. yüzyıldan çok daha eski bir tarihi işaret etmesiyle beraber, bahsedilen yüzyıldaki homojen olmayan diyalektin daha arkaik bir görünüm arz ettiğini gösterebilecektir. Ayrıca rekonstrüksiyonu yapılan morfemlerin denklik setlerine dikkat edilecek olursa, Oğuz tipolojisine aykırı olduğu düşünülen yapıların ayrıştırıldığı ve ortaya homojen birimlerin çıkarıldığı görülecektir. Bu yöntem varsayımsal olarak morfolojik rekonstrüksiyonun en temel ilkelerinden biridir.

Ana-Oğuzca için yapılan proto-morfem rekonstrüksiyonlarında elde edilen bulgular, çoğu zaman Genel Türkçe için geçerli sayılabilecek formlardır. Çalışmanın esas amacı yalnızca Oğuzcaya özgü formları bulma iddiası değildir. Yani elde edilen herhangi bir proto-morfemin Genel Türkçe için geçerli olduğu şartlar altında, bu çalışma, herhangi bir morfemi “Oğuzca” bir birim olarak kabul etmemektedir. Bunun yerine ortaya çıkan sonuçları, Genel Türkçeye ait ancak Oğuzcada da kullanılan bir birim olarak kabul etmek daha uygun olacaktır. Aksi bir durumda, Oğuzcadan uzak bazı yazı dillerinde Oğuzca unsurlar bulmak gibi bir problemle karşılaşılabilir. Mesela, Ana-Oğuzcada varlığı düşünülen +DAn ablatif formuna Oğuzca demek Çuvaşçadaki ve hatta Maniheist ve Budist Uygur metinlerindeki aynı formu da Oğuzca olarak kabul etmeyi gerektirir. Bu kabul, tabii olarak yanlış sonuçlara götürecektir. Oysa herhangi bir birimi bir proto-dile veya diyalekte aitmiş gibi kabul etmek yerine, var olan bir gramer biriminin hangi dil veya diyalektlerde kullanıldığını göstermek, Genel Türkçe açısından daha sağlıklı bir çıkarım olacaktır.

Bu çalışma, Ana-Oğuzcanın yalnızca durum morfemleri açısından değerlendirildiği prototipik bir çalışmadır. Daha ziyade ortaya konulması gereken metotların işlendiği ve bu metotların durum morfemlerine uygulanarak işlendiği bir model hüviyetindedir. Coğrafi ve tarihî olarak oldukça geniş bir alana yayılan Oğuzların bir proto-dil tasarımı, bu geniş alanın zorluğu yanında yazılı veri

eksikliği önemli bir engel taşımaktadır. Ayrıca rekonstrüksiyon çalışmalarının hangi alanlarda yapıldığına göre değişen metot ve yaklaşımlar da çalışmaların seyrine yön verebilir. Bundan sonra yapılması gereken çalışmalar öncelikle iç rekonstrüksiyon çerçevesinde ve rekonstrüksiyon ilkelerinin yardımı ile ilerlemelidir. Ana-Oğuzcanın genel morfolojisi, fonolojisi ve leksikolojisi bundan sonra çalışılması gereken önemli konular olarak beklemektedir. Eğer bu çalışmalar belirli metot ve ilkelerle gerçekleştirilirse, gerçekten Ana-Oğuzcanın tarihsel sınırları ve dillik özellikleri aydınlanabilecek ve bütün hatlarıyla önemli bir Ana-Oğuzca grameri ortaya konulabilir.

KAYNAKLAR

- AGACANOV S. G. (2015), **Oğuzlar**, Çev. Ekber N. Necef, Ahmet Annaberdiyev, İstanbul: Selenge Yay.
- AĞCA Ferruh (2006), **Eski Uygur Türkçesiyle Yazılmış Eserlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Tarihlendirilmesi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- AĞCA, Ferruh, (2012), “*Eski Türkçe Metinlerde /η/~ /g/ Değişkenliği Üzerine*”, **Türkbilig**, 2012/23, s. 69-82.
- AĞCA Ferruh (2016), **Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı (Metin-Aktarma-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım)**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ALYILMAZ Cengiz (1994), **Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- ANTTILA Raimo (1989), **Historical and Comparative Linguistics**, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- ANTTILA Raimo (2009), **Historical and Comparative Linguistics**, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- ARAT Reşid Rahmeti (1936), **Türkische Turfan-Texte VII**, Berlin (Abhandlungen der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften).
- ARAT Reşid Rahmeti (1939), “*Zur Heilkunde der Uiguren [I]*”, **SPAW**, 23, s. 451-473).
- ARAT Reşid Rahmeti (1939), “*Fatih Sultan Mehmed’in Yarlığı*”, **Türkiyat Mecmuası**, 6: s.285-322.
- ARAT, Reşit Rahmeti (1960), “*Anadolu Yazı Dilinin Tarihi İnkışafına Dair*”, **V. Türk Tarih Kongresi 1956**, Ankara, s. 225-232

ARAT Reşid Rahmeti (1964), “*Türkçe Cihet Mefhûmu ve Bunun İle İlgili Tâbirler*”,
Türkiyat Mecmuası, S. 14, s. 1- 24.

ARAT Reşid Rahmeti (1992), **Atebetü'l-Hakayık**, Ankara: TTK Yay.

ARAT Reşid Rahmeti (2007), **Eski Türk Şiiri**, Ankara: TTK Yay.

ARAT Reşid Rahmeti (2008), **Kutadgu Bilig**, İstanbul: Kabalcı Yay.

ARAT Reşid Rahmeti - TEMİR Ahmet (1976), “*Türk Şivelerinin Tasnifi*”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 45, s. 305-327.

ARGUNŞAH Mustafa - YÜKSEKKAYA Gülten Sağol (2013), **Karahanlıca, Harezmce, Kıpçakça Dersleri**, İstanbul: Kesit Yay.

ARGUNŞAH Mustafa - GÜNER Galip (2013), **Codex Cumanius**, İstanbul: Kesit Yay.

ARIKOĞLU Ekrem (2012), “*Hakas Türkçesi*”, **Türk Lehçeleri Grameri**, Ankara: Akçağ Yay., s. 1085-1148.

KE → ATA Aysu (1997), **Kıyasü'l Enbiyâ (Giriş-Metin-Tıpkıbasım)**, Ankara: TDK Yay.

ATA Aysu (2002), **Harezm – Altınordu Türkçesi**, İstanbul: TDAD yay. 36.

ATA Aysu (2013), **Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin)**, Ankara: TDK Yay.

ATA Aysu (2014), **Çağatay Türkçesinin İlk Devresi Harezm-Altın Ordu Türkçesi**, Ankara: Ankara Üniversitesi Yay.

AYDIN Erhan (2012), **Orhon Yazıtları**, Konya: Kömen Yay.

BACANLI Eyüp (2016), **Türk Dillerinde Düzensizlikler**, Ankara: Etkileşim Yay.

- BAİTCHURA Uzbek (1987), “*On Some Problems of Comparative Linguistics: In connection with Mongolian-Turkic and some other Altaic relations*”, **Central Asiatic Journal**, Vol. 31, No. 3/4, pp. 161-177.
- BANG W. - GABAIN A. V. (1931), **Türkische Turfan-Texte V**, Verlag Akademie der Wissenschaften in Kommission bei Walter de Gruyter U. Co., Berlin.
- BANG W. (1996), **Köktürkçeden Osmanlıcaya**, Ankara: TDK Yay.
- BANGUOĞLU Tahsin (1959), “*Kaşgari’den Notlar II: Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine*”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1959**, s. 1-26.
- BARAN Burhan (2006), **Orta Türkçede İsim Çekim Eklerinin Kullanılış Şekilleri ve Fonksiyonları**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.
- BARDDAL Johanna (2013), “*Construction-Based Historical-Comparative Reconstruction*”, **Oxford Handbook of Construction Grammar**, eds. G. Trousdale - T. Hoffmann, Oxford University Press, pp. 438-458.
- BASKAKOV N. A. (1981), **Altajskaja sem’ja jazykov i ee izučenie** [The Altaic family of languages and its study], Moscow: Nauka Publ.
- BAYATLI Hidayet Kemal (1996), **Irak Türkmen Türkçesi**, Ankara: TDK Yay.
- BENZING J. (1972), “*Tschuwaschische Forschungen, IV*”, **ZDGM**, 9/3.
- BERDİYEV R. vd. (1970), **Türkmen Diliniñ Dialektleriniñ Oçerki**, Aşkabat: Akademiya Nauk Turkmenskoy.
- BİLGİN Azmi - HACIEMİNOĞLU Necmettin (2002), “*Kıpçak Türkçesi*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 25, s. 421-424.
- BLAKE Barry J. (2004), **Case**, Cambridge: Cambridge University Press.
- BLOOMFIELD L. (1933), **Language**, Chicago: The University of Chicago Press.
- BOBERG Per (2007), **The inflected genitive and the of-construction: A comparative corpus study of written East African, Indian, American**

and British English, Växjö University, Sweden: Faculty of Humanities and Social Sciences, School of Humanities.

BOESCHOTEN Hendrik (2004), “Some Notes on ‘Mixed’ Written Western Oghuz Turkic.”, In E. Csató, B. Utas, and C. Jahani (eds.), **Linguistic Convergence and Areal Diffusion**, London: Routledge Curzon, pp. 215-226.

BOROVKOV A.K. (1937), **Priroda turetskogo izafeta** [Türkçe İzafetin Doğası], Sbornik ANSSSR N. Ya Marru.

BOWERN Claire - AYGEM Gülşat (2003), “Proto Oghuz Case Morphology”, **Studies Turkish Linguistics** (ed. Özsoy A.S. vd.), s. 339-348, İstanbul: Boğaziçi University Press.

BH → BULUÇ Saadettin (1956), “Behcetü’l-hadā’iğ fi mev’izeti’l-halā’ik’den Örnekler”, **TDED**, VII/1-2: 17-44.

BULUÇ Saadettin (1963), “Behcetü’l-hadā’iğ fi mev’izeti’l-halā’ik’den Derlenmiş Koşuklar”, **TDAY Belleten**, s. 161-201.

BURAN Ahmet (1996), **Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri**, Ankara: TDK Yay.

BURAN Ahmet-ALKAYA Ercan-YALÇIN Süleyman Kaan (2014), **Çağdaş Türk Yazı Dilleri: Güneybatı/Oğuz Grubu**, Ankara: Akçağ Yay.

CAHA Pavel (2009), **The nanosyntax of case CASTL**, Tromsø: University of Tromsø dissertation.

CAMPBELL L. (1994), “Reconstruction and Unwritten Languages”, **Encyclopedia of the Language and Linguistics**, eds. R. E. Asher and J. M. Y. Simpson, London: Pergamon Press, pp. 1-33 (pre-publication version).

CAMPBELL L. (1999), **Historical Linguistics: An Introduction**, MIT Press.

CANPOLAT Mustafa (1992), “Eski Anadolu Türkçesindeki Belirtme Durumu (Accusativus) Ekinin Kökeni Üzerine”, **Türkoloji Dergisi**, X, s. 9-13.

- CEYLAN Emine (1996), “*Biler Şehrinin Fethi, Çuvaş Halk Destanı*”, **Türk Dilleri Araştırmaları**, 5: s. 211-225.
- CHAFE Wallace (1959), “*Internal Reconstruction in Seneca*”, **Language**, Vol. 35, pp. 477-495.
- CHOI Han Woo (1989), **Türkçe ile Korecenin Karşılaştırmalı Morfolojisi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- KY** → CİN Ali (2004), **Ali, Kissa-i Yüsuf (H.630/M.1233)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- SN** → CİN Ali (2012), **Mesud Bin Ahmed Süheyl ü Nev-bahâr (Kenzü'l-Bedâî')**, Konya: Eğitim Yay.
- CLARK Larry (1982), “*The Manichean Turkic Poethi-Book*”, **AoF** 9, s. 145-218.
- CLARK Larry (1998), **Turkmen Reference Grammar**, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- CLAUSON Sir Gerhard (1972), **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford: Oxford University Press.
- CREISSELS Denis (2008), “*Spatial Cases*”, **The Oxford Handbook of Case**, Andrej Malchukov and Andrew Spencer Ed., New York: Oxford University Press, pp. 609-625.
- COMRIE Bernard (1980), “*Morphology and Word Order Reconstruction: Problems and Prospects*”, **Historical Morphology**, De Gruyter, pp. 83-96.
- COMRIE Bernard (1993), “*Typology and Reconstruction*”, **Historical Linguistics: Problems and Perspectives**, London: Oxford Press, pp. 74-98.
- COŞAR Asiye Mevhibe (2010), “*Eski Anadolu Türkçesi Üzerinde Düşünce ve Yorumlar*”, **Turkish Studies**, 5/1, s. 246-262.
- ÇAĞATAY Saadet (1943), “*Uygurca ve Eski Osmanlıcada instrumental -^on*”, **Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, I/3, s. 93-107.

- ÇARIYAROV B. - SARIYEV G. (1977), **Türkmen Dilinin Grammatikası: II. Bölüm Söz Düzümünün ve Yönekey Sözleminin Sintaksisi**, Aşgabat: İlim Neşriyatı.
- DENY Jean (1941), **Türk Dili Grameri -Osmanlı Lehçesi-** (Çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul.
- DEVELİ Hayati (1995), **Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlur**, Ankara: TDK Yay.
- DEZSÖ Laszlo (1979), “*Grammatical Typology and Protolanguages*”, **Linguistics Reconstruction and Indo-European Syntax: Proceeding of the Colloquim of the ‘Indo-Germanische Gessellschaft’**, University of Pavia, 6-7 September 1979, Ed. Paolo Ramat, pp. 17-26.
- DİLAÇAR Agop (1953), “*Batı Türkçesi*”, **TDAY Belleten** 1953, s.73-92.
- DİLEK Figen Güner (2012), “*Altay Türkçesi*”, **Türk Lehçeleri Grameri**, Ankara: Akçağ Yay., s. 1009-1084.
- DİNÇ Sinan (2014), **Türkmen Türkçesinin Söz Dizimi**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Sivas.
- DOERFER Gerhard (1976), “*Das Vorosmanische (Die Entwicklung der Oghusischen Sprachen von den Orchoninschriften bis zu Sultan Veled)*”, **TDAY-Belleten**, 1975-1976: s.81-132.
- DOERFER, Gerhard (1977), “*Das Chorasani Türkische*”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, 23 (1977), 127-205.
- DOERFER Gerhard (1988), **Grammatik des Chaladsch**, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- DOERFER Gerhard (1992), “*Bemerkungen zu Talat Tekin ‘Orhon Yazıtları’*”, **TDA**, 1992: s.5-17.

DOERFER Gerhard - HESCHE Wolfram (1993a), **Chorasantürkisch Wörterlisten-Kurzgrammatiken-Indices**, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

DOERFER Gerhard (1993b), **Versuch einer linguistischen Datierung älterer osttürkischer Texte**, Wiesbaden.

DUMAN Musa (1995), **Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri**, Ankara: TDK Yay.

DURAN Suzan (1956), “*Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ek ve Sözcükler*”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, 1956, s. 1-110.

DURGUT Hüseyin (2006), “*Türkçede Yalın Hâl Kavramı Üzerine*”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten- 2004 / II**, 875 / II, ss. 71- 78.

DYEN Isidore (1969), “*Reconstruction, the Comparative Method and the Proto-Language Uniformity Assumption*”, **Language**, Vol. 45, pp. 449-518.

ECKMANN Janos (1988), “*Harezm Türkçesi*”, **Tarihî Türk Şiveleri**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., s. 173-210.

ECKMANN Janos (2013), **Çağatayca El Kitabı (Çev. Günay Karaağaç)**, İstanbul: Kesit Yay.

NF → ECKMANN Janos vd. (2014), **Nehcü'l-Ferâdis Uştmahlarning Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)**, Ankara: TDK Yay.

ERASLAN Kemal (1999a), **Mevlâna Sekkâkî Divanı**, Ankara: TDK Yay.

ERASLAN Kemal (1999b), “*Çıkma Hâli (Ablatif) Ekinin Oluşumu*”, **3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı**, s. 381-385, Ankara: TDK Yay.

ERASLAN Kemal (2000), “*Eski Türkçede Yönelme (Datif) Hâli Ekinin Yapı, Fonksiyon ve İfadeleri*”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 29, s. 67-76.

ERASLAN Kemal (2012), **Eski Uygur Türkçesi Grameri**, Ankara: TDK Yay.

ERCİLASUN Ahmet Bican (1988), “*Batı Türkçesinin Doğuşu*”, **Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988**, Ankara: TDK Yay, 1966.

ERCİLASUN Ahmet Bican (2001), “*l, n, r’den Sonra Niçin t?*”, **TDAY-Belleten 2000**, Ankara, s. 191-194.

ERCİLASUN Ahmet Bican (2015), **Dîvânu Lugâti’t-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)**, Ankara: TDK Yay.

ERCİLASUN Ahmet Bican (2015), “*Oğuz Adının Etimolojisi*”, **5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri**, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, s. 15-20.

ERCİLASUN Ahmet Bican (2016), **Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları**, İstanbul: Dergah Yay.

ERDAL, Marcel (1984), “*The Turkish Yarkand Documents*”, **BSOAS**, 47/2: 260-301.

ERDAL Marcel (2004), **A Grammar of Old Turkic**, Leiden: Brill.

ERDAL Marcel (2006), “*Old Turkic*”, **The Turkic Languages**, Lars Johanson-Eva A. Csato (Eds.), London: Routledge, pp. 138-157.

ERDAL Marcel (2015), “*Ana-Oğuzca ve Selçuklu Oğuzcası*”, **Oğuzlar Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., s. 369-376.

ERDAL Marcel (2016), “*Explaining the olga-bolga dili*”, **Turkish Language, Literature, And History Travelers’ Tales, Sultans, And Scholars Since The Eighth Century**, Ed. Bill Hickman and Gary Leiser, s. 135-146, New York: Routledge.

ERGİN Muharrem (1964), **Dede Korkut Kitabı**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

KBD → ERGİN Muharrem (1951), “*Kadı Burhaneddin Divanı Üzerinde Bir Gramer Denemesi*”, **TDED**, 4: s. 287-327.

KBD → ERGİN Muharrem (1980), **Kadı Burhaneddin Divanı**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

ERGİN Muharrem (2004), **Dede Korkut Kitabı I**, Ankara: TDK Yay..

ERGİN Muharrem (2009), **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul: Bayrak Yay..

ERICKSON John A. (2015), “*Türkçede Yön Gösterme Durumunun Kökeni Üzerine*” (Çev. Hanife Gezer), **TÜRÜK**, 3/6, s. 328-339.

ERSOY Feyzi (2012), **Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça**, Ankara: Gazi Kitabevi.

FAIRBANKS Arthur (1886), “*The Dative Case in Sophocles*”, **TAPA**, 17, s. 78-126.

FALK Yehuda N. (1997), “*Case Typology and Case Theory*”, **Presented at the Twelfth Annual Meeting of the Israel Association for Theoretical Linguistics**, Bar-Ilan University, 2-3 June 1997.

FILLMORE Charles J. (2003), **Form and Meaning in Language**, USA: CSLI Publications.

FOX Anthony (1995), **Linguistic Reconstruction**, New York: Oxford University Press.

FRANCO Ludovico - MANZINI M. Rita (2017), “*Instrumental prepositions and case: Contexts of occurrence and alternations with datives*”, **Glossa: a journal of general linguistics** 2(1): 8, pp. 1–37.

GABAIN Annemarie von (1938), **Hüen-Tsang Biographie**, Berlin: SPAW.

GABAIN Annemarie von (1950), “*Ueber Ortsbezeichnungen im Alt türkischen*”, **Studia Orientalia**, XIV, Helsinki, s. 3-16.

- CC → GABAIN Annemarie von (1988), “*Codex Cumanicus’un Dili*”, **Tarihî Türk Şiveleri** (Çev. Mehmet Akalın), s. 67-109, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- GABAIN Annemarie von (2007), **Eski Türkçenin Grameri** (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yay.
- GAMKRELIDZE Thomas V. (1997), “*Markedness, Sound Change and Linguistics Reconstruction*”, **Markedness in Synchrony and Diachrony**, ed. Olga Miseska Tomic, Newyork: De Gruyter, pp. 87-101.
- GIVÒN T. (2000), “*Internal Reconstruction: As Method, As Theory*”, **Reconstructing Grammar**, ed. Spike Gildea, London: John Benjamins Publishing, pp. 107-159.
- GOLDEN Peter (2002), **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev. Osman Karatay, Ankara: Karam Yay.
- GÖKÇE Faruk (2015), **Genetik Dilbilimine Giriş Altay Dilleri Sorunu**, Ankara: Sonçağ Yay.
- GRÖNBECH K. (2011), **Türkçenin Yapısı** (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yay.
- GÜLSEVİN Gürer (1998), “*Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler*” **Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi**, 7, s. 12-18.
- GÜLSEVİN Gürer (2008), “*Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı*” **Türk Dili**, 466, s. 187-190.
- GÜLSEVİN Gürer (2010), “*Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım*”, **Turkish Studies**, 5/1, s. 57-76.
- GÜLSEVİN Gürer (2011), **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, Ankara: TDK Yay.
- GÜNER Galip (2013), **Kıpçak Türkçesi Grameri**, İstanbul: Kesit Yay.
- GÜNGÖRMÜŞ Naciye (2003), “*Türk ve Macar Dillerinde Yönelme Durumu*”, **Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu**, 5-7 Mayıs 2003, Ankara.

- HAAS Mary R. (1969), **The Prehistory of Languages**, Paris: Mouton.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin (2000), **Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri**, Ankara: TDK Yay.
- HACIEMİNOĞLU Necmettin (2015), **Türk Dilinde Edatlar**, Ankara: Bilge Kültür Sanat Yay.
- HALL Robert A. (1960), "On Realism in Reconstruction", **Language**, Vol. 36, pp. 203-206.
- HAMILTON James Russell (1997), "Tokuz-Oguz ve On-Uygur", Çev: Yunus Koç-İsmet Birkan, **Türk Dilleri Araştırmaları**, 7, s. 187-232.
- HANSER Oskar (2003), **Türkmence El Kitabı (Çev: Zühal Kargı Ölmez)**, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.
- HARRISON S. P. (2003), "On the Limits of the Comparative Method", **The Handbook of Historical Linguistic**, eds. Joseph Brian D. - Janda Richard D., Oxford, pp. 213-243.
- HASPELMATH Martin (2008), "Terminology of Case", **The Oxford Handbook of Case**, Andrej Malchukov and Andrew Spencer Ed., New York: Oxford University Press, pp. 513-517.
- HASPELMATH Martin (2017), "Equative constructions in worldwide perspective: A crosslinguistic perspective", in Y. Treis & M. Vanhove (eds), **Similative and Equative Constructions: A Crosslinguistic Perspective**, Amsterdam, Benjamins, p. 9-32.
- HASPELMATH M. - BUCHOLZ O. (1998), "Equative and similative constructions in the languages of Europe", in J. van der Auwera (ed), **Adverbial Constructions in the Languages of Europe**, Berlin, Mouton de Gruyter, p. 277-334.
- HEINE Bernd - KUTEVA T. (2002), **World Lexicon of Grammaticalization**, Cambridge: Cambridge University Press.

- HELASVUO Marja Liisa ve CAMPBELL Lyle (2006), **Grammar From the Human Perspective**, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- HENKELMANN P. (2006), “*Constructions of Equative comparison*”, **STUF – Sprachtypologie und Universalienforschung**, 59(4), p. 370–398.
- HICKEY Raymond (2010), “*Language Change*”, **Variation and Change**, eds. Jan-Ola Östman-Fried Mirjam, London: John Benjamins Publishing, pp. 171-202.
- HOENIGSWALD Henry M. (1950), “*The Principal Step in Comparative Grammar*”, **Language**, Vol. 26, pp. 357-364.
- HOOP Helen de - ZWARTS Joost (2008), “*Case in Formal Semantics*”, **The Oxford Handbook of Case**, Andrej Malchukov and Andrew Spencer Ed., New York: Oxford University Press, pp. 170-182.
- HOPKINS E. Washburn (1918), “*The Origin of the Ablative Case*”, **The Journal of the American Oriental Society**, 38: s. 47-59.
- IGGESEN Oliver (2005), **Case-Asymmetry**, München: Lincom Europa.
- ITABASHI, Yoshizo (1987), **Altaic Evidence for the Japanese and Korean Case Suffix Systems**, Washington Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Washington.
- ITABASHI, Yoshizo (1988), “*A Comparative Study of the Old Japanese Accusative Case Suffix wo with the Altaic Accusative Case Suffixes*”, **Central Asiatic Journal**, 32, s. 193- 231.
- ITABASHI, Yoshizo (1996), “*Comparative Study of the Old Japanese Locative Case Suffix tu with the Altaic Locative and the Related Case Suffixes*”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, 49, s. 373-394.
- JAKOBSON Roman (1958), “*Typological Studies and Their Contribution to Historical Comparative Linguistics*”, **Selected Writings**, The Hague: Mouton, pp. 17-25.

JOSEPH Brian D. (2013), “*Internal Reconstruction*”, **The Bloomsbury Companion to Historical Linguistics**, ed. Silvia Luraghi-Vit Bubenik, Bloomsbury Academic, pp. 52-58.

JUNG Hyun Kyoung (2011), “*Nominative/Accusative Case Alternation in the Korean Siph-ta Construction*”, online versiyon,
<https://www.jstor.org/stable/pdf/30028826.pdf?refreqid=excelsior%3A70645a0e1359c0e9bd766f84a8b0f0a9>, Erişim Tarihi: 14.02.2018.

KAFESOĞLU İbrahim (1999), **Türk Millî Kültürü**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

KAGAN Olga (2013), **Semantics of Genitive Objects in Russian**, *Studies in Natural Language and Linguistic Theory*, London: Springer.

KALKAN Uğur (2006), **Türkiye Türkçesinde Hal (Durum) Kavramı ve Hal (Durum) Eklerinin İşlevi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.

KARA Mehmet (2012), “*Türkmen Türkçesi*”, **Türk Lehçeleri Grameri**, Ankara: Akçağ Yay., s. 231-290.

KARAHAN Leyla (2011), “*Yükleme (accusative) ve İlgi (genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler*”, **Türk Dili Üzerine İncelemeler**, s. 211-218, Ankara: Akçağ Yay.

KARAHAN Leyla (2013), “*Oğuzcanın Anadolu’da Yazı Dili Olma Sürecine Dair Düşünceler*”, **Âşık Paşa ve Anadolu’da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu**, 1-2 Kasım 2013, Kırşehir, s. 219-228.

KARAMAN Erdal (2011a), **Karabağ Ağızları I**, İstanbul: Kesit Yay.

KARAMAN Erdal (2011b), **Ermenistan Türklerinin Ağızları**, İstanbul: Kesit Yay.

GT → KARAMANLIOĞLU Ali Fehmi (1978), **Gülistan Tercümesi**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

KARAMANLIOĞLU Ali Fehmi (1994), **Kıpçak Türkçesi Grameri**, Ankara: TDK Yay.

- KARATAY Osman (2014), “*Oğuzluğun Oluşumu: Neden Kurucu Ataları Batılı Kimselerdi?*”, **Turán Dergisi**, S.20, ss.21-24.
- KARATAY Osman (2016), “*Oğuz Tarihi Çalışmalarına Bir Yöntem İtiraznamesi*”, **Turán Dergisi**, S.29, ss.17-23.
- KARİMOV, K (1962), **Kategorija padeza v jazyke “Kutadgu Bilig”**, Avtoref. kand. diss., Taskend.
- KARTALLIOĞLU Yavuz (2008), “*Osmanlı Türkçesindeki Ekler Dudak Uyumuna Göre Nasıl Okunmalıdır?*”, **Turkish Studies**, 3/6: s. 458-481.
- KARTALLIOĞLU Yavuz – YILDIRIM Hüseyin (2012), “*Azerbaycan Türkçesi*”, **Türk Lehçeleri Grameri**, Ankara: Akçağ Yay., s. 171-230.
- KARTALLIOĞLU Yavuz (2017), **Osmanlı Konuşma Dili**, İstanbul: Kesit Yay.
- KAYA Ceval (1994), **Uygurca Altun Yaruk -Giriş, Metin ve Dizin-**, Ankara: TDK Yay.
- KAZIMOV Q.Ş. (2010), **Müasır Azərbaycan Dili**, Bakü: Nurlan Yay.
- KERİMOĞLU Caner (2007), “*Orhun Abidelerinde 3. Kişi İyelik Ekinden Sonra Yükleme Hâli Eki Kullanıldı mı?*”, **Turkish Studies**, 2/3, s. 322-331.
- KİRİŞÇİOĞLU M. Fatih (1999), **Saha (Yakut) Türkçesi Grameri**, Ankara: TDK Yay.
- KİRİŞÇİOĞLU M. Fatih (2012), “*Saha Türkçesi*”, **Türk Lehçeleri Grameri**, Ankara: Akçağ Yay., s. 1229-1284.
- KLEIN Ewan (1991): “*Comparatives*”, in: von Stechow, Arnim & Wunderlich, Dieter (eds.), **Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 6: Semantics**. Berlin/New York: Walter de Gruyter, p. 673–691.
- KOCH Harold (1996), “*Reconstruction in Morphology*”, **The Comparative Method Reviewed**, eds. Malcolm Ross and Mark Durie, Oxford University Press, pp. 218-263.

KONONOV A. N. (1980), **Grammatika Yazıka Tyurkskih Runıçeskih Pamyatnikov VII-IX vekov**, Leningrad.

KORKMAZ Zeynep (1959), "*Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme*", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 3-4, s. 275-358.

KT → KORKMAZ Zeynep (1966), "*Eski Bir Kudûrî Çevirisi*", **XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler**, Ankara: s. 225-231.

KORKMAZ Zeynep (1973), **Marzubân-nâme Tercümesi**, Ankara: DTCF Yay.

KORKMAZ Zeynep (2010), "*Oğuz Türkçesinin Tarihî Gelişme Süreçleri*", **Turkish Studies**, 5/1, s. 1-41.

KORKMAZ Zeynep (2013), **Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi**, Ankara: TDK Yay.

KORKMAZ Zeynep (2014), **Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi**, Ankara: TDK Yay.

MN → KORKMAZ Zeynep (2017), **Marzubân-nâme Tercümesi Destûr-ı Şâhî**, Ankara: TDK Yay.

KOTWÍCZ W. (1936), **Les Pronoms Dans les Langues Altaïques**, Krakow.

KOTWÍCZ W. (1953), **Studia nad Jezykami Altajskimi**, Krakow: RO. Tome, XVI, I-318.

KÖNIG Christa (2008), "*Marked Nominatives*", Andrej Malchukov-Andrew Spencer (ed.), **Handbook of Case**, Oxford: Oxford University Press, pp. 535-548.

KUZNETSOV P. I. (1997), "*Türkiye Türkçesinin Morfo-etimolojisine Dair*", **TDAY-Belleten** 1995, Ankara, s. 193-260.

LASS Roger (1993), "*How real(ist) are reconstructions?*", **Historical Linguistics: Problems and Perspectives**, London: Oxford Press, pp. 155-189.

- LASS Roger (1997), **Historical Linguistics and Language Change**, Cambridge: Cambridge University Press.
- LAUT, Jens Peter (1986), **Der frühe türkische Buddhismus und seine literarischen Denkmäler**, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- LAKOFF George - JOHNSON Mark (1980), **Metaphors We Live By**, Chicago: Chicago UP.
- LE COQ Albert von (1922), **Türkische Manichaica Chotscho III**, Berlin.
- LEHMANN C. - SHİN Y. M. (2005), “*The Functional Domain of Concomitance. A Typological Study of Instrumental and Comitative Relations*”, **Studia Typologica** 7, 9–104.
- LEVITSKAYA L. S. (2005), “*Çuvaş Türkçesinde Oğuz Türkçesi Unsurları Var mı?*”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, 4/1, s. 251-255.
- LEWICKI M. (1938), “*Pozyrosti Przyslowkowe -ra/-rä, -ru/-rü, -ri/-ri w Językach Altajskich*”, **Collectanea Orient**, 15.
- LI Yong Song (2004), **Türk Dillerinde Son Takılar**, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 40, İstanbul: Kebikeç Yay.
- LIDZ Jeffrey (2006), “*The Grammar Of Accusative Case In Kannada*”, **Language**, s.10-32.
- LURAGHI Silvia (2003), **On the Meaning of Prepositions and Cases**, Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- LURAGHI Silvia - KITTİLÄ Seppo (2014), “*Typology and Diachrony of Partitive Case Markers*”, in **Partitive Cases and Related Categories**, Berlin: Walter de Gruyter, pp. 17-62.
- MACKENZIE J. Lachlan (1978), “*Ablative-Locative Transfers and Their Relevance for the Theory of Case-Grammar*”, **Journal Of Linguistics**, Vol. 14, No: 12, pp. 129-156.

- MAKI Kerri (2017), “*Yön Gösterme Durumunun Türk Dillerinde Kullanımdan Düşmesi Üzerine*”, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1, s. 1-8.
- MANSUROĞLU Mecdut (1952), "*Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Başlama ve Gelişmesi*", **TDED**, IV/3, s. 215-229.
- ÇN → MANSUROĞLU Mecdut (1956), **Ahmet Fakih Çarhname**, İstanbul: Pulhan Matbaası.
- SŞ → MANSUROĞLU Mecdut (1958), **Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- MANSUROĞLU Mecdut (1988), "*Eski Osmanlıca*", **Tarihi Türk Şiveleri** (Çev. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s. 246-276.
- MARCHAND James W. (1956), "*Internal Reconstruction of Phonemic Split*", **Language**, Vol. 32, pp. 245-253.
- MARQUART J. (1914), **Über Das Volkstum der Komanen**, Osttürkische Dialektstudien, Berlin.
- MATTIS Johann (2007), "*Typology and Linguistic Reconstruction*", digital version: https://www.academia.edu/2989344/typology_and_linguistic_reconstruction, Erişim tarihi: 03.05.2017.
- MAYZEL S.S. (1957), **Izafet v Turetskom Yazıke** [Türkçede İzafet], ANSSSR.
- MEHMET Gülsün (2012), **Çinghai Salarcasının Tasvirî Grameri (Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi, Cümle Bilgisi)**, Ankara: Kurgan Edebiyat Yay.
- MEHMET Gülsün (2014), **Salar Türkçesinin Çekim Morfolojisi**, Ankara: TDK Yay.
- MEIKLEJOHN J. M. D. (1892), **A New Grammar of the English Tongue**, 9th edn. London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent, & Co.
- MEILLET Antoine (1937), **Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes**, 7. edn., Paris.

- MEILLET Antoine (1967), **The Indo-European Dialects**, **Alabama Linguistic & Philological Series**, University of Alabama Press.
- MENGES K. H. (1968), **The Turkic Languages and Peoples: An Introduction to Turkic Studies**, Wiesbaden: Harrassowitz.
- MICHALOVE Peter A. (2002), “*The Nostratic ‘Accusative’ in *mA: An Altaic Perspective*”, **Anthropological Linguistics**, 44, s. 85-95.
- MİRZƏZADE H. (1962), **Azərbaycan Dilinin Tarihi Morfologiyası**, Bakü: Azərbaycan Devlet Tedris-Pedagoji Edebiyyat Neşriyyatı Yay.
- NAESS Ashild (2008), “*Varieties of Dative*”, **The Oxford Handbook of Case**, Andrej Malchukov and Andrew Spencer Ed., New York: Oxford University Press, pp. 572-580.
- NALBANT Mehmet Vefa (2018), “*Çağatay Türkçesinde Görülen {+nı} İlgi Hâli Ekinin Kökeni Üzerine*”, **Türkbilig**, 36, s. 21-28.
- NAUTA Ane H. (1969), “*A Grammar of Orkhon Turkic (Review)*”, **CAJ**, 13, pp. 308-311.
- NEDEVA Aliona (2008), **Gagavuzca ve Türkiye Türkçesinde İsim ve Fiil Çekimi Karşılaştırması**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- NIEPOKUJ Mary K. (2006), “**Introduction**”, *Variation and Reconstruction*, ed. Thomas D. Cravens, Amsterdam: John Benjamins Publishing, pp. 1-15.
- NURSE Derek (2010), “*Reconstruction*”, **Variation and Change**, eds. Jan-Ola Östman-Fried Mirjam, London: John Benjamins Publishing.
- ODA Juten (2007), “*On the Relationship Between Old Turkic and Ottoman Turkish*”, **38. Uluslararası Asya Ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS)**, Ankara.
- ÖLMEZ, Mehmet (2003), “*Türkçenin ve Türk Dillerinin Yaşı Konusu*”, **Toplum ve Bilim**, 96, s. 62-74.

- ÖLMEZ, Mehmet (2010), “*Eski Türk Yazıtlarının Yeni Bir Yayımı Nasıl Olmalıdır?*”, **I. Uluslararası Uzak Asya’dan Ön Asya’ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri**, (Ed.: Cengiz Alyılmaz vd.), s. 211-220, Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yay.
- ÖNER Mustafa (2013), “*Nominatif hem Nul Morfema*”, **Soxranenie i razvitie rodnix yazıkov v usloviyax mnogonatsional’nogo gosudarstva: Problemi i perspektivi (V. Mejdunarodnaya nauçnopraktičeskaya konferantsiya)**, Kazan Federal Üniversitesi, Kazan, s. 160-162.
- ÖNLER Zafer (2010), “*+(X)n Zarf Eki ve Kullanımı*”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, 17, s. 143-155.
- ÖZBAY Betül (2014), **Huastuanift-Manihaist Uygurların Tövbe Duası**, Ankara: TDK Yay.
- ÖZDEN Kazım (2014), **Şah İsmail Metni Esasında Horasan Türkçesinin Kuçan Ağzı (Giriş-Gramer-Metin-Çeviri-Sözlük)**, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- ÖZEZEN Muna Yüceol (2007), “*Türkçede Yalın Durum Üzerine Görüşler*”, **38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (ICANAS 38)**, Ankara, 10-15 Eylül 2007, vol.3, s.1333-1342.
- ÖZKAN Nevzat (1996), **Gagavuz Türkçesi Grameri**, Ankara: TDK Yay.
- ÖZKAN Nevzat (2001), “*Hal Ekleri Kalıplaşmaları ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme*”, **İlmî Araştırmalar**, 12, s. 153-165.
- ÖZÖNDER Sema Barutçu (1998), **Üç İtigsizler Giriş-Metin-Tercüme-Notlar-İndeks-XXX Levha**, Ankara: TDK Yay.
- ÖZTOPÇU Kurtuluş (1989), **Munyatı’l Ghuzât, A 14th Century Mamluk-Kipchak Military Treatise**, Boston: Harvard University Press.
- ÖZYETGİN A. Melek (1996), **Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi**, Ankara: TDK Yay.

- PEKACAR Çetin - ERDEM UÇAR Filiz Meltem (2015), “*Çağatay Türkçesinde +nl İlgi Hâli Eki*”, **International Journal of Languages’ Education and Teaching**, UDES, s. 443-456.
- PELLIOT Paul (1995), **Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine** (Çev.: Vedat Köken), Ankara: TDK Yay.
- POPPE Nicholas (1925), “*Türkisch-tschuwassische Vergleichende Studien*”, **İslamica**, Volumen Scendum: s. 409-427.
- POPPE Nicholas (1977), “*On Some Altaic Case Forms*”, **Central Asiatic Journal**, 21: s. 55-74.
- POPPE Nicholas (1987), **Introduction to Mongolian Comparative Studies**, Helsinki.
- PRIESTLY Tom (1973), “*Subgrouping in Comparative Reconstruction*”, **Anthropological Linguistics**, 15, pp. 299-323.
- PRİTSAK Omeljan (1988a), “*Kıpçakça*”, **Tarihî Türk Şiveleri (Çev. Mehmet Akalın)**, s. 111-122, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- PRİTSAK Omeljan (1988b), “*Ermeni Kıpçakçası*”, **Tarihî Türk Şiveleri (Çev. Mehmet Akalın)**, s. 123-132, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- RADLOFF W. (1897), **Die alttürkischen Inschriften der Mongolei**, Neu Folge, St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- RAMSTEDT G. J. (1939), **A Korean Grammar**, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- RAMSTEDT G. J. (1957), **Vvedenie v altajskoe jazykoznanie: Morfologija. Per. s nem.**, [Introduction to the Altaic linguistics: Morphology]. Moscow: House of Foreign Literature.
- RAMSTEDT G. J. (1959), “*Einführung in die Altaische Sprach-wissenschaft*”, 2, **MSFOu**, 104:2.

- RANKIN Robert L. (2003), "*Comparative Method*", **The Handbook of Historical Linguistic**, eds. Joseph Brian D. - Janda Richard D., Oxford, pp. 183-212.
- RÄSÄNEN M. (1938), "*Aus der Türkischen Formenlehre*", **Journal de la Societe finno-ougrienne**, Vol. 50, No. 7, pp. 1-10.
- RÄSÄNEN M. (1957), **Materialen zur Morphologie der Türkischen Sprachen**, Helsinki: Societas Orientalis Fennica.
- RÄSÄNEN M. (1969), **Versuch Cines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen**, Helsinki.
- RICE Sally - KABATA Kaori (2007), "*Crosslinguistic Grammaticalization Patterns of Allative*", **Linguistic Typology**, Walter de Gruyter Press, 11, pp. 451-514.
- RINGE Don (2003), "*Internal Reconstruction*", **The Handbook of Historical Linguistic**, eds. Joseph Brian D. - Janda Richard D., Oxford, pp. 244-261.
- RÓNA-TAS A. (1970), "*The reconstruction of Proto-Turkic and the genetic question*", **Johanson & Csató**, pp. 67-80.
- SAGİDOLDA Gulgaysha S. (2016), "*Declension System of the Turkic Languages: Historical Development of Case Endings*", **Bulletin of the Kalmyk Institute for Humanities of the Russian Academy of Sciences**, 23, s. 166-173.
- SAİKİ Mariko ve KANEKO Yasutaka (1999), "*The Dative in Modern Icelandic: Exploration of The Semantic Genotype Of The Dative in Natural Languages*", **Proceedings of the 13th Pacific Asia Conference on Language, Information and Computation**, s. 87-94, Taiwan R.O.C.
- SALAN Erkan (2017), "*Eski Anadolu Türkçesinde {+rA} Yönelme Durumu Eki*", **Dil Araştırmaları**, 2017/21, s. 129-141.
- SAMOYLOVIÇ A. N. (1922), **Nekotorie Dopolneniya k Klassifikatsii Turetskih Yazıkov**, Petrograd.

- SAMOYLOVIÇ A. N. (1925), **Kratkaja Učebnaja Grammatika Sovremennogo Osmansko-Tureckogo Jazyka**, Leningrad: Institut Ťivyx Vostočnyx Jazykov.
- SARIHANOV Mämmetdurdı (2002), “*Türkmen Dili*”, **Türkler**, Ankara: Yeni Türkiye Yay., s. 840-848.
- SARIKAYA Mahmut (1998), **Güney Azerbaycan Türkçesi (Fonetif-Morfoloji-Sentaks)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.
- SCHLESINGER I. M. (1979), “*Cognitive Structures and Semantic Deep Structures: The Case of the Instrumental*”, **Journal of Linguistics**, 15, pp. 307-324).
- SCHÖNIG Claus (2006), “*South Siberian Turkic*”, **The Turkic Languages**, Lars Johanson-Eva A. Csato (Eds.), London: Routledge, pp. 403-416.
- SCHÖNIG Claus, (1999), “*The Internal Division of Modern Turkic and Its Historical Implications*”, **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, Vol. 52 (1): 63-95.
- SEV Güsel (2007), **Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri**, Ankara: Akçağ Yay.
- SIHLER Andrew L. (2000), **Language History**, London: John Benjamins Publishing.
- SMITH Jennifer L. (2012), “*Internal Reconstruction*”, [ders notları], online version https://users.castle.unc.edu/~jlsmith/ling202/outlines/1031_int-reconstr.pdf, Erişim tarihi: 27.10. 2015.
- SINOR Denis (1950), “*Oğuz Kağan Destanı Üzerine Bazı Mülâhazalar*”, Çev: Ahmet Ateş, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. IV, s. 1-14.
- SINOR Denis (1976), “*The -t ~-d Local Suffix in Uralic and Altaic*”, **Hungaro-Turcica**, Studies in Honor of Julius Németh, Budapest, s. 114-132.
- SÖVEGJÀRTÒ Szilvia (2010), “*The Sumerian Equative Case*”, **Odd Yearbook**, 8, pp. 95-109.

- STACHOWSKI Marek (2011), **Etimoloji**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- STACHOWSKI Marek (2012), “*On the Origins of the Turkic Directive Suffixes -jar(y) and -sar(y)*”, **Studia Etymologia Cracoviensia**, Krakow, 17, pp. 127-135).
- STACHOWSKI Marek (2014), “*Protolanguage models, reconstruction methodology, Khakas, Oghuz and English*”, **Linguistique romane et linguistique indo-européenne. Mélanges offerts à Witold Mańczak à l’occasion de son 90e anniversaire Kraków, PAU–UJ, 2014**, pp. 409-418.
- STAROSTIN S., DYBO A. ve MUDRAK O. (2003), **Etymological Dictionary of the Altaic Languages I, II, III**, Leiden-Boston: Brill.
- STUMP Gregory T. (2007), “*Inflection*” In: A. Spencer and A. M. Zwicky (eds.), **The Handbook of Morphology**, Oxford & Malden, MA: Blackwell, pp. 13–43.
- SÜMER Faruk (2016), **Oğuzlar, Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- ŞAVK Ülkü Çelik (2011), **Ali Şir Nevayi Leylî vü Mecnûn**, Ankara: TDK Yay.
- ŞÇERBAK A. M. (1977), **Oçerki po Sravnitel’noy Morfologii Tyurkskix yazıkov (İmya)**, Leningrad: Nauka Publ.
- ŞÇERBAK A. M. (2000), “*Uygur Alfabeti Hakkında*” (çev. Ö. Tabaklar), **İlmî Araştırmalar**, 10, İstanbul, s. 189-194.
- ŞİRELİYEV Məmmədağa (2008), **Azərbaycan Dialektologiyasının Esasları**, Bakı: Şərq-Qərb Nəşriyyatı.
- TAKAHASHI Kiyoko (2005), “*Allative Preposition in Thai*”, In Sidwell, Paul (ed.) **Papers from the 15th Annual Meeting of the Southeast Asian Linguistics Society**, pp. 111-120.
- TAŞ İbrahim (2015), **Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı**, Ankara: TDK Yay.

TAŞAĞIL Ahmet (2014), **Köktürkler I-II-III**, Ankara: TTK Yay.

TAŞAĞIL Ahmet (2015), “*Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında*”, **5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri**, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, s. 21-30.

YE → TATÇI Mustafa (1990), **Yûnus Emre Dîvânı (İnceleme-Metin)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

FK → TEKİN Şinasi (1974), “*1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde ‘olga-bolga’ Sorunu*”, **TDAY-Belleten**, 1973-1974: s. 58-133.

TEKİN, Şinasi (1980), **Maitrisimit Nom Bitig, Die Uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāsika-Schule. 1. Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen, 2. Teil: Analytischer und lücklaufiger Index**, Berliner Turfantexte IX, Berlin.

TEKİN Talat (1988), **Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası**, Ankara: TDK Yay.

TEKİN Talat (1989), “*Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi*”, **Erdem 5**, sayı 13, s. 141-168.

TEKİN Talat (1994), **Tunyukuk Yazıtı**, Ankara: Simurg Yay., Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

TEKİN Talat (2003), **Orhon Türkçesi Grameri**, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

TEKİN Talat (2010), **Orhon Yazıtları**, Ankara: TDK Yay.

TEKİN Talat (2013a), “*On the Old Turkic Dative-Locative Suffix {-A}*”, **Makaleler II**, s. 495-502, Ankara: TDK Yay.

TEKİN Talat (2013b), “*On the Origin of the Turkic Genitive Suffix*”, **Makaleler I**, s. 287-290, Ankara: TDK Yay.

TEKİN Talat (2013c), “*The Comitative Case in Orkhon Turkic*”, **Makaleler I**, s. 229-233, Ankara: TDK Yay.

TEKİN Talat - ÖLMEZ Mehmet (2003), **Türk Dilleri -Giriş-**, İstanbul: Yıldız Yay.

TEMİR Ahmet (1955), “*Türkçe ile Moğolca Arasındaki İlgiler*”, **DTCF Dergisi**, 13, s. 1-25.

TENISHEV E. V. (1997), **Altajskie Jazyki**, Jazyki mira: Tjurkskie jazyki. Bishkek: Publ. House

DK → TEZCAN Semih - BOESCHOTEN Hendrik (2012), **Dede Korkut Oğuznameleri**, İstanbul: YKY Yay.

TİMURTAŞ Faruk Kadri (1976), “*Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri*”, **Türkiyat Mecmuası**, 18, s. 331-368.

TİMURTAŞ Faruk Kadri (2012), **Eski Türkiye Türkçesi**, İstanbul: Kapı yay.

TONYALI Nil (2015), **Non-Structural Datives in Turkish**, Boğaziçi University Institute for Graduate Studies in Social Sciences Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

TOPARLI Recep - ARGUNŞAH Mustafa (2018), **İslâm- Mu’înü’l-Mürîd**, Ankara: TDK Yay.

İM → TOPARLI Recep (1992), **İrşâdü’l Mülûk ve’s Selâtin**, Ankara: TDK Yay.

TULUM Mehmet Mahur (2009), **Hazînî, Menba’u’l-Ebhâr fî Riyâazi’l-Ebrâr**, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 45, İstanbul.

TULUM Mehmet Mahur - AZILI Kenan (2015), **Eski Uygurca Edgü Ögli Tigin Anyığ Ögli Tigin Burkancı Seyirlik Eser**, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yay.

TULUM Mertol (1993), “*-la/-le Ekine Dair*”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 26 (0), s. 157-164.

TULUM Mertol (2011), **17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı**, Ankara: TDK Yay.

- TUNA Osman Nedim (1992), “*Altay Dilleri Teorisi*”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., s. 7-58.
- UÇKUN Rabia Kocaaslan (1998), “*Gagavuz Halk Edebiyatında “Makedonyalı İskender” Hikâyesi*”, **Türk Dünyası**, 6, s.753-768.
- UÇKUN Rabia Kocaaslan (2000), “*Gagavuz Türkleri Arasında “Dengiboz” Hikâyesi*”, **Türk Dünyası**, 10, s.374-390.
- UYAR Mehmet Ali (2004), **Türkmenistan Türkçesi Ağzlarının Türkiye Türkçesi Ağzları ile Morfolojik Bağlantısı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- UYGUR Ceyhun Vedat (2012), “*Karakalpak Türkçesi*”, **Türk Lehçeleri Grameri**, Ankara: Akçağ Yay., s. 543-622.
- ÜNAL Orçun (2019), “*Türkçe Üçüncü Tekil Şahıs İyelik Ekinin ve Pronominal /n/ Sesinin Kökeni Üzerine*”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 64, s. 47-69.
- İN → ÜNVER İsmail (1983), **Ahmedî İskender-nâme**, Ankara: TDK Yay.
- ÜSTÜNOVA Kerime (2007), “*Yalın Durum Karmaşası*”, **Türkoloji Araştırmaları**, Sayı: 2/2, s. 736-748.
- WATABANE Akira (1996), “*Nominative-Genitive Conversion and Agreement in Japanese: A Cross-Linguistic Perspective*”, **Journal of East Asian Linguistics**, Vol. 5, No. 4, pp. 373-410.
- WOLFRAM Walt - SCHILLING ESTES Natalie (2003), “*Dialectology and Linguistic Diffusion*”, **The Handbook of Historical Linguistic**, eds. Joseph Brian D. - Janda Richard D., Oxford, pp. 713-735.
- WOOLFORD Ellen (1997), “*Four-Way Case Systems: Ergative, Nominative, Objective and Accusative*”, **Natural Language and Linguistic Theory**, 15, s. 181-227.
- GN → YAVUZ Kemal (2000), **Âşık Paşa Garip-nâme**, 4 cilt, İstanbul: TDK Yay.

- YILDIRIM Erhan vd. (2013), **Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig**, Ankara: Bilgesu Yay.
- YZ → YILDIZ Osman (2008), **Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf)**, Ankara: Akçağ Yay.
- YILMAZ Emine (2002), **Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji (Ed. N. Demir, E. Yılmaz)**, Ankara: Grafiker Yay.
- YILMAZ Emine (2006), **Narspi (Kiril harfli metin, Yazıçevrimi, Türkçeye Çevrimi, Sözlük-Dizin)**, Ankara: TDK Yay.
- YILMAZ Emine (2017), “*Biçimbirimsel Rekonstrüksiyon: Türkçe Üzerinde Bir Yöntem Uygulaması*”, **ÇÜTAD**, 2/1, s.55-65.
- YILMAZ Emine - DEMİR Nurettin (2002), “*Çuvaşça Bir Öykü: Saltak Arîmî*”, **Türkbilig**, 4: s.29-47.
- YÜCE Nuri (1993), **Mukaddimetü'l-Edeb, Hvarizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası, Giriş-Dil Özellikleri-Metin-İndeks**, Ankara: TDK Yay.
- ZAJACKOWSKI A. (1932), **Sufiksy Ęmienne i Czasownikowe w Jezyku Zachodnio-Karaimskim** (Prace komisji orientalistycznej 15), Krakow: Polska Akademja Umiejetności.
- ZEYNALOV F. R. (2008), **Türk Dillərinin Müqayisəli Grammatikası I Hisse**, Bakı: MBM Nəşriyyatı.
- ZIEME Peter (1975), “*Manichäisch-türkische Texte*”, **Berliner Turfan-Texte V**, Berlin.

